

MEGATREND REVIJA
MEGATREND REVIEW

3/2018

Megatrend univerzitet, Beograd
Megatrend University, Belgrade

MEGATREND REVIJA • MEGATREND REVIEW

№ 3/2018

Izdavački savet / Publishing Council:

Predsednik / President:

Professor Mića JOVANOVIĆ, PhD

Članovi iz inostranstva / International Members:

Yossef BODANSKY – Director of Research, The International Strategic Studies Associations, USA;

Director of Global panel America (Global panel foundation)

Professor Jean-Jacques CHANARON, PhD – Grenoble Ecole de Management, France

Academician Vlado KAMBOVSKI – Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje, FYR Macedonia

Professor Žarko LAZAREVIĆ, PhD – Institute for Contemporary History, Ljubljana, Slovenia

Professor Norbert PAP, PhD – University of Pécs, Hungary

Professor Sung Jo PARK, PhD – Free University, Berlin, Germany

Članovi iz Srbije / Members from Serbia:

Professor Milojko BAZIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Emeritus Oskar KOVAČ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Emeritus Momčilo MILISAVLJEVIĆ, PhD, Megatrend University, Belgrade

Professor Dragan NIKODIJEVIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Milivoje PAVLOVIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Vladimir PRVULOVIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Milan STAMATOVIĆ, PhD – Metropolitan University, Belgrade

Professor Slobodan STAMENKOVIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Izdaje / Published by:

Megatrend univerzitet, Beograd / Megatrend University, Belgrade

Štampa / Printed by:

Tercija DOO, Bor

ISSN 1820-3159

UDK / UDC 33

Svi članci su recenzirani od strane dva recenzenta.

All papers have been reviewed by two reviewers.

Adresa redakcije / Editorial Address:

Megatrend revija / Megatrend Review

Bulevar maršala Tolbuhina 8

11070 Novi Beograd, Srbija

Tel.: (381 11) 220 31 50

Fax: (381 11) 220 30 47

E-mail: megatrendrevija@megatrend.edu.rs

<http://megatrendreview.naisbitt.edu.rs>

Redakcija / Editorial Board:**Glavni urednik / Editor-in-chief:**

Professor Biljana STOJANOVIĆ, PhD

Članovi iz inostranstva / International Members:

Doc. dr Zijad BEČIREVIĆ, IFIMES, Ljubljana, Slovenia

Professor Igor BOGDANOFF, PhD, University of Burgundy, France

Professor Grichka BOGDANOFF, PhD, University of Burgundy, France

Professor Vladimir DAVIDOV, PhD – Institute for Latin America, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Dr. Christophe de JAEGER, Institute de Jaeger, France

Professor Vladimir S. KOMISSAROV, PhD – Faculty of Law, Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia

Associate Researcher Yury V. KULINTSEV, PhD – North-East Asian Strategic Issues and SCO Center, Institute of Far Eastern Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Professor Jana LENGHARTOVÁ, PhD – The University of Economics, Bratislava, Slovakia

Professor Maria de MONSERRAT LLAIRÓ, PhD – Faculty of Economic Sciences, Buenos Aires University, Argentina

Research Professor Domenico MORRONE, PhD – LUM Jean Monnet University, Bari – Casamassima, Italy

Professor Kevin V. OZGERCIN, PhD – Department of Politics, Economics & Law, The State University of New York, USA

Research Fellow & Centre Coordinator Jagannath P. PANDA, PhD – East Asia Institute for Defence Studies and Analyses (IDSA), New Delhi, India

Professor Valeria PERGILI, PhD – Faculty of Law, University of Siena, Siena, Italy

Članovi iz Srbije / Members from Serbia:

Professor Tatjana CVETKOVSKI, PhD – Faculty of Business Studies, Megatrend University, Belgrade

Associate Professor Uroš ĆEMALOVIĆ, PhD – Faculty of Law, Megatrend University, Belgrade

Professor Vladimir GRBIĆ, PhD – Faculty of International Economy, Megatrend University, Belgrade

Associate Professor Marijana JOKSIMOVIĆ, PhD, Graduate school of Business Studies, Megatrend University, Belgrade

Professor Božidar LEKOVIĆ, PhD, The Faculty of Economics in Subotica, Novi Sad

Assistant Professor Ratko LJUBOJEVIĆ, PhD, The Faculty of Law, Megatrend University, Belgrade

Professor Emeritus Mijat DAMJANOVIĆ, PhD, Megatrend University, Belgrade

Professor Slobodan PAJOVIĆ, PhD, Faculty of Geoeconomics, Megatrend University, Belgrade

Professor Vladan PAVLOVIĆ, PhD – Faculty of Economics, Kosovska Mitrovica, University of Priština

Professor Beba RAKIĆ, PhD – Faculty of Business Studies, Megatrend University, Belgrade

Direktor izdavačke delatnosti / Publishing Director:

Branimir TROŠIĆ

Lektor za srpski jezik / Proofreader for Serbian language:

Dr Maja RADONIĆ

Lektor za engleski jezik / Proofreader for English language:

Mirjana TOPIĆ

Ksenija MALTEZ

Tehnički urednik / Technical Editor:

Ana DOPUĐA

Pomoćnik glavnog urednika/ Assitant to the Editor in Chief:

Mirjana TOPIĆ

“Megatrend Review” is the leading scholarly journal of national importance, according to the classification M51, classified by the Ministry of Science, of Republic of Serbia.

* * *

“Megatrend Review” is registered in The International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) produced by the London School of Economics and Political Science – Pro Quest Michigan USA.

* * *

“Megatrend Review” is registered and published in EBSCO's (EBSCO Publishing Inc.) Database "Business Source Complete":
<http://www.ebscohost.com/titleLists/bth-journals.xls>

* * *

“Megatrend Review” is registered in GESIS "Knowledge Base SSEE", Leibniz Institute for the Social Science:
<http://www.cee-socialscience.net/journals/>

The Library of Congress Catalog

Megatrend review: the international review of applied economics.

LC Control No.: 2007201331

Type of Material: Serial (Periodical)

Uniform Title: Megatrend Revija. English.

Main Title: Megatrend review : the international review of applied economics.

Published/Created: Belgrade : ill. ; 24 cm.

Description: v. : Megatrend University of Applied Sciences, [2004]-
Year 1, no. 1 ('04)-

ISSN: 1820-4570

CALL NUMBER: HB1 .M44

CIP – Каталогизacija y publikaciji

Народна библиотека Србије, Београд

33

MEGATREND revija = Megatrend Review / glavni urednik Biljana Stojanović. - God. 1, br. 1 (2004)- . - Beograd : Megatrend univerzitet, 2004- (Bor : Tercija). - 24 cm

Tekst na srp. i engl. jeziku. - Dostupno i na: <http://megatrendreview.naisbitt.edu.rs>. - Drugo izdanje na drugom medijumu: Megatrend revija (Online) = ISSN 2560-3329. - Ima izdanje na drugom jeziku: Megatrend review = ISSN 1820-4570

ISSN 1820-3159 = Megatrend revija

COBISS.SR-ID 116780812

Sadržaj – Contents

EKONOMIJA – ECONOMICS

MILUTIN MRKŠA TAMARA GAJIĆ ALEKSANDRA VUJKO	
ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT AND IMPORTANCE OF AGRITOURISM THROUGH THE PERCEPTION OF THE LOCAL POPULATION IN MIDDLE BANAT	1
SVJETLANA JANKOVIĆ ŠOJA	
REPREZENTATIVAN UZORAK ZA POTREBE FADN ISTRAŽIVANJA U SRBIJI	17
VLADAN D. PAVLOVIĆ ISIDORA LJ. LJUMOVIĆ MILENKO Đ. MACURA	
SPECIFIČNOSTI BILANSIRANJA, STICANJA I IZVEŠTAVANJA O TRANSAKCIJAMA SA SOPSTVENIM AKCIJAMA U REPUBLICI SRPSKOJ	33
GORAN KVRGIĆ	
ZNAČAJ TERITORIJALNOG KAPITALA ZA RURALNI RAZVOJ U EKONOMIJI ZNANJA	55
IVANA BOŽIĆ MILJKOVIĆ	
DEVELOPMENT AND SECURITY - GEOPOLITICAL ASPECTS OF DEMOGRAPHIC CHANGES IN SOUTH-EASTERN SERBIA	69
MILAN R. MILANOVIĆ ANDRIJA BLANUŠA MILORAD ŠOLEVIĆ	
ENERGETSKI REGIONALIZAM: NOVI POGLED NA HIDROENERGETSKE RESURSE STARE HERCEGOVINE	85

POLITIKA I BEZBEDNOST – POLITICS AND SECURITY

MILAN KANKARAŠ NENAD KAPOR IVAN PETROVIĆ ALEKSANDAR SIMIĆ	
ECONOMIC ASPECTS OF AIRSPACE CONTROL AND PROTECTION	99
IVICA LJ. ĐORĐEVIĆ RATKO LJUBOJEVIĆ	
EKONOMSKI ASPEKTI KORPORATIVNE BEZBEDNOSTI	113

MENADŽMENT I MARKETING – MANAGEMENT AND MARKETING

ALEKSANDRA TOŠOVIĆ-STEVAHOVIĆ

DARKO BOGDANOVIĆ

YOUTH UNEMPLOYMENT AND ENTREPRENEURSHIP IN SERBIA 129

MEĐUNARODNI ODNOSI – INTERNATIONAL RELATIONS

LJUBICA VASIĆ

**THE IMPACT OF THE RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES
OF AMERICA AND RUSSIAN FEDERATION ON SERBIA'S EU ACCESSION** 145

INFORMACIONO DRUŠTVO – INFORMATION SOCIETY

BORIVOJE BALTEZAREVIĆ

RADOSLAV BALTEZAREVIĆ

VESNA BALTEZAREVIĆ

AKTIVNOSTI STARIJIH OSOBA NA ONLAJN DRUŠTVENIM MREŽAMA 157

**SPECIJALNA RUBRIKA „KINA I SVET U 21 VEKU“ –
SPECIAL TOPIC "CHINA AND THE WORLD IN 21ST CENTURY"**

CAROLA RAMON-BERJANO

**THE BELT AND ROAD INITIATIVE: INFRASTRUCTURE,
INVESTMENTS AND OPPORTUNITIES FOR LATIN AMERICA** 173

YURI V. KULINTSEV

**THE FIRST FOREIGN POLICY OUTCOMES OF IMPLEMENTING
THE CHINESE BELT AND ROAD INITIATIVE IN EURASIA** 193

FRANCISCO JOSÉ LEANDRO

**COMBINING THE "BELT" WITH THE ROADS AT THE HEART OF EUROPE:
GEOPOLITICS OF THE BBSP CORRIDOR** 207

STRUČNI RADOVI – EXPERT ARTICLES

TATJANA ŽIVKOVIĆ

**ULOGA GRAĐEVINSKE INSPEKCIJE U POSTUPKU OZAKONJENJA
NEZAKONITO IZGRAĐENIH OBJEKATA
PRIMENOM ZAKONA O OZAKONJENJU** 225

VESNA ALEKSIĆ

**RAZLOZI KOJI SU DOVELI DO FISKALNE DECENTRALIZACIJE
U REPUBLICI SRBIJI** 241

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT AND IMPORTANCE OF AGRITOURISM THROUGH THE PERCEPTION OF THE LOCAL POPULATION IN MIDDLE BANAT

Generally tourism as a business has never had an enviable position on the market in comparison to other branches of the economy. Serbia is a country of rural space, but this form of tourism is not in the expansion. A poor economic and political situation in the last years of the 20th century contributed to a large extent to the bad condition of tourist activity. The authors of the paper conducted a field research in the area of Middle Banat in order to discover the perception of the local population about the significance of the development of this activity. The survey was conducted in May 2017 in five municipalities of Middle Banat, and the results clearly indicate the respondents' lack of awareness of the significance of the development of agritourism, although there are real preconditions for the massive development of this activity. Residents recognize the range of positive and negative effects of tourism development, but the degree to which they are willing to tolerate negative effects depends on their involvement in tourism, the length of their stay in the destination and their exposure to tourism traffic in everyday life.

Keywords: agritourism, local population, sustainable development, Middle Bana

* Novi Sad Business School, Serbia; mmrksa@gmail.com

** Novi Sad Business School, Serbia; tamara.gajic.1977@gmail.com

*** Novi Sad Business School, South Ural State University, Institute of Sports, Tourism and Service, Chelyabinsk, Russia; aleksandravujko@yahoo.com

1. Introduction

Middle Banat, as a territorial unit of Serbia, has never enjoyed the position of a highly developed tourist area, nor has it had an adequate promotion on the European and World tourist market. The conditions for the development of the agro-tourism product certainly exist and some of them include cultural and historical heritage, gastronomy, tourist-geographical position, ethnic heterogeneity, etc. In these parts of Serbia agriculture is the primary activity in every sense of the word. Agritourism, although a major driver of other economic sectors in the World, and in Middle Banat, is on an unsettled position, primarily because of the lack of interest of key stake holders, as well as the absence of the state and other subjects' investments¹. For the development of tourism, it is the harmonization of planned and strategic development with the requirements and needs of the local population that comes in the first place. Where there is no support from the local population, there is no point discussing mass tourism movements. The local population is involved in tourism in different ways. Some participate directly in tourism (providing catering services), some indirectly (by selling certain products related to tourism), while others do not participate in tourism in general. Local communities should have a significant share in projects related to the implementation of tourism in their communities. Even if local residents work somewhere else, they should have an important role in the tourist activity of the local environment².

Also, they may feel unsatisfied about their environment, unless they recognize certain negative elements in their place. Therefore, social and economic cohesion at the local level are the key supporting factors necessary for success in local tourism development. The authors of the paper examined the attitude of the local population about the development of tourism in the municipalities of Middle Banat: Zrenjanin, Nova Crnja, Žitište, Novi Bečej, Sečanj. Having studied secondary documentation and papers on a similar topic, the authors set up certain hypotheses in their research and analyzed the results of very poor state of awareness of the local population of the development of agritourism and its impact on the entire environment. The analysis was processed in relation to some of the basic demographic characteristics of the population; the SPSS software system was used, version 23.0.

¹ Vujko, A., Petrović, M., Dragosavac, M., Gajić, T., (2016): *Differences and similarities among rural tourism in Slovenia and Serbia - perceptions of local tourism workers*, *Ekonomika poljoprivrede*, 4/2016, 1463.

² Gajić, T. (2010): *Tourism in the function of intensification receptive and emissive regions - example of South Bačka region*, *Industry*, 38(3), 147.

2. Background of the study and hypothesis setting

2.1 Agritourism in Europe and Serbia

Agritourism supports various activities which are based on natural and cultural values for local communities, enabling the original experiences of tourists. Some theorists believe that agritourism is an alternative example that serves as a form of tourism that is in accordance with natural and social values and which helps domestic and foreign guests to enjoy the positive and valuable interaction and exchange of experiences. Many researches point out segments involving mining tourism, and most often it is said that this form of tourism possesses a wide range of attractions and activities that usually relate to a more favorable or non-urban environment. The significance of agritourism is reflected in the impact of socioeconomic revitalization. According to some authors³, rural tourism in both developed and underdeveloped countries often serves to foster regional economic activities. They⁴ point out that tourists capture rural areas as places of security surrounded by open spaces and natural beauties, where everyone is treated with respect and courtesy. Certainly, rural tourism contributes to economic development of the country and brings additional benefits. In principle, rural tourist destinations essentially have different characteristics: wide open spaces, a low level of tourism development and opportunities for visitors to experience a more favorable and/or natural center directly. According to some authors,⁵ there are about 200,000 renowned service providers in Europe's rural tourism with more than two million beds. In small family pensions and hotels, a direct annual tourist consumption of about 12 billion Euros has been realized. The development of agrotourism in Serbia is incomplete and insufficiently heterogeneous due to the non-synchronized and unorganized supply, as well as the lack of interest of main entities for investing in the development of this type of tourist product.

³ Petrović, M., Blešić, I., Vujko, A., Gajić, T. (2017). *The role of agrotourism impact in local community in a transition society – a report from Serbia*. Transylvanian Review of Administrative Structure Sciences, 50(1), 158.

⁴ Vujko, A., Gajić, T. (2014): *Opportunities for tourism development and cooperation in the region by improving quality supply – The Cycle Danube Route – Case study*, Economic Research, 27(1), 851.

⁵ Petrović, M., Blešić, I., Vujko, A., Gajić, T. (2017): *The role of agrotourism impact in local community in a transition society – a report from Serbia*, Transylvanian Review of Administrative Structure Sciences, 50(1), 154.

Table 1. *The average number of overnight stays (d – domestic; f – foreign)*

Year		Serbia	Vojvodina	Middle Banat	Zrenjanin	Žitište	Nova Crnja	Novi Bečej	Sečanj
2005	d	3,6	3,1	3,3	3,1	4,8	2,4	3,7	-
	f	2,2	2,2	2,5	2,5	1,9	2,8	2,9	-
2010	d	3,8	3,2	4,1	4,2	4,2	3,9	3,7	4,8
	f	2,1	2,1	2,8	2,9	1,4	1,6	2,4	2,1
2015	d	3,3	2,6	3,4	3,6	3,0	2,4	2,7	3,7
	f	2,1	2,2	3,8	3,9	2,1	2,0	3,2	2,6

Source: author's calculations based on statistical data of the Statistical Office of the Republic of Serbia.

Rural area affects about 85% of Serbia where around 43% of the total population lives. As for the participation of rural population in the total population of Serbia according to the areas of the state, the situation is as follows: Vojvodina has about 44.62% of rural population, Central Serbia 42.40%, Belgrade area 18.9%, other areas 55.4%. Compared to the data from 2006, when 140 households were recorded in 44 villages, with 750 beds, in 2014 the data increased significantly, when rural tourism was realized in 119 villages, 164 households and 1,628 beds. On average, there are 408,580 overnight stays in rural tourism in Serbia. Domestic visitors make up almost 90% of all visitors in rural tourism in Serbia. Statistical data from 2011 show that demographic trends in Serbia, especially in the southern rural area, are becoming increasingly unfavorable. In the period from 2002 to 2011, there was a decline in the rural population by 311,139 inhabitants (10.9%)⁶.

According to the research goal, the hypothesis H0 has been set up: there is a significant statistical difference in the perception of the population of the development and importance of tourism in relation to demographic segments (gender, age, education).

2.2 Perception of the local population of the positive and negative effect of tourism development and sustainable development

The survey of attitudes of the local population is of key importance for the development of tourist activity in a certain destination. Most theorists who deal with this current topic emphasize the positive effects of tourism development.

⁶ Vujko, A., Petrović, M., Dragosavac, M., Gajić, T., (2016): *Differences and similarities among rural tourism in Slovenia and Serbia - perceptions of local tourism workers*, *Ekonomika poljoprivrede*, 4/2016, 1463.

However, when tourism becomes a mass phenomenon, it usually implies negative effects on the entire system and society according to the residents' opinions. Many theorists have noted that individuals begin to get involved more in the tourism industry when they see positive effects of its development, where resource trade has more benefits than costs. Also, an increased involvement of the local population in the development of tourism reflects positive effects. Some authors focus on the positive and negative effects of tourism trends in the development of local communities and the perception of the local population^{7,8,9}. A recent research on the perceptions of tourism development is based exclusively on the emphasis on the benefits of this economic activity, which raises the quality of life of the local population. Seasonal character is the highest possible negative impact on local population. Negative attitudes of the local population can slow down the development of tourism and lead to stagnation in tourist destinations as well as cause negative effects on local attractions and the hospitality of local residents. On the other hand, it is exactly the local attractions and hospitality of local residents that success of the tourism industry depends on. Knowing that the relationship to tourism of the local population helps to reduce the negative effects and costs, on the one hand, it leads to the positive development of this industry, on the other. The research interest in the population attitudes towards tourism started in developed countries, especially in the United States of America^{10, 11}, and in the areas and countries where tourism develops intensively, such as New Zealand, Canada, Australia and the United Kingdom¹². Other studies were conducted mainly due to the fact that half of the population can play a decisive role in creating a positive or negative attitude towards tourism, contributing

⁷ Tosun, C. (2006): *Expected nature of community participation in tourism development*. *Tourism Management*, 27(3), 499.

⁸ Almeida, F., Balbuena, A., Cortes, R. (2015): Residents' attitudes towards the impacts of tourism, *Tourism Management Perspectives*, 13(1), 37.

⁹ Chen, F., Tian, L., (2015): *Comparative study on residents' perceptions of follow-up impacts of the 2008 Olympics*, *Tourism Management*, 51, 270.

¹⁰ Huh, C., Vogt, C. A. (2008): *Changes in residents' attitudes toward tourism over time: a cohort analytical approach*, *Journal of Travel Research*, 46, 451.

¹¹ Kim, K., Uysal, M., Sirgy, M. (2013): *How does tourism in a community impact the quality of life of community residents?* *Tourism Management*, 36, 533.

¹² Woods, N. (2003): The United States and the international financial institutions. In R. Foot, N. MacFarlane, & M. Mastanduno (Eds.), *US hegemony and international organizations* (pp. 92-114). Oxford: Oxford University Press.

thus to its development^{13,14, 15}. Huh and Vogt¹⁶ came to a similar conclusion and pointed out that middle-aged hosts had more negative attitudes towards tourism development than the younger generation. In fact, citizens' attitudes toward tourism are gradually improving with an increase in the level of education. Young generations do not have real power or control over the decision-making process¹⁷. On the other hand, local people have great power in determining the development of the tourism industry, but this can manifest very spontaneously. The cooperation between local institutions and their members contributes to the positive development of joint decision-making and setting goals, but the advantages of all this can be individual^{18, 19}. However, some authors point out that local population has little or significant influence on decision making and the direction of the development of some tourist destinations²⁰. The decisions and attitudes of the local population are partially limited by the political and economic conditions in which the destination is located, which can hinder or facilitate the creation of a development program by the local population²¹. Like other industries, tourism affects the quality of the environment, as a consumer of natural and other resources: land, water, fuel, electricity and food. In addition, it also produces significant amounts of waste and emissions. The negative impact of tourism on the environment is expressed through pressure on natural resources, the living world and habitats, and the creation of waste and pollution. Yet, tourism has a great interest to maintain the quality of the environment at a high level, with clean and healthy environment being a very important assumption of its successful development. The positive effects of tourism in relation to the environment are reflected in the fact that this is an activity that strives for the

¹³ Mason, P., Cheyne, J. (2000): *Residents attitudes to proposed tourism development*, Annals of Tourism Research, 27(2), 410.

¹⁴ Balaguer, J., Cantavella-Jorda, M. (2002): *Tourism as a longrun economic growth factor the Spanish case*, Applied Economics, 34(7), 885.

¹⁵ Zhang, Y., Cole, S. T., Chancellor, C. H. (2013): *Residents' preferences for involvement in tourism development and influences from individual profiles*, Tourism Planning & Development, 10(3), 270.

¹⁶ Huh, C., Vogt, C. A. (2008): *Changes in residents' attitudes toward tourism over time: a cohort analytical approach*, Journal of Travel Research, 46, 449.

¹⁷ Gursoy, D., Jurowski, C., Uysal, M. (2002): *Resident attitudes. A structural modeling approach*, Annals of Tourism Research, 29(1), 99.

¹⁸ Ko, D. W., Stewart, W. P. (2002): *A structural equation model of residents' attitudes for tourism development*, Tourism Management, 23, 525.

¹⁹ Farmaki, A., Altinay, L., Botterill, D., Hilke, S. (2015): *Politics and sustainable tourism: The case of Cyprus*, Tourism Management, 47, 188.

²⁰ Nunkoo, R., Gursoy, D. (2012): *Residents' support for tourism an identity perspective*, Annals of Tourism Research, 39(1), 255.

²¹ Prayag, G., Hosany, S., Nunkoo, R., Alders, T. (2013): *London residents' support for the 2012 Olympic games: the mediating effect of overall attitude*, Tourism Management, 36, 635.

adequate use of natural resources, the improvement of the landscape and the maintenance of the ecological, economic and socio-cultural values of the local community. The simplest definition is that “sustainable tourism implies every form of tourism that contributes to the protection of the environment, social and economic integrity and the promotion of natural, created and cultural values on a sustainable basis”²². In order to achieve the development of sustainable tourism, an integrated approach to its planning along with management is necessary. Under no circumstances does sustainable development aim to stop the development of tourism; it aims to enable its development in a way that tourists see and experience what they want, but without destroying the very factors that have attracted them. At the same time, the society, culture and environment of people living in tourist destinations are not destroyed or endangered²³. The tourism industry should communicate with local communities and involve them in its development. Tourism, with its position in the world economy, has a moral responsibility to take the lead in achieving a transition to sustainable development. It has its own interest in it. This sector is not only expanding, but the way tourists travel is also changing. The rising trend is that people go on shorter holidays and travel further from their homes. It was estimated that in 2000, almost 150 million tourists (domestic and foreign) visited the Mediterranean coast, doubling the number of inhabitants. Natural resources and local infrastructure are often in conflict with a drastic increase in the number of people during the tourist season. The construction of hotels and associated infrastructure represents a huge blow to drinking water supplies, land use and ecosystems. Hotels are large water consumers. The average tourist consumes up to 200 liters, while tourists in luxurious accommodation spend up to 700 liters of water per day²⁴. When they are on holiday, tourists spend a lot of energy, water and produce much more waste. More and more Europeans build cottages in which they do not spend much time, occupying much more land than any other type of accommodation. It is important that further development of tourist sites is limited and in line with local resources such as water, land surface, untouched nature and social acceptance of the local population. The hypotheses related to the part of the research dealing with the influence of agro tourism, as well as the significance of sustainability in tourism development, are as follows:

H1 - Agrotourism has not been developed sufficiently.

H2 - Agrotourism represents a developmental opportunity in the investigated municipalities.

²² Andriotis, K., (2006): *Hosts, Guests and Politics*, Annals of Tourism Research, 33(4), 1089.

²³ Waligo, V. M., Clarke, J., Hawkins, R. (2013): *Implementing sustainable tourism: A multi-stakeholder involvement management framework*, Tourism Management, 36, 444.

²⁴ Farmaki, A., Altinay, L., Botterill, D., Hilke, S. (2015): *Politics and sustainable tourism: The case of Cyprus*, Tourism Management, 47, 181.

- H2a - Agrotourism brings appropriate benefits for municipalities and population.
- H3 - The development of agrotourism affects the environment.
- H3a - The development of agrotourism has positive effects.
- H3b - The development of agrotourism has corresponding negative effects.
- H4 - The local population has an awareness of the sustainable development of tourism.
- H4a - Municipalities have developed sustainable development strategies.

3. Methodology of research

The research was carried out on the territory of Middle Banat District in the following five municipalities: Zrenjanin, Žitište, Nova Crnja, Novi Bečej, Sečanj, during May 2017. The locals of particular structure (N = 118; gender, education, age, municipality) were included in the research. There were examined two categories of population: employees of travel agencies in given municipalities and administrative workers. For the verification of the hypothesis, the Descriptive Statistics and the Correlation Test were implemented. The indicators were explained in the analysis, and the standardization of the variables was performed: Gender: 1 = male gender; 2 = female sex. Education: 1 = secondary education; 2 = high professional education; 3 = faculty; 4 = elementary school. City: 1 = Žitiste; 2 = Zrenjanin; 3 = New Crnja; 4 = Novi Bečej; 5 = Sečanj. The following questions were taken for the analysis:

1. Has agrotourism been developed sufficiently in your municipality?
- mark Q1 (1 = yes; 2 = no).
2. Does agrotourism represent a developmental opportunity?
- mark Q2 (1 = yes; 2 = no).
3. What would the municipality gain by agrotourism development?
- mark Q3 (1 = increase of standard, 2 = new jobs, 3 = improvement of quality of life, 4 = animation of free capital for investment, 5 = improvement of educational level of population).
4. Does agrotourism affect the state of the environment?
- mark Q4 (1 = yes; 2 = no).
5. What are the positive effects of the development of agrotourism on the environment?
- mark Q5 (1 = restoration of old buildings and old parts of the settlement, 2 = building awareness of the importance of the environment, 3 = planning of space design for the needs of tourists).
6. What are the negative impacts of the development of agrotourism on the environment?
- mark Q6 (1 = tourists' vandalism at the places of residence or visit; 2 =

inadequate occupancy due to excessive concentration of tourist facilities and the facilities in the function of tourism; 3 = destruction of hunting game).

7. Do you know what sustainable development is?

- mark Q7 (1 = yes; 2 = no).

8. Does your municipality have an adopted sustainable development strategy?

- mark Q8 (1 = yes; 2 = no; 3 = do not know).

4. Results and discussion

The mean half of respondents was 1.57, which indicates the equal representation of males and females in the study. The value of the standard deviation is 0.497, and the variance 0.248. An arithmetic mean for the age of the respondents is 38.95 years, with the standard deviation 13,574, and variance 184,254. The arithmetic mean of the respondents' level of qualification is 1.56, and one can conclude that the majority of them are with a high school education. The standard deviation is 1.017, and the variance 1.035.

Table 2. *Descriptive analysis of the respondents by gender, age and education structure*

	N	Mean	Std. Deviation	Variance
Gender	118	1,57	,497	,248
Age	118	38,95	13,574	184,254
Education	118	1,56	1,017	1,035
Valid N (listwise)	118			

Source: the authors reached this conclusion based on the research

Table 3. *Test Correlation*

		Q1	Q2	Q3	Q4	Q5?	Q6	Q7	Q8
Gender	Pearson Correlation	-,143	,228*	-,138	,149	,032	,056	,086	,118
	Sig. (2-tailed)	,123	,013	,137	,106	,731	,547	,355	,204
	N	118	118	118	118	118	118	118	118
Age	Pearson Correlation	,066	,031	-,067	-,138	,042	,146	,117	-,117
	Sig. (2-tailed)	,475	,735	,469	,135	,648	,116	,207	,209
	N	118	118	118	118	118	118	118	118

Education	Pearson Correlation	,108	,012	-,090	,100	,110	,137	-,034	-,222*
	Sig. (2-tailed)	,245	,898	,331	,284	,236	,138	,716	,016
	N	118	118	118	118	118	118	118	118
Place	Pearson Correlation	-,205*	-,295**	-,086	-,080	-,192*	-,042	,063	-,141
	Sig. (2-tailed)	,026	,001	,352	,389	,038	,652	,497	,127
	N	118	118	118	118	118	118	118	118

Based on the obtained results the dependence of the answers on the questions and sex, age, education and places of residence was examined:

- Gender: It has been found that the gender of the respondents had very little influence on the responses, which shows the low value of Pearson's coefficient ($0 < 0.3$), which is summarized in terms of questions 0.143, 0.228, 0.138; 0.149; 0.032; 0.056; 0.086; 0.118.
- Age: It was found that the age of the respondents had very little influence on the response, which shows the low value of Pearson's coefficient ($0 < 0.3$) which is summarized in terms of questions 0.066, 0.031, 0.067; 0.138; 0.042; 0.146; 0.117; 0.117.
- Education: It has been established that the expert's assessment of the respondents has very little influence on the answer, which shows the low value of Pearson's coefficient ($0 < 0.3$), which is summarized in terms of questions 0.108, 0.012, 0.090; 0.11; 0.137; 0.034; 0.22.
- City: It has been found that the place of residence of the respondents had very little influence on the response, which shows the low value of Pearson's coefficient ($0 < 0.3$) 0.026, 0.295, 0.086; 0.08; 0.192; 0.042; 0.063; 0.141.

By examining the correlation between the mentioned issues and the structure of the population, it is not possible to find dependence. The Pearson coefficient values for all parameters are below 0.3, indicating that there is a very low-intensity dependence. This can be a worrying fact, because the whole viewpoint has no clear issue of the importance of tourism for its municipality regardless of sex, age, education and the place they are from. Also, the population lacked education on tourism potentials, sustainable development, and environmental protection. With this information negating the starting hypothesis H_0 , there is a significant statistical difference in the perception of the population of the development and importance of tourism in relation to demographic segments (gender, age, education).

The highest percentage of local population points out that agrotourism has not been developed sufficiently in their municipality. The value of the arithmetic mean is 1.92, while the value of the standard deviation is 0.28. The hypothesis H_1 is confirmed. The value of the arithmetic mean for the issue of tourism as

a development opportunity is 1.20, while the value of the standard deviation is 0.40. This leads us to a conclusion that the population believes that tourism definitely represents a developmental opportunity for their municipalities (H2+). Most respondents point out that the development of tourism will lead to the creation of new jobs and improvement of living standard (an arithmetic mean value is 2.53, while the value of standard deviation is 1.27), which indicates that H2a subhypothesis is confirmed, as the local population points out that tourism brings certain benefits.

The value of the arithmetic mean for the issue of the impact of the development of agri tourism on the state of the environment is 1.16, while the value of the standard deviation is 0.37. All respondents believe that tourism has a great impact on the state of the environment (H3+). The H3a is that tourism has positive effects on the environment, as the data indicate that the population is aware of it (the value of the arithmetic mean is 1.80, while the value of the standard deviation is 0.87). For the question of the negative impacts of tourism on the environment, the value of the arithmetic mean is 1.58, while the value of the standard deviation is 0.73. That gave the conclusion that tourism could have an adverse effect on the environment, because there is a fear of tourist vandalism in places of residence or visit, as well as inadequate occupancy due to excessive concentration of tourist capacities and facilities in the function of tourism (H3b +).

On average, respondents did not know what sustainable development exactly meant and represented, which can be a major barrier to further tourism development, and this data is negated by the H4 hypothesis (the value of the arithmetic mean is 1.64, while the value of the standard deviation is 0.48). The value of the arithmetic mean for the question of whether the municipality has a strategy for the development of sustainable tourism is 2.73, while the value of the standard deviation is 0.61. The population was not informed about any adopted sustainable development strategies in their places of residence (H4a -).

5. Conclusion

To sum up, tourism is a very important branch of the economy that implies the development of other sectors of the economy, and together with them enters the world and the European market. The contribution of tourism to the economic development of an area is manifested in its impact on investment, income or employment, causing them to rise, and as a rule, the rise in the standard of living of the individual and the community in which it takes place. There are also negative sides of tourism. They manifest themselves not only in the economic domain, but also in the socio-cultural, demographic, cultural and ecological domain.

However, the tourism of Serbia, and therefore of Middle Banat, has never had a primary role in economic and social development. The greatest factor

of stagnation and the generally slow development of tourism is an unfavorable political and economic situation in which the state was at the end of the 20th century. However, the data show that the situation has been changing in a positive direction, but that it is not yet at an enviable level. Local citizens have a decisive role in the development of tourism, and sometimes they can be a limiting factor in its expansion. In the world, this is an acute topic of research, and on the basis of this data, it is perceived that tourism, due to its positive economic impact, is accepted in a large number of cases. Different attitudes of the local population towards tourists and their preferences primarily depend on whether the inhabitants depend on the revenues generated by tourism. Changes to the local population caused by tourism development occur continuously, and can be both positive (employment opportunities, infrastructure improvements, etc.) and negative (traffic jams, crime, exceeding acceptance potential, etc.). There are various relationships between the tourists and the local inhabitants of the destination that are caused by different levels of participation in the daily activities.

There are also situations where the population does not accept its development, because they see no benefit from it, apart from the commercialization of other culture and spreading of negative effects on the local population. Where tourism is not recognized as a positive economic sector, the society does not approve its expansionary development²⁵. In the process of tourism realization, a series of effects that are most often visible in the environment are generated, i.e. on natural and built resources which involves the term environment itself. The main reasons for the impact of tourism on the environment are that tourist destinations are exposed to more tourist arrivals or to a larger number of people, which requires taking organizational and technical measures in order to realize tourism. The harmful effect on the environment in particular reduces the value of nature as an attraction and a place for rest. The difference in the attractiveness of the natural environment in the starting point and tourist destination of the tourists is reduced due to the environmental degradation by improper construction, noise pollution or water pollution. Community support for the development of tourism is needed in achieving commercial, sociocultural, physiological, political and economic sustainability of the industry. Therefore, it is considered that the local population is a key stakeholder in the development of tourism in a particular location. As previously mentioned in the paper, tourism can create positive and negative impacts on the inhabitants, and it can often be hard to recognize the real impact^{26, 27}.

²⁵ Sharpley, R. (2014): *Host perceptions of tourism: A review of the research*. Tourism Management, 42, 41.

²⁶ Teye, V., Sonmez, S. F., Sirakaya, E. (2002): *Residents' attitudes toward tourism development*. Annals of Tourism Research, 29(3), 670.

²⁷ Vargas, A., Oom do Valle, P., Da Costa, J., Albino, S. (2015): *Residents' attitude and level of destination development: an international comparison*, Tourism Management, 48(3), 200.

After reviewing a large number of secondary documentation and papers on the current topic, the authors carried out an investigation of the opinion of the local population about the significance of the development of agro tourism. The research was carried out in five municipalities of Middle Banat, during May 2017. The established hypotheses and the data that confirm them undoubtedly indicate the poor development of this activity in Middle Banat, as well as insufficient general information of the local population about its significance.

Table 4. *Hypothesis*

Hypotheses	Confirmed +	Rejected -
H0 - there is a significant statistical difference in the perception of the population about the development and importance of tourism in relation to demographic segments (gender, age, education).		H0
H1 - Agrotourism has not been developed sufficiently.	H1	
H2 - Agrotourism represents a developmental opportunity in the investigated municipalities.	H2	
H2a - Agrotourism brings appropriate benefits for municipalities and population.	H2a	
H3 - The development of agrotourism affects the environment.	H3	
H3a - The development of agrotourism has positive effects.	H3a	
H3b - The development of agrotourism has corresponding negative effects.	H3b	
H4 - The local population has an awareness of the sustainable development of tourism.		H4
H4a - Municipalities have developed sustainable development strategies.		H4a

In the last decade of the 20th century, tourism showed that it achieved a leading position as a world economy in relation to other branches of the economy. Experts agree that tourism is the fastest growing industry in the world. It is also an industry that is very difficult to control and regulate. It assumes a significant responsibility in relation to the economic, social, cultural and natural environment.

Literature

- Almeida, F., Balbuena, A., Cortes, R. (2015): *Residents' attitudes towards the impacts of tourism*, *Tourism Management Perspectives*, 13(1), 33-40.
- Andriotis, K., (2006): *Hosts, Guests and Politics*. *Annals of Tourism Research*, 33(4), 1079-1098.
- Andereck, K., Valentine, K., Knopf, R., Vogt, C. (2005): *Residents' perceptions of community tourism impacts*, *Annals of Tourism Research*, 32(4), 1056-1076.
- Balaguer, J., Cantavella-Jorda, M. (2002): *Tourism as a longrun economic growth factor the Spanish case*, *Applied Economics*, 34(7), 877-884.
- Chen, F., Tian, L., (2015): *Comparative study on residents' perceptions of follow-up impacts of the 2008 Olympics*, *Tourism Management*, 51, 263-281.
- Farmaki, A., Altinay, L., Botterill, D., Hilke, S. (2015): *Politics and sustainable tourism: The case of Cyprus*, *Tourism Management*, 47, 178-190.
- Gajić, T. (2010): *Tourism in the function of intensification receptive and emissive regions – example of South Bačka region*, *Industry*, 38(3), 139-154.
- Gursoy, D., Jurowski, C., Uysal, M. (2002): *Resident attitudes. A structural modeling approach*, *Annals of Tourism Research*, 29(1), 79-105.
- Huh, C., Vogt, C. A. (2008): *Changes in residents' attitudes toward tourism over time: a cohort analytical approach*, *Journal of Travel Research*, 46, 446-455.
- Hung, K., Sirakaya-Turk, E., Ingram, L. J. (2011): *Testing the efficacy of an integrative model for community participation*, *Journal of Travel Research*, 50(3), 276-288 .
- Kim, K., Uysal, M., Sirgy, M. (2013): *How does tourism in a community impact the quality of life of community residents?* *Tourism Management*, 36, 527-540.
- Ko, D. W., Stewart, W. P. (2002): *A structural equation model of residents' attitudes for tourism development*, *Tourism Management*, 23, 521-530.
- Mason, P., Cheyne, J. (2000): *Residents attitudes to proposed tourism development*, *Annals of Tourism Research*, 27(2), 391-411.
- Nunkoo, R., Gursoy, D. (2012): *Residents' support for tourism an identity perspective*, *Annals of Tourism Research*, 39(1), 243-268.
- Petrović, M., Blešić, I., Vujko, A., Gajić, T. (2017): *The role of agrotourism impact in local community in a transition society – a report from Serbia*, *Transylvanian Review of Administrative Structure Sciences*. 50(1), 146-163.
- Prayag, G., Hosany, S., Nunkoo, R., Alders, T. (2013): *London residents' support for the 2012 Olympic games: the mediating effect of overall attitude*, *Tourism Management*, 36, 629-640.
- Sharpley, R. (2014): *Host perceptions of tourism: A review of the research*, *Tourism Management*, 42, 37-49
- Sheldon, P. J., Abenoja, T. (2001): *Resident attitudes in a mature destination: the case of Waikiki*, *Tourism Management*, 22, 435-443.

- Teye, V., Sonmez, S. F., Sirakaya, E. (2002): *Residents' attitudes toward tourism development*, *Annals of Tourism Research*, 29(3), 668-688.
- Tosun, C. (2006): *Expected nature of community participation in tourism development*, *Tourism Management*, 27(3), 493-504.
- Vargas, A., Oom do Valle, P., Da Costa, J., Albino, S. (2015): *Residents' attitude and level of destination development: an international comparison*, *Tourism Management*, 48(3), 199-210.
- Vujko, A., Gajić, T. (2014): *Opportunities for tourism development and cooperation in the region by improving quality supply – The Cycle Danube Route - Case study*, *Economic Research*, 27(1), 847-860.
- Vujko, A., Petrović, M., Dragosavac, M., Gajić, T., (2016): *Differences and similarities among rural tourism in Slovenia and Serbia - perceptions of local tourism workers*, *Ekonomika poljoprivrede*, 4/2016, 1459-1469.
- Waligo, V. M., Clarke, J., Hawkins, R. (2013): *Implementing sustainable tourism: A multi-stakeholder involvement management framework*, *Tourism Management*, 36, 432, 353.
- Woods, N. (2003): *The United States and the international financial institutions*. In R. Foot, N. MacFarlane, & M. Mastanduno (Eds.), *US hegemony and international organizations* (pp. 92-114). Oxford: Oxford University Press.
- Zhang, Y., Cole, S. T., Chancellor, C. H. (2013): *Residents' preferences for involvement in tourism development and influences from individual profiles*, *Tourism Planning & Development*, 10(3), 267-284.

Milutin Mrkša
Tamara Gajić
Aleksandra Vujko

UDK 338.48-53:63(497.113Banat)

Originalni naučni rad
Primljen 22.08.2017.
Odobren 09.03.2018.

ANALIZA RAZVOJA I ZNAČAJA AGROTURIZMA KROZ PERCEPCIJU LOKALNOG STANOVNIŠTVA U SREDNJEM BANATU

Uopšteno govoreći, turizam kao privredna grana nikada nije imao zavidnu poziciju na tržištu u poređenju sa drugim granama privrede. Srbija je zemlja ruralnog prostora, ali ovaj oblik turizma nije u ekspanziji. U stvaranju lošeg stanja turističke aktivnosti, odlučujuću ulogu je imala loša ekonomska i politička situacija u poslednjim godinama 20. veka. Autori rada sprovedli su terensko istraživanje na području Srednjeg Banata kako bi istražili percepciju lokalnog stanovništva o značaju razvoja ove aktivnosti. Istraživanje je sprovedeno u maju 2017. godine u pet opština Srednjeg Banata, a rezultati jasno ukazuju na lošu situaciju o svesti ispitanika o značaju razvoja agro turizma, iako postoje stvarni preduslovi za masovni razvoj Ove delatnosti.

Ključne reči: *agroturizam, lokalno stanovništvo, održivi razvoj, Srednji Banat*

REPREZENTATIVAN UZORAK ZA POTREBE FADN ISTRAŽIVANJA U SRBIJI**

Popis kao način prikupljanja podataka je sveobuhvatna statistička akcija koja iziskuje dobru organizaciju, visoke materijalne troškove i mnogo angažovanog ljudstva i sprovodi se uglavnom na deset godina. Iz tog razloga ne postoji uvid u promene jedinica posmatranja između dva popisa, pa mnoge zemlje sprovode istraživanja na osnovu uzorka. Ova istraživanja se, zbog manjih finansijskih izdataka od popisa, mogu sprovoditi češće. Kada je reč o zemljama Evropske Unije, već pola veka se sprovodi poljoprivredno istraživanje na osnovu uzorka, na svake dve ili tri godine. Ovo istraživanje je poznato pod nazivom mreža knjigovodstvenih podataka na farmama (eng. Farm Accountancy Data Network – FADN). Cilj ovog rada je da se metodologija FADN istraživanja prouči i prilagodi našim uslovima. Tačnije, da se predloži način sprovođenja FADN istraživanja u Srbiji i napravi model pomoću koga će se formirati reprezentativan uzorak za istraživanje poljoprivrednih gazdinstava. Istraživanje je sprovedeno na osnovu podataka o poljoprivrednim gazdinstvima koji su prikupljeni Popisom poljoprivrede 2012. godine.

Ključne reči: FADN istraživanje u Srbiji, dimenzije FADN polja opservacija, trodimenzionalna matrica FADN polja opservacija, reprezentativan FADN uzorak

* Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet, Zemun, Srbija; svjetlanajs@gmail.com

** Rad je rezultat istraživanja projekta koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja: “Ruralno tržište rada i ruralna ekonomija Srbije – diverzifikacija dohotka i smanjenje ruralnog siromaštva”

1. Uvod

U sadašnje vreme postoji sve veća potreba za statističkim informacijama, kako u oblasti ekonomskih, tako i u oblasti društvenih nauka. Jedinice posmatranja o kojima se prikupljaju informacije predstavljaju elemente konačne populacije. Elementi populacije mogu biti različiti, stanovništvo, domaćinstva, gazdinstva, stoka, zemljište itd. Veličina posmatrane populacije je takođe različita u zavisnosti od istraživanja, ali je konačna. Prilikom ispitivanja bilo koje karakteristike elemenata populacije nije uvek moguće, vremenski i finansijski, obuhvatiti kompletnu populaciju. Iz tog razloga se ispituje samo deo populacije, odnosno uzorak. U poslednjih nekoliko decenija, u literaturi, sve se veća pažnja poklanja istraživanju na osnovu uzorka (eng. sample survey). Ova metoda je postala opšte prihvaćena kada je u pitanju prikupljanje informacija, jer prvenstveno iziskuje manja finansijska sredstva, manje ljudstva i nekada je čak tačnija od onih metoda koje podrazumevaju ispitivanje kompletne populacije.¹

U poslednje vreme se može primetiti i povećana potreba za istraživanjima u oblasti poljoprivrede na osnovu uzorka, a postoji i veliki interes za metodama i tehnikama prikupljanja i obrade podataka iz oblasti poljoprivrede. Autor Gonzales Vilalobos (González Villalobos) ističe da najvažniji metodi uzorkovanja u oblasti poljoprivrednih istraživanja nisu uključeni u klasičnu literaturu koja izučava istraživanje na osnovu uzorka i smatra da im se treba posvetiti veća pažnja i da ih treba uključiti u udžbeničku literaturu.²

Značaj prikupljanja sveobuhvatnih, pouzdanih i pravovremenih informacija u oblasti poljoprivrede je sve veći. Ovo se uglavnom duguje pritisku rastuće populacije stanovništva na planeti uopšte. Iz tog razloga neophodno je na osnovu dobijenih informacija o kvalitetu, kvantitetu i lokaciji poljoprivrednih resursa planirati povećanje poljoprivredne proizvodnje kako bi se zadovoljile rastuće potrebe za hranom. U tom smislu Evropska Unija je osnovala mrežu knjigovodstvenih podataka na farmama (eng. Farm Accountancy Data Network – FADN) čiji je osnovni cilj utvrđivanje finansijskog položaja poljoprivrednih gazdinstava u svrhu prikupljanja pravovremenih i tačnih informacija za delovanje agrarne politike.

Cilj metodologije FADN istraživanja je da obezbedi reprezentativnost podataka kroz tri dimenzije: region, ekonomska veličina i tip poljoprivredne proizvodnje poljoprivrednih gazdinstava. Poljoprivredna gazdinstva zemalja članica EU, koja su predmet FADN istraživanja, značajno se razlikuju po ekonomskoj veličini, ali i prema strukturi njihove proizvodnje. Neka

¹ Sarndal, C, Swensson, B and Wretman, J. (2003): *Model Assisted Survey Sampling*, Springer-Verlag, New York

<http://books.google.rs/books?id=ufdONK3EITcC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

² Villalobos, G. (2006): „Sample survey statistics teaching: An almost worldwide problem on teaching agricultural survey methods“, *ICOTS-7*

poljoprivredna gazdinstva se bave proizvodnjom samo useva, druga samo gajenjem stoke, a neka su mešovita. Prema tome, jasno je koliko je polje opservacija FADN istraživanja heterogeno.

Prilikom izbora uzorka za godišnje FADN istraživanje neophodno je zadržati pomenutu heterogenost. Jedini način je da se izvrši stratifikacija polja opservacija pre uzimanja samog uzorka i to prema tri dimenzije: region, ekonomska veličina i tip poljoprivredne proizvodnje. Suština stratifikacije je da se populacija podeli u podpopulacije koje se nazivaju stratumi (eng. strata). Podpopulacije se ne preklapaju, tačnije svaki element populacije pripada samo jednom startumu (podpopulaciji). Sve podpopulacije zajedno čine kompletnu populaciju. Stratumi predstavljaju relativno homogene grupe, odnosno elementi u okviru jednog stratuma međusobno su približni po vrednosti karakteristike koja se posmatra, dok se elementi iz različitih stratuma bitno razlikuju.

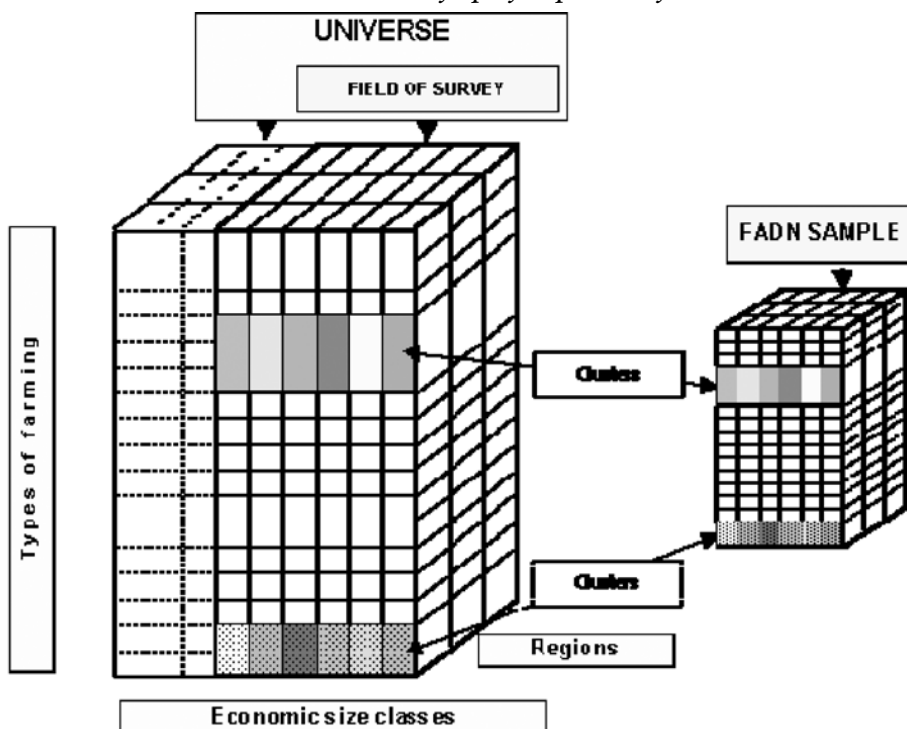
Stratifikacija osnovnog skupa za potrebe FADN istraživanja može da bude predstavljena trodimenzionalnom matricom ćelija (Slika 1), pri čemu svaka ćelija odgovara specifičnoj vrsti poljoprivrednog gazdinstva u pogledu FADN regiona, ekonomske veličine i tipa poljoprivredne proizvodnje. Trodimenzionalna matrica na nivou Evropske Unije sadrži 121.520 ćelija što se dobija iz činjenice da postoji 140 FADN regiona, 62 tipa poljoprivredne proizvodnje i 14 različitih klasa ekonomske veličine. Neke ćelije u trodimenzionalnoj matrici mogu da budu prazne. Osnovni razlog za to je što neke zemlje članice nemaju nijedno poljoprivredno gazdinstvo koje se bavi nekim određenim tipom poljoprivredne proizvodnje, ili ako je i zastupljen taj tip poljoprivredne proizvodnje u zemlji, onda ne postoji nijedno poljoprivredno gazdinstvo neke određene ekonomske veličine koje se bavi tom vrstom proizvodnje. Da bi se izbegla mogućnost da takve prazne ćelije budu izabrane u uzorak, u polju opservacija FADN istraživanja se vrši agregacija sličnih tipova poljoprivredne proizvodnje, slikovitije rečeno određene ćelije se stapaju u jednu ćeliju. Zatim se uzorak bira tako što se iz svake ćelije izabere određeni broj poljoprivrednih gazdinstava. Na taj način se postiže reprezentativnost uzorka FADN istraživanja.³

Sledeće bitno pitanje u izboru konačnog uzorka za potrebe FADN istraživanja je veličina uzorka koja se uzima iz svake ćelije. Koliko će jedinica (poljoprivrednih gazdinstava) iz pojedinih ćelija biti uzeto u konačan uzorak zavisi uglavnom od broja poljoprivrednih gazdinstava koja pripadaju određenoj ćeliji, pa se zaključuje da taj broj varira od ćelije do ćelije. U tom smislu od velikog značaja je sistem ponderisanja koji je razvijen za potrebe FADN istraživanja. Naime svako poljoprivredno gazdinstvo u pojedinim ćelijama trodimenzionalne matrice poseduje svoj ponder koji se dobija kao količnik broja poljoprivrednih gazdinstava koji pripadaju određenoj ćeliji iz osnovnog skupa i njihovog broja iz FADN uzorka. Svrha ovakvog sistema ponderisanja je da se prilikom uzorkovanja iz različitih ćelija trodimenzionalne matrice uzme različit broj poljoprivrednih gazdinstava u konačan FADN uzorak.

³ <http://ec.europa.eu/agriculture/rica/> (28.05.2017)

Izbor konačnog uzorka za potrebe FADN istraživanja treba da bude slučajna, međutim dva faktora sprečavaju potrebnu slučajnost. Prvi je što neka poljoprivredna gazdinstva koja budu izabrana u uzorak iz polja opservacija nemaju svu potrebnu računovodstvenu dokumentaciju u momentu ispunjavanja FADN upitnika. Drugi bitan faktor je što je učestvovanje u FADN istraživanju na dobrovoljnoj osnovi, pa ukoliko vlasnik izabranog poljoprivrednog gazdinstva ne želi da učestvuje u FADN istraživanju, izabrano gazdinstvo se menja nekim drugim iz iste ćelije. Pomenuta dva faktora takođe mogu da naruše i utvrđene planove uzorkovanja koje su pripremile zemlje članice na sledeće načine. Kao prvo, može da se desi da u posmatranoj ćeliji nema dovoljno poljoprivrednih gazdinstava čiji vlasnici poseduju neophodne računovodstvene informacije i žele da učestvuju u FADN istraživanju, što neminovno dovodi do smanjivanja veličine uzorka. Druga situacija je da vlasnici poljoprivrednih gazdinstava koji su pristali na saradnju odustanu od bavljenja poljoprivredom pre kraja poljoprivredne godine, što takođe smanjuje utvrđenu veličinu uzorka.

Slika 1. Trodimenzionalna matrica ćelija polja opservacija

Izvor: Zvanični sajt Evropske komisije - FADN⁴

⁴ http://ec.europa.eu/agriculture/rica/methodology3_en.cfm#taoc (28.05.2017)

2. Polje opservacija FADN istraživanja u Srbiji

2.1. Dimenzije FADN polja opservacija

Prvi korak u sprovođenju FADN istraživanja je definisanje vrednosne granice za komercijalno poljoprivredno gazdinstvo, jer je samo takvo gazdinstvo u interesu ovog istraživanja. Autor u prethodnim istraživanjima predlaže da minimalna granica ekonomske veličine za komercijalno poljoprivredno gazdinstvo bude 2000 evra, iako je utvrđeno da ta granica bude 4000 evra. Osnovni razlog koji autor pominje je činjenica da 67,6% poljoprivrednih gazdinstava u Srbiji ima ekonomsku veličinu manju od 4000 evra, pa je samim tim veliki broj poljoprivrednih gazdinstava isključen iz polja opservacija, što dalje utiče na reprezentativnost uzorka.⁵

Ukoliko je granica za komercijalno poljoprivredno gazdinstvo koje učestvuje u FADN istraživanju 2000 evra, tada polje opservacija FADN istraživanja čine 341.018 poljoprivrednih gazdinstava u Srbiji (tabela 1). Taj broj gazdinstava pokriva preko 90% ukupne korišćene poljoprivredne površine, preko 90% ukupnog broja uslovnih grla u Srbiji, kao i preko 90% ukupnog standardnog autputa, što je jedan od zahteva metodologije FADN istraživanja.⁶

Tabela 1. Polje opservacija FADN istraživanja u Srbiji

Tip poljoprivredne proizvodnje na gazdinstvu	Klase ekonomske veličine poljoprivrednog gazdinstva						Ukupno
	I	II	III	IV	V	VI	
1. Specijalizovana za ratarske kulture	33.992	13.098	4.646	2.928	825	141	55.630
2. Specijalizovana za hortikulturu	2.850	1.809	471	150	96	10	5.386
3. Specijalizovana za stalne useve	10.087	1.629	131	46	30	5	11.928
4. Specijalizovana za stoku za ispašu	25.039	7.614	1.152	284	77	10	34.176
5. Spezijalizovana za svinje i živinu	9.276	2.135	702	392	212	32	12.749
6. Mešoviti usevi	19.478	3.954	418	92	39	6	23.987
7. Mešovita stoka	50.371	14.138	900	151	28	5	65.593
8. Mešovito usevi-stoka	101.368	26.539	2.685	712	235	30	131.569
Ukupno	252.461	70.916	11.105	4.755	1.542	239	341.018

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Popisa poljoprivrede 2012.

⁵ Janković Šoja Svetlana (2017): "Komercijalno poljoprivredno gazdinstvo za potrebe FADN istraživanja u Srbiji", *Agroekonomika* 74, 63-72

⁶ *Ibid*, 68

Prva dimenzija FADN polja opservacija je ekonomska klasa. U prethodnim istraživanjima definisano je šest ekonomskih klasa.⁷

Druga dimenzija FADN polja opservacija je tip poljoprivredne proizvodnje, gde naša zvanična statistika beleži 8 glavnih tipova proizvodnje, što zajedno sa pripadajućim podtipovima konačno čini 55 tipova poljoprivredne proizvodnje, što je manje u odnosu na broj koji je zabeležen u Evropskoj Uniji, 62 tipa poljoprivredne proizvodnje.

Treća dimenzija FADN polja opservacija predstavlja region koji će u ovom slučaju biti preuzet od prof. dr Natalije Bogdanov, koja je svojim istraživanjem došla do zaključka da se ukupno ruralno područje Srbije može podeliti na tri regiona: ravničarski region, region velikih privrednih centara i brdsko-planinski region. Bogdanov ističe da se ovi regionu mogu smatrati dovoljno homogenim da odraze specifičnosti pojedinih delova ruralne Srbije. S obzirom da su Popisom poljoprivrede 2012. godine i u urbanim delovima registrovana neka gazdinstva, bilo bi neophodno da se prethodnoj podeli Srbije na regione doda i region gradskih područja kako je to već definisano prema OECD kriterijumu ruralnosti.⁸ Podela Srbije na dva regiona: Srbija-sever i Srbija-jug, kako zvanična statistika prikuplja podatke, možda ne bi obezbedila dovoljnu reprezentativnost uzorka za potrebe FADN istraživanja.

2.2. Trodimenzionalna matrica polja opservacija FADN istraživanja u Srbiji

Iz definisanog polja opservacija FADN istraživanja treba izvući reprezentativan uzorak poljoprivrednih gazdinstava koji će oslikavati heterogenost populacije iz koje je izvučen. To je moguće samo ako se izvrši stratifikacija definisanog FADN polja opservacija, koja bi mogla da se predstavi trodimenzionalnom matricom koja u našem slučaju ima 2.310 ćelija (7 regiona puta 55 tipova poljoprivredne proizvodnje puta 6 ekonomskih klasa). Prema definiciji stratumu svaka ćelija u trodimenzionalnoj matrici predstavlja jedan stratum. S obzirom da se uzorak za FADN istraživanje bira tako što se iz svake ćelije u trodimenzionalnoj matrici izvuče određeni broj poljoprivrednih gazdinstava, problem nastaje kada su neke ćelije prazne. Da bi se izbegla takva vrsta problema vrši se agregacija ćelija sličnih tipova poljoprivredne proizvodnje.

Trodimenziionalna matrica za potrebe FADN istraživanja u Srbiji, zbog jednostavnosti prikaza, mogla bi biti predstavljena narednim tabelama (tabela 2 - tabela 9) u kojima je već izvršena agregacija ćelija sličnih tipova poljoprivredne proizvodnje. Može se primetiti da je u nekim tabelama i dalje prisutan određeni broj praznih ćelija. Takođe je neophodno napomenuti da je gradsko područje dalje podeljeno na podpodručja (Beogradska oblast, gradska područja iz ravničarskog regiona, regiona velikih privrednih centara i brdsko-planinskog

⁷ *Ibid*

⁸ Bogdanov, N. (2007): *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*, UNDP, Beograd, www.undp.org.rs

regiona), iz jednostavnog razloga što uslovi privređivanja, kao ni terenski ni klimatski uslovi nisu isti u ravnici, na brdsko-planinskom terenu, području velikih privrednih centara ili u oblasti glavnog grada Republike Srbije. Ukoliko se uzorak izvlači iz objedinjenog gradskog područja, može se desiti da izvučeni uzorak ne oslika pravu strukturu tog područja.

Tabela 2. Broj gazdinstava prema tipu poljoprivredne proizvodnje i klasama ekonomske veličine u gradskom području iz Beogradske oblasti

Tip poljoprivredne proizvodnje	Klase ekonomske veličine poljoprivrednog gazdinstva						Ukupno
	I	II	III	IV	V	VI	
1. Specijalizovana za ratarske kulture	1.724	309	56	28	11	2	2.130
2. Specijalizovana za hortikulturu	337	148	27	10	9	1	532
3. Specijalizovana za stalne useve	1.352	405	16	0	2	1	1.776
4. Specijalizovana za stoku za ispašu	292	145	47	9	0	3	496
5. Specijalizovana za svinje i živinu	501	113	24	13	15	0	666
6. Mešoviti usevi	1.406	240	22	1	0	0	1.669
7. Mešovita stoka	1.596	792	75	8	1	1	2.473
8. Mešovito usevi i stoka	5.621	1.668	161	29	3	7	7.489
Ukupno	12.829	3.820	428	98	41	15	17.231

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Popisa poljoprivrede 2012.

Tabela 3. Broj gazdinstava prema tipu poljoprivredne proizvodnje i klasama ekonomske veličine u gradskom području iz ravničarskog regiona

Tip poljoprivredne proizvodnje	Klase ekonomske veličine poljoprivrednog gazdinstva						Ukupno
	I	II	III	IV	V	VI	
1. Specijalizovana za ratarske kulture	3.325	1.486	473	247	66	9	5.606
2. Specijalizovana za hortikulturu	199	97	38	17	19	2	372
3. Specijalizovana za stalne useve	294	78	12	2	1	0	387
4. Specijalizovana za stoku za ispašu	172	122	32	8	9	0	343
5. Specijalizovana za svinje i živinu	629	157	58	35	13	4	896
6. Mešoviti usevi	675	255	40	11	6	0	987
7. Mešovita stoka	1.134	693	90	20	2	2	1.941
8. Mešovito usevi i stoka	3.727	1.592	231	47	9	3	5.609
Ukupno	10.155	4.480	974	387	125	20	16.141

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Popisa poljoprivrede 2012.

Tabela 4. Broj gazdinstava prema tipu poljoprivredne proizvodnje i klasama ekonomske veličine u gradskom području iz regiona velikih privrednih centara

Tip poljoprivredne proizvodnje	Klase ekonomske veličine poljoprivrednog gazdinstva						Ukupno
	I	II	III	IV	V	VI	
1. Specijalizovana za ratarske kulture	1.197	217	37	17	6	1	1.475
2. Specijalizovana za hortikulturu	174	92	26	6	3	1	302
3. Specijalizovana za stalne useve	783	124	2	1	1	0	911
4. Specijalizovana za stoku za ispašu	881	255	45	13	0	1	1.195
5. Specijalizovana za svinje i živinu	531	122	50	19	10	1	733
6. Mešoviti usevi	1.282	258	20	1	0	0	1.561
7. Mešovita stoka	3.440	966	37	7	1	0	4.451
8. Mešovito usevi i stoka	6.842	1.585	114	10	2	0	8.553
Ukupno	15.130	3.619	331	74	23	4	19.181

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Popisa poljoprivrede 2012.

Tabela 5. Broj gazdinstava prema tipu poljoprivredne proizvodnje i klasama ekonomske veličine u gradskom području iz brdsko-planinskog regiona

Tip poljoprivredne proizvodnje	Klase ekonomske veličine poljoprivrednog gazdinstva						Ukupno
	I	II	III	IV	V	VI	
1. Specijalizovana za ratarske kulture	478	32	4	3	1	0	518
2. Specijalizovana za hortikulturu	488	321	65	23	13	1	911
3. Specijalizovana za stalne useve	279	21	1	1	1	1	304
4. Specijalizovana za stoku za ispašu	680	241	56	11	2	0	990
5. Specijalizovana za svinje i živinu	485	84	16	14	5	0	604
6. Mešoviti usevi	2.007	277	3	3	2	0	2.292
7. Mešovita stoka	3.110	343	16	6	2	0	3.477
8. Mešovito usevi i stoka	6.590	478	18	1	0	0	7.087
Ukupno	14.117	1.797	179	62	26	2	16.183

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Popisa poljoprivrede 2012.

Tabela 6. Broj gazdinstava prema tipu poljoprivredne proizvodnje i klasama ekonomske veličine iz gradskog područja

Tip poljoprivredne proizvodnje	Klase ekonomske veličine poljoprivrednog gazdinstva						Ukupno
	I	II	III	IV	V	VI	
1. Specijalizovana za ratarske kulture	6.724	2.044	570	295	84	12	9.729
2. Specijalizovana za hortikulturu	1.198	658	156	56	44	5	2.117
3. Specijalizovana za stalne useve	2.708	628	31	4	5	2	3.378
4. Specijalizovana za stoku za ispašu	2.025	763	180	41	11	4	3.024
5. Specijalizovana za svinje i živinu	2.146	476	148	81	43	5	2.899
6. Mešoviti usevi	5.370	1.030	85	16	8	0	6.509
7. Mešovita stoka	9.280	2.794	218	41	6	3	12.342
8. Mešovito usevi i stoka	22.780	5.323	524	87	14	10	28.738
Ukupno	52.231	13.716	1.912	621	215	41	68.736

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Popisa poljoprivrede 2012.

Tabela 7. Broj gazdinstava prema tipu poljoprivredne proizvodnje i klasama ekonomske veličine iz ravničarskog regiona

Tip poljoprivredne proizvodnje	Klase ekonomske veličine poljoprivrednog gazdinstva						Ukupno
	I	II	III	IV	V	VI	
1. Specijalizovana za ratarske kulture	19.700	10.299	3.895	2.557	710	126	37.287
2. Specijalizovana za hortikulturu	611	310	103	43	32	1	1.100
3. Specijalizovana za stalne useve	1.043	352	60	26	21	3	1.505
4. Specijalizovana za stoku za ispašu	1.446	1.250	441	171	48	3	3.359
5. Specijalizovana za svinje i živinu	3.939	909	324	156	101	21	5.450
6. Mešoviti usevi	2.292	1.292	237	67	28	6	3.922
7. Mešovita stoka	3.859	2.334	412	87	16	1	6.709
8. Mešovito usevi i stoka	15.734	7.384	1.635	580	211	20	25.564
Ukupno	48.624	24.130	7.107	3.687	1.167	181	84.896

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Popisa poljoprivrede 2012.

Tabela 8. Broj gazdinstava prema tipu poljoprivredne proizvodnje i klasama ekonomske veličine iz regiona velikih privrednih centara

Tip poljoprivredne proizvodnje	Klase ekonomske veličine poljoprivrednog gazdinstva						Ukupno
	I	II	III	IV	V	VI	
1. Specijalizovana za ratarske kulture	2.795	327	71	27	3	0	3.223
2. Specijalizovana za hortikulturu	526	424	130	33	14	3	1.130
3. Specijalizovana za stalne useve	2.248	309	22	8	0	0	2.587
4. Specijalizovana za stoku za ispašu	4.852	1.438	204	35	6	2	6.537
5. Specijalizovana za svinje i živinu	1.728	474	145	104	48	3	2.502
6. Mešoviti usevi	3.793	711	56	5	1	0	4.566
7. Mešovita stoka	16.735	4.966	191	14	5	1	21.912
8. Mešovito usevi i stoka	25.828	6.760	356	34	8	0	32.986
Ukupno	58.505	15.409	1.175	260	85	9	75.443

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Popisa poljoprivrede 2012.

Tabela 9. Broj gazdinstava prema tipu poljoprivredne proizvodnje i klasama ekonomske veličine iz brdsko-planinskog regiona

Tip poljoprivredne proizvodnje	Klase ekonomske veličine poljoprivrednog gazdinstva						Ukupno
	I	II	III	IV	V	VI	
1. Specijalizovana za ratarske kulture	4.773	428	110	49	28	3	5.391
2. Specijalizovana za hortikulturu	515	417	82	18	6	1	1.039
3. Specijalizovana za stalne useve	4.088	340	18	8	4	0	4.458
4. Specijalizovana za stoku za ispašu	16.716	4.163	327	37	12	1	21.256
5. Specijalizovana za svinje i živinu	1.463	276	85	51	20	3	1.898
6. Mešoviti usevi	8.023	921	40	4	2	0	8.990
7. Mešovita stoka	20.497	4.044	79	9	1	0	24.630
8. Mešovito usevi i stoka	37.026	7.072	170	11	2	0	44.281
Ukupno	93.101	17.661	911	187	75	8	111.943

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Popisa poljoprivrede 2012.

3. Formiranje FADN reprezentativnog uzorka u Srbiji

Iz definisane matrice izvlači se uzorak određene veličine. Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine procenjuje da obim FADN uzorka treba da bude između 1.500 i 2.000 poljoprivrednih gazdinstava. FADN uzorak za

2016. godinu sadržao je 1137 poljoprivrednih gazdinstava⁹. Međutim, ako se ima u vidu činjenica da je ovakva vrsta istraživanja na dobrovoljnoj osnovi i da će zbog neupućenosti i straha od dodatnog oporezivanja veliki broj nosilaca poljoprivrednog gazdinstva odustati, ili neće dozvoliti iznošenje informacija sa poljoprivrednog gazdinstva o radu istog, onda je jasno da u FADN uzorak treba uključiti veći broj poljoprivrednih gazdinstava. Dakle, u ovom istraživanju polazi se od veličine uzorka koji broji 2.000 poljoprivrednih gazdinstava.

Veličina uzorka po stratumima će se odrediti prema jednom od dva rasporeda uzorkovanja, proporcionalan ili optimalan raspored. Optimalan raspored daje manju varijansu ocene u odnosu na proporcionalan raspored. Međutim, optimalan raspored je komplikovaniji, jer podrazumeva da su varijanse po startumima S_h^2 poznate. Iz tog razloga u praksi se pribegava upotrebi proporcionalnog rasporeda iako daje veću varijansu ocena¹⁰:

$$n_h = \frac{n \cdot N_h}{N} \quad (1)$$

pri čemu je n_h veličina uzorka po stratumima, n veličina FADN uzorka, N_h broj poljoprivrednih gazdinstava u pojedinim stratumima u FADN polju opservacija i N predstavlja broj poljoprivrednih gazdinstava koja su obuhvaćena u polju opservacija FADN istraživanja.

Tabela 10. FADN reprezentativan uzorak

Tip poljoprivredne proizvodnje	Klase ekonomske veličine poljoprivrednog gazdinstva						Ukupno
	I	II	III	IV	V	VI	
1. Specijalizovana za ratarske kulture	199	77	27	17	5	1	326
2. Specijalizovana za hortikulturu	17	11	3	1	1	0	33
3. Specijalizovana za stalne useve	59	9	1	0	0	0	69
4. Specijalizovana za stoku za ispašu	147	45	7	2	1	0	202
5. Specijalizovana za svinje i živinu	55	12	4	2	1	0	74
6. Mešoviti usevi	114	23	2	1	0	0	140
7. Mešovita stoka	295	83	5	1	0	0	384
8. Mešovito usevi i stoka	595	156	16	4	1	0	772
Ukupno	1.481	416	65	28	9	1	2.000

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Popisa poljoprivrede 2012.

⁹ <http://www.fadn.rs/web/> (01.12.2017)

¹⁰ Петровић, Љ. (2003): *Теорија узорака и планирање експеримената* (друго издање), Економски факултет, Београд

Tabela 10 predstavlja FADN reprezentativan uzorak i pokazuje koliko poljoprivrednih gazdinstava treba uzeti u uzorak iz svake ekonomske klase, a prema tipu poljoprivredne proizvodnje.

U prethodnom istraživanju autora nalaze se tabele koje detaljnije opisuju koliko poljoprivrednih gazdinstava treba uzeti u FADN reprezentativan uzorak iz svakog regiona, a posmatrano prema tipu poljoprivredne proizvodnje i prema klasama ekonomske veličine poljoprivrednog gazdinstva.¹¹

Postavlja se pitanje plana uzorkovanja nakon stratifikacije jedinica posmatranja. U prethodnom istraživanju¹² je naglašeno da je sistematski uzorak bolji od prostog slučajnog uzorka, ukoliko je varijansa između jedinica u sistematskom uzorku veća od varijanse cele populacije. Međutim, u ovom slučaju nakon izvršene stratifikacije prema regionu, tipu poljoprivredne proizvodnje i ekonomskoj veličini, očekuje se da će variranje između uzorkovanih poljoprivrednih gazdinstava u jednom startumu, po bilo kom posmatranom indikatoru, biti manje nego kada se posmatra populacija kao celina. Dalje, sistematski uzorak ne obezbeđuje nepristrasnu varijansu. Iz svih tih razloga predlaže se da se primeni stratifikovan prost slučajan uzorak za potrebe FADN istraživanja.

4. Zaključak

U ovom istraživanju je napravljen predlog kako sprovesti FADN istraživanje u Srbiji, tačnije kako formirati reprezentativan uzorak poljoprivrednih gazdinstava za potrebe FADN istraživanja. Na osnovu predložene granice za komercijalno poljoprivredno gazdinstvo od dve hiljade evra, formirano je polje opservacija FADN istraživanja, koje čine 341.018 poljoprivrednih gazdinstava u Srbiji. Taj broj poljoprivrednih gazdinstava predstavlja 54,88% od ukupnog broja gazdinstava koja koriste poljoprivredno zemljište. Dalje su definisane dimenzije FADN istraživanja: ekonomska veličina, tip poljoprivredne proizvodnje i region. Sva poljoprivredna gazdinstva FADN polja opservacija su podeljena u šest klasa ekonomske veličine prema metodologiji FADN istraživanja. Druga dimenzija FADN istraživanja je tip poljoprivredne proizvodnje pri čemu zvanična statistika Srbije beleži 55 tipova poljoprivredne proizvodnje. Konačno, treća dimenzija FADN istraživanja je region, pri čemu su definisani sledeći region: region gradskih područja, ravničarski region, region velikih privrednih centara i brdsko-planinski region. Nakon izvršene stratifikacije FADN polja opservacija prema pomenute tri dimenzije, formirana je i trodimenzionalna matrica ćelija. Iz definisane trodimenzionalne matrice izvučen je reprezentativan uzorak koji broji 2000 poljoprivrednih gazdinstava. Za određivanje veličine uzorka po

¹¹ *Ibid*, 129

¹² *Ibid*, 50

stratumima predloženo je da se koristi proporcionalan raspored zbog jedostavnosti njegove primene. Dok se za plan uzorkovanja predlaže primena stratifikovanog prostog slučajnog uzorka, jer se očekuje da će variranje između uzorkovanih poljoprivrednih gazdinstava u jednom stratumu, po bilo kom posmatranom indikatoru, biti manje nego kada se posmatra populacija kao celina.

Literatura

- Bernard Del'homme, Jérôme Steffe (2002): „FADN at national and European level: improvement with a new information technology - Czech Republic example“ the report “PACIOLI 9, Innovation in the FADN”, Rackeve, Hungary, <http://www.pacioli.org/Workshops.aspx>
- Bogdanov, N. (2007): *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*, UNDP, Beograd, www.undp.org.rs
- Cernea Sorana Celina (2002): „Agricultural Accounting System in Romania“, the report “PACIOLI 9, Innovation in the FADN”, Rackeve, Hungary, <http://www.pacioli.org/Workshops.aspx>
- Dirk Van Lierde, Taragola, N., Bouquiaux, J.M. and Hellemans, R. (2002): „A new methodology for stratification and weighting of the Belgian FADN“, the report “PACIOLI 9, Innovation in the FADN”, Rackeve, Hungary, <http://www.pacioli.org/Workshops.aspx>
- Hans C.J Vrolijk (2002): „Working procedures for the selection of farms in the FADN“, the report “PACIOLI 8, Innovation in the FADN”, Rackeve, Hungary, <http://www.pacioli.org/Workshops.aspx>
- Janković Šoja Svjetlana (2016): *Metode prikupljanja podataka u poljoprivredi*, doktorska disertacija, Fakultet organizacionih nauka, Beograd
- Janković Šoja Svjetlana (2017): “Komercijalno poljoprivredno gazdinstvo za potrebe FADN istraživanja u Srbiji”, *Agroekonomika* 74, 63-72
- Karlsson, A.M. and Larsson, G. (2002): „FADN as a part of the statistical system – the case of Sweden“, the report “PACIOLI 9, Innovation in the FADN”, Rackeve, Hungary, <http://www.pacioli.org/Workshops.aspx>
- Lohr, S.L. (2010): *Sampling: Design and Analysis*, second edition, Brooks/Cole, Cengage Learning, Boston, <http://books.google.rs/books?id=aSXXbYnIMQC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Martinovska-Stojčeska, A, Georgiev, N. and Erjavec E. (2008): „Farm income analysis of agricultural holdings in Macedonia using FADN methodology“, *Acta agriculturae Slovenica*, 92(november 2008)1, 41–51 <http://aas.bf.uni-lj.si/zootehnika/92-2008/PDF/92-2008-1-41-51.pdf>
- Параушић, В. и Цвијановић, Д. (2014): „Економска величина пољопривредних газдинстава у Србији и препорука мера за њихово оснаживање“ *Завршна конференција Примена података Појуса*

пољопривреде 2012. у анализи стања пољопривреде и у планирању аграрне пољопривреде у Републици Србији, зборник радова, Републички завод за статистику, Суботица 28-30. мај 2014, стр. 25-61 <http://media.popispoljoprivrede.stat.rs/2014/Zbornik%20radova-03-06-2014.pdf>

- Петровић, Љ. (2003): *Теорија узорака и планирање експеримената* (друго издање), Економски факултет, Београд
- Rao, Poduri S.R.S. (2000): *Sampling methodologies with applications*, Chapman and Hall/CRC, Florida
- Републички завод за статистику (2013): *Попис пољопривреде 2012. године у Републици Србији – први резултати*
- Sarndal, C, Swensson, B and Wretman, J. (2003): *Model Assisted Survey Sampling*, Springer-Verlag, New York, <http://books.google.rs/books?id=ufdONK3EITcC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Villalobos, G. (2006): „Sample survey statistics teaching: An almost worldwide problem on teaching agricultural survey methods“, *ICOTS-7*
- <http://ec.europa.eu/agriculture/rca/>
- <http://popispoljoprivrede.stat.rs/>
- <http://www.fadn.rs/web/>
- <http://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture/methodology>

Original scientific paper

Received 03.12.2017.

Approved 24.1.2018.

REPRESENTATIVE SAMPLE FOR FADN RESEARCH IN THE REPUBLIC OF SERBIA

The census as a way of collecting data is a comprehensive statistical action that requires adequate organization, high material costs and a lot of engaged people. It is mostly conducted for ten years. For this reason, there is no insight into the changes of the observed units between the two censuses, as many countries conduct sample-based surveys. These surveys can be conducted more often because of lower financial expenditures than the census. In the European Union countries, for a period of two or three years, agricultural research based on the sample has been carried out for half a century. This survey is known as the Farm Accountancy Data Network (FADN). The aim of this research paper is to study the FADN methodology and adapt it to our conditions. More precisely, the aim is to propose a method for the implementation of FADN research in Serbia and to create a model by which a representative sample for the research of agricultural holdings will be formed. This survey was conducted on the basis of data on agricultural holdings that were collected by the Agriculture Census in 2012.

Keywords: *FADN research in the Republic of Serbia, Dimensions of the FADN field of observations, Three-dimensional matrix of the FADN field of observations, Representative FADN sample*

SPECIFIČNOSTI BILANSIRANJA, STICANJA I IZVEŠTAVANJA O TRANSAKCIJAMA SA SOPSTVENIM AKCIJAMA U REPUBLICI SRPSKOJ****

Uprkos rastućem značaju otkupa sopstvenih akcija u svetu, u Republici. Srpskoj je sticanje sopstvenih akcija zanemarljivog obima. Više je razloga zbog kojih kompanije u Republici Srpskoj ne pribegavaju ovom institutu, a nesumnjivo je da je tome doprinela i neadekvatna legislativa. Kao posledica propisiva nja obaveze primene pro-rata metode, Zakon o privrednim društvima Republike Srpske praktično je onemogućio kompanije da stiču sopstvene akcije u cilju sprečavanja značajnije štete po društvo, što je poslednjih godina, kao posledica krize, predstavljao najčešći razlog sticanja sopstvenih akcija u svetu i okruženju. Analiza zakonskih odredbi kojima se reguliše materija sticanja, otuđivanja/poništanja i izveštavanja o sopstvenim akcijama, pokazuje da je nužno izvršiti njihovu promenu, kako bi kompanije mogle efikasno da koriste ovaj pravni institut, ali kako bi se i umanjila mogućnost zloupotrebe ovog instituta. U radu se takođe ukazuje i da kompanije u Republici Srpskoj ne iskazuju sopstvene akcije saglasno MRS 32, uprkos zakonskoj obavezi prema kojoj su kompanije u obavezi da neposredno primenjuju međunarodnu profesionalnu regulativu.

Ključne reči: *sopstvene akcije, finansijsko izveštavanje, poslovno izveštavanje, Zakon o privrednim društvima, Republika Srpska*

* Univerzitet u Prištini, Ekonomski Fakultet (K. Mitrovica); vladan.pavlovic@pr.ac.rs

** Institut ekonomskih nauka, Beograd, Srbija; isidora.ljumovic@ien.bg.ac.rs

*** Univerzitet u Prištini, Ekonomski Fakultet (K. Mitrovica); milenko.macura@pr.ac.rs

**** Rad je deo istraživačkog projekta pod šifrom 179001, finansiranog od strane Ministarstva za prosvetu, nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

1. Uvod

Na globalnom nivou beleži se pojava rastućeg obima sticanja sopstvenih akcija. Pojedine procene ukazuju da se u dužem nizu godina više akcija otkupljuje nego što se emituje¹. Globalni rast obima sticanja sopstvenih akcija posledica je sve značajnije uloge finansijskih tržišta i liberalizacije režima sticanja sopstvenih akcija država evropsko-kontinentalnog sistema, u kojima je sticanje sopstvenih akcija dugo bilo zabranjeno ili pod izuzetno restriktivnim pravnim režimom. S druge strane, u državama anglosaksonskog prava, koje odlikuju likvidno i razvijeno tržište kapitala, dominaciju disperzovanih akcionara, veoma razvijeno neprijateljsko preuzimanje i razvijeno radničko akcionarstvo, sticanje sopstvenih akcija je veoma učestalo. Brojni su razlozi usled kojih kompanije stižu sopstvene akcije. Ukoliko ne postoje zakonska ograničenja, kompanije otkupljuju sopstvene akcije zbog sledećih razloga: (1) povrata novca akcionarima; (2) stimulisanja zaposlenih, pre svega menadžmenta kompanije bez povećanja ukupnog broja akcija (*stock-options*); (3) povećanja berzanske vrednosti akcija; (4) sticanjem udela u kapitalu drugih kompanija pri čemu se otkupljene akcije koriste kao platežno sredstvo ili kao pokriće emitovanih konvertibilnih hartija od vrednosti, odnosno obveznica koje se mogu konvertovati u kapital (konvertibilne obveznice), odnosno kao pokriće za emitovane varante; (5) ostvarivanja kapitalnog dobitka nakon naknadne prodaje; (6) sprečavanja neprijateljskog preuzimanja; (7) po osnovu instituta prava nesaglasnih akcionara; (8) prinudnim otkupom akcija manjinskih akcionara; (9) radi podržavanja ugovora o održavanju likvidnosti akcija.² Pri tome, različiti motivi dominiraju u pojedinim razdobljima, budući da nivo privredne aktivnosti utiče na zastupljenost pojedinih motiva, odnosno da su motivi otkupljivanja sopstvenih akcija pod uticajem privrednih ciklusa.³ Kompanije mogu otkupljivati sopstvene akcije putem (a) tipičnog otkupa sopstvenih akcija (*equity repurchase*) i (b) terminskog otkupa sopstvenih akcija (*forward contract*). Tipičan otkup se može realizovati: (1) javnom ponudom za otkup akcija po fiksnoj ceni (*fixed price tender offer*), (2) holandskom aukcijom samostalne javne ponude (*Dutch auction share repurchase*); (3) otkupom na otvorenom tržištu (*open market repurchase*) i (4) neposrednom pogodbom (*privately negotiated repurchases*).⁴ Odabir metode uslovljen

¹ Todorović Miroslav (2009): „Čemu služe otkupi (sopstvenih) akcija?“, *Ekonomika preduzeća*, 7-8 Prema: Pavlović Vladan (2014): „Finansijsko računovodstveni aspekti sticanja sopstvenih akcija“, *Računovodstvo*, 58(9/10), 30-39

² Videti opširnije u: Pavlović Vladan (2010): „Otkupljivanje sopstvenih akcija - ciljevi, metodi i efekti“, *Računovodstvo*, 53(3/4), 63-79.

³ Videti opširnije u: Pavlović Vladan, Muminović, Saša (2011): „Međuzavisnost berzanske vrednosti akcija, motiva i obima otkupa sopstvenih akcija“, *Ekonomika poljoprivrede*, 58(2), 265-280

⁴ Videti opširnije u: Pavlović Vladan (2010), 66-67.

je razlogom sticanja sopstvenih akcija, brojem akcija koje društvo namerava da otkupi i vremenskim periodom u kome društvo namerava da akcije otkupi.⁵

Sticanje sopstvenih akcija, odnosno najava otkupa sopstvenih akcija, samo po sebi ne predstavlja ni pozitivan ni negativan signal investitorima.⁶ Sticanje sopstvenih akcija (najava otkupa) prema tome može imati pozitivan ili negativan efekat na berzansku vrednost akcija.⁷ Načelno posmatrano, na visinu promene berzanske vrednosti akcija utiče razlog zbog kojeg društvo otkupljuje sopstvene akcije, procentualni udeo akcija koji se otkupljuje, veličina kompanije, način finansiranja otkupa i finansijski položaj kompanije.⁸

2. Specifičnosti bilansiranja sopstvenih akcija u R. Srpskoj

Sopstvene akcije su same po sebi kontroverzne, budući da njihovo postojanje označava stanje u kojem je društvo postalo član samog sebe, sa suspendovanim članskim pravima. Stečene sopstvene akcije *de facto* predstavljaju umanjene sopstvenog kapitala, te elementarna logika nalaže da se otkupljene sopstvene akcije iskazuju kao odbitna stavka kapitala. Međutim, zahvaljujući razvoju tržišta kapitala, a kao posledica specifičnosti društava kapitala, sopstvena akcija se može posmatrati i kao bilo koji drugi finansijski instrument koji je predmet berzanske trgovine.⁹

Kao posledica pomenuta dva načina sagledavanja sopstvenih akcija, prisutna su i dva stanovišta po pitanju njihovog bilansnog iskazivanja. Prvo pomenuta logika zahteva da se sopstvene akcije iskazuju kao odbitna stavka kapitala, i to je logika koju je prihvatio Odbor za međunarodne računovodstvene standarde, dok drugo pomenuta logika zahteva da se sopstvene akcije iskazuju kao finansijski instrument, što je stav evropskog zakonodavstva.

Prema tome, pitanje iskazivanja i vrednovanja sopstvenih akcija spada u retka pitanja gde nije postignuta saglasnost između evropskog zakonodavstva i međunarodne profesionalne regulative. Krucijalne razlike po pitanju bilansiranja sopstvenih akcija nisu otklonjene ni nedavnim izmenama evropskog zakonodavstva. U Evropskoj uniji je pitanje bilansiranja sopstvenih akcija uređeno Direktivom 2013/34/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 26. juna 2013 (kojom

⁵ Pavlović Vladan (2014).

⁶ Videti opširnije u: Pavlović Vladan, Muminović Saša, 273

⁷ Videti opširnije u: Pavlović Vladan, Muminović Saša; Pavlović et al, (2011): Efekti otkupa sopstvenih akcija na berzansku vrednost i finansijski položaj mlekaru u Srbiji, *Ekonomika poljoprivrede*, 58(4), 577-594

⁸ Pavlović Vladan (2014).

⁹ Videti opširnije u: Parać Zoran (2009): „Stjecanje i raspolaganje vlastitim dionicama i načelo jednakog položaja dioničara”, Zbornik 47. susreta pravnika, Opatija, Hrvatska, 20-22.05.2009, 109-128

je satvljena van snage IV Direktiva - 78/660/CEE i VII Direktiva - 83/349/CEE, a modifikovana Direktiva 2006/43/CE, koja je zamenila VII Direktivu - 84/253/EEC i Direktiva 2012/30/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25 oktobra 2012 (koja zamenjuje Drugu Direktivu - 77/91/EEC sa direktivama koje su je modifikovale od kojih je za ovu oblast merodavna Direktiva 2006/68/CE od 6. septembra 2006 - Direktiva o formiranju otvorenih akcionarskih društava i održavanju kapitala i promenama na kapitalu). Za razliku od Četvrte Direktive, koja je nalažala da se u zavisnosti od namene, sopstvene akcije bilansno iskazuju ili pod stalnom imovinom (*Imobilizovanom aktivom*) u okviru Finansijskih imobilizacija, tj. dugoročnih plasmana (*Financial assets /Immobilisations financières*), ili u okviru cirkulirajuće aktive (obrtnih sredstava) u okviru Plasmata (*Investments /Valeurs mobilières*), prema Direktivi 2013/34/EU (Aneks III i IV), sopstvene akcije se iskazuju (sa naznakom njihove nominalne vrednosti, odnosno knjigovodstvene vrednosti u slučaju odsustva nominalne vrednosti) do iznosa koji se po nacionalnom zakonodavstvu može bilansno iskazati, isključivo u okviru obrtnih sredstava (cirkulirajuće aktive) u odeljku III – Plasmata (*Investments/ Valeurs mobilières*), koji sledi odeljak *Potraživanja*, a prethodi odeljku Gotovine i gotovinskih ekvivalenata. S druge strane, u pasivi se u okviru sopstvenog kapitala iskazuju „Rezerve za sopstvene akcije“ (*Reserve for own shares/ Réserve pour actions propres*), ukoliko se to zahteva nacionalnim propisima, a bez nanošenja štete odredbama člana 24, paragraf 1, tačka b) Direktive 2012/30/EU.¹⁰ Formiranje i iskazivanje rezervi za sopstvene akcije predstavlja operacionalizaciju načela o održavanju kapitala, koje je usmereno na očuvanje finansijske stabilnosti kompanije. Načelo postojanja minimalnog osnovnog kapitala i stroga pravila za njegovo održanje ugrađeni su u same temelje evropskog korporativnog prava.¹¹

Direktiva ne uređuje pitanje bilansnog tretmana dobitka, odnosno gubitka proizašlog iz transakcija sa sopstvenim akcijama, te ostavlja državama članicama da same uređuju da li će transakcije sa sopstvenim akcijama tangirati bilans uspeha ili neće. Rešenja među državama EU po ovom pitanju se razlikuju.¹²

Imajući u vidu da se u Republici Srpskoj neposredno primenjuje međunarodna profesionalna regulativa (Međunarodni računovodstveni standardi - IAS, Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja - IFRS, Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja za male i srednje entitete - *IFRS for SMEs*)¹³ ne bi trebalo da postoje specifičnosti bilansiranja sopstvenih akcija, budući da je to pitanje rešeno standardom MRS 32 – Finansijski instrumenti: obelodanjivanje i prezentacija. Prema ovom standardu, sopstvene akcije se iskazuju kao odbitna

¹⁰ Pavlović Vladan (2014).

¹¹ Videti opširnije u: Radović Vuk (2007): „Izmene Druge direktive EU i mogući pravci budućeg razvoja”, *Pravo i privreda*, br. 5-8, 181-204.

¹² Videti: Pavlović Vladan (2014).

¹³ Videti opširnije u: Andrić, Mirko, Vuković Bojana (2015): „Priznavanje i vrednovanje bilansne imovine shodno zahtevima regulatornog okvira“, *Ekonomski pogledi*, 17(2), 49-64

stavka kapitala, te se ne može priznati nikakav dobitak ili gubitak nastao kao posledica otkupa, a zatim prodaje, odnosno poništavanja sopstvenih akcija (Paragraf 33). Drugim rečima, postupak sticanja i otuđivanja ili poništavanja ne sme imati uticaja na bilans uspeha, već isključivo na bilans stanja. Obelodanjivanje sopstvenih akcija uređeno je paragrafom 34. koji nalaže da se iznos stečenih sopstvenih akcija obelodanjuje ili zasebno u Bilansu stanja, ili u Napomenama uz finansijske izveštaje, saglasno sa MRS 1 – Prezentacija finansijskih izveštaja.

Međutim, Zakonodavac je u Republici Srpskoj umesto da predvidi iskazivanje sopstvenih akcija kao umanjenje kapitala, saglasno MRS 32, ipak predvideo, saglasno zahtevima Direktive, da se sopstvene akcije iskazuju u Bilansu stanju, u okviru pozicije Kratkoročna potraživanja, kratkoročni plasmani i gotovina, umesto da se iskažu kao odbitna stavka kapitala. S druge strane, u pasivi nije predvideo iskazivanje rezervi za sopstvene akcije. Pravilnik o sadržini i formi obrazaca finansijskih izveštaja za privredna društva, zadruge, druga pravna lica i preduzetnike¹⁴ je po ovom pitanju preuzeo rešenje iz prethodnog Pravilnika o sadržini i formi obrazaca finansijskih izveštaja za privredna društva, zadruge, druga pravna lica i preduzetnike¹⁵

Imajući u vidu da investitori u Republici Srpskoj nesumnjivo očekuju da se sopstvene akcije iskazuju kao odbitna stavka kapitala usled zakonske obaveze neposredne primene međunarodne profesionalne regulative, potrebno je usaglasiti bilansiranje sopstvenih akcija sa MRS32. Usaglašenost zakonodavstva po ovom pitanju sa Direktivom 2013/34/EU je u ovom trenutku nesvrshodno. Preispitivanje adekvatnosti primene rešenja predviđenog Direktivom 2013/34/EU treba odložiti do prijema u članstvo EU. Dok se navedeno ne desi, moguće je i da Odbor za međunarodne računovodstvene standarde i Evropska komisija usaglase način bilansiranja sopstvenih akcija. S druge strane, iskazivanje rezervi za sopstvene akcije koje nalaže Direktiva 2013/34/EU nije u suprotnosti sa međunarodnom profesionalnom regulativom, i svakako je poželjno.

3. Specifičnosti legislative u vezi sa transakcijama sa sopstvenim akcija u Republici Srpskoj

Obim sticanja sopstvenih akcija u pojedinim državama neposredno je uslovljen usvojenim zakonskim rešenjem. Kontinentalno evropsko zakonodavstvo je dugo vremena onemogućavalo ili strogo ograničavalo korišćenje ovog pravnog instituta. Zakon o preduzećima Republike Srpske¹⁶ propisivao je restiktivan režim sticanja sopstvenih akcija. Prema, ovom Zakonu, akcionarsko društvo je moglo sticati sopstvene akcije isključivo: (1) ako je sticanje akcija neophodno da

¹⁴ „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 63/16.

¹⁵ „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 79/09.

¹⁶ „Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 24/98, 62/02, 66/02, 38/03, 97/04, 34/06.

bi se sprečila znatna šteta za društvo; (2) ako akcije treba da se ponude za otkup zaposlenima u društvu ili povezanim društvima; (3) ako je sticanje akcije besplatno; (4) na osnovu pravnog sledbeništva (član 236). Navedeno rešenje, prema kome je svako sticanje sopstvenih akcija ništavno ukoliko nije izvršeno u skladu sa razlogom sticanja, koji su uvek zakonski propisani, utemeljeno je na sistemu kontinentalnog prava, do njegovog reformisanja 2006. godine.

Donošenjem, i danas aktuelnog, Zakona o privrednim društvima¹⁷ Zakonodavac u Republici Srpskoj, deklarativno posmatrano, usvaja najliberalniji režim sticanja sopstvenih akcija, budući da se taksativno ne navode dopušteni razlozi sticanja, čime se pridružio savremenim trendovima ne propisivanja osnove za sticanje sopstvenih akcija (popisana su zakonska ograničenja). Međutim, nespretnošću i neadekvatnim tumačenjem operacionalizacije načela jednakog položaja akcionara, aktuelni Zakon u značajnoj meri onemogućava sticanje sopstvenih akcija u velikom broju slučajeva. Brojne zakonske odredbe kojima su regulisane transakcije sa sopstvenim akcijama i izveštavanje o sopstvenim akcijama mogu se oceniti neadekvatnim.

3.1. Obaveznost primene pro-rata metode

Zakon o privrednim društvima dozvoljava otvorenim društvima da stiču sopstvene akcije isključivo putem ponude svim akcionarima pro-rata metodom (član 216, tačka 6). Navedena odredba se može oceniti izuzetno štetnom. Naime, pro-rata sticanje onemogućava otkup sopstvenih akcija na organizovanom tržištu. Time je dakle onemogućeno i sticanje akcija u cilju sprečavanja značajnije štete po društvo, što je u uslovima krize jedan od najznačajnijih instrumenata sprečavanja pada vrednosti akcija, budući da s jedne strane realizacija otkupa ovom metodom traje isuviše dugo, dok se s druge strane, onemogućava društvu da odredi pogodnu cenu za otkup akcija u uslovima pada berzanskih indeksa, bez štete po društvo.¹⁸ Propisivanje obaveznosti primene pro-rata metode dezavuiše i odredbu kojom se predviđa izuzetak prema kome upravni odbor može doneti odluku o sticanju do 5% sopstvenih akcija u cilju sprečavanja štete po društvo (član 217, tačka 4v). Vežano za navedenu odredbu, osim nemogućnosti njenog adekvatnog spovođenja uslovljeno propisivanjem pro-rata metode, treba navesti da Zakonodavac ne propisuje sankcije ukoliko upravni odbor sticanjem sopstvenih akcija nanese štetu društvu nehotimično, ili pak uvažavajući svoje a ne interese društva. Ovde je važno navesti da se otkupom sopstvenih akcija u R. Srbiji neretko nanela šteta društvu, odnosno postojećim investitorima, a u korist špekulativnih investitora.¹⁹

¹⁷ „Sl. glasnik Republike Srpske“ br. 127 od 31. decembra 2008, 58/09, 100/11, 67/13.

¹⁸ Pavlović Vladan (2010), 76.

¹⁹ Videti: Joksimović Dušan, et al. (2015): „Sticanje sopstvenih akcija u Srbiji: Motivi i efekti“, *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici*, 51(33), 401-414.

Propisivanje obaveze primene pro-rata metode pokazuje nerazumevanje Zakonodavca značaja i tehnike sticanja sopstvenih akcija. Suštinsko nerazumevanje značaja i suštine sticanja sopstvenih akcija uviđa se i iz člana 218. kojim je propisan postupak sticanja akcija pro-rata metodom, odnosno sadržaj ponude akcionarima za sticanje sopstvenih akcija. Naime, u sadržaju ponude se ne zahteva obelodanjivanje razloga sticanja sopstvenih akcija. Poznavanje razloga za sticanje sopstvenih akcija je od velikog značaja pri donošenju odluke o prodaji akcija.²⁰ Neadekvatna je međutim i sama formulacija prema kojoj se "akcije ne mogu sticati sporazumom sa akcionarom već samo putem ponude svim akcionarima pro-rata" (Član 216, tačka 6). Propisivanje obavezne primene pro-rata metode samo po sebi isključuje sticanje sopstvenih akcija neposrednom pogodbom (sporazumom) sa akcionarima kao i sve ostale metode sticanja. A ukoliko je Zakonodavac želeo i da eksplicitno navede nedozvoljene načine sticanja sopstvenih akcija (što je nepotrebno) trebao je da navede i ostale nedozvoljene metode sticanja.

Propisivanje pro-rata metode verovatno je posledica stava da ova metoda obezbeđuje realizaciju načela jednakog položaja akcionara koje se ubraja u temeljne postulate na kome je zasnovana dogmatika akcionarskog društva. Pravna nauka je međutim zauzela stanovište da jednakost položaja akcionara podrazumeva jednakost njihovog položaja kao članova društva, a ne kao stvarnih pravnih ili fizičkih osoba iz čega proizilazi da zakonodavac treba osigurati jednakost šansi, a ne jednakost rezultata.²¹ Kada je reč o sticanju sopstvenih akcija na organizovanom tržištu, smatra se da sloboda pristupu tržištu osigurava jednakost šansi. „Razume se, govorimo li o akcionarima kao konkretnim osobama, ova zakonska presumpcija je u stvari fikcija, jer sasvim sigurno da tzv. mali akcionar (pogotovo ako je fizička osoba) neće redovno pratiti obaveštenja društva, neće imati 'svog' brokera ili će mu troškovi provizije biti neprihvatljivi, neće pravovremeno reagovati, itd.“²² Zakonodavstva razvijenih zemalja su prihvatile pomenuti stav pravne nauke, te ne predviđaju obevezu sticanja sopstvenih akcija pro-rata metodom. Sticanje sopstvenih akcija u cilju sprečavanje štete po društvo smatra se značajnom, ne samo u meri da je taj postupak dozvoljen (ne propisivanjem pro-rata metode) već da su za navedeni slučaj predviđena odstupanja od opštih uslova za sticanje sopstvenih akcija. Primera radi, za navedeni slučaj zakonodavac država članica EU može propisati da se sopstvene akcije mogu steći i bez odluke skupštine akcionara (član 21, tačka 2). Za razliku od anglosaksonskog sistema prava, u sistemu kontinentalnog prava je tradicionalno propisivan osnov sticanja sopstvenih akcija, van kojih je svako sticanje ništavno, pri čemu su po pravilu, zakonom predviđeni osnovi sticanja upravo bili sticanje

²⁰ Videti opširnije u: Pavlović Vladan, et al. (2014): "Reporting on the reasons for the acquisition of own shares", *Ekonomika poljoprivrede*, 61(3), 707-721.

²¹ Parać Zoran.

²² Parać Zoran . Prema: Pavlović Vladan (2014).

sopstvenih akcija radi spečavanja štete po društvo i sticanje sopstvenih akcija radi njihove ponude zaposlenima u društvu ili zainteresovanima u povezanim društvima.²³ Inače, smatra se da se sticanjem sopstvenih akcija može preduprediti šteta po društvo u uslovima naglog pada vrednosti akcija na tržištu, kao i u slučaju spečavanja preuzimanja akcija od konkurenata ili u slučaju kada manjinski akcionari vode spor protiv odluke društva.²⁴

Zakonodavac u Republici Srpskoj je očigledno preuzeo ovo zakonsko rešenje iz srpskog Zakona o privrednim društvima iz 2004. godine²⁵ koji je predvideo mešoviti sistem sticanja sopstvenih akcija. Preuzimanje zakonskih rešenja iz okruženja gde je uspostavljen isti pravni sistem i gde vladaju slični privredni uslovi se načelno može smatrati smislenim. Međutim, nekritičko preuzimanje zakonskog rešenja neadekvatnog i u samoj državi odakle je preuzet nema opravdanja. Utoliko više kada se i u samoj državi iz koje je određeno rešenje preuzeto ustanovi neodrživost takvog rešenja. Naime, i u R. Srbiji, odakle je Zakonodavac u Republici Srpskoj preuzeo zakonsko rešenje sticanja sopstvenih akcija, ustanovljena je nemogućnost postizanja postavljenih ciljeva sticanja sopstvenih akcija kao posledica neadekvatno uspostavljenog sistema i postupka sticanja sopstvenih akcija. U R. Srbiji je naime brzo nakon donošenja Zakona o privrednim društvima²⁶ ustanovljeno, nešto što je samo po sebi od početka bilo jasno, a to je da pro-rata metoda onemogućava društvo da promptno reaguje na poremećaje na tržištu, te da sticanjem sopstvenih akcija na organizovanom tržištu spreči nastanak štete po društvo. Kao posledica navedenog, odredba Zakona kojom je propisvana obaveza primene pro-rata metode (član 223), dezavuisana je već u januaru 2016. godine Mišljenjem Komisije za hartije od vrednosti.²⁷ Komisija za hartije od vrednosti omogućila je ovim Mišljenjem sticanje sopstvenih akcija, praktično i u svim drugim slučajevima. Naime, Komisija je propisala izuzetke za slučaj:

- (a) promptnog reagovanja usled poremećaja na tržištu;
- (b) u cilju pribavljanja nedostajućih akcija nakon sprovedene procedure sticanja pro-rata sopstvenih akcija, kada društvo nije steklo broj akcija određen odlukom o sticanju.

Propisivanje drugog ograničenja je bilo izuzetno nelogično. Jer zašto bi neko prodavao akcije na berzi ukoliko akcionari nisu želeli da upišu prodaju akcija pro-rata metodom? Pro-rata je instrument otkupa za koji je logično da ga prati premija, jer što bi inače akcionari prodavali po pro-rata ponudi (prodavali bi na

²³ Prema: Vasiljević Mirko (2006): *Komentar Zakona o privrednim društvima*. Beograd: Službeni glasnik, str. 144.

²⁴ Vasiljević Mirko

²⁵ „Službeni glasnik R.Srbije“, br. 125/04.

²⁶ „Službeni glasnik R.Srbije“, br. 125/04.

²⁷ Mišljenje br. 3/0-04-617/8-05 od 19.01.2016. godine.

berzi), a kada neko neće da proda uz premiju zašto bi prodavao bez premije, sem ukoliko je došlo do rasta vrednosti akcija, što nije logična pretpostavka.

Iako pravno neodrživo, budući da zakon mora imati jaču pravnu snagu od mišljenja Komisije, navedeno rešenje, ostalo je u R. Srbiji na snazi sve do donošenja novog Zakona o privrednim društvima, kojim se više nije predviđala primena pro-rata metode.

Odluka Zakonodavca u Republici Srpskoj da u Zakonu o privrednim društvima donetim 2013. godine, preuzme rešenje Zakona o privrednim društvima R. Srbije iz 2004 godine, utoliko je neshvatljivija kada se ima u vidu sledeće činjenice:

Prvo, već 2006. godine u EU doneta je Direktiva o modernizaciji (Direktiva 2006/68/EC - Direktiva o formiranju otvorenih akcionarskih društava i održavanju kapitala i promenama na kapitalu od 6. septembra 2006) kojom je značajno izmenjen pravni režim sticanja sopstvenih akcija u Evropskoj uniji uspostavljen Drugom direktivom (77/91/EEC). Donošenju Direktive 2006/68/EC, prethodio je Izveštaj Evropske komisije „Modernizacija kompanijskog prava i podsticanje korporativnog upravljanja u EU – Plan za napredovanje“ koji je pak zasnovan na preporukama SLIM grupe (stručna radna grupa Evropske komisije) i Izveštaj o savremenom regulatornom okviru za kompanijsko pravo u Evropi (poznat pod nazivom „Vinterov izveštaj“) sačinjen od Grupe visokih eksperata kompanijskog prava (eng. *High Level Group of Company Law Experts*) sa ciljem podizanja efikasnosti i konkurentnosti kompanija. Modernizaciji Druge direktive, odnosno donošenje Direktive 2006/68/EC, pristupilo se kao posledica ocenjene potrebe za stvaranjem zakonske osnove koja bi omogućila podizanje efikasnosti i kompetitivnosti kompanija, usled prihvaćenog stava da pavni režim sticanja sopstvenih akcija uspostavljen Drugom Direktivom ne omogućava kompanijama da adekvatno reaguju, odnosno ne omogućava blagovremeno prilagođavanje veličine i vlasničke strukture kapitala kao reakciju na tržišne promene.²⁸ Direktivom 2006/68/EC značajno je liberalizovan režim sticanja sopstvenih akcija. U Direktivi se navodi da akcionarskim društvima treba dozvoliti sticanje sopstvenih akcija u okviru oformljenih rezervi koje se ne mogu raspodeljivati, te da je potrebno omogućiti fleksibilnost, odnosno brzo reagovanje na tržišne promene koje utiču na cene akcija, produženjem trajanja perioda na koji skupština može ovlastiti upravu društva i smanjenjem administrativnih opterećenja (recital 4. preambule). Za razliku od režima sticanja sopstvenih akcija propisanog Drugom Direktivom, prema kome je 10% upisanog kapitala društva propisan kao maksimalan iznos sopstvenih akcija koje društvo može steći, pri čemu je državama članicama ostavljena mogućnost određivanja i

²⁸ Pavlović Vladan (2015); *Zakonska regulativa i praksa izveštavanja o sopstvenim akcijama u Crnoj Gori*, X Kongres računovođa i revizora Crne Gore, „Finansijsko izveštavanje u funkciji unapređenja procesa menadžmenta“, Institut sertifikovanih računovođa Crne Gore - Ekonomski fakultet Podgorica, Bečići, 22-24 oktobar 2015.

nižeg praga, izmenama Direktive, se više ne propisuje najviši prag sticanja sopstvenih akcija, već najniži prag koji države moraju da dozvole, odnosno države se ograničavaju da ne mogu propisati prag sticanja sopstvenih akcija koji je niži od 10% upisanog kapitala [član 1(4.i)]. kojim se menja član 19 Druge direktive), dok se propisani rok sprovođenja odluke Skupštine produžava sa maksimalnih 18 meseci na maksimalnih pet godina [član 1(4.a)] kojim se menja član 19 Druge direktive). Prema tome, izmenama Direktive se ne predviđa vrednosno ograničenje sticanja sopstvenih akcija, uz predašnji uslov, da vrednost neto imovine nakon otkupa, ne bude manja od iznosa upisanog kapitala uvećanog za neraspodeljive rezerve. Dakle, dok je izvorna Direktiva omogućavala društvima da stiču sopstvene akcije najviše u visini od 10% upisanog kapitala i to ukoliko su supstituisale deo osnovnog kapitala koji se umanjuje otkupom sopstvenih akcija dobitkom raspodeljenim u neraspodeljive rezerve, izmenama Druge direktive, zemljama članicama se omogućava da ne ograniče društvima maksimum sticanja sopstvenih akcija ukoliko društva supstituišu deo osnovnog kapitala koji se *de facto* umanjuje otkupom sopstvenih akcija, dobitkom raspodeljenim u neraspodeljive rezerve.

3.2. *Određivanja vrednosti po kojoj se stiču sopstvene akcije*

Za razliku od Direktive 2012/30/EU koja propisuje obavezu propisivanja raspona vrednosti (odnosno minimalne i maksimalne vrednosti) za sticanje sopstvenih akcija (član 21a), Zakon o privrednim društvima (član 217) nalaže da skupština društva treba da odredi "kupovnu cenu ili način njenog utvrđivanja". Može se oceniti da je navedeni uslov u suprotnosti sa interesima društva. Naime, cena koju odredi skupština društva može biti u trenutku realizacije otkupa akcija nepovoljna za društvo, ili pak i onemogućiti otkup. S druge strane, u slučaju utvrđivanja metode utvrđivanja cene, utvrđena metoda može u konkretnim okolnostima dati vrednost koja je nepovoljna sa aspekta ciljeva sticanja akcija. Upravo iz navedenih razloga, Direktiva 212/30/EU i nalaže utvrđivanje raspona vrednosti čime se ostavlja menadžmentu prostor da utvrdi cenu po kojoj se mogu realizovati ciljevi otkupa, dok akcionari s druge strane zadržavaju kontrolu da se akcije ne mogu otkupljivati izvan utvrđenog vrednosnog raspona.

3.3. *Vrednosno ograničenje za sticanje sopstvenih akcija*

Vrednosno ograničenje za sticanje sopstvenih akcije nije adekvatno definisano. Naime, Zakonodavac u Republici Srpskoj propisuje da otvoreno akcionarsko društvo može steći akcije koje je izdalo tako da ukupna nominalna vrednost, uključujući i ranije stečene akcije koje društvo drži i akcije koje su stečene indirektno, ne pređe 10 % njegovog osnovnog kapitala, osim u slučaju da (a) društvo ima rezerve koje se mogu koristiti za ove namjene i ako ih koristi za ova sticanja,

(b) sticanja akcija bez naknade koje su u potpunosti plaćene, (v) sticanja akcija u postupku prinudne prodaje na osnovu sudske odluke za plaćanje duga akcionarskom društvu od strane akcionara, ako nema drugog načina naplate i (g) statusnih promena (član 216).

Naime, saglasno Direktivi 2012/30/EU, društva ne mogu sticati sopstvene akcije bez ispunjenog uslova da vrednost neto imovine nakon otkupa, ne bude manja od iznosa upisanog kapitala uvećanog za neraspodeljive rezerve. Prema tome, društvo ne bi smelo da stekne ni 10% osnovnog kapitala (sem za posebno taksativno navedene svrhe) ukoliko ne postoje formirane rezerve za tu namenu. Navedena odredba trebala je i da bude sadržana u Zakonu o privrednim društvima u Republici Srpskoj u članu 225 kojim se zabranjuju isplate akcionarima. Međutim, umesto da član Zakona glasi da se ne mogu vršiti isplate akcionarima ukoliko bi nakon isplate neto imovina društva bila manja od upisanog kapitala, uvećanog za rezerve koje se prema zakonu ili statute ne mogu raspodeljivati, odnosno koristiti za isplate akcionarima, kako glasi i član 21, tačka 1b. Direktive 2012/30/EU, Zakonodavac u Republici Srpskoj propisuje da se ne mogu vršiti isplate akcionarima ukoliko bi nakon isplate neto imovina društva bila manja od njegovog osnovnog kapitala, uvećanog za rezerve koje se mogu koristiti za isplate akcionarima. Uz to, neophodno je u odeljku o sopstvenim akcijama predvideti član kojim se kazuje da se ograničenje isplate akcionarima odnosi i na opšte uslove sticanja sopstvenih akcija. Ovo je od velike važnosti budući da se ovo ograničenje mora ukinuti u posebnim slučajevima sticanja sopstvenih akcija, o čemu će biti reči.

Iz vrednosnog ograničenja definisanim članom 216(5) proizilazi da društvo može steći sopstvene akcije do 10% vrednosti osnovnog kapitala i ukoliko ne postoje neraspodeljive rezerve za tu namenu, a da može steći sopstvene akcije bez vrednosnog ograničenja ukoliko pomenute rezerve postoje, uz jedino ograničenje da "akcionarsko društvo može steći samo deo običnih akcija kao sopstvene akcije [član 216(4)]. Mora se primetiti da je i navedeni stav nespretno formulisan, te da bi formulacija da „akcionarsko društvo ne može steći sve obične akcije“ bila primerenija.

Inače, Direktivom 2006/68/EC značajno je liberalizovan režim sticanja sopstvenih akcija i po pitanju vrednosnog ograničenja. U Direktivi se navodi da akcionarskim društvima treba dozvoliti sticanje sopstvenih akcija u okviru oformljenih rezervi koje se ne mogu raspodeljivati. Za razliku od režima sticanja sopstvenih akcija propisanog Drugom Direktivom, prema kome je 10% upisanog kapitala društva propisan kao maksimalan iznos sopstvenih akcija koje društvo može steći, pri čemu je državama članicama ostavljena mogućnost određivanja i nižeg praga sticanja. Direktivom 2006/68/EC, se više ne propisuje najviši prag sticanja sopstvenih akcija, već najniži prag koji države moraju da dozvole, odnosno države se ograničavaju da ne mogu propisati prag sticanja sopstvenih akcija koji je niži od 10% upisanog kapitala [član 1(4.i)]. kojim se menja član 19

Druge direktive). Prema tome, za razliku od originalnog rešenja, kojim je 10% upisanog kapitala društva propisan kao maksimalan iznos sopstvenih akcija koje društvo može steći (uz taksativno navedene izuzetke), pri čemu je državama članicama ostavljena mogućnost određivanja i nižeg praga, izmenama Direktive, se više ne propisuje najviši prag sticanja sopstvenih akcija, već najniži prag koji države moraju da dozvole, odnosno države se ograničavaju da ne mogu propisati prag sticanja sopstvenih akcija koji je niži od 10% upisanog kapitala [član 1(4.i)].

Dakle Direktiva 2012/30/EU u koju su inkorporirane odredbe Direktive 2006/68/EC, ne predviđa vrednosno ograničenje sticanja sopstvenih akcija, uz predašnji uslov, da vrednost neto imovine nakon otkupa, ne bude manja od iznosa upisanog kapitala uvećanog za neraspodeljive rezerve kojim se supstituiše deo osnovnog kapitala koji je de facto umanjen otkupom sopstvenih akcija.

3.4. Vremensko ograničenje ovlašćenja za sticanje sopstvenih akcija

Prema članu 217, ovlašćenje skupštine akcionara za sticanje sopstvenih akcija ne može biti duže od 18 meseci, što je značajno manje od ograničenja od 5 godina koje predviđa Direktiva 2012/30/EU. Vremensko ograničenje ovlašćenja skupštine od 18 meseci nije u suprotnosti sa zahtevima Direktive 2012/30/EU, ali se njime umanjuje fleksibilnost i povećavaju administrativni troškovi društva. Izvorna Druga direktiva je predviđala da period na koji se daje ovlašćenje ne može biti duži od 18 meseci (član 19, stav 1a). U preambuli (recital 4) Direktive 2006/68/CE se navodi da period trajanja ovlašćenja skupštine treba produžiti, kako bi se omogućila fleksibilnost i smanjili administrativni troškovi kada kompanije moraju brzo da reaguju na tržišna događanja koja imaju uticaja na cenu akcija. Saglasno tome, umesto dotadašnjih 18 meseci, period ovlašćenja je produžen na pet godina. Isto rešenje zadržano je i u Direktivi 2012/30/EU. Na ovaj način je rok za izvršenje odluke o sticanju sopstvenih akcija usaglašen sa vremenskim ograničenjem uprave da izdaje odobrene akcije, čime je stepen unutrašnje kohezije čitavog sistema dignut na viši nivo.²⁹

Posmatrajući države u okruženju, vremensko ograničenje ovlašćenja skupštine u Republici Srpskoj od 18 meseci, duže je jedino od vremenskog ograničenja u R. Crnoj Gori gde je propisano ograničenje od 12 meseci.³⁰ Vremensko ograničenje je u R. Srbiji Zakonom o privrednim društvima³¹ iz 2011. godine produžen sa 18 meseci na 2 godine, dok je Zakonodavac u R. Hrvatskoj izmenama Trgovačkog zakonika sa prvobitnih 18 meseci produžio vremensko ograničenje na maksimalnih 5 godina, kako predviđa Direktiva 2012/30/EU. (Trgovački zakon, Narodne novine 111/93, 34/99, 121/99, 52/00, 118/03, 107/07,

²⁹ Radović Vuk

³⁰ Zakon o privrednim društvima, „Sl. list RCG”, br. 06/02 i „Sl. list Crne Gore”, br. 17/07, 80/08, 40/10, 36/11 i 40/11.

³¹ „Sl. Glasnik RS“ br. 36/3011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon i 5/2015.

146/08, 137/09, 125/11, 152/11, 111/12, 68/13, 110/15). Zakonodavac u Republici Srpskoj je dakle zadržao vrednosno ograničenje predviđeno izvornom Drugom direktivom (Član 19) koja je modernizovana 2006. godine donošenjem Direktive 2006/68/EC.

3.5. Informisanje skupštine akcionara

Član 217 Zakona o privrednim društvima ne nalaže eksplicitno obavezu informisanja skupštine akcionara o razlozima sticanja sopstvenih akcija, što je nedopustivo. Naime, detaljan izveštaj o razlozima sticanja sopstvenih akcija podnosi upravni odbor isključivo ako je upravni odbor, umesto skupštine akcionara, doneo odluku o sticanju sopstvenih akcija radi dodele zaposlenima i/ili radi spečavanja štete po društvo (Član 217, tačka 5). Osim toga, korisno bi bilo i zahtevati dostavljanje analize da li je otkupom sopstvenih akcija sprečena šteta po društvo, a pogotovo da li se otkupom sopstvenih akcija pričinila dodatna šteta društvu, odnosno postojećim investitorima. Izostanak propisivanje obaveze izveštavanja, u članu Zakona kojim se reguliše materija u vezi sa sopstvenim akcijama, o razlozima sticanja sopstvenih akcija i za druge razloge sem za sopstvene akcije koje su stečene u cilju njihove dodele zaposlenima i/ili radi spečavanja štete po društvo utoliko je neshvatljivija kada se ima u vidu da se u Odeljku Zakona "Informisanje akcionara i delokrug rada - Posebno informisanje akcionara" (10.4) nalaže obaveza upravnom odboru da na svakoj godišnjoj skupštini akcionara izvesti akcionare o razlozima sticanja, broju i nominalnoj vrednosti stečenih akcija, označenje da li ih je društvo steklo sa naknadom ili bez nje i uz navođenje iznosa, broj sopstvenih akcija koje društvo već drži i broj tih akcija koje je ponovo izdalo (član 280, stav 2). I ovde se međutim uočava da se ne zahteva od upravnog odbora da izvesti o relevantnim informacijama u vezi sa otuđenjem sopstvenih akcija. Može se takođe prigovoriti da se zahteva obelodanjivanje ovih informacija u "Izveštaju o finansijskom stanju društva" (član 280, stav 1) čija struktura nije definisana ni zakonskom ni profesionalnom regulativom.

3.6. Pitanje rezervi

Direktivom 2006/68/EC, čije su odredbe inkorporirane i u Direktivu 2012/30/EU, značajno je liberalizovan režim sticanja sopstvenih akcija, budući da ne predviđa vrednosno ograničenje sticanja sopstvenih akcija, uz pređašnji uslov, da vrednost neto imovine nakon otkupa, ne bude manja od iznosa upisanog kapitala uvećanog za neraspodeljive rezerve. Dakle, dok je izvorna Direktiva omogućavala društvima da stiču sopstvene akcije najviše u visini od 10% upisanog kapitala i to ukoliko su supstituisale deo osnovnog kapitala koji se umanjuje otkupom sopstvenih akcija dobitkom raspodeljenim u neraspodeljive rezerve, izmenama Druge direktive, zemljama članicama se omogućava da

ne ograniče društvima maksimum sticanja sopstvenih akcija ukoliko društva supstituišu deo osnovnog kapitala koji se *de facto* umanjuje otkupom sopstvenih akcija, dobitkom raspodeljenim u neraspodeljive rezerve.³² Zakonodavac je u Republici Srpskoj omogućio otvorenim akcionarskim društvima da stiču sopstvene akcije i preko 10% osnovnog kapitala ukoliko “društvo ima rezerve koje se mogu koristiti za ove namene” (član 216, tačka 5a). Navedena formulacija nije najsrećnija i verovatno nije najasnija većini pravnika i ekonomista. Nespretno korišćenje termina “rezervi” uočava se i iz Člana 207 i Člana 231 gde se govori o “rezervama kapitala” (kao što to čini i Zakonodavac u R. Hrvatskoj) umesto o kapitalnim rezervama. Nejasnoće Zakonodavca po pitanju rezervi uočavaju se i iz već pominjanog člana 225 (ograničenja isplate) gde se navode raspodeljive rezerve umesto neraspodeljive rezerve.

Međutim, daleko veći problem je taj što Zakon o privrednim društvima u Republici Srpskoj precizno ne definiše ove rezerve, niti propisuje način njihovog formiranja i rasformiranja. Bilo bi uputno da Zakonodavac u Republici Srpskoj predvidi postojanje rezervi na ime *de facto* umanjenja kapitala po osnovu sticanja sopstvenih akcija, kao i da propiše da li se rezerve za sticanje sopstvenih akcija mogu formirati iz statutarne rezervi, ukoliko je statutom društva predviđena takva mogućnost, i iz rezervi iz dobitka (koje nadmašuju iznos prenesenog gubitka), što bi bilo preporučivo, kao i da propiše da se pomenute rezerve mogu ukinuti samo u slučaju otuđenja ili povlačenja sopstvenih akcija ili umanjiti za iznos za koji one prelaze iznos niže iskazane vrednosti sopstvenih akcija.

3.7. Izuzeci od opštih uslova i ograničenja

Zakon o privrednim društvima u Republici Srpskoj omogućava sticanje sopstvenih akcija preko 10% osnovnog kapitala, sem ukoliko raspolaže rezervama za ove namene, i u slučaju sticanja akcija bez naknade koje su u potpunosti plaćene, sticanja akcija u postupku prinudne prodaje na osnovu sudske odluke za plaćanje duga akcionarskom društvu od strane akcionara, ako nema drugog načina naplate i u slučaju statusnih promena (član 216, tačka 5a, 5b, 5v i 5g). Ispostavlja se da se u navedenim slučajevima predviđa isključivo izuzetak od vrednosnog ograničenja ukoliko ne postoje rezerve, a ne i u odnosu na ostale uslove. Za navedene slučajeve potrebno je predvideti i odstupanje od opšteg pravila prema kome skupština akcionara donosi odluku o sticanju sopstvenih akcija, kao i opšti uslov o zabrani smanjenja neto imovine ispod vrednosti upisanog kapitala uvećanog za iznos nerapodeljivih rezervi. Direktiva 2012/30/EU upravo navedeno i predviđa članom 22 koji omogućava suspendovanje člana 21 koji navedeno propisuje.

Osim toga, Zakonodavac je prevideo da predvidi odstupanje od opštih uslova i u drugim slučajevima u kojima je to neophodno. Direktiva 2012/30/

³² Pavlović Vladan (2015).

EU predviđa odstupanje od opštih uslova za sledeće slučajeve: (a) akcije koje se stiču prilikom izvršavanja odluke o smanjivanju kapitala; (b) akcije stečene kao rezultat univerzalnog pravnog sledbeništva; (c) u celosti uplaćene akcije koje su stečene nenaplatno ili ako sticanjem banke i druge finansijske institucije kupuju akcije komisiono; (d) akcije stečene na osnovu zakonskih obaveza ili kao posledica sudske odluke za zaštitu manjinskih akcionara, posebno u slučaju spajanja, promene delatnosti ili oblika društva, prenosa registrovanog sedišta u inostranstvo ili uvođenja ograničenja prilikom prenosa akcije; (e) akcije stečene od akcionara koji ih nisu uplaćivali; (f) akcije stečene radi nadoknade štete manjinskim akcionarima u povezanim društvima; i (g) u celosti uplaćene akcije koje su stečene u okviru postupka prisilne prodaje na osnovu sudskog naloga, radi plaćanja obaveze koju je vlasnik akcija imao prema društvu.³³

Ovako su pojedine zakonske odredbe protivrečne ili nelogične. Primera radi, članom 435, kojim se regulišu posebna prava nesaglasnih akcionara, propisuje se društvu zakonska obaveza, ukoliko su ispunjeni propisani uslovi definisani ovim članom, otkupljivanja akcija od nesaglasnih akcionara, dok se s druge strane članom 216, kojim se reguliše pitanje sticanje sopstvenih akcija, ne predviđa suspenzija opštih uslova za otkup sopstvenih akcija.

3.8. Izveštavanje o transakcijama sa sopstvenim akcijama

Informacija da je kompanija otkupljivala sopstvene akcije predstavlja informaciju od izuzetnog značaja, kako za investitore, tako i za kreditore. Smatra se da je sticanje sopstvenih akcija predstavljalo početkom dvadesetog veka jedno od najčešće raspravljanih tema iz oblasti finansija u salama za sastanke u SAD.³⁴ Globalna kriza je doprinela da ovo pitanje postane još značajnije. S druge strane, neretko su sopstvene akcije otkupljivane sa špekulativnim namerama. Drugim rečima, institut sticanja sopstvenih akcija često je predmet zloupotreba. Uostalom, upravo zbog toga, ovaj pravni institut dugo vremena nije bio dozvoljen u državama evropskog kontinentalnog prava, ili je sticanje sopstvenih akcija bilo značajno ograničeno.³⁵ Prema tome, zahtevi regulatura za detaljnim izveštavanjem o sticanju sopstvenih akcija sasvim je prirodno, i nije novijeg datuma.

Izvorna Druga direktiva predvidela je da, kada zakoni države članice dozvoljavaju društvu sticanje sopstvenih akcija, društva izveštavaju o sopstvenim akcijama u izveštaju o poslovanju (*Management report/Le rapport de gestion*).³⁶ Izveštaj o poslovanju treba da sadrži najmanje: (a) razloge sticanja koja su izvršena tokom finansijske godine; (b) broj i nominalnu vrednost, ili ako ne postoji nomi-

³³ Osim navedenog, predviđen je i jedan izuzetak koji se odnosi na investiciona društva.

³⁴ Pavlović Vladan (2010).

³⁵ Videti opširnije u: Parać Zoran .

³⁶ U Direktivi 2012/30/EU na engleskom jeziku, kao i u Drugoj i Četvrtoj direktivi, izveštaj o poslovanju naziva se *Annual report*.

nalna vrednost, računovodstvenu vrednost sopstvenih akcija stečenih i prodatih tokom finansijske godine, te deo upisanog kapitala koji predstavljaju; (c) u slučaju naplatnog sticanja ili otuđenja, naknadu za sopstvene akcije; (d) broj i nominalnu vrednost, ili ako ne postoji nominalna vrednost, računovodstvenu vrednost akcija koje je društvo steklo i poseduje, te deo upisanog kapitala koji predstavljaju [član 22(2)]. Istovetno rešenje predviđeno je članom 24(2) Direktive 2012/30/EU. Direktiva 2013/34/EU [Odeljak 5, član19(3)] propisuje da se pomenuti zahtevi za obelodanjivanjem informacija zahtevanih Direktivom 2012/30/EU [član 22(2)] obelodanjuju u izveštaju o poslovanju (*Management report/Le rapport de gestion*), a da društva razvrstana u mala pravna lica, ukoliko im države članice ne propisuju obavezu sastavljanja izveštaja o poslovanju, ove informacije obelodanjuju u Napomenama uz finansijske izveštaje (*Notes to the financial statements/L'annexe*). Četvrta direktiva je predviđala članom 46(3) istovetno rešenje.³⁷

Eksterno izveštavanje o sticanju i otuđivanju sopstvenih akcija treba da bude regulisano Zakonom o privrednim društvima, Zakonom o računovodstvu i za javna društva, Zakonom o tržištu kapitala.

Po pitanju eksternog izveštavanja, Zakonodavac u Republici Srpskoj u Zakonu o privrednim društvima pominje izveštavanje o sopstvenim akcijama samo u okviru člana kojim se propisuje sadržaj izveštaja o poslovanju, gde nalaže da se u ovom izveštaju moraju prikazati „podaci o sticanju sopstvenih akcija društva” [član 282(g)]. Ovo je svakako nedovoljno. Nužno je, ne samo propisati da izveštaj o poslovanju mora najmanje da sadrži sve gore navedene zahteve predviđene Direktivom 2012/30/EU u vezi sa sticanjem i otuđenjem sopstvenih akcija, već odredbom u vezi obelodanjivanja ovih informacija treba dopuniti i odeljak o sticanju i otuđivanju sopstvenih akcija.

Zakon o tržištu hartija od vrednosti Republike Srpske³⁸ ne propisuje javnim društvima obavezu obelodanjivanja relevantnih informacija u vezi sa transakcijama sa sopstvenim akcijama. Sopstvene akcije se pominju u ovom Zakonu tek jednom, i to sa zahtevom da se u okviru podataka o emitentu su obelodanjuje nominalna vrednost sopstvenih akcija. [član 15. i(3)]

Što se tiče Zakona o računovodstvu i revizije Republike Srpske³⁹ sopstvene akcije se takođe pominju u kontestu sadržaja izveštaja o poslovanju, gde se navodi da godišnji izveštaj o poslovanju obavezno sadrži „informacije o otkupu vlastitih akcija i udjela“ (član 24, stav 2, tačka 4). Navedena zakonska odredba je razume se nepotpuna, jer ne samo da ne navodi saglasno odredbama Direktive koje sve informacije je društvo obavezno da obelodani, već izričito navodi da se obelodanjuju informacije o otkupu sopstvenih akcija, a ne i o ostalim načinima sticanja sopstvenih akcija, kao i što iz navedene odredbe ne proizilazi obaveza obelodanjivanja informacija o otuđenju i poništavanju sopstvenih akcija.

³⁷ Pavlović (2015).

³⁸ “Službeni glasnik R. Srpske” broj 92/06, 34/09, 30/12, 59/13, 108/13, 4/17.

³⁹ “Službeni glasnik R. Srpske” br. 94/15.

Zakon o računovodstvu i revizije Republike Srpske takođe predviđa izuzimanje obaveze sastavljanja izveštaja o poslovanju za mikro i mala pravna lica (član 24, stav 4), ali propušta da propiše obavezu ovim društvima da o transakcijama sa sopstvenim akcijama izveštavaju u napomenama uz finansijske izveštaje.

Osim navedenoga, kada je reč o sopstvenim akcijama, zapaža se i upotrebe neujednačene terminologije u legislativi Republike Srpske, budući da Zakon o privrednim društvima i Zakon o računovodstvu i reviziji⁴⁰ govore o vlastitim, a Zakon o privrednim društvima, o sopstvenim akcijama.

Posledica izostavljanja, u legislativi Republike Srpske, informacija o transakcijama sa sopstvenim akcijama, koja su društva u obavezi da obelodanjuju saglasno zahtevima Direktive 2012/30/EU, odnosno izostavljanje odredbi koje to zahtevaju u Zakonu o privrednim društvima, Zakonu o računovodstvu i reviziji i u Zakonu o tržištu hartija od vrednosti, nesumnjivo ima, i imaće za posledicu ne obelodanjivanje svih relevantnih informacija, a posebno ne obelodanjivanje razloga za sticanje sopstvenih akcija. Na ovo upućuje praksa kompanija u Srbiji, gde se po pravilu ne izveštava adekvatno o transakcijama sa sopstvenim akcijama, a posebno ne obelodanjuju razlozi za sticanje sopstvenih akcija, uprkos tome što to predstavlja implicitan zahtev čak tri zakona, i to: Zakona o privrednim društvima,⁴¹ Zakona o računovodstvu⁴² i Zakona o tržištu kapitala,⁴³ koji se odnosi isključivo na javna društva. Ispostavilo se da je tek 21% kompanija koje su sticale sopstvene akcije u godini kada je propisana obaveza o izveštavanju o sopstvenim akcijama, saglasno zahtevima Direktive 2012/30/EU, obelodanilo razlog sticanja.⁴⁴ Posebno je zabrinjavajuće što je u sprovedenoj anketi o razlozima otkupa sopstvenih akcija u R. Srbiji, značajan broj odgovornih lica odgovorio da nije u mogućnosti da navede razloge sticanja sopstvenih akcija, obrazlažući to time da je u pitanju poslovna tajna.⁴⁵

4. Praksa sticanja i izveštavanja o transakcijama u vezi sopstvenih akcija u Republici Srpskoj

Sticanje sopstvenih akcija u Republici Srpskoj je zanemarljivog obima. Prema podacima dostupnim na sajtu Banjalučke berze i sajtu Komisije za hartije od vrednosti Republike Srpske, samo četiri kompanije sa formom akcionarskog društva su sticale sopstvene akcije, i to "Mermer a.d. Čelinac" u 2009. godini,

⁴⁰ "Službeni glasnik R. Srpske" br. 94/15.

⁴¹ „Sl. glasnik R.Srbije“ br.36/3011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon i 5/2015),

⁴² „Sl. glasnik R.Srbije“ br. 62/2013.

⁴³ „Sl. glasnik R.Srbije“ br. 31/2011.

⁴⁴ Pavlović Vladan, et al.

⁴⁵ Videti oširnije u: Joksimović Dušan, et al.

“Stara gora a.d. Rogatica” i “Mrkonjićputevi a.d. Mrkonjić Grad” u 2012. godini i “Fratello trade a.d. Banja Luka” u 2017. godini.

Kompanija “Fratello trade a.d. Banja Luka” pokrenula je postupak sticanja sopstvenih akcija u aprilu 2017. godine, pri čemu sticanje treba da se realizuje u periodu od 25. aprila do 25. maja 2017. godine. Prema tome analiza uspešnosti otkupa sopstvenih akcija, kao i analiza efekata sticanja sopstvenih akcija i analiza adekvatnosti izveštavanja o transakcijama sa sopstvenim akcijama će biti omogućena tek nakon obelodanjivanja izveštaja o poslovanju u 2018. godini.

Upravni odbor Kompanije “Mermer a.d. Čelinac” doneo je odluku o sticanju sopstvenih akcija na Banjalučkoj berzi u oktobru 2009. godine, na osnovu prethodno važećeg Zakona o preduzećima (“Sl. glasnik” br. 24/98, 62/02, 38/03, 97/04, 34/06). Informacije koje bi omogućile analizu nisu dostupne.

Skupština akcionara kompanije “Stara Gora ad Rogatica” donela je odluku o raspisivanju javnog konkursa za otkup sopstvenih akcija pro-rata metodom saglasno odredbama Zakona o privrednim društvima.⁴⁶ Informacije koje bi omogućile analizu nisu dostupne.

Upravni odbor kompanije “Mrkonjićputevi a.d. Mrkonjić Grad” doneo je odluku (od 2.7.2012. godine) da na Banjalučkoj berzi otkupi sopstvene akcije u cilju sprečavanja poremećaja na tržištu hartija od vrednosti i sprečavanja veće i neposredne štete za društvo. Prema tome, i ovaj otkup je vršen pre donošenja aktuelnog Zakona o privrednim društvima. Informacije koje bi omogućile analizu nisu dostupne.

Imajući u idu zanemarljiv broj kompanija koji je sticao akcije, rezultati analize ne bi bili značajni, sve da su i potrebni podaci dostupni. Pri tome, potrebno je imati u vidu da je samo jedna kompanija pokrenula postupak otkupa sopstvenih akcija prema aktuelnom Zakonu o privrednim društvima, a da, u trenutku pisanja ovog rada, proces sticanja nije okončan.

5. Zaključna razmatranja

Legislatura po pitanju sticanja i izveštavanja o sopstvenim akcijama u Republici Srpskoj nesumnjivo se može oceniti neadekvatnom i jednim od osnovim uzroka malog obima sticanja sopstvenih akcija. Iz ugla korisnika finansijskih izveštaja, legislativa se takođe može oceniti neadekvatnom budući da se ne zahteva obelodanjivanje razloga sticanja sopstvenih akcija, što predstavlja informaciju od izuzetnog značaja. Osim toga, legislativa je neusaglašena i sa zahtevima Direktive 2012/30/EU. Brojne su kritike koje se mogu uputiti na račun aktuelnog Zakona o privrednim društvima. Kritike se mogu uputiti na propisivanje obavezne primene pro-rata metode, na neadekvatnost utvrđivanja vrednosti po kojoj se sticanje može izvršiti, na neadekvatnost vremenskog

⁴⁶ „Sl. glasnik R. Srpske“ br. 127 od 31. decembra 2008, 58/09, 100/11.

ograničenja ovlašćenja upravi za sticanje sopstvenih akcija, na neadekvatno propisano vrednosno ograničenje za sticanje sopstvenih akcija, na izostanak obaveze obelodanjivanja svih relevantnih aspekata sticanja sopstvenih akcija u izveštaju o poslovanju, i izostanak odredbe o informisanju skupštine akcionara u članu kojim se reguliše pitanja u vezi sa transakcijama sa sopstvenim akcijama.

Nužno je usaglasiti Zakon o privrednim društvima sa Direktivom 2012/30/EU, kao i dopuniti Zakon o računovodstvu i reviziji i Zakon o tržištu hartija od vrednosti sa odredbom kojom bi se zahtevalo obelodanjivanje svih relevantnih informacija u vezi sa transakcijama sa sopstvenim akcijama. Kada je su pitanju sticanje i otuđenje, odnosno poništavanje stečenih sopstvenih akcija, usaglašavanje Zakona sa Direktivom 2012/30/EU ne predstavlja samo obavezu harmonizovanja korporativnog prava sa zakonodavstvom EU koja proizilazi iz procesa pridruživanja EU (*acquis communautaire*), već je to neophodno i zbog interesa samih privrednih društava, investitora, poverilaca i ostalih korisnika finansijskih izveštaja, kao i radi uspostavljenja stabilnosti tržišta kapitala i finansijskog sistema u celini.

S druge strane, usaglašavanje zakonodavstva Republike Srpske sa Direktivom 2013/34/EU po pitanju bilansiranja sopstvenih akcija nije poželjno, usled činjenice da je Republika Srpska prihvatila primenu međunarodne profesionalne regulative, koja se razlikuje od zahteva ove Direktive. Imajući u vidu da investitori nesumnjivo očekuju da se sopstvene akcije iskazuju u bilansu stanja kao odbitna stavka kapitala budući da se u R. Srpskoj neposredno primenjuje međunarodna profesionalna regulativa, drugačije rešenje može uneti zabunu.

Literatura

- Andrić, M., Vuković, B. (2015): Priznavanje i vrednovanje bilansne imovine shodno zahtevima regulatornog okvira, *Ekonomski pogledi*, 17(2), 49-64.
- Joksimović, D., Pavlović, V., Mitić, M. (2015): Sticanje sopstvenih akcija u Srbiji: Motivi i efekti, *Analiza Ekonomskog fakulteta u Subotici*, 51(33), 401-414
- Parać, Z., Stjecanje i raspolaganje vlastitim dionicama i načelo jednakog položaja dioničara, Zbornik 47. susreta pravnika, Opatija, Hrvatska, 20-22.05.2009, str. 109-128
- Pavlović, V. (2010): Otkupljivanje sopstvenih akcija - ciljevi, metodi i efekti, *Računovodstvo*, 53(3/4), SRRS, Beograd, 63-79
- Pavlović, V. (2014): Finansijsko računovodstveni aspekti sticanja sopstvenih akcija, *Računovodstvo*, 58(9/10), 30-39
- Pavlović, V., Cvijanović, J., Milačić, S. (2014): Reporting on the reasons for the acquisition of own shares, *Ekonomika poljoprivrede*, 61(3), 707-721

- Pavlović, V., Muminović, S. (2011): Međuzavisnost berzanske vrednosti akcija, motiva i obima otkupa sopstvenih akcija, *Ekonomika poljoprivrede*, 58(2), 265-280.
- Pavlović, V., Muminović, S., Grbić, V. (2011): Efekti otkupa sopstvenih akcija na berzansku vrednost i finansijski položaj mlekara u Srbiji, *Ekonomika poljoprivrede* 58(4), 577-594
- Pavlović, V., Zakonska regulativa i praksa izveštavanja o sopstvenim akcijama u Crnoj Gori, X Kongres računovođa i revizora Crne Gore, „Finansijsko izveštavanje u funkciji unapređenja procesa menadžmenta“, Institut sertifikovanih računovođa Crne Gore - Ekonomski fakultet Podgorica, Bečići, 22-24 oktobar 2015.
- Radović, V. (2007): Izmene Druge direktive EU i mogući pravci budućeg razvoja, *Pravo i privreda*, br. 5-8, 181-204.
- Vasiljević, M. (2006): Komentar Zakona o privrednim društvima. Beograd: Službeni glasnik

Zakonska i profesionalna regulativa:

- Code de Commerce, Edition: 2015-09-13 (Légifrance: Le service public de la diffusion du droit)
- Directive 2012/30/CE du Parlement Européen et du Conseil
- Directive 2012/30/EC of the European Parliament and of the Council
- Directive 2013/34/CE du Parlement Européen et du Conseil
- Directive 2013/34/EC of the European Parliament and of the Council
- Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja: objavljeni do 1. januara 2009, SRRS, Beograd 2010
- Nacrt Zakona o tržištu kapitala (Ministarstvo finansija R. Crne Gore; www.mf.gov.me)
- Trgovački zakon (Narodne novine 113/93, 34/99, 52/00, 118/03)
- Zakon o privrednim društvima („Sl. list RCG”, br. 06/02 i „Sl. list Crne Gore”, br. 17/07, 80/08, 40/10, 36/11 i 40/11)
- Zakon o privrednim društvima („Sl. glasnik Republike Srpske“ br. 127 od 31. decembra 2008, 58/09, 100/11, 67/13)
- Zakon o privrednim društvima („Sl. Glasnik RS“ br.125 /2004)
- Zakon o privrednim društvima („Sl. Glasnik RS“ br.36/3011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon i 5/2015)
- Zakon o računovodstvu („Sl. Glasnik RS“ br. 62/2013)
- Zakon o računovodstvu i reviziji („Sl. Glasnik RS“ br.94/2015)
- Zakon o tržištu kapitala („Sl. Glasnik“ br. 31/2011)
- Zakon o privrednim društvima („Službene novine Federacije BiH“ br. 86/15)
- Zakon o tržištu hartija od vrijednosti („Službeni glasnik Republike Srpske” broj 92/06, 34/09, 30/12, 59/13, 108/13, 4/17.)

- Pravilnik o Kontnom okviru i sadržini računa u Kontnom okviru za privredna društva, zadruge, druga pravna lica i preduzetnike („Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 106/15)
- Pravilnik o sadržini i formi obrazaca finansijskih izvještaja za privredna društva, zadruge, druga pravna lica i preduzetnike (“Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 63/16).

Sajtovi:

- Banjalučka berza (<https://www.blberza.com>)
- Komisija za hartije od vrednosti R. Srpske (<http://www.secrs.gov.ba>)

SPECIFIC ISSUES OF BALANCE SHEET TREATMENT, ACQUISITION AND REPORTING OF SHARE REPURCHASES TRANSACTION IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Despite the global growing importance of repurchases of own shares, these transactions have a small scale of volume in the Republic of Srpska. There are few reasons why companies in the the Republic of Srpska are not using this legal institute and one of the most prominent reason is inadequate legislation. As a consequence do to the fact that the Company Law of the Republic of Srpska defines pro-rata method as the obligatory one, companies are practically enabled to acquire their own shares in order to prevent significant damage to the company. Globally, in recent years this was the most frequent reason for acquiring own shares as the consequence of the crisis. The analysis of the legal provisions governing the matter of acquiring, selling/canceling and reporting on own shares, show that it is necessary to make certain changes in order for companies to be able to efficiently use this legal institute, as well as to reduce the possibility of misuse of this institute. The paper also points out that companies in the Republic of Srpska do not report share repurchase transactions in accordance with the IAS 32, although they have legal obligation to directly apply to IFRS/IAS regulations.

Keywords: *Share repurchases, financial reporting, management reporting, Corporate Law, The Republic Srpska*

ZNAČAJ TERITORIJALNOG KAPITALA ZA RURALNI RAZVOJ U EKONOMIJI ZNANJA

U radu se analizira značaj teritorijalnog kapitala i kontinuiteta ruralne revitalizacije zasnovane na znanju i kreativnosti. Ukazuje se na neophodnost prevazilaženja nepovoljne postojeće privredne i društvene strukture ruralnih područja Srbije, koja zahtevaju ekonomsko-društvenu modernizaciju, uz uvažavanje endogenih činilaca razvoja. Shodno tome, cilj istraživanja je da se ukaže da je za uspešan ruralni razvoj neophodno sve endogene resurse staviti u funkciju koja obezbeđuje održivi inovativni razvoj, koji obuhvata složene strukture institucionalne, organizacione i tehničko-tehnološke promene ekonomije i društva. Polazeći od stava da se ekonomsko-društveni razvoj kreira u lokalnim sredinama, ukazuje se da je on opredeljen ne samo prirodnim potencijalima i prirodnim resursima, nego i njihovom međusobnom komplementarnošću sa kreativnim delatnostima, kao i institucionalnim ambijentom za uspešno sprovođenje procesa revitalizacije ruralnih područja. Načini za podsticanje razvoja ruralne ekonomije i primeri dobre prakse kreativnog preduzetništva u ovom sektoru su, takođe, predmet razmatranja. Rezultati istraživanja ukazuju da su nove strategije ruralnog razvoja, u uslovima dinamičnog razvoja nauke, znanja, tehničko-tehnoloških inovacija, kreativnosti i preduzetništva, neminovne, i da sam rast i razvoj zavisi od proaktivnog delovanja na spoljne i unutrašnje izazove.

Ključne reči: ruralni razvoj, teritorijalni kapital, kreativno preduzetništvo, ekonomija znanja.

* Univerzitet „Union - Nikola Tesla“, Fakultet za menadžment, Sremski Karlovci;
g.kvirgic73@gmail.com

1. Uvod

Koncept održivog ruralnog razvoja predstavlja jedan od osnovnih ciljeva međunarodne zajednice i ugrađen je u politike i strategije razvoja svih zemalja, kako bi se obezbedila veća efikasnost u korišćenju raspoloživih resursa i jednakost među generacijama. Održivi ruralni razvoj usmeren je ka rastu konkurentnosti ruralne ekonomije, kroz diverzifikaciju privrednih aktivnosti, unapređenje života ruralne populacije, zaštitu životne sredine, kao i redukovanje nepovoljnih društveno-ekonomskih tendencija u ruralnim područjima. Pri tome treba imati u vidu da poljoprivreda, iako dominantna u ruralnim područjima, ne može biti jedini pokretač revitalizacije i razvoja ruralnih područja, jer razni savremeni izazovi podstiču razvoj zasnovan na znanju, modernim tehnologijama, standardima, inovativnim proizvodima, zaštiti životne sredine, poštujući principe odgovornog upravljanja resursima.

Uvažavajući savremene izazove, strateški pravci ruralnog razvoja Republike Srbije usmereni su na podsticanje ekonomskog i socijalnog razvoja ruralnih područja, u saglasnosti sa njihovim specifičnostima. Iako ruralna područja Republike Srbije imaju povoljne resurse za uspešnu implementaciju koncepta održivog razvoja, prisutni su i mnogobrojni izazovi, pa su neophodne krupne strukturne promene i značajna ulaganja u ovu oblast. Kao i kod većine drugih zemalja, ruralna područja Republike Srbije pokazuju znake društveno-ekonomskog zaostajanja u odnosu na urbane sredine, suočavaju se sa procesom devastacije i nepovoljnom demografskom, obrazovnom i starosnom strukturom.¹ Ograničenje razvoju predstavljaju i nizak nivo infrastrukturne opremljenosti ruralnih područja, nedovoljna socijalna uključenost, teritorijalna kohezija i izraženo siromaštvo ruralnog stanovništva.² Prevazilaženje relativne razvojne zaostalosti ruralnih područja moguće je ostvariti kroz diverzifikaciju ruralne ekonomije, kreativno preduzetništvo, inovacije i demografsku revitalizaciju. Kreativnost po definiciji uvek sadrži aspekt novog i inovaciju, samo što se u slučaju ruralne industrijalizacije ne radi o inovaciji fizičkog tipa, nego više o društvenoj, odnosno, kulturnoj inovaciji.

Devastacija ruralnih područja zahteva da se krene od ruralne industrijalizacije, ruralnog razvoja zasnovanog na znanju i revitalizacije kroz kreativni pristup, preduzetništvo i promovisanje inkluzivnosti. Zato je predmet istraživanja u ovom radu značaj teritorijalnog kapitala za razvoj ruralne ekonomije i primenu stimulativnih strategija zasnovanih na znanju i kreativnosti. Na osnovu relevantnih saznanja o stanju ruralnih područja Srbije,

¹ Zekić, S., Matkovski, B. (2015): "Razvojne mogućnosti ruralnih područja Srbije", *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 153(4), 757-771.

² Vujičić, M., Ristić, L., Obradović, S. (2012): "Rural poverty reduction in the Republic of Serbia – a new approach of the Jagodina's local self-government", *Actual Problems of Economics*, No 5 (131) 2012, pp. 339-345.; Bogdanov, N. (2015): *Ruralni razvoj i ruralna politika*, Univerzitet u Beogradu - Poljoprivredni fakultet, Beograd.

cilj istraživanja je da se ukaže na značaj efikasnog sprovođenja revitalizacije ruralnih područja i strukturnih promena, kao uslova ekonomskog i društvenog razvoja. U skladu sa postavljenim predmetom i ciljevima istraživanja, u radu se polazi od sledećih hipoteza:

H1: Materijalni i nematerijalni razvojni resursi posmatraju se kao ukupan kapital kojim neka teritorija raspolaže, uz isticanje značaja onih faktora koji su specifični za konkretno ruralno područje.

H2: Neophodnost prevazilaženja nepovoljne postojeće privredne i socijalne strukture zahteva donošenje novog koncepta kreativizacije ruralne ekonomije, koja uvažava endogene činioce razvoja, uz neophodno prožimanje sa konceptom egzogenog modela razvoja.

H3: Uprkos mnogobrojnim preprekama i ograničenjima, adekvatno sinergetsko korišćenje kreativnog preduzetništva i menadžerskih inovacija omogućava bolju implementaciju strategija kojima se stimuliše razvoj ruralne ekonomije.

Odabrani metodološki pristup uključuje kvalitativnu analizu, metode sinteze i indukcije, i na osnovu empirijskih istraživanja različitih autora u ovoj oblasti, izvršeno je sintetizovanje različitih stavova, na osnovu kojih su izvedeni generalni zaključci o uticaju teritorijalnog kapitala i kreativnog preduzetništva na ruralni razvoj i konkurentnost ruralnih područja.

2. Ekonomska transformacija ruralne ekonomije

Održivi ruralni razvoj zavisi od unutrašnjih materijalnih i nematerijalnih resursa, koji doprinose i obezbeđuju ekonomsku efikasnost, konkurentnost, kao i blagostanje i kvalitet života seoskog stanovništva. Najčešći uzroci u produbljavanju problema razvoja ruralnih područja su: demografija, udaljenost, obrazovanje i tržište rada, i za njihovo rešavanje potreban je inovativni i kreativni pristup.³ Efikasniji razvoj ruralnih područja onemogućavaju brojni spoljni faktori, koji se odnose na klimatske promene, ekonomsku globalizaciju, međunarodne integracije i dr. Naime, kompleksni su uticaji sa kojima se, u savremenim uslovima, suočava ruralni razvoj, jer su institucionalni, proizvodni, finansijski, organizacioni i međunarodni izazovi izuzetno kompleksni. Zato su značajna istraživanja koja se odnose na pitanja globalizacije i održivog razvoja, pri čemu se njihovi uticaji mogu posmatrati sa različitih aspekata za ostvarivanje brojnih razvojnih koristi za realizaciju ciljeva održivog razvoja⁴, sa aspekta klimatskih

³ *Revija ruralnog razvoja EU*, 2/2012, UNDP, Hrvatska.

⁴ Stiglitz, J. E. (2002): *Globalization and Its Discontents*, W.W. Norton & Company, NY, Bruinsma; J. (2003): *World agriculture: towards 2015/2030 – an FAO perspective*, Earthscan Publications, London; Anderson, K. (2010): *Globalization's effects on world agricultural trade, 1960–2050*, Royal Society, London.

promena⁵, sa stanovišta članstva u EU i STO.⁶ Značaj nove ruralne ekonomije⁷, kao i velika odgovornost razvojne politike⁸, od izuzetne su važnosti za strukturno prilagođavanje, investiranje u kreativne delatnosti i rešavanje društveno-socijalnih problema u ruralnim područjima.

Ekonomska struktura u ruralnim područjima je specifična, vrlo neujednačena i uslovljena raznovrsnim faktorima. U zavisnosti od toga, mogu se izdvojiti ruralne ekonomije:⁹

- bazirane na prihodima od prava na korišćenje rente u ruralnim područjima, čiji su resursi zasnovani na poljoprivredi i industriji koja koristi prirodne sirovine i gde stanovništvo teško prihvata inovacije;
- ruralne ekonomije zavisne od spoljnih investicija i resursa - gde ne postoji sopstveni finansijski kapital, već zavisi od velikih kompanija i gde je državna intervencija neophodna u izgradnji infrastrukture, otvaranju novih radnih mesta, u cilju podizanja životnog standarda stanovništva;
- preduzetničke ruralne ekonomije - gde se bolje valorizuju resursi, razvijenije je preduzetništvo, MSP, bolja je valorizacija znanja i kulturnih vrednosti.

Ekonomska transformacija ruralnih područja odvijala se različitim tempom u pojedinim zemljama, pri čemu su neki beležili dinamičnije promene od drugih. Uslov kontinuiranih strukturnih promena u ruralnim područjima jeste

⁵ Campbell-Lendrum, D., Corvalan, C., Neira, M. (2007): "Global climate change: implications for international public health policy", *Bulletin of the World Health Organization*, 85(3), 235-237; Rosegrant, M. et al. (2008): *Climate Change and Agriculture - Threats and Opportunities*, GTZ, Germany; Elbehri, A., Genest, A., Burfisher, M. (2011): *Global Action on Climate Change in Agriculture*, FAO UN, Rome; Ansuategi, A. et al. (2015): *The impact of climate change on the achievement of the post-2015 sustainable development goals*, CDKN, HR Wallingford & Metroeconomica, London.

⁶ Swinnen, J. (2003): "Between Transition, WTO, and EU Accession: Agriculture and Agricultural Policies in Formerly Centrally Planned Countries", in: *Agricultural policy reform and the WTO: where are we heading?*, Capri, Italy; Hennis, M. (2005): *Globalization and European Integration - The Changing Role of Farmers in the Common Agricultural Policy*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford; Božić, D., Bogdanov, N. (2006): "Agrarna politika Srbije u periodu tranzicije", *Poljoprivreda i ruralni razvoj Srbije u tranzicionom periodu*, 17-34, DAES i Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd; Bogdanov, N. (2015): *Ruralni razvoj i ruralna politika*, Univerzitet u Beogradu - Poljoprivredni fakultet, Beograd; Ristić, L. (2013): "Strategijsko upravljanje održivim ruralnim razvojem u Republici Srbiji", *Ekonomski horizonti*, 15(3), 229-243; Volk, T., Erjavec, E., Mortensen, K. (2015): *Poljoprivredna politika i evropske integracije u Jugoistočnoj Evropi*, FAO, Rome.

⁷ Njegovan, Z., Crnokrak, N. (2012): "Ruralni razvoj u ekonomskim teorijama razvoja", *Agroprivreda Srbije u pretpristupnom periodu*, 89-109, DAES, Beograd.

⁸ Bojnec, S. (2007): "The new rural economy: change, dynamism and government policy", *Journal of Agricultural Economics*, 58(2), 381-383.

⁹ Marini, M. B., Mooney, P. H. (2006): "Rural Economics", in: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. H. (eds.) *Handbook of rural studies*, 91-103, Sage, London.

stvaranje poslovnog ambijenta sa makroekonomskom stabilnošću, raspoloživošću kapitala za ulaganje u obrazovanje kreativnih kadrova, ulaganje u istraživanje i razvoj, razvoj nematerijalne infrastrukture i afirmaciju projekata koji mogu pokrenuti društvenu i ekonomsku obnovu ruralnih područja. Socijalno-društveni kapital ima široko značenje i može imati materijalni oblik (putevi, železnice, vodosnabdevanje, elektrosistem), koji se često naziva infrastrukturom, i nematerijalni oblik (znanje, veštine, obrazovanje, komunikacije, kultura, umrežavanje itd.), koji se naziva suprastrukturom. Na osnovu toga, u literaturi je prisutan i jedan novi koncept, definisan kao kreativna suprastruktura, gde se iznose ideje o uticaju kreativnosti na ruralni razvoj. Naime, kulturne vrednosti imaju suštinski značaj za kvalitet društveno-ekonomskog života u seoskim područjima i bitno utiču na njihov razvoj. Razvoj ovih delatnosti utiče na generisanje više radnih mesta, povećanje prihoda, unapređenje ruralnog turizma, zadržavanje mladih ljudi na selu i povratak iskusnijih generacija, koje doprinose diverzifikaciji privredne strukture ruralnih područja, kao i smanjenju siromaštva. Nove delatnosti iz domena kulturnog nasleđa, zasnovane na privatnoj inicijativi i preduzetništvu, mogle bi da budu privlačne za nove investicije u mala i srednja preduzeća, koja umnogome pospešuju razvoj ruralnih sredina.¹⁰

U literaturi i praksi su analize pokazale da na ruralnim područjima mogu biti zastupljena dva koncepta razvoja.¹¹ Jedan koncept je prisutan na područjima koja se odlikuju veoma povoljnim uslovima razvoja i zasnovan je na preduzetništvu i kreativnoj klasi. Ova područja vode računa o mogućim doprinosima eksternih pogodnosti, kao sredstvu privlačenja kreativnog kapitala, nauke i istraživanja. Ovaj model razvoja promovise i OECD, 2006.godine, poznat kao kontinuitet ruralnog rasta zasnovan na znanju i kreativnosti. Drugi razvojni režim je više izražen na manje pogodnim područjima u razvojnom smislu. On se više oslanja na eksterne faktore, uslovljen je blizinom gradova, jeftinom radnom snagom i prirodnim resursima. Preduzetničkim inicijativama i inovacijama u ruralnim područjima značajne promene doživljava i struktura potrošnje, što će u mnogome, takođe, diverzifikovati privrednu strukturu ruralnih područja i imati suštinski značaj za kvalitet života u seoskim područjima.

3. Faktori od značaja za razvoj ruralne ekonomije

Kognitivni pristup ruralnom razvoju ističe značaj onih faktora koji su specifični za konkretno ruralno područje i zajedno sa funkcionalnim pristupom čini novi koncept teritorijalnog kapitala, koji se prvi put spominje prvi put u

¹⁰ Ristić, L., 231.

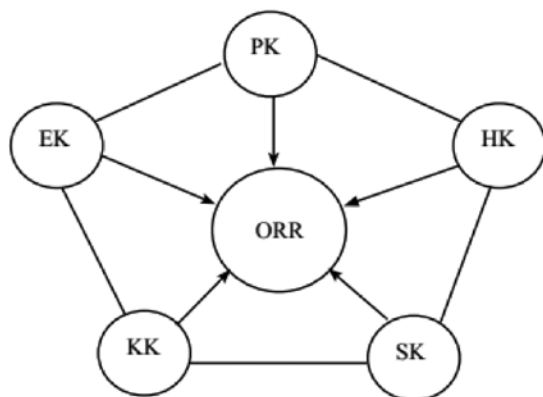
¹¹ Rikalović, G., Molnar, D., Mikić, H. (2016): „Ruralni razvoj i kreativna ekonomija”, *Stanje i perspektive agroprivrede i sela u Srbiji*, 41- 68, Univerzitet u Beogradu - Ekonomski fakultet, Beograd.

publikaciji OECD-a, Territorial Outlook, a 2005. godine je ponovo uvršten u Izveštaj komisije EU. Pomenuti koncept zagovara razvoj ruralne ekonomije opredeljen materijalnim i nematerijalnim razvojnim resursima, resursima koji su u zajedničkom vlasništvu i kapacitetima lokalnog tržišta, koji su dostupni na nekom području i na kojima ono bazira svoju konkurentnost.¹²

Da bi se ruralna područja, u savremenim uslovima, mogla razvijati, neophodno je da svi endogeni resursi budu efikasno korišćeni. Osnovni elementi koje treba da poseduje svaki region koji pretenduje da ostvari društveno-ekonomski razvoj jesu:¹³

1. *Proizvodni kapital* (PK) – njegov značaj potiče iz neoklasičnih teorija rasta po kojima proizvodnju dominantno determinišu tradicionalni faktori proizvodnje, rad i kapital.
2. *Humani kapital* (HK) – odnosi se na kvalitet radne snage kao faktora proizvodnje (nivo formalnog i neformalnog obrazovanja, nove veštine).
3. *Socijalni (društveni) kapital* (SK) – čine ga interakcija i komunikacija između aktera u regionu, zatim poslovne mreže (formalne i neformalne) između preduzetnika i relacije koje se zasnivaju na poverenju.
4. *Kreativni kapital* (KK) – nivo sposobnosti da se savladaju novi izazovi i iskoriste mogućnosti, a potiče iz postojanja preduzetničkog duha i preduzetničke kulture, i predstavlja nove načine razmišljanja i delovanja, sposobnost da se postojeći problemi rešavaju na inovativan način.
5. *Ekološki kapital* (EK) – čine ga pogodni uslovi za život i rad, značajno povećavaju inovativni potencijal regiona, a time i njegove kapacitete za održivost.

Slika 1. „Pentagon“ model kreativnih resursa/snaga za održivi ruralni razvoj

Izvor: Stimson, R., Stough, R., Nijkamp, P. (2011): *Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, 10.

¹² Bogdanov, N., 142.

¹³ Rikalović, G., Molnar, D., Mikić, H., 52.

Na nižim stepenima razvoja ruralnih područja, prirodni potencijali i fizički resursi presudno opredeljuju konkurentnost ruralne ekonomije i njenu strukturu. Primat se daje poljoprivrednoj proizvodnji, ribarstvu i šumarstvu. U kasnijim fazama razvoja, potencijali kao što su termalni izvori, rudna bogatstva, MSP, infrastrukturna opremljenost, tehničko-tehnološki progres i slično, postaju primarni faktori razvoja. Ovaj koncept može biti uvek prisutan zbog multifunkcionalne poljoprivrede i mogućnosti koje ona pruža za razvoj ruralne ekonomije.

Ljudski kapital je temelj razvoja ruralnih sredina i njihove konkurentnosti, jer uzima u obzir vitalnost i obrazovnu strukturu seoskog stanovništva, preduzetnički potencijal radne snage, spremnost za prihvatanje inovacija, tradicionalno znanje i on je jedan od najmobilnijih faktora razvoja. Ruralna područja koja imaju sposobnost da zadrže svoju ili privuku eksternu kvalitetnu radnu snagu imaju velike komparativne prednosti za održivi razvoj.¹⁴ Ekonomski posmatrano, socijalni kapital obuhvata postojanje pravila i odnosa koji olakšavaju razmenu informacija, ideja i inovacija, i on obuhvata institucije javnog i privatnog sektora, civilnog društva i NVO, kao i druge formalne i neformalne grupe. U tom smislu, mreže kroz koje se odvija socijalna povezanost seoskog stanovništva su veoma bitne.

Kreativni kapital afirmiše lokalni kulturni identitet, zasnovan na kulturnom nasleđu i prirodnoj baštini, značajan je za promociju lokalnih brendova i identiteta, uspostavljanje turističke infrastrukture, kulturnih aktivnosti i sl, i predstavlja moćan ekonomski i socijalni resurs, koji se može upotrebiti za ubrzavanje ruralnog razvoja. Ekološka sredina, uz postojanje različitih sadržaja za rekreaciju, sport, kulturu i slično, značajno povećava efikasnost i kvalitet življenja na nekom području.

Značajan faktor razvoja ruralnih područja je i „pogodnost ruralne sredine“ („rural amenities“), koji se odnosi na širok spektar prirodnih i veštačkih karakteristika ruralne sredine, uključujući nepristupačne predele, kultivisane predele, istorijske spomenike i kulturnu tradiciju. One se razlikuju od ostalih običnih karakteristika neke sredine zato što se one prepoznaju kao specijalne socijalne i ekonomske vrednosti. Neke sredine sa značajnim pogodnostima pokazale su sposobnost u privlačenju atraktivnih ili razvojnih konkurentskih prerađivačkih industrija (inkubatori i klasteri), ekstremni turizam, NEAT turizam, selektivni turizam i dr.

Za podsticanje razvoja ruralne ekonomije postoje brojne strategije, a među njima najznačajnije su:¹⁵

- unapređenje znanja i veština radne snage, gde obrazovne politike i institucije mogu doprineti poboljšanju ljudskog kapitala u ruralnim oblastima, na taj način što omogućavaju pristup daljem obrazovanju, praćenjem potreba lokalnog tržišta rada, inoviranjem obrazovnih programa i modula, ulaga-

¹⁴ Bogdanov, N., 145.

¹⁵ *Ibid*, 147.

njem napora da se najkvalitetnija radna snaga zadrži u datom ruralnom području i privlačenjem mladih talentovanih ljudi za otvaranje biznisa u ruralnim područjima;

- jačanje ruralnih tržišta - da bi ruralni region bio konkurentan, on mora da proizvede robu i usluge, koje mogu ostvariti profit i na drugim regionalnim tržištima. Ključni element od značaja za razvoj lokalnih tržišta je razvoj lanaca snabdevanja i umreženost lokalnih proizvođača (zadruge, proizvođačke asocijacije, klasteri), čime se značajno poboljšava konkurentnost lokalne ekonomije;
- podrška inovativnosti - globalizacija zahteva inovacije kao bitan preduslov za ruralni ekonomski razvoj. One se odnose ne samo na nove proizvodne prakse i tehnologije, nego i na unapređenje i poboljšanje načina na koji se sprovode već postojeći tehničko-tehnološki postupci i modeli. Inovacije koje doprinose razvoju ruralnih područja se odnose i na novi način rada, pronalazjenje novih rešenja za socijalne, ekonomske i ekološke probleme, razvoj novih tehnologija, proizvoda, istraživanja i partnerstva, i adaptaciju već poznatih rešenja u praksi na poznate uslove, transferom znanja i regionalnom saradnjom;
- jačanje socijalnog kapitala i kapacitet lokalne vlasti - decentralizovani proces odlučivanja sa efikasnim institucionalnim okruženjem predstavlja važan preduslov za razvoj ruralne ekonomije i lokalni ekonomski rast, kao i unapređenje saradnje lokalnih aktera;
- strategije koje promovišu digitalizaciju ruralne ekonomije sa ciljem da se omogući kreiranje proizvoda koji se traže na globalnom tržištu.

Lokalne inicijative sa pristupom “bottom-up” predstavljaju efikasan i fleksibilan odgovor na spoljne izazove i zadržavanje benefita za razvoj u lokalnoj zajednici.

4. Primeri dobre prakse

U vreme rastuće globalizacije, lokalne vlasti razvijenih zemalja sprovode određene strategije, u čijoj osnovi je kreativni pristup razvoju ruralne ekonomije. Naime, ruralna područja se sve više suočavaju sa odlaskom ljudi u veće gradske centre, nedovoljnim mogućnostima za zapošljavanje, neiskorišćenošću sopstvenih potencijala, neizgrađenom infrastrukturom, osiromašenjem i sl. Modeli koji mogu izmeniti postojeće stanje u praksi se mogu svrstati u tri osnovne grupe:¹⁶

- ruralni razvoj i kreativne industrije - predstavlja model gde kreativne industrije nisu integrisane u razvoj ruralnog područja, već samo doprinose una-

¹⁶ Rikalović, G., Molnar, D., Mikić, H., 58-59.

pređenju kvaliteta života i ekonomskom osnaživanju ruralne populacije, i sproveden je u modnoj industriji širom sveta. Program su pokrenule UN 2006. godine, u cilju smanjenja siromaštva u Africi, dominantno ruralnih oblasti, poput Etiopije i Kenije, a kasnije su se programu pridružili i proizvođači sa Haitija, iz Kambodže i Malija. Mreža funkcioniše po modelu rada od kuće i zadržnog povezivanja proizvođača, preko direktnih narudžbina od modnih kuća.

- ruralni razvoj vođen kreativnim industrijama - u ovom modelu kreativne delatnosti potpuno su integrisane u razvoj ruralnih oblasti. One se oslanjaju na prirodne resurse, običaje, tradicionalne i kulturne vrednosti. Ovaj model karakteriše formiranje visokog nivoa kreativnog kapitala i velika uključenost stanovništva u turizam. Kao primer, može se uzeti ruralno područje Konso u Etiopiji, koje je zbog specifičnih kulturnih i prirodnih resursa, svrstano u listu zaštićenih UNESCO predela 2010. godine. Primeri ovog modela se mogu naći i u Srbiji, na primer, selo Zlakusa (tradicionalna grnčarija, pri čemu oko 40 porodica živi od proizvodnje grnčarije na ekološki način i ruralnog turizma baziranog na ovoj delatnosti) i Kovačica (slovačka naivna umetnost);
- kreativizacija ruralnog razvoja - po ovom modelu, inovacije i znanja iz kreativnih industrija imaju višestruke efekte na druge delatnosti koje postoje u ruralnom području. Njihova dejstva mogu biti multiplikatorska (utiču na rast dohotka zajednice i nivo populacije); akceleratorski efekat (utiču na dinamiku rasta ruralne ekonomije i njenu diverzifikaciju); i gravitacioni efekat koji u dugom roku utiče na atraktivnost ruralnog područja, unapređenje kvaliteta života i poslovne klime.¹⁷

Inovativni projekti, poput inovacija u edukaciji, za bolji pristup obrazovanju u Poljskoj; inovacija u turizmu na Malti; u oblasti hrane u Danskoj; otvorenih poljoprivrednih gazdinstava u Francuskoj; inovativnog pristupa poljoprivredno-ekološkim aktivnostima, po modelu zadruge u Holandiji; društvenih preduzeća u Poljskoj i ostalim ruralnim krajevima širom Evrope, su primeri kako se inovativne ideje mogu pokrenuti mobilizacijom lokalnih resursa ruralnih područja na nov kreativni način.¹⁸ Sličan primer, gde se brine o potencijalima kreativne privrede za lokalni razvoj i unapređenje kvaliteta života u zajednici, postoji i u Srbiji, u Pirotu, koji je oduvek bio poznat po tradicionalnim i kreativnim zanatima (izrada ćilima sa poznatim ornamentima). Inovativni razvoj je podržao Unesco fond za kulturnu raznolikost, radi povezivanja kulturnih potencijala i

¹⁷ Mikić, H. (2015): „Održivo upravljanje kulturnim nasleđem u kreativnoj ekonomiji: smernice za lokalne donosiocce odluka i zainteresovane strane”, u: Rypkema, D. i H. Mikić (eds.): *Kulturno nasleđe i kreativne industrije: vodič za održivo upravljanje kulturnim dobrima*, 14-23, Grupa za kreativnu ekonomiju, Beograd.

¹⁸ *Revija ruralnog razvoja EU*, 2012.

tradicije sa privrednim. Takođe, treba pomenuti primer u proizvodnji pirotске peglane kobasice, proizvođača Dalibora Tošića, gde učestvuju proizvođač i dizajner. Do ove uspešne saradnje je došlo zahvaljujući projektu kreativne industrije koji ima još jedan cilj, a to je podržati omladinsko preduzetništvo i na prijemljiv način približiti mladima tradiciju i prepoznatljive proizvode pirotskog kraja. Upravo zbog bogate tradicije i poznatih proizvoda, mogućnosti za razvoj kreativnog preduzetništva u Pirotu su velike, jer se za ovakve projekte može konkurisati za fondove iz Evropske unije. Takođe, značajno je istaći i projekat Mapiranja Romskog kreativnog preduzetništva i smernice za njihovo bolje uključivanje u lokalne politike, aktivnosti udruženja "Žene Juga", kako bi prikazale ulogu ženskog stvaralaštva u podsticanju kreativnog preduzetništva Pirota i očuvanju gastronomskog nasleđa ovog kraja.¹⁹ Uloga MSP i seoskog preduzetništva za ruralni razvoj ima višestruko pozitivne efekte u mnogim zemljama.²⁰ Konzervacija kamenog sela Gostuša na Staroj planini, čiji je cilj pored zaštite narodnog graditeljstva, podizanje kulturnog identiteta područja, koji potencijalno pospešuje razvoj turizma i doprinosi revitalizaciji sela, predstavlja izuzetan primer da kulturno nasleđe ujedinjuje ljude i stvara "mostove" između prošlosti i budućnosti, a istovremeno generiše i ekonomski rast, promovise održivi razvoj i podstiče društvenu inkluziju, koja je veoma značajna za budući razvoj.²¹

Svi navedeni primeri istovremeno generišu ekonomski rast, pospešuju održivi ruralni razvoj, podstiču društvenu inkluziju seoskog stanovništva i kvalitet života, uz očuvanje autentičnosti i identiteta područja.

5. Zaključak

Održivi ruralni razvoj je jedan od ekonomskih, društvenih i ekoloških prioriteta u savremenom društvu. U tom smislu, razvijene zemlje daju snažan podstrek teritorijalnoj koheziji ruralnih područja i obezbeđuju efikasniju valorizaciju teritorijalnih razvojnih potencijala, u skladu sa principima održivosti.

Ključni izazov koji stoji pred nosiocima razvojne ruralne politike u Srbiji jeste na koji način pospešiti preduzetnike u kreativnim delatnostima na ruralnim područjima. Pri tome se misli na finansijsku podršku kreativnom sektoru, redefinisane sistema podrške MSP i preduzetnicima, digitalizaciju i jačanje virtuelne ekonomije, rast konkurentnosti, unapređenje kvaliteta ljudskih

¹⁹ GKE - Grupa za kreativnu ekonomiju-Beograd: *Kreativna privreda i ekonomski razvoj Srbije*, <http://www.kreativnaekonomija.com/2016/06/17/kreativna-privreda/> (16.06.2016.)

²⁰ Grozdanić, R. et al. (2012): "Investment in innovation of SMEs - evidence from Balkan countries", *Metalurgia International*, 10(2012), 176-179.

²¹ ZZPS - Zavod za zaštitu prirode Srbije: *Evropska nagrada za projekat zaštite sela Gostuša - „kamenno selo“ u Parku prirode „Stara planina“*, <http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=vest&n=425> (22.05.2017.)

resursa, stvaranje odgovarajućih institucija za kreativnu ekonomiju i programe razvoja ruralnih područja.

Nove strategije ruralnog razvoja, zasnovane na teritorijalnom kapitalu i kreativnosti, treba da budu definisane u zavisnosti od specifičnosti područja, sa ciljem revitalizacije i unapređenja kvaliteta života, baziranom na jedinstvu prirodnih, kulturno-istorijskih i tradicionalnih karakteristika za tu teritoriju.

Podsticanje i promocija kreativnog preduzetništva trebaju da budu usmereni na stvaranje povoljnijih uslova za razvoj inovativnih preduzeća, koja promovišu digitalizaciju ruralne ekonomije i omogućavaju kreiranje novih konkurentskih proizvoda neophodnih globalnom tržištu.

Neophodna je aktivnija uloga države u segmentu finansiranja revitalizacije sistema podrške MSP i preduzetništva, kao i unapređenja kvaliteta ljudskih resursa. Razvoj institucionalnog okvira za sistematsko upravljanje održivim ruralnim razvojem je neminovnost, kao i uključivanje svih ključnih aktera razvoja.

Ključne hipoteze od kojih se u radu pošlo su potvrđene u odnosu na konstatacije da neophodnost prevazilaženja nepovoljne postojeće privredne i socijalne strukture zahteva donošenje nove strategije ruralnog razvoja, koja uvažava endogene činioce razvoja, uz adekvatno sinergetsko korišćenje kreativnog preduzetništva i menadžerskih inovacija, i koja će stimulisati razvoj ruralne ekonomije u praksi.

Literatura

- Anderson, K. (2010): *Globalization's effects on world agricultural trade, 1960–2050*, Royal Society, London.
- Ansuategi, A., Greño, P., Houlden, V., Markandya, A., Onofri, L., Picot, H., Tsarouchi, G. M. & Walmsley, N. (2015): *The impact of climate change on the achievement of the post-2015 sustainable development goals*, CDKN, HR Wallingford & Metroeconomica, London.
- Bogdanov, N. (2015): *Ruralni razvoj i ruralna politika*, Univerzitet u Beogradu - Poljoprivredni fakultet, Beograd.
- Bojnec, S. (2007): "The new rural economy: change, dynamism and government policy", *Journal of Agricultural Economics*, 58(2), 381-383.
- Božić, D., Bogdanov, N. (2006): "Agrarna politika Srbije u periodu tranzicije", *Poljoprivreda i ruralni razvoj Srbije u tranzicionom periodu*, 17-34, DAES i Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Bruinsma, J. (2003): *World agriculture: towards 2015/2030 – an FAO perspective*, Earthscan Publications, London.

- Campbell-Lendrum, D., Corvalan, C., Neira, M. (2007): "Global climate change: implications for international public health policy", *Bulletin of the World Health Organization*, 85(3), 235-237.
- Elbehri, A., Genest, A., Burfisher, M. (2011): *Global Action on Climate Change in Agriculture*, FAO UN, Rome.
- GKE - Grupa za kreativnu ekonomiju-Beograd: *Kreativna privreda i ekonomski razvoj Srbije*, <http://www.kreativnaekonomija.com/2016/06/17/kreativna-privreda/> (16.06.2016.)
- Grozdanić, R., Radović-Marković, M., Papić, Ž., Kvrđić, G., Jevtić, B. (2012): "Investment in innovation of SMEs - evidence from Balkan countries", *Metalurgia International*, No 10, 176-179.
- Hennis, M. (2005): *Globalization and European Integration - The Changing Role of Farmers in the Common Agricultural Policy*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford.
- Kabir, S., Radović-Marković, M., Grozdanić, R., Akther, R., Kvrđić, G. (2012): "The impact of capital mix on rural women entrepreneurs: an evidence from Bangladesh", *Metalurgia International*, No.12, 211-223.
- Marini, M. B., Mooney, P. H. (2006): Rural Economics, in: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. H. (eds.): *Handbook of rural studies*, 91-103, Sage, London.
- Mikić, H. (2015): "Održivo upravljanje kulturnim nasleđem u kreativnoj ekonomiji: smernice za lokalne donosioce odluka i zainteresovane strane", u: Rypkema, D., Mikić, H. (eds.): *Kulturno nasleđe i kreativne industrije: vodič za održivo upravljanje kulturnim dobrima*, Fondacija Grupa za kreativnu ekonomiju, Beograd.
- Njegovan, Z., Crnokrak, N. (2012): "Ruralni razvoj u ekonomskim teorijama razvoja", *Agroprivreda Srbije u pretpristupnom periodu*, 89-109, DAES, Beograd.
- OECD (2009): *Regions Matter: Economic Recovery, Innovation and Sustainable Growth*, OECD, Paris.
- *Revija ruralnog razvoja EU*, 2/2012, UNDP, Hrvatska.
- Rikalović, G., Molnar, D., Mikić, H. (2016): "Ruralni razvoj i kreativna ekonomija", *Stanje i perspektive agroprivrede i sela u Srbiji*, 41- 68, Univerzitet u Beogradu - Ekonomski fakultet, Beograd.
- Ristić, L. (2013): "Strategijsko upravljanje održivim ruralnim razvojem u Republici Srbiji", *Ekonomski horizonti*, 15(3),229-243.
- Rosegrant, M., Ewing, M., Yohe, G., Burton, I., Huq, S., Valmonte-Santos, R. (2008): *Climate Change and Agriculture - Threats and Opportunities*, GTZ, Germany.
- Stiglitz, J. E. (2002): *Globalization and Its Discontents*, W.W. Norton & Company, NY.
- Stimson, R., Stough, R., Nijkamp, P. (2011): *Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*, Edward Elgar, Cheltenham, UK.

- Swinnen, J. (2003): “Between Transition, WTO, and EU Accession: Agriculture and Agricultural Policies in Formerly Centrally Planned Countries”, *Agricultural policy reform and the WTO: where are we heading?* Capri, Italy.
- Volk, T., Erjavec, E., Mortensen, K. (2015) *Poljoprivredna politika i evropske integracije u Jugoistočnoj Evropi*, FAO, Rome.
- Vujičić, M., Ristić, L., Obradović, S. (2012): “Rural poverty reduction in the Republic of Serbia – a new approach of the Jagodina’s local self-government”, *Actual Problems of Economics*, No 5 (131) 2012, 339-345.
- Vujičić, M., Ristić, L., Vujičić, S. M. (2012): “European integration and rural development policy of the Republic of Serbia and West Balkan countries”, *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 18(4), 519-530.
- Zekić, S., Matkovski, B. (2015): “Razvojne mogućnosti ruralnih područja Srbije”, *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 153(4), 757-771.
- ZZPS - Zavod za zaštitu prirode Srbije: *Evropska nagrada za projekat zaštite sela Gostuša - „kamenno selo“ u Parku prirode „Stara planina“*, <http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=vest&n=425> (22.05.2017.)

THE SIGNIFICANCE OF TERRITORIAL CAPITAL FOR RURAL DEVELOPMENT IN THE KNOWLEDGE ECONOMY

The paper analyses the significance of territorial capital and continuity of rural revitalisation based on knowledge and creativity. It points to necessity of overcoming unfavourable economic and social structure of rural regions in Serbia which demand economic and social modernisation, considering endogenous factors of development. Therefore, the aim of research is to emphasize that successful rural development demands such functioning of all endogenous resources which provide sustainable innovative development, including complex structures of institutional, organisational, and technical-technological changes in economy and society. The viewpoint that economic-social development is created in local communities implies that it is defined not only by natural potentials and resources but also by their mutual complementarity with creative activities and institutional ambience for successfully managing the process of revitalization of rural regions. The models of encouragement of rural economy and examples of good practice in creative entrepreneurship in this sector are also the subject of consideration. The results of research show that new strategies of rural development in the conditions of dynamic development of science, knowledge, technical-technological innovations, creativity and entrepreneurship are inevitable, while the growth and development depend on proactive reaction to outer and inner challenges. The first section of the paper points to the significance of territorial capital and creative entrepreneurship for the concept of rural development based on knowledge. In the second section of the paper, various approaches to rural revitalization are considered through the activities which are basically important in economic transformation and quality of social life in rural areas. The third section presents the concept of territorial capital and significant factors of rural economy, while the fourth section shows the examples of good practice of interdependence of innovations and benefits of the local environment.

Keywords: rural development, territorial capital, creative entrepreneurship, knowledge economy.

Review scientific article

Received 22.08.2017.

Approved 18.1.2018.

DEVELOPMENT AND SECURITY - GEOPOLITICAL ASPECTS OF DEMOGRAPHIC CHANGES IN SOUTH-EASTERN SERBIA

The paper discusses the implications of demographic changes in South East Serbia on development, security and stability, that is, instability in Serbia and the Balkans. These demographic changes are conditioned by the process of transition, more precisely by the sub-processes that are its integral part, among which the de-industrialization and the privately executed privatization are the most influential in the negative sense. In a short time, the applications of these concepts of development have led to the economic devastation of Serbia, the impoverishment of its population and the deepening of regional disproportions that have promoted South Eastern Serbia as it's economically and demographically most vulnerable parts. The focus of the analysis is on the processes of natural and mechanical population movement in the border municipalities of South Eastern Serbia (migration, aging and depopulation), with a special emphasis on their influence on the development of these regions and their geopolitical stability and prospects. The author points out the need to redefine and adopt the strategy of balanced regional development in Serbia that would reformulate the development policy of the border municipalities through priority goals, preventing the demographic emptying and encouraging the economic development of this geo-space and at the same time, preserving the geostrategic demographic balance as a condition of permanent geopolitical stability.

Keywords: *demographic change, South-Eastern Serbia, regional development, geopolitical stability, security.*

* Faculty of Law and Business Studies „dr Lazar Vrkatić“, Novi Sad, Union University, Belgrade, Serbia; ibozicmiljkovic@gmail.com

1. Introduction

Recent economic and demographic history of the region of South Eastern Serbia, written in the last quarter of the century, is the result of the major economic losses and to some extent, economic and demographic devastation. Deindustrialization is the main feature of the economy during that period and the decline in population is a basic demographic trend. South - Eastern Serbia, once economically prosperous region, primarily oriented towards agricultural production with a developed industry that employed tens of thousands of people, compared with other regions in Serbia, is at the very bottom of the development scale today, and at the very top of unemployment, poverty and demographic problems. Negative demographic trends in South Eastern Serbia were latently present throughout the second half of the 20th century. During the 90s their full momentum appeared when the process of transition that initiated the deepening of the economic expansion within Serbia began. In this respect, a clear division was made towards the Center (Belgrade and Vojvodina) on one hand, and the periphery of the underdeveloped South-Eastern Serbia on the other.

Having been created for decades, regional disparities in Serbia are multilayered and present both throughout the region and within the region itself. The direct consequences of these disparities are the three types of migration: reversible migration from the village-city that has been present in recent years, not as a result of improving the living conditions in the countryside, but as the consequence of the economic crisis and the loss of jobs in cities, the massive outflow of the population from the economically devastated areas of South-Eastern Serbia towards the north and the migration of the working population to the rest of the world. The absence of an adequate regional development policy during the first decade of the 21st century contributed to the continual poverty and economic decline of the region of South-Eastern Serbia. The main features of this region today are: depopulation and aging of the population, unemployment and low level of diversification of economic activities, agriculture as a dominant but low productive activity, poverty, low level of education of the population, inadequate infrastructure (lack of paved roads, drinking water, etc.).

Stopping negative demographic trends in the region of South-Eastern Serbia, which synthetically reflect its economic problems, presupposes numerous activities in the direction of revitalizing the economic potentials and production capacities of the area. In designing future coordinates of a more balanced regional development, the Republic of Serbia should pay special attention to the regional component of the policy of reindustrialization. The region of South-Eastern Serbia has the conditions to include its potentials in this process, with full respect for the contemporary global trends in which it will be implemented. The ultimate goal should be to raise the level of its economic development; on the contrary, it is on its way to losing its population, thus jeopardizing its future.

2. Geopolitical position and demographic picture of South-Eastern Serbia

South-Eastern Serbia in a geopolitical view, resembles the Balkan crossroads in many respects, a crossroad between the east and west, north and south. For centuries, it was a geo-space with the arch of different civilizations and cultures, it has crossed paths of traders and warriors. Therefore, it is the region of encounter, touch, dialogue and conflict, as well as the interweaving of different civilizations. In geostrategic terms, it represents Huntington's thesis on the zones of politically imperfect boundaries, conflict potential, and transition choices. It is exactly the history of the 20th century, even the beginning of the 21st century hat most clearly illustrates the importance and role of this region in geo-strategic re-engagements, political conflicts, and transition challenges. Also, the latest large migrations of the population from the Near and Middle East (Syria, Iran, Afghanistan ...), are just beginning talking about the transit character of this region and its vulnerability in every major breakthrough moment in the history of the Balkans, Europe and the world. Researching the population of a region and the country, its structure and dynamics is crucial for understanding not only the demographic vitality of the people, but also its defense capabilities. Bearing in mind the geopolitical position of Serbia, and especially the South-Eastern Serbia region, it is necessary to investigate both the developmental and the security aspects of demographic change, as well as to initiate action research in order to build a long-term program of revitalization of this region through a policy of balanced regional development, a new economic policy towards agriculture and the village, particularly regarding the development of the border municipalities of South-Eastern Serbia.

The region of the South-Eastern Serbia, in geographical sense, consists of seven districts: Nišavski, Pirotski, Toplički, Jablanički, Pčinjski, Borski and Zaječarski. It is limited to the state border with Bulgaria and Macedonia, the administrative line with Kosovo and Metohija and the mountain ranges of Stara Planina and Kopanonik, which are geographically separated from the rest of the Serbia. It is located in the South Morava and Timok river basins and has a very favorable geographical position - it is located at the intersection of all major European transport corridors and is connected with its surroundings. It administratively includes 37 municipalities and cities, more than half of which belong to the group of economically underdeveloped. In its northern central part, Niš is the largest city in the region and the regional center.

Figure 1. *Map of South-Eastern Serbia*

Source: <http://www.lokalnirazvoj.org/sr/books/details/23>

The contemporary demographic characteristics and demographic trends of the region of South Eastern Serbia are the results of its historical and economic heritage. Historically, the region experienced the largest and most intensive economic and demographic changes in the period after the Second World War. During this period there is accelerated industrialization, which determines the overall dynamics of economic development of the region of South-Eastern Serbia, significantly changing its economic and social structure of the population. The industrialization process had the greatest positive effects on the region of South-Eastern Serbia between year 1960 and 1980. During that time, the region of South Eastern Serbia kept developing and acquiring all the features of the urban area.¹ Changes in the economic and urban structure of the population were conditioned by the migration of the population within the region, primarily in relation from the village to the city. Migrations to other parts of former Yugoslavia were present to a lesser extent, while migrations abroad were determined by specific occupations

¹ More details: Božić, M. i Golubović, S. (2012): *Ekonomska uslovljenost migracije stanovništva u regionu jugoistočne Srbije*, u: Stanovništvo jugoistočne Srbije: uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerzitet u Nišu, Niš, p. 43 – 56.

such as construction and various types of crafts. In this period, the demographic transformation of the region of South-Eastern Serbia was conditioned by the positive effects of industrialization in the field of employment and the fact that the population in this area had an economic and with it other perspectives.² Positive economic and demographic trends stimulated by industrialization started changing in the 1980s, and the break-up of Yugoslavia and the move to the transition process, a long period of degradation of the economic development, economic poverty and demographic devastation of the whole of Serbia began. These processes are strongest in the region of South-Eastern Serbia, whose basic characteristics today are: unemployment, poverty and a large outflow of the working-age population.³ The current situation is the result of the long-term absence of an adequate regional development policy at the level of the whole of Serbia and insufficient investment activity in its poorer parts.

Table 1. Comparative overview of the number of inhabitants in the period from 1948 to the last census of population in 2011

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Serbia North	2.274.602	2.430.477	2.797.161	3.161.920	3.504.855	3.616.115	3.608.116	3.591.249
Vojvodina	1.640.599	1.698.640	1.854.971	1.952.560	2.034.782	2.013.889	2.098.779	1.931.809
Belgrade	634.003	731.837	942.190	1.209.360	1.470.073	1.602.226	1.638.643	1.659.440
Podunavljedistrict	153.039	164.975	180.122	197.205	220.425	226.089	209.987	199.395
Bordistrict	144.049	151.973	160.096	175.848	180.463	178.718	146.551	124.992
Branicevodistrict	246.859	259.329	263.780	263.466	264.182	253.992	200.806	183.625
Zaječardistrict	173.603	177.332	178.623	172.424	170.682	158.131	137.561	119.967
Nišavadiistrict	283.842	303.482	327.367	363.292	394.110	396.043	391.932	363.319
Toplicadiistrict	141.502	149.421	141.141	129.542	121.933	111.813	105.208	91.754
Pirotdistrict	160.285	157.360	145.789	136.008	127.427	116.926	106.815	92.479
Jablanicadiistrict	231.280	244.128	254.855	260.982	262.531	255.011	247.834	216.304
Pčinjadistrict	209.232	220.910	222.520	230.373	238.753	243.529	255.500	159.081

Source: popis2011.stat.rs/?page_id=2162

² In the period from 1963 to 1989, the secondary sector of southeastern Serbia, which is the backbone of industry, recorded annual growth of employment of 3, 6%, which was more than the recorded growth in Serbia as a whole of 3.1%. In the districts (areas), this growth was: Nisava District 2.6%, Jablanica 3.3%, Pirot 4.7%, Pcinja 5.1% and Toplica District 4.6%.(Krstić, V. (2007):*Stanovništvo jugoistočne Srbije*, Zavod za urbanizam, Niš, 349).

³ In the period 1960-1980, most emigrants were poorly educated and went abroad mainly through international bilateral employment agreements. (Grečić, V. (1998) *Jugoslovenske spoljne migracije - analitičke osnove za utvrđivanje politike SR Jugoslavije u oblasti spoljnih migracija*. Beograd: Savezno ministarstvo za rad, zdravstvo i socijalnu politiku, Beograd 28). Since the early 1990s, the level of education of Serbian emigrants has increased significantly, and today, a large proportion of this structure involves highly educated staff (doctors, engineers, scientists and researchers). More details: Kupiszewski M, Kupiszewska, D, Nikitović, V (2010): *Uticao demografskih i migracionih tokova na Srbiju, Međunarodna organizacija za migracije*, Beograd.

According to the 2011 Population Census, Serbia is at the threshold of a demographic catastrophe. Such a situation is the result of a long-standing unenviable economic situation, unemployment, low and irregular income, an uncertain future in terms of economic stability and the lack of employment prospects and the economic valorization of knowledge and skills, especially for the young people. All of the above presents a major obstacle towards the creation of a family and its expansion, resulting in a long-term decline in birth rates and a negative rate of natural increase. These consequences of the general demographic situation are much more pronounced in the region of South-Eastern Serbia, which in the previous period of transition, in terms of economic development, suffered the most damage, and whose basic characteristics today are depopulation and aging of the population.

Table 2. Increase / decrease in the number of inhabitants per district between the two censuses

District	1961/1971	1971/1981	1981/1991	1991/2002	2002/2011
Podunavlje	17.083	23.220	5.664	-16.102	-10.592
Bor	15.752	4.615	-1.745	-32.167	-21.559
Braničevo	-314	716	-10.190	-53.186	-17.181
Zaječar	-6.199	-1.742	-12.551	-20.570	-17.594
Nišava	35.925	30.818	1.933	5.632	-21.340
Toplica	-11.599	-7.609	-10.120	-2.403	-16.408
Pirot	-9.789	-8.581	-10.501	-9.820	-13.759
Jablanica	6.127	1.549	-7.520	-7.009	-25.411
Pčinja	7.853	8.380	4.776	-4.879	-8.679

Source: Calculated on the census data base

Data on the decrease in the number of inhabitants in South-Eastern Serbia and the districts in its composition have shown all the dramatic nature of this process in the last two decades. Between the last two lists, all districts, even Nisavski, recorded a decrease in the number of inhabitants. The Toplica and Pirot districts have realized the continuity of this decline since the early 1960s. Since the 1980s, Braničevski and Jablanički joined them, and since the 1990s, the Danube and Pčinja districts have followed the same trend. The reasons for these trends in population movements should be sought in two factors: the first is the reduction of the natural increase of the population, and the second is the emigration of the population to other parts of Serbia and abroad. Both of these processes are associated with the economic conditions and the economic

development of the region.⁴Its economic misery since the end of the 1980s has made this region less promising for people's lives. Unemployment, poverty, poor economic and social infrastructure have led to an increase in the emigration of young people from the region, while the part of the young population that has stayed is finding it increasingly difficult to create a family and expand. As a consequence, we have an aging population, disappearance of a large number of rural settlements, and even the reduction of the number of inhabitants in some smaller cities in the region.⁵Although this process is expressed throughout Serbia, it is particularly typical of its South-Eastern part. From year to year, an increasing number of settlements in the municipalities of Kuršumlija, Lebane, Surdulica, Bosilegrad, Crna Trava, Pirot, Babušnica, etc. are being extinguished. However, it is mainly the mountain villages, often without basic economic and social infrastructure, the settlements that were created in the 19th century and earlier, that cannot survive in the new conditions, primarily for economic reasons. The villages along the border and across mountains vanish first. Resistant settlements are those that are gravitating towards cities, with which they are usually functionally related.⁶

3. Security aspects of demographic flows in the South-eastern Serbia

Strong migration process and especially high depopulation and senility of population of rural settlements in border municipalities of South-Eastern Serbia are limiting factors against faster economic development with negative consequences for the security capability of this region.⁷Regardless of the

⁴ Božić Miljković, I (2013):*Reindustrijalizacija kao uslov zaustavljanja demografskog praznjenja jugoistočne Srbije*, Ekonomski vidici, vol.18, br. 2-3, Beograd, str. 315 -327.

⁵ Reduction of the number of inhabitants in rural, even smaller towns, settlements - until complete demographic emptying and the disappearance of a large number of them, is a general trend in Serbia. (Panev, G. i Marinković, I. (2012): *Prvi rezultati popisa stanovništva 2011. s posebnim osvrtom na promenu broja stanovnika jugoistočne Srbije*, u zborniku radova Stanovništvo jugoistočne Srbije: uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerzitet u Nišu, Niš, 22 – 43). According to the findings of this research, between two censuses of population in 2002-2011, in Serbia, 91% of the settlements (excluding the municipalities of Bujanovac and Presevo and treating Belgrade and Niš as unique settlements) resulted in a decrease in the number of inhabitants. In only 345 settlements in Serbia there was an increase in the number of inhabitants in this period.

⁶ Babović, S., Obradović Lović, S., Prigunova, I. (2016):*Depopulation of Villages in Southeastern Serbia as Hindrance to Economic Development*, Journal of the Geographical Institute 'Jovan Cvijic'. Belgrade, Vol. 66 Issue 1, p.68.

⁷ The bordering area of south-east Serbia includes the territory of nine municipalities along the border with Bulgaria and Macedonia. In this area, the area of 4850 km², (5.5% of the territory of Serbia) there are 400 settlements. (Golubović, N., Đorđević, D. (2012): *Sociodemografski procesi u pograničnim opštinama Jugoistočne Srbije*, U Lj. R. Mitrović

significance of the new technologies towards strengthening the security of a country, it is a true fact that there is no state, nor its regions without population. This, in turn, means that it is necessary to encourage, by planning measures, keeping the population within the border, in order to have a sustainable demographic balance of the living forces in this geo-space. The current situation of a demographic black hole leaves this area porous and unprotected. It is worth pointing out that the borders of a country are not only protected by professional soldiers and its foreign policy of peace, but also by a balanced and well-distributed composition of the population, which represents a kind of demographic military landscape, a living obstacle to eventual aggression against our country, its sovereignty and territorial integrity.⁸ Demographic trends, especially the internal and external migrations of the population, have devastated this geo-space: the exodus of entire settlements along the South-Eastern border of Serbia. Also, the current demographic trends - the demographic boom of Albanians from Kosovo and Metohije and the large population of the Middle and Middle East and North Africa immigrants along the Balkan route - carry with them the security risks that must be compromised in the national security policy of the country. These processes are not current and short-term, but long-term, because they are conditioned by the broad geopolitical context, which in turn is conditioned by the geostrategic engineering of the great powers, above all the neo-imperial aspirations of large-scale capital to re-colonizing the world and transforming the global geopolitical map with the aim of putting under control the capital resources (water, oil, gas, ore and ecologically pure zones).

In this context of the consideration of the geopolitical aspects of the security of Serbia and the Balkans, it should be noted that this region is still far from peace and stability. This region is somewhat pacified by the Euro-Atlantic processes, but the global strategy of NATO's expansion to the East certainly introduces the world to new uncertainties, as well as conflicts with far-reaching consequences. The pressure exerted on Serbia to deny military neutrality is apart of the very engineering of the forces of the New World Order. Therefore, in the policy of national security, one should remain consistent and conduct an active balanced foreign policy of peace, strategic partnership and cooperation with neighbors. Throughout its history Serbia has never been an aggressor and has always fought defensive wars. Therefore it must follow this strategy of defense of national sovereignty in the future. By developing its economic potential, demographic order, and by strengthening its defense capabilities, it can preserve its external

(ur.), Stanovništvo jugoistočne Srbije: uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost, Centar za naučnoistraživački rad SANU i Univerzitet u Nišu, Niš, 215-216). According to the 2002 census, 610,149 inhabitants lived in the border region of south-eastern Serbia, and according to the 2011 census, there were 467,864 inhabitants there.

⁸ Stojković, M. (1991): *Uticaj odnosa sa susednim zemljama na pogranične krajeve Srbije*, Geografski problemi pograničnih krajeva Srbije. Beograd: Geografski fakultet PMF.

and internal freedom. A nation that does not obey other nations, but seeks to build bridges of cooperation and friendship with them, is free and capable of facing all the possible challenges in the future.

4. Regional development policy: consequences for South-eastern Serbia

Economic stability is a main prerequisite for the achievement of the goals of national security policy. The priority of economic policy is sustainable development with a tendency of long-term expansive development and high rate of economic growth, as a significant measure of support to strengthen the economic stability of the state.⁹ Economic development of Serbia is significantly conditioned by external factors: there is the need for continuous fulfillment of conditions related to the EU accession and integration processes and active participation in the international economy and regional arrangements. In this context, regionalization issues, regional development policy and regional policy are among the most complex issues of economic theory and practice. The complexity and multidimensionality of these problems are determined by the strong influence of geographical, historical and political factors, while their resolution is conditioned by professional knowledge, learning from past experience and implementation of successful foreign experiences. In Serbia, in the last quarter of the century, the issue of regional development was neglected, that is, it was not approached as an integral part of overall socio-economic development. As a result, there have been major interregional mismatches that limit the possibilities of development and separation from the economic and social margins.¹⁰

⁹ Economic development of Serbia is significantly conditioned by external factors which necessitates the need for continuous fulfillment of conditions related to the EU accession and integration processes and active participation in the international economy and regional arrangements. (Serbia, *Foreign Policy and National Security Yearbook* Vol.1, Strategic Information and Developments, International Business Publications, USA, Washington DC, USA-Serbia, 2014, 96).

¹⁰ Regarding the balanced regional development in Serbia, little has been done, despite the existence of extensive studies and strategies written on this topic. "The process of regionalization of Serbia was initiated by the adoption of the Strategy on Regional Development in 2007 and the Law on Regional Development in 2009. The Strategy of Regional Development of Serbia for the period from 2007 to 2012 is the first strategic development document in the field of regional development, which, in a consistent and comprehensive manner, defines the basic development priorities of the regional development of the country and the ways of its realization in the coming years." (Đorđević, M., Obradović, S., Lojanica, N. (2015): *Komparativna analiza regionalne razvijenosti Šumadijskog i ostalih regiona u Republici Srbiji*, zbornik radova: Stanje i perspektive ekonomskog razvoja grada Kragujevca, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 55).

In the wider region of South-Eastern Serbia, Niš, Leskovac, Vranje, Zajecar, Bor, Prokuplje and Pirot are distinguished as important economic, cultural, political and administrative centers. All of them have been economically, culturally degraded and devastated in the past 25 years. UN sanctions and bombardment by the NATO forces, as well as the policy of implementing the transition process based on the Washington Consensus postulates, have devastated many economic potentials, economic capacities and infrastructure facilities.¹¹ They are not able to provide free social reproduction today, nor activate economic and cultural resources without foreign financial assistance or foreign direct investment.¹² Foreign direct investments, which were implemented in Serbia after 2000, were sufficient to stimulate economic development and reduce regional disparities that were not expressed to the extent they are today. However, a small dispersion of these investments at the regional level has caused regional disparities to become even more pronounced and to create insurmountable developmental differences among the regions. Increased investor interest in investments in major cities and regions has led to investment concentrating in these areas, while poorer regions have been neglected and exposed to further economic decline.¹³ Former models of economic development in Serbia have largely been based on sectorial priorities and policies, where the policy of regional development and long-term regional planning did not get a well-deserved place, while the measures undertaken in this domain were periodic, non-harmonized and focused on short-term incentives for the development of underdeveloped areas. That is why their positive effects are missing, and the illustration of regional differences is given in the following picture through a comparative overview of the number of enterprises, the number of employees and gross added value.¹⁴

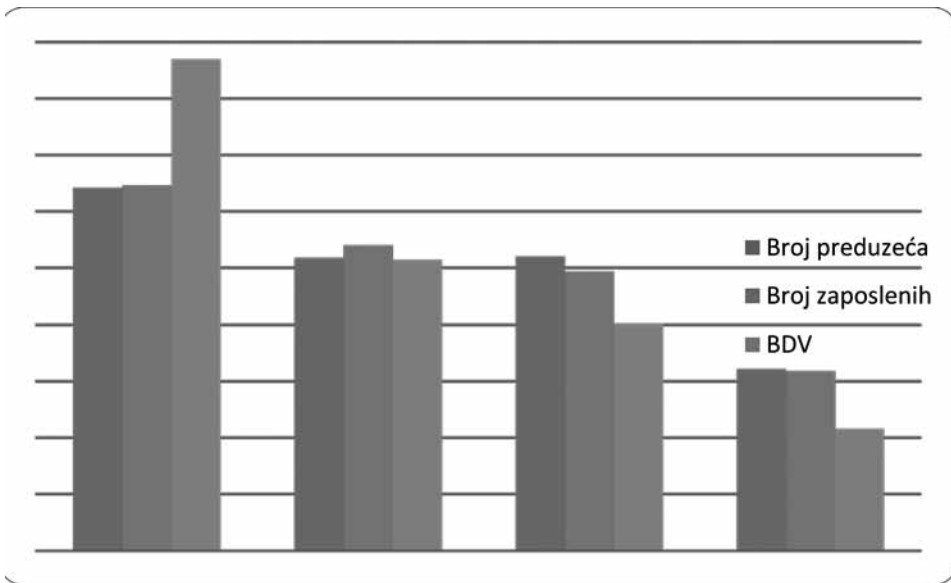
¹¹ According to the first National Report on social inclusion and poverty reduction of the Government, poor population living in underdeveloped areas. A quarter of the total poor Serbian population lives in Southern Serbia, (Lukić, V. (2013): *Population Trends in Serbia and the Implications for Settlement System*, Forum geografic. Studii și cercetări de geografie și protecția mediului Volume XII(1) 72).

¹² Butigan, V. (2004): *Sociokulturne odlike regiona u jugoistočnoj Srbiji*, zbornik radova: Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu, Filozofski fakultet Niš, Institut za sociologiju, str.181-188

¹³ Božić Miljković, I (2014): *Investicije i investiciona politika: konsekvence na odliv stanovništva iz nerazvijenih područja Srbije*, zbornik radova: Stanovništvo jugoistočne Srbije: regionalne disproporcije u razvoju Srbije, migracije i demografska reprodukcija, Centar za naučnoistraživački rad SANU Univerziteta u Nišu, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, str. 31-54

¹⁴ Gross value added is the total output minus intermediate consumption.

Figure 2. Participation of enterprises, employees and gross value added in the Serbian economy

Source: Ministry of the Republic of Serbia, Report on Small and Medium Enterprises and Entrepreneurship for 2015, Belgrade, November 2016, p. 17-18

Obviously, the current regional development policy in Serbia, especially in the period after 2000, not only failed to deliver results, but also strengthened sub-development / underdevelopment and lagging behind of most of the municipalities and regions in Serbia in relation to Belgrade and Vojvodina. To stop the current negative processes, it is necessary to make a radical break with the neoliberal strategy of the global social development.¹⁵ Unless the issue is approached in such a way, it is certain that regional disparities in Serbia will take on forms of ethno-political and geopolitical conflicts. Demographic and economic problems are now in the foreground, but if such a trend continues, Serbia may also expect political problems of integration of certain regions into the global system in the future. Solutions need to be sought in the new regional development strategy, whose main goals and principles are: sustainable development, raising regional competitiveness, reducing regional disparities and poverty, stopping negative demographic trends, continuing the decentralization process and strengthening local / regional self-government, economic integration

¹⁵ Without this, Serbia will remain in a vicious circle of poverty and lumpenism. (Mitrović, Lj. (2014): *Uticaj regionalnih nejednakosti u Srbiji na tokove migracija i demografske promene u jugoistočnoj Srbiji*, zbornik radova: Stanovništvo jugoistočne Srbije: regionalne disproporcije u razvoju Srbije, migracije i demografska reprodukcija, Centar za naučnoistraživački rad SANU Univerziteta u Nišu, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, Niš 9-30).

of the Serbian community and AP Kosovo and Metohija, and the construction of institutional regional infrastructure.¹⁶

5. Conclusion

Demographic changes are an important social phenomenon that creates a force of a country, causes its geopolitical stability, economic development and security, and determines its position in international relations. Due to the general trend of negative demographic changes, which is reflected in the decline of the birth rates and large waves of migration of the population from some countries and parts of the world, demographic changes have become the focus of interest in a range of social sciences in recent years: politics, demography, economics and sociology. The problem of demographic change is particularly pronounced in those parts of the world that have suffered strong political changes, war destruction and secession, as well as the economic transition in the process of globalization. One of these areas is that of South- Eastern Serbia. The consequences of the historical circumstances, as well as of the current global processes in which South-Eastern Serbia is necessarily included are huge and far-reaching, and are reflected in the continuous demographic emptying of this area that has been going on for decades. The current regional development policies implemented in Serbia are aimed at improving the economic conditions of the lives of the population in its southeastern part and preventing large waves of economic migration towards major cities of Serbia or abroad. However, more significant results of this plan have not been achieved. Today, the area of south-eastern Serbia, after almost three decades of economic transition, is characterized by: low economic activity, high unemployment, low standard of living, depopulation and aging of the population. The consequences of this area, based on demographic emptiness now, are high and are mainly related to its economic and infrastructural decline and backwardness in cultural development and quality of life in relation to the rest of Serbia and Europe. In the future, these consequences could be even greater, given the fact that many villages in the border belt of South-Eastern Serbia have remained without the young population or have been completely devastated, which could jeopardize the security aspect, that is, the security capability of this area and its territorial integrity and sovereignty. Preserving the population in South-Eastern Serbia, especially in its border area, depends on a more active approach of the state and the local self-governments towards solving this problem. Making a decision by the state to divert a portion of foreign direct investment into this area and thereby encouraging the employment of the population can contribute to improving the demographic situation with positive

¹⁶ Jakupi, E. (2013): *Izazovi regionalne politike u Srbiji*, zbornik radova: Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope, Ekonomski fakultet Niš, str. 17-30.

effects that can be seen in the short term. The correction of the demographic balance of South-Eastern Serbia and especially its borderline-work, implies the adoption and implementation of new state strategies for regional development and new planning measures that will be tailored to the European experience, in respect to the specificities of this area.

The absence of an adequate regional development policy in Serbia since the 1990s to the present day and disproportion in the investment activity, have led to a large and growing regional disparities and the demographic emptying of the poorer regions. Particularly affected by these processes is the region of South-Eastern Serbia, especially its border parts, characterized by low economic activity, poverty, high unemployment, depopulation and aging of the population. In addition to the lack of prospects in the economic and developmental sense, demographic emptying has a long-term impact on the security stability of the South-Eastern Serbia and the Balkans. In order to stop the demographic emptying of this devastated region and re-establish the development and security balance on the level of the entire state, Serbia needs a new, rational and democratic framework, a regional policy model that will function:

- a) the liberation and further development of the economic potential of the country, with a special emphasis on the development of villages and agriculture;
- b) strengthening of local self-government and building of the participatory democracy;
- c) democratic integration of a multi-ethnic Serbian society;
- d) strengthening of its security potentials, territorial integrity, peace and stability in the wider region.

Serbia can and must abandon the existing bureaucratic mechanisms of centralizing power and strengthening control by developing democracy and a new order of freedom. Addressing the problems of regional disparities depends to a large extent on the active approach of states and local self-governments. The reorientation of a part of the investments in the economically underdeveloped areas will contribute to the development and security potential of Serbia in the future and prevent extremely undesirable demographic flows. Increasing the economic activity of the population, through various forms of employment and professional engagement, is just one of the segments of the action on demographic trends that can give positive effects in the short term. Long-term measures that would contribute to a positive change in the demographic situation in Serbia are an increase in the fertility rate and the establishment of a stable social protection policy based on the reputation of the countries of the European Union.

Literature

- Babović Stefana, Obradović Lović Suzana, Prigunova Irina (2016): Depopulation of Villages in South-eastern Serbia as Hindrance to Economic Development, *Journal of the Geographical Institute 'Jovan Cvijic'*. Belgrade, Vol. 66(1), p61-74.
- Božić Miljković Ivana (2013): Reindustrijalizacija kao uslov zaustavljanja demografskog praznjenja jugoistočne Srbije, *Ekonomski vidici*, vol.18, br. 2-3: 315 -327.
- Božić Miljković Ivana (2014): Investicije i investiciona politika: konsekvence na odliv stanovništva iz nerazvijenih područja Srbije, U Ljubiša Mitrović (prir.) *Stanovništvo jugoistočne Srbije: regionalne disproporcije u razvoju Srbije, migracije i demografska reprodukcija*, (str. 31-54), Niš: Centar za naučnoistraživački rad SANU Univerziteta u Nišu i Filozofski fakultet.
- Božić Milorad, Golubović Srđan (2012): Ekonomska uslovljenost migracije stanovništva u regionu jugoistočne Srbije, (str. 43-56) U Ljubiša Mitrović (prir.) *Stanovništvo jugoistočne Srbije: uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost*, Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerzitet u Nišu.
- Butigan Vjekoslav (2004): Sociokulturne odlike regiona u jugoistočnoj Srbiji, U: *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu*, (str. 181-188), Niš: Filozofski fakultet Niš, Institut za sociološka istraživanja.
- Đorđević Miroslav, Obradović Saša, Lojanica Nemanja (2015): Komparativna analiza regionalne razvijenosti Šumadijskog i ostalih regiona u Republici Srbiji, U: *Stanje i perspektive ekonomskog razvoja grada Kragujevca*, (str. 53-60), Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Golubović Ninoslav, Đorđević, Dragoljub (2012): Sociodemografski procesi u pograničnim opštinama Jugoistočne Srbije, U Ljubiša Mitrović (ur.) *Stanovništvo jugoistočne Srbije: uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost*, str.215–227. Niš: Centar za naučnoistraživački rad SANU i Univerzitet u Nišu.
- Grečić Vladimir (1998): *Jugoslovenske spoljne migracije - analitičke osnove za utvrđivanje politike SR Jugoslavije u oblasti spoljnih migracija*. Beograd: Savezno ministarstvo za rad, zdravstvo i socijalnu politiku
- Jakupi Edvard (2013): Izazovi regionalne politike u Srbiji, U: *Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope*, (str. 17-30) Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet.
- Krstić Vojislav (2007): *Stanovništvo jugoistočne Srbije*, Zavod za urbanizam, Niš.

- Kupiszewski Marek, Kupiszewska Dorota, Nikitović, Vladimir (2010): *Utica j demografskih i migracionih tokova na Srbiju*, Međunarodna organizacija za migracije, Beograd.
- Lukić Vesna (2013): Population Trends in Serbia and the Implications for Settlement System, *Forum geografic. Studii și cercetări de geografie și protecția mediului* Volume XII(1) pp.67 -74.
- Ministry of the Republic of Serbia, *Report on Small and Medium Enterprises and Entrepreneurship for 2015*, Belgrade, November 2016.
- Mitrović Ljubiša (2014): Uticaj regionalnih nejednakosti u Srbiji na tokove migracija i demografske promene u jugoistočnoj Srbiji, U Ljubiša Mitrović (prir.) *Stanovništvo jugoistočne Srbije: regionalne disproporcije u razvoju Srbije, migracije i demografska reprodukcija*, (str. 9-30) Niš: Centar za naučnoistraživački rad SANU Univerziteta u Nišu, Filozofski fakultet.
- Panev Goran, Marinković Ivan (2012): Prvi rezultati popisa stanovništva 2011. s posebnim osvrtom na promenu broja stanovnika jugoistočne Srbije, U: *Stanovništvo jugoistočne Srbije: uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost*, (str: 22-43) Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerzitet u Nišu.
- *Serbia, Foreign Policy and National Security Yearbook* Vol.1, Strategic Information and Developments, International Business Publications, USA, Washington DC, USA-Serbia, 2014, p.96
- Stojković Miodrag (1991): Uticaj odnosa sa susednim zemljama na pogranične krajeve Srbije, *Geografski problemi pograničnih krajeva Srbije*. Beograd: Geografski fakultet PMF.

Pregledni naučni članak

Primljen 22.08.2017.

Odobren 18.01.2018.

RAZVOJNI I BEZBEDONOSNO-GEOPOLITIČKI ASPEKTI DEMOGRAFSKIH PROMENA U JUGOISTOČNOJ SRBIJI

U radu se razmatraju implikacije demografskih promena u Jugoistočnoj Srbiji na razvoj i bezbednosnu stabilnost., odnosno nestabilnost u Srbiji i na Balkanu. Te demografske promene uslovljene su procesom tranzicije, tačnije, podprocesima koji su njegov integralni deo, a među kojima se, kao najuticajniji u negativnom smislu izdvajaju deindustrijalizacija i stihijski izvedena privatizacija. Primena ovih koncepcija razvoja za kratko vreme je dovela do ekonomske devastacije Srbije, siromašenja njenog stanovništva i produbljivanja regionalnih disproporcija koje su Jugoistočnu Srbiju promovisale kao njen ekonomski i demografski najugroženiji deo. U fokusu analize nalaze se procesi prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva u pograničnim opštinama Jugoistočne Srbije (migracije, starenje i depopulacija), sa posebnim osvrtom na njihov uticaj na razvoj ovih regiona i njihovu geopolitičku stabilnost i perspektivu. Autorka ukazuje na potrebu redefinisavanja i ostvarivanja strategije ravnomernog regionalnog razvoja u Srbiji kojom bi se, kroz prioritetne ciljeve, preformulisala politika razvoja pograničnih opština, čime bi se zaustavilo demografsko pražnjenje i podstakao privredni razvoj ovog geoprostora i, u isto vreme, očuvao geostrateški demografski balans, kao uslov trajne geopolitičke stabilnosti.

Ključne reči: demografske promene, Jugoistočna Srbija, regionalni razvoj, geopolitička stabilnost, bezbednost.

ENERGETSKI REGIONALIZAM: NOVI POGLED NA HIDROENERGETSKE RESURSE STARE HERCEGOVINE

Prostor Stara Hercegovina, kao jedinstveni prekogranični statistički region, ovde se identifikuje zbirnim posmatranjem dve grupe opština, kao jedinica lokalne samouprave, u oblastima dva susedna državna entiteta. Prvu grupu čini devet opština Istočne Hercegovine u Republici Srpskoj, a drugu grupu šest prigraničnih opština u Republici Crnoj Gori. Hidrološke specifičnosti prostora opredeljuju poseban način korišćenja hidroenergetskih potencijala, izgradnjom akumulacionih jezera, kojima se obuzdavaju gravitacione snage tekućih voda i ujednačeno koriste njihovi varirajući sezonski protoci u hidroelektranama. Pošto vode ovog regiona sa visokih kota prirodno gravitiraju ka nizvodnim teritorijama susednih država, u ovom radu se komparativno sagledavaju energetski potencijali i ekonomski efekti postojećih i mogućih budućih hidroelektrana, kao i valorizovanje zajedničke prekogranične hidroenergije.

Ključne reči: Stara Hercegovina, prekogranični region, hidroenergetski potencijal, zajednička hidroenergija.

* Pravni fakultet, Univerzitet Megatrend, Beograd, Srbija; milanrmilanovic@yahoo.com

** Pravni fakultet, Univerzitet Megatrend, Beograd, Srbija; ablanusa@megatrend.edu.rs

*** Megatrend univerzitet, Beograd, Srbija; osholemio@gmail.com

1. Uvod

Razmatranje regionalnih aspektata zajedničkih hidroenergetskih potencijala suočava se sa više izazova i ograničenja, stoga što se radi o vodama na čije tokove ciljno i radikalno utiču ljudi, pregrađivanjem njihovih korita i menjanjem namene tih voda i stoga što tokovi tih voda ne priznaju administrativne granice, pa sledstveno bivaju nejasni očekivani ekonomski efekti korišćenja ovog prirodnog resursa, odnosno raspodela uticaja tih efekata na ekonomsko blagostanje ljudi u širem okruženju. Prostorni predmet analize je statistički prekogranični region Stara Hercegovina, koji se identifikuje zbirnim posmatranjem dve prigranične oblasti, odnosno dve grupe opština, koje se nalaze u dva susedna državna entiteta, Crne Gore i Republike Srpske (BiH). Za posmatrane opštine, kao jedinice lokalne samouprave, postoje podaci o teritorijama, stanovništvu, energetskim i drugim resursima, kao i drugi ekonomski i socio-demografski pokazatelji. Prvu grupu čini devet opština Istočne Hercegovine u Republici Srpskoj (Trebinje, Ljubinje, Berkovići, Bileća, Nevesinje, Gacko, Istočni Mostar, Kalinovik i Foča), a drugu grupu šest susednih prigraničnih opština u Republici Crnoj Gori (Herceg-Novi, Nikšić, Plužine, Šavnik, Žabljak i Pljevlja). Ukupna površina ovako definisanog regiona (11.072 km²), sastavljena je od dve jednake prostorne oblasti sa obe strane državne granice¹. Na taj način je statistički identifikovan prostor Stare Hercegovine kao jedinstveni prekogranični ekonomski region, kojeg čine dve susedne, strukturno veoma kompatibilne *oblasti*. Na prostoru ovako definisanog regiona, prema poslednjim popisima (2011, 2013), živi ukupno 235.798 stanovnika, od toga 40% u Istočnoj Hercegovini i 60% u „Crnogorskoj Hercegovini“. Po tom osnovu, a u smislu međunarodne regionalne legislativne prakse i kriterijuma statističke klasifikacije prostora (Nomenklatura teritorijalnih statističkih jedinica), Stara Hercegovina se može identifikovati kao jedinstveni region, ranga NUTS 3 (The Nomenclature of Territorial Units for Statistics)², koji ima vrlo visok stepen prekogranične strukturne kompatibilnosti, te se kao takvom može i pristupati u cilju odgovarajućih ekonomskih analiza (Milanović, 2015, str.13).

¹ Istorijsku Staru Hercegovinu, kao etnografski kompaktnu teritoriju, nekada u sastavu otomanskog carstva, preseklala je nova državna granica uspostavljena posle Hercegovачkog ustanka (1875) i Berlinskog kongresa (1878), koja je odvojila one ustaničke prostore koji su umesto starog okupatora (Turske) dobili novog okupatora (Austro-ugarsku), s jedne strane, od novooslobođenih prostora koji su tada pripali Crnoj Gori, s druge strane granice. Danas je to upravo granica između Republike Crne Gore i Republike Srpske. (Milanović, 2017. str.33.)

² Prema evropskim kriterijumima nomenklature teritorijalnih statističkih jedinica, regioni ranga NUTS3 imaju 150 do 800 hiljada stanovnika.

Najizrazitiji prirodni kontrast ovog prekograničnog regiona³, nesumnjivo je fenomen istovremenog izobilja i oskudice vode, koja je ljudima često nedostupna u neretkim sušnim godinama, a nekada trpe štete od dugotrajnih kiša i bujičnih poplava. „Kraška vrela i ponornice, estavele i potajnice, vodopoji i kamenice, sniježnice i kapavice, gorske oči i vještačka jezera, visoke brane i ustave na potocima, najkišovitiji kraj i suva korita, vrulje i sopoti, kišne jeseni i ljetnje suše, razvođa i sastavci, sumorne puste goleti i blještava vodena ogledala - čine najčudniji i neponovljiv hidrološki mozaik starohercegovačkog podneblja“. (Milanović, 2017, str. 237). Druga hidrološka karakteristika ovog regiona je to što vode koje potiču sa ovog regiona, otiču u dva morskog sliva, jadranski i crnomorski, prolazeći pritom kroz teritorije više državnih entiteta. Hidrološke i geografske specifičnosti prostora opredelile su i način korišćenja hidroenergetskih potencijala, izgradnjom akumulacionih jezera, kojim se betonskim ili zemljanim branama menja prirodni režim na vodotocima i potapaju uzvodne rečne doline. Tako se akumuliraju gravitacione snage tekućih voda, da bi se ujednačeno koristili njihovi neravnomerni godišnji protoci (sezonskih malih letnjih i velikih zimskih voda). Razumljivo je da rečni slivovi ne priznaju administrativne granice, stoga vodotoci koji pune vještačka jezera često imaju status prekograničnih međudržavnih voda. Te vode nužno nastavljaju tokove, noseći i dalje energiju sa ovog regiona ka svojim konačnim ušćima, lociranim u drugim nizvodnim državnim entitetima. Ta hidroenergija će se valorizovati u postojećim ili nekim budućim elektranama na teritoriji drugih država, u ovom slučaju Srbije, Hrvatske ili FBiH.

2. Hidroenergetski potencijali Stare Hercegovine

U posmatranom regionu najveća akumulaciona jezera nastala su početkom druge polovine XX veka: Pivsko na reci Pivi; Bilečko i Gorica na Trebišnjici; Krupac, Slano, Vrtac i Liverovići u slivu reke Gornja Zeta. Ali, budućnost će samo u hidrosistemu Trebišnjica, odnosno kroz mogućnosti energetskog korišćenja nereguliranih voda tzv. gornjih horizonata ovog rečnog sliva, uskoro doneti izgradnju tri nova jezera - Nevesinje, Fatnica i Dabar. Takođe, i u hidrosistemu reke Pive moguća je izgradnja nove akumulacione elektrane na reci Komarnici. Dakle, pored sliva velike ponornice Trebišnjice, ovom regionu pripadaju i vode druge velike ponornice Gornje Zete. Regulisanjem sezonskih poplavnih voda

³ Pojam *prekograničnog regiona* obično se odnosi na prostor sličnih prirodno-geografskih i socio-ekonomskih karakteristika, koji je presečen međudržavnom granicom. Ovaj pojam je u novije vreme posebno afirmisan utvrđivanjem pravila za sprovođenje Uredbe Evropskog parlamenta (2014) kojom se uspostavlja Instrument za pretprijetnu pomoć (IPAI). Na toj osnovi su uspostavljeni brojni (inter-reg i/ili cross-border) programi prekogranične saradnje Srbije i susednih država članica EU. Na taj način se podržavaju i programi međusobne prekogranične saradnje nečlanica-zemalja tzv. zapadnog Balkana (npr. prekograničnog regiona "Krš" između C.Gore i BiH).

i izgradnjom novih akumulacija, znatno će se povećati stepen iskorišćenosti prirodnih hidroenergetskih potencijala ovog regiona. Kvantifikovanje tih potencijala, u nastavku će se sagledati u okviru pomenuta tri slivna područja, koja pripadaju ovom prekograničnom regionu.

2.1. Energetski potencijali Trebišnjice

Najveća reka ponornica na Balkanu i jedna od najvećih na svetu je Trebišnjica, koja je pod tim imenom dugačka 98 km, dok se sa podzemnim vodama koje joj gravitiraju, dužina njenog toka udvostučuje. Pre izgradnje akumulacionih jezera tekla je kroz Mirušku udolinu i Trebinjsko polje, do Popovog polja u kojem se gubila u više kraških ponora, a dalje kao podzemna voda tekla u tri pravca: ka donjoj Neretvi, ka vruljama (podmorskim izvorima) kod Slanog i prema vrelu Omble (Dubrovačke rijeke) na jadranskoj obali na teritoriji Hrvatske, te se te vode sada mogu smatrati međudržavnim vodama.

Krupni hidrotehnički projekti značajno su izmenili deo njenog toka. Na njenim vodama su do sada izgrađene četiri hidroelektrane: Trebišnjica-1 i Trebišnjica-2 (u R.Srpskoj), Dubrovnik-1 (u R.Hrvatskoj) i Čapljina (u FBiH). Vode Trebišnjice akumulirane u Bilećkom jezeru⁴ koristi hidroelektrana Trebinje-1; dva agregata su puštena u pogon 1968. (2x54 MW), a treći agregat 1975. (60 MW), kada je izvršeno i povećanje kote uspora akumulacije za 2 m, čime se energetska vrednost akumulacije povećala za 60 miliona kWh. Nizvodno blizu grada Trebinja, branom kod Gorice⁵ stvoreno je manje jezero za hidroelektranu Trebinje-2 koja je puštena u pogon 1981. i praktično ima lokalni karakter (snaga 8 MW). Međutim, voda iz ovog kompenzacionog jezera se hidrotunelom dužine 16 km sprovodi do mesta Plat (kod Dubrovnika), gde se razdvaja na dve namene: najveći deo ide na HE Dubrovnik-1 (instalisan snage 2x108 MW, u pogonu od 1965.) u Hrvatskoj, a manji deo cevovodom, trasom ukinute uske železničke pruge, napaja vodovod za Herceg Novi (u Crnoj Gori). Kolebanje godišnjeg proticaja Trebišnjice je vrlo izraženo, tako da se kod Trebinja (prosečno godišnje 96

⁴ Bilećko jezero je velika akumulacija: površina oko 27,1 km², dužina oko 20 km, maksimalna dubina 104 m, a nadmorska visina oko 400 mnm; najveće je veštačko jezero na Balkanskom poluostrvu, nastalo izgradnjom visoke betonske brane kod mesta Grančarevo (visina 123m), praveći akumulaciju od oko 1,28 milijardi m³ vode, za potrebe hidroelektrane Trebinje-1. Nastankom Bilećkog jezera potopljen je ne samo izvor Trebišnjice (na koti 330 mnm) i stara naselja u dolini reke, nego su potopljene mnoge crkve i dva srednjevjekovna srpska manastira (Dobrićevo i Kosijerevo).

⁵ Kompenzacioni bazen Gorica nastao je izgradnjom brane Trebinje-2 lociranoj 13,5 km nizvodno od HE Trebinje-1, ukupne zapremine 15,7 miliona m³, omogućuje izravnavanje vode HE Trebinje-1 i pritoke Sušice. Betonska brana Gorica je visine 33,5 m i dužine 185 m. Objektu organizaciono pripada kanal, tj regulisano betonsko korito Trebišnjice, dužine 67,8 km, koje je betonirano na 61 km dužine kojim se deo voda odvodi prema PHE Čapljina, kao i tunel kojim voda odlazi prema HE Dubrovnik-1.

m³/s), kreće se od letnjeg registrovanog minimuma oko 3 m³/s, do velike zimske vode oko 900 m³/s (300 puta više)⁶.

Davnašnje deje o višenamenskom iskorišćenju voda čitavog sliva, rezultirale su koncipiranjem Hidroenergetskog sistema Trebišnjica, koji uključuje i neiskorišćene sezonske poplavne vode sa velikih kraških polja, tako da se čitavo slivno područje tretira kao jedinstvena vodoprivredna celina. Zapravo, to je koncepcija energetskog iskorišćavanja tzv. gornjih horizonata sliva Trebišnjice. Radi se o prevođenju i akumuliranju sezonskih poplavnih voda sa kraških polja, koja su kaskadno poređana i hidrološki zatvorena, počev od Gatačkog polja, na visini oko 1000 mnm, pa nizvodno - Nevesinjsko, Fatničko i Dabarasko polje. Analize pokazuju da se te vode najekonomičnije mogu iskoristiti ako se prevedu u postojeću akumulaciju Bilećko jezero, preko tri nove elektrane (HE Nevesinje, HE Dabar i HE Bileća), te da se dalje iskoriste na već izgrađenim nizvodnim hidroelektranama, kao i na mogućim (projektovanim) novim elektranama Dubrovnik-2 i Ombla.

Inicijativa o izgradnji HE Ombla pokrenuta je pre više od tri decenije kada je i urađen prvi idejni projekat⁷. Idejni projekat je uključen i u Prostorni plan grada Dubrovnika (2005), kao i operativni plan Hrvatske elektroprivrede (2011) koji predviđa izgradnju HE Ombla, snage 68 MW, uz finansiranje Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD), kada je urađen i Glavni projekat ove nove hidroelektrane.⁸ Planom je, pored ostalog, predviđeno da Hrvatske vode i Agencija za vode iz Trebinja pripremaju izveštaje o monitoringu nivoa podzemnih voda, jer je HEP, po međudržavnom sporazumu, obavezan da osigura da stanovništvo BiH koje živi u slivu izvora Omble (to znači u opštini Trebinje, ali i širem prostoru R.Srpske), može koristiti podzemne vode u budućnosti, prvenstveno za vodosnabdevanje i navodnjavanje, odnosno da osigura da gradnja HE Ombla neće proizvesti bilo kakav negativan uticaj vezan uz upravljanje vodama na teritoriji Hrvatske i BiH.

Pored hidroenergetskog korišćenja vode, realizacijom sistema Trebišnjica omogućava se i hidrotehničko meliorisanje kraških polja, regulisanje poplavnih voda i navodnjavanje oko 240 km² obradivih površina. U sistemu Gornji horizonti već su završeni istražni radovi i izgrađeni važni objekti, spojni i dovodni tuneli ukupne dužine oko 19.000 m. Tako bi vode u celom hidrosistemu Trebišnjica (postojećem, u izgradnji, u projektima), pokretale devet hidroelektrana, sa šest akumulacija, sa visinskom razlikom od oko 970 metara (najviša HE Nevesinje, kota akumulacije „Zalomka“, a najniža HE Ombla).

⁶ Elektroprivreda Republike Srpske. <http://ers.ba/ers/investicije-i-razvoj/hidroenergetski-potencijal/sliv-trebisnjice/> (20.4.2018).

⁷ Milanović, P. i dr.: *HE Ombla, idejni projekat, geološki elaborat*. Knjiga I-V, Energoprojekt, Beograd, 1989.

⁸ Sever, Z.: *HE Ombla - Glavni projekat*, Elektroprojekt, Zagreb, 2011.

Završavanjem ovako projektovanog hidroenergetskog sistema, zbirno posmatrano sa ukupnom instalisanom snagom oko 1.360 MW, Trebišnjica bi u energetsom smislu, metaforički predstavljala „hercegovački Đerdap“.⁹

2.2. Energetski potencijali Pive

Reka Piva izvire iz vrela Sinjac blizu manastira Pive; vrelo je potopljeno akumulacionim jezerom, kao i stari manastirski temelji, a manastir izmešten na novu lokaciju. Pre izgradnje visoke betonske barne i formiranja akumulacionog Pivskog jezera¹⁰, Sinjac je par kilometara tekao ka reci Komarnici koja od utoka Sinjca gubi svoje ime, te su dalje u dužini oko 34 km činile Pivu, koja je kao i Komarnica usekla dubok kanjon u Pivskoj površini. HE „Piva“, instalisane snage 360 MW, puštena je u pogon 1976. godine, proizvodi električnu energiju prvenstveno u vršnom režimu rada, jer ima mogućnost brzog startovanja i sinhronizacije na dalekovodnu mrežu. Zanimljivo je da hidroelektrana Piva od njenog puštanja u pogon radi u elektroenergetskom sistemu Republike Srbije (po osnovu razmene električne energije, saglasno Ugovoru o dugoročnoj poslovno-tehničkoj saradnji, koji je obnovljen 1991. godine i zaključen na određeno vreme od 25 godina).

Postoji projekat da se u slivu reke Pive izgradi još jedna akumulaciona elektrana, čija bi akumulacija sa lučnom betonskom branom visine 176 metara, zahvatala deo prostora opština Plužine i Šavnik. Prema postojećoj dokumentaciji¹¹ HE Komarnica bi bila čeona hidroelektrana, sa dva agregata instalisane snage 168 MW i godišnje proizvodnje od 232 GWh. Prema prostornim i vodoprivrednim planovima Crne Gore nema prepreka za realizaciju ovog projekta (u službenim

⁹ Realniju predstavu o veličini hidroenergetskog potencijala Trebišnjice daju sledeća poređenja: HE Đerdap-1 ima instalisanu snagu 1.058 MW a Đerdap-2 ima snagu 270 MW (Đerdap ukupno 1.328 MW). Slične ukupne kapacitete imaju i „Drinsko-Limske hidroelektrane“ (HE B.Bašta, RHE B.Bašta, Limske HE i HE Zvornik), ukupno 1.294 MW instalisane snage.

¹⁰ Pivsko jezero je veštačka akumulacija, površina mu je 12,5 km², dužina 45 km, a najveća dubina 188 m, zapremina 880 miliona m³. Po nadmorskoj visini (675 mnm, kota normalnog uspora) je najviše veštačko jezero u Staroj Hercegovini. Nastalo je izgradnjom visoke betonske lučne brane kod mesta Mratinje (220 m, među najvišim u svetu; dužine luka na kruni 268 m) u dubokom kanjonu reke, za potrebe hidroelektrane Piva. Izgradnja brane je započeta 1967. a završena 1975. Projektant brane je „Energoprojekt“ Beograd, geotehničke radove su izveli Institut „Jaroslav Černi“ i „Geosonda“ Beograd, a glavne građevinske radove izvela je „Hidrotehnika“ Beograd. Nastankom jezera potopljena su stara naselja, kao i stari temelji manastira Piva koji je premešten na novu lokaciju. Potapanje pivske doline uzrokovalo je prinudno iseljavanje ljudi, kuće i imanja je moralo napustiti oko 90 domaćinstava (sa oko 800 članova porodice) i oko hiljadu stanovnika varošice Stare Plužine.

¹¹ „Mapa resursa Crne Gore“, Vlada CG, Ministarstvo ekonomije, Podgorica, 2011. (http://www.sumins.me/userfiles/Mapa_resursa).

dokumentima se ne pominju ekološki standardi i očuvanje spomenika prirode i jedinstvenog kanjonskog geodiverziteta), nema industrijskih kapaciteta, saobraćajnica, privrednih objekata i domaćinstava koji bi bili ugroženi, jer bi akumulacija potopila samo kanjon, nenaseljeno i neplodno područje.

2.3. Energetski potencijali Gornje Zete

Jedna od većih reka ponornica u regionu Stare Hercegovine je Zeta, desna pritoka Morače (Jadranski sliv); izvire kao potok Surduk, koji se u Nikšićkom polju, pošto primi dve manje pritoke, naziva Sušica, a kad se sastavi sa vodotokom Rastovac (Brezovica) zove se Zeta, u koju se uliva Moštanica. Pri niskom vodostaju gubi vodu u više kraških ponora, a kad nabuja ponire na ivici polja u ponor Slivlje, zajedno sa svojom pritokom Gračanicom. Odatle teče podzemno oko 5 km i na južnoj padini Planinice izbija u Bjelopavliće, na vrelu Perućica (Glava Zete), a nedaleko od tog vrela pravi vodopad Slap; kroz Bjelopavličku ravnicu teče mirno i meandrira; nizvodno od ruševina srednjevjekovnog grada Duklje (kod Podgorice), uliva se u Moraču; do Slivlja se zove Gornja Zeta a od vrela Perućica je Donja Zeta; njena dužina s podzemnim tokom je oko 89 km.

Visinski i hidrološki potencijal voda Gornje Zete omogućili su izgradnju tri hidroelektrane, dve male: Glava Zete, snaga 5,24 MW, u pogonu od 1955. i Slap Zete, snaga 1,47 MW, u pogonu od 1952. i jedna velika, Perućica. Hidroelektrana Perućica je puštena u pogon 1960. godine (najstarija velika hidroelektrana u Crnoj Gori), koristi vode sliva Gornje Zete, koje se akumuliraju u tri veštačka jezera (Krupac, Slano i Vrtac), kao i vode pritoke Gračanice, a zatim cevovodima dužine 1.300m transportuju na turbine, koristeći povoljnost velikog visinskog pada (oko 550 m) na kratkom rastojanju između Nikšićkog polja i Bjelopavličke ravnice.

Zanimljivo je da je u vreme izgradnje HE Perućica¹² projektovana vrednost investicije bila 23.014 miliona tadašnjih dinara (23 milijarde dinara)¹³, od toga oko 8% pripremni radovi, 61% građevinski radovi i 31% elektromašinska oprema. Elektrana je građena skoro 10 godina (1951-1960), tako da je vrednost investicije na kraju dostigla blizu 30 milijardi dinara (tačnije 29,753)¹⁴. Prvobitna instalisana snaga je bila 180 MW. Danas ova elektrana ima instalisanu snagu 307 MW.

¹² Prema projektnoj dokumentaciji: vodotok: Zeta, mesto: Nikšić, tip: akumulacioni, investitor preduzeće HE „Gornja Zeta“ Nikšić, projektant „Energoprojekt“ Beograd, izvođači radova „Končar“ Zagreb, „Litostroj“ Ljubljana, „Metalna“ Maribor (Архив Југославије, Фонд бр.850, кутија 269, 285).

¹³ „Moguća proizvodnja hidroelektrana Jugoslavije: Hidroelektrane u NR Crnoj Gori“ (1959), Dopunski elaborat, Institut za elektroprivredu Zagreb, 1963. (Архив Југославије, Фонд бр.850, кутија 269, 285).

¹⁴ Prema tadašnjim valutnim kursovima (1960. i 1961: 1USD=300,00 dinara; proračun prema izvještajima Narodne banke Jugoslavije), u izgradnju HE „Perućica“ je uloženo gotovo ravno 100 (sto) miliona US dolara.

3. Tretman prekogranične hidroenergije

Vode prekograničnog regiona Stare Hercegovine sa svojih visokih kota prirodno gravitiraju ka nizvodnom okruženju, te se stoga dele i njihovi efekti ostvareni u hidroelektranama lociranim u drugim državnim entitetima.

Hidroelektrana „Piva“, locirana na teritoriji Crne Gore, od njenog puštanja u pogon 1976. radi u elektroenergetskom sistemu Republike Srbije (po osnovu razmene električne energije, saglasno Ugovoru o dugoročnoj poslovno-tehničkoj saradnji koji je obnovljen 1991. i zaključen na određeno vreme od 25 godina)¹⁵.

Sličnu sudbinu imaju vode Trebišnjice koje pokreću turbine elektrana na Jadranskoj obali, HE Dubrovnik-1 a verovatno i buduće HE Ombla (u elektroprivrednom sistemu Republike Hrvatske), kao i RHE Čapljina (sada u sistemu drugog BH entiteta, JP Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg Bosne, d.d. Mostar).

Hidroelektrana Dubrovnik-1 je izgrađena uz samu morskobalu kod mesta Plat, a koristi vode Trebišnjice sa uzvodne elektrane HE Trebinje-1 i njene akumulacije Bileća, odnosno njenog kompenzacionog bazena Gorica. Instalirana snaga elektrane je 2 x 108 MW, puštena je u pogon 1965. godine. Pošto se hidroelektrana nalazi na teritoriji Hrvatske vrši se raspodela proizvedene električne energije između republičkih-državnih elektroprivreda, tako da jedan agregat radi za Hrvatsku, a drugi za Republiku Srpsku. Postoji plan (usaglašen na nivou vlada, 2012.)¹⁶ da Hrvatska i Republika Srpska zajedno grade novu elektranu iste snage HE Dubrovnik-2. (investicija procenjena oko 170 mln.evr).

Hidroelektrana Čapljina je reverzibilna pumpno-akumulaciona elektrana sa prirodnim dotokom vode iz sliva Trebišnjice u gornji kompenzacioni bazen Hutovo. Elektrana koristi vode slivnog područja nizvodno od brane Gorica i prelivne vode međudotoka, između brane Grančarevo i brane Gorica, kao i ispuštene vode iz akumulacije Bileća. Dakle, vode koje koristi PHE Čapljina, gravitaciono potiču sa prostora Stare Hercegovine. Elektrana je puštena u pogon 1979. godine, do 1992. godine je radila u sistemu Hidroelektrana na Trebišnjici, a potom elektrana je u sistemu Elektroprivrede HZHB (Elektroprivreda hrvatske zajednice Herceg Bosne) Mostar.

Vode sliva Gornje Zete, koje gotovo u celini gravitaciono potiču sa prostora Stare Hercegovine (opštine Nikšić), energetski su mogle da se valorizuju tek kada vode ove ponornice izbiju u Bjelopavličku udolinu (na teritoriju opštine Danilovgrad), odnosno nakon hidrotehničkog regulisanja i stvaranja više akumulacionih jezera u okolini Nikšića, na elektranama Perućica, Glava i Slap Zete.

¹⁵ U Energetskom bilansu C.Gore za 2014. godinu, stoji zanimljiva napomena: „od strane EPS raskinut je Dugoročni ugovor o poslovno-tehničkoj saradnji koji je trebalo da važi do 1. januara 2016. godine“. (Vlada CG, dec. 2014).

¹⁶ https://hr.wikipedia.org/wiki/Hidroelektrana_Dubrovnik (20.4.2018).

4. Valorizacija ukupnih hidroenergetskih potencijala regiona

Prethodna razmatranja pokazuju respektivni prirodno-resursni energetski i ekonomski potencijal prekograničnog regiona Stare Hercegovine, u obe sastavne oblasti, sa jedne i druge strane međudržavne granice. Ukupni hidroenergetski potencijal regiona, sa oko 1.500 MW već izgrađenih i sa oko 700 MW projektovanih kapaciteta, odnosno stvarna i potencijalna instalisana snaga hidroelektrana regiona, dostiže zaista respektivnih preko 2.200 MW¹⁷ (vidi Tab.1.). Napred je već naglašeno da je to ukupna hidroenergija regiona, koja gravitaciono potiče sa tri starohercegovačka slivna područja (Trebišnjice, Gornje Zete i Pive). Subregionalno posmatrano, blizu 70% tog potencijala ima gravitaciono poreklo u Istočnoj Hercegovini, a oko 30% bi poticalo sa prostora Crnogorske Hercegovine. Ovde je karakteristično da iskazani energetski potencijali oblasti Crnogorske Hercegovine (osim gotovo nezatnog udela malih HE, kao i nekih većih planiranih ali sa kulturno-istorijskih i ekoloških aspekata vrlo spornih energetskih projekata sa neizvesnom realizacijom¹⁸), zapravo predstavljaju skoro celokupne nesporno iskoristive hidroenergetske potencijale Crne Gore.

Tabela 1. Hidroenergetski potencijali regiona Stare Hercegovine

	Naziv elektrane	Instalisana snaga (MW)	Moguća proizvodnja (GWh)
a)	<i>Izgrađene elektrane</i>		
1	Trebinje-1	180	
2	Trebinje-2	8	
3	Piva	360	
4	Perućica	307	
5	Slap Zete i Glava Zete	7	
6	Dubrovnik-1	216	
7	Čapljina	420	
	Ukupno izgrađene HE	1.498	6.560
b)	<i>Projektovane elektrane</i>		
1	Nevesinje	61	
2	Bileća	30	

¹⁷ O veličini i značaju iskazanih hidroenergetskih potencijala Stare Hercegovine (2.201 MW), može se zaključivati na osnovu nekih uporednih podataka: u R.Srbiji, 2016. godine, ukupna snaga na pragu 16 hidroelektrana sa 51 hidroagregatom bila je 2.936 MW. <http://eps.rs/Poslovanje-EE/Pages/Hidroelektrane.aspx> (20.4.2018).

¹⁸ Na Morači je predviđena izgradnja četiri hidroelektane ukupne instalisane snage 238,4 MW.

3	Dabar	160	
4	Dubrovnik-2	216	
5	Ombla	68	
6	Komarnica	168	
	Ukupno projektovane HE	703	3.080
	Ukupno HE (a+b)	2.201	9.640

Izvori: Elektroprivreda Republike Srpske: Hidrosistem Trebišnjica; Osnovni podaci o poslovanju za 2013, Trebinje, 2013; Moguća proizvodnja hidroelektrana Jugoslavije, Institut za elektroprivredu Zagreb, 1963; Mapa resursa Crne Gore, Vlada CG, Ministarstvo ekonomije, Podgorica, 2011; obračuni autora.

Instalisani kapaciteti hidroelektrana, posmatrani kao raspoloživi hidropotencijal na glavnim vodotokovima, razumljivo, u praksi se ne mogu u potpunosti iskoristiti. Prema tehničkim iskustvima u našim uslovima, prvenstveno zbog sezonskih i godišnjih varijacija hidroloških prilika, radi orijentacionih bilansnih proračuna, ovde se se polazi od pretpostavke da se instalisani kapaciteti hidroelektrana mogu iskoristiti sa oko 50%. Na osnovu toga se može zaključivati, ako se hidroenergetski potencijali sagledavaju integralno na slivovima starohercegovačkih voda, da bi u ovom regionu, u doglednoj budućnosti, bilo moguće ostvarivati proizvodnju električne energije od oko 9.640 GWh godišnje. Poređenja radi, pomenimo da je u Srbiji 2016. godine, na ukupnim (hidro i termo) instalisanim kapacitetima snage 7.326 MW, proizvedeno 36.461 GWh električne energije, s tim što oko 70% te energije potiče iz termoelektrana.

Značaj ovako kvantifikovanog hidroenergetskog potencijala možemo procenjivati ako isti uporedimo sa demografskim potencijalom regiona. Prema poslednjim popisima stanovništva (2011. u Crnoj Gori i 2013. u BiH), u regionu Stara Hercegovina je bilo 235.798 stanovnika (u Istočnoj Hercegovini 92.820 i u Crnogorskoj Hercegovini 142.978). Tako vidimo da gravitirajući operativni hidroenergetski potencijal regiona, u odnosu na demografski potencijal, dostiže zaista imponantnih oko 10 KW instalisane snage po stanovniku, odnosno moguću proizvodnju od oko 40.000 KWh po glavi stanovnika godišnje. Dakle, specifična proizvodnja obnovljive električne energije iz hidroelektrana, iskazana per capita, nekoliko puta je veća u regionu Stara Hercegovina nego u okruženju.

5. Zaključak

Analitička sagledavanja ukupnih hidroenergetskih potencijala prekograničnog regiona Stara Hercegovina (oko 1.500 MW izgrađenih i oko 700 MW projektovanih kapaciteta), pružaju jedno novo komparativno svetlo na ove obnovljive resurse i potencijale. Takav novi pogled otkriva da postojeća

i potencijalna instalisana snaga hidroelektrana u regionu dostiže impozantnih preko 2.200 MW. Stvarna veličina ovih potencijala Stare Hercegovine (2.200 MW), uočava se tek na osnovu uporednih podataka sa R.Srbijom, gde je 2016. godine ukupna instalisana snaga svih 16 hidroelektrana iznosila 2.936 MW. Dakle, hidroenergetski potencijal Stare Hercegovine nadmašuje preko dve trećine postojeće snage svih hidroelektrana u Srbiji.

Relativno vrlo visoka specifična proizvodnja električne hidroenergije (per capita), oko 10 KW instalisane snage po stanovniku, neminovno otvara pitanje energetske rente i njenog mogućeg uticaja na regionalni razvoj. Koncept energetske rente proističe iz ekonomske suštine procesa proizvodnje električne energije. Taj reprodukcioni proces, u zavisnosti od visine finalnih prodajnih cena, pored pokrivenih standardnih troškova proizvodnje i dodatne vrednosti u različitim fazama elektroenergetskog sistema (proizvodnja, prenos, distribucija), u sebi sadrži i prirodnu *energetsku rentu*, kao poseban ekonomski oblik rudne rente. Klasična interpretacija ovog ekonomskog fenomena ukazuje na izvornu produktivnost prirodnih faktora.

Objašnjenja prirodne rente najčešće ukazuju na prirodnu produktivnost poljoprivrednog zemljišta „za iskorišćavanje izvorne i neuništive snage tla“ odnosno za «besplatne darove prirode». U ovom radu, kao i u našim ranijim istraživanjima, ukazujemo da utvrđivanje «prirodne» rente i određivanje njenih izvora u osnovi se svodi na odvajanje efekata koji su rezultat uslova prirode (njen dar) od učinaka koji su rezultat preduzetničkih investicionih aktivnosti, odnosno angažovanja kapitala i rada u proizvodnji upotrebnih dobara koja nastaju korišćenjem određenog prirodnog resursa.

Uloženi kapital u regulisanje i uređivanje vodotoka, izgradnju i eksploataciju elektrana, treba da obezbedi najmanje prosečan profit, ali i da usled rizika karakterističnih za takva ulaganja donese i odgovarajući ekstraprofit. Ekonomski prostor za takav superprofit uglavnom je određen veličinom prirodne rente koja se valorizuje na tržištu, kroz komplikovani i u osnovi arbitrarni sistem cena električne energije.

Problem utvrđivanja energetske rente ima dva aspekta: prvenstveno to je utvrđivanje visine rente, koja se u legislativi ispoljava kao javni prihod u formi *naknade* za korišćenje podzemnih i površinskih voda i drugih prirodnih resursa; drugi i možda važniji aspekt je raspodela energetske rente, odnosno odgovor na pitanje da li i u kojoj meri prirodno pravo na prisvajanje rente pripada stanovništvu na prostoru sa kojeg *potiče* hidroenergija, s obzirom da se u praksi te naknade tretiraju kao opšta društvena korist, a tek marginalno kao korist lokalnih zajednica. Adekvatni odgovori na ova pitanja bili bi značajan teorijski doprinos i suštinska ekonomska pretpostavka ostvarivanju koncepcije ravnomernog i održivog regionalnog i lokalnog razvoja.

Literatura

- Blanuša Andrija (2013): *Decentralization as a precondition for the development of local democracy*, *Advances in Fiscal, Political and Law science*, Proceedings of the 2th International conference on Economics, Political and Law science, p. 222-226, Brasov, Romania, 2013.
- Milanović R. Milan (2009): *Ekonomija prirodnih resursa*, Megatrend univerzitet, Beograd.
- Milanović R. Milan (2009): *Mali ekološko-ekonomski leksikon*, Naučno društvo agrarnih ekonomista Balkana, Beograd.
- Milanović R. Milan (2015): *Stara Hercegovina(1): socioekonomski resursi i potencijali, regionalna prekogranična kompatibilnost*, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.
- Milanović R. Milan (2017): *Stara Hercegovina(2): ekonomsko-socijalni pojmovnik*, Filip Višnjić, Beograd; Matica Boke, Herceg Novi; SPKD Prosvjeta, Bileća; SPKD Prosvjeta, Herceg Novi.
- Milanović Petar: *Hidrogeologija karsta i metode istraživanja*, Trebinje, 1979.
- Milanović Petar et. al. (1989): *HE Ombla, idejni projekt, geološki elaborat*. Knjiga I-V, Energoprojekt, Beograd.
- Milanović Petar: *Karst istočne Hercegovine i dubrovačkog priobalja*, Beograd, 2006,
- *Mapa resursa Crne Gore*, Vlada CG, Ministarstvo ekonomije, Podgorica, 2011.
- *Moguća proizvodnja hidroelektrana Jugoslavije: Hidroelektrane u NR Crnoj Gori* (1959), Dopunski elaborat, Institut za elektroprivredu Zagreb, 1963. (Arhiv Jugoslavije, Fond br.850, kutija 269, 285).
- Paviša Tomislav, Sever Zvonimir (2015): *Hidroelektrana Ombla: projekt za energetska iskorištenje podzemnih voda u kršu*, Građevinar, Zagreb, 5/2015, Dostupno online: 10.6.2015.
- Sever Zvonimir (2011): *HE Ombla - Glavni projekt*, Elektroprojekt, Zagreb.
- *Energetski planski bilans Republike Srpske za 2016. godinu*. <http://www.vladars.net/sr-SP/Cyrl/Vlada/Ministarstva/mper/Documents/pdf> (20.4.2018).
- *Energetski bilans Crne Gore za 2014.godinu*. (http://www.admin.epcg.com/sites/admin.epcg.com/files/multimedia/main_pages/files/energetski_bilans_crne_gore_za_2014._godinu.pdf (12.4.2018).
- *Elektroprivreda Srbije: Godišnji izveštaj 2015*. http://eps.rs/SiteAssets/Lists/Sitemap/EditForm/izvestajioposlovanju/godisnjiizvestaji/Godisnji%20izvestaj%202015_%20srpski.pdf.
- <http://eps.rs/Poslovanje-EE/Pages/Hidroelektrane.aspx> (20.4.2018).
- https://hr.org/wiki/Hidroelektrana_Dubrovnik (11.4.2018).

ENERGY REGIONALISM: A NEW VIEW OF THE HYDRO-ENERGY RESOURCES OF OLD HERZEGOVINA

The territory of Old Herzegovina, as the unique cross-border statistical region, is identified by the summary observation of the two groups of municipalities as the units of local self-government in the areas of the two neighboring state entities, for which there are data about their respective territories, populations, energy and other resources, as well as other economic and socio demographic indicators. The first group consists of the nine municipalities of Eastern Herzegovina in the Republic of Srpska, whereas the second consists of the six neighboring cross-border municipalities in the Republic of Montenegro. The total area of the region defined in this manner (11,072 km²) consists of the two equal areas on both sides of the state border. The hydrological specificities of the spaces require a special manner of using the hydro-energy potentials by constructing accumulation lakes, which serve to tame the gravitational powers of the running waters and use their varying seasonal discharges in the hydroelectric power plants in a balanced manner. As the river basins do not know of administrative borders, the lakes and water flows that fill them have the status of cross-border interstate waters. The biggest hydro-accumulations were created in the second half of the 20th century, whereas new lakes and new electric power plants will appear according to the plans for using unregulated flood waters. Since the waters of this region naturally gravitate towards the downstream territories of the neighboring states, the energy potentials and the economic effects of the existing and future hydroelectric power plants are comparatively perceived in this paper as the valorization of mutual cross-border hydro-energy.

Keywords: *Old Hercegovina, cross-border region, hydro-energy potential, mutual hydro-energy*

Milan Kankaraš*
Nenad Kapor**
Ivan Petrović***
Aleksandar Simić****

UDC 341.226:65.011.47

Original scientific paper
Received 22.08.2017.
Approved 19.03.2018.

ECONOMIC ASPECTS OF AIRSPACE CONTROL AND PROTECTION*****

Airspace control and protection is extremely significant task for every state from security, political, economic and other points of view. However, airspace control requires engagement of technology and people. This, in turn, generates certain costs. This paper presents the research results of long-term financial sustainability of the performance of airspace control and protection on the example of the Republic of Serbia. Cost analysis of this task was realized on the basis of information available from open sources, and the KOSTMOD software was applied for the calculation of the long-term financial sustainability. The results of this research are presented in the paper as the credibility scientific solutions. In addition, this research offers a practical method solution of long-term analysis and evaluation, which can be applied in solving this and similar problems, and provides an overview of the importance of the airspace control and protection, not only from military, but also, from economic aspects.

Keywords: Air Defense, Cost Analysis, KOSTMOD.

* Ministry of Defence, Belgrade, Serbia; kankaras.milan@outlook.com

** Faculty of civil Aviation, Megatrend University, Belgrade, Serbia; nkapor@megatrend.edu.rs

*** Military Academy, University of Defence, Belgrade, Serbia; ivanpetrovic1977@gmail.com

**** Faculty of civil Aviation, Megatrend University, Belgrade, Serbia; asimic@megatrend.edu.rs

***** This paper is the result of the project number VA-DH/3/17-19 "Calculation of Long-term Financial Sustainability of the Duty Forces of Air Defense System of Serbian Armed Forces in Performing the Airspace Control and Protection in Peace". The project is funded by the Ministry of Defence of the Republic of Serbia.

1. Introduction

One of the most important missions of the Army is state protection from external armed threats. That includes defending state territory and its airspace.

In the Republic of Serbia the airspace sovereignty protection is realized by Air Force and Air Defense (hereinafter: AFAD), but the airspace sovereignty control is an activity that is realized by AFAD in interaction with Serbia and Montenegro Air Traffic Services Agency (SMATSA Ltd.).

Basically, the airspace control and protection allows safe air traffic. Besides, it provides the revenue from the reimbursement of air navigation services provision (most of the System of Defense activities generate certain costs).

The basic research question can be formulated in the following way:

Is performing airspace control and protection long-term financially sustainable for the Republic of Serbia?

The research objective is to demonstrate that performing the airspace control and protection of the Republic of Serbia is long-term financially sustainable.

The above stated research objective gives rise to the following general hypothesis:

Ho: Performing the airspace control and protection of the Republic of Serbia is long-term financially sustainable.

2. Research

Airspace control and protection implies conducting many complex activities. The most important of them are¹:

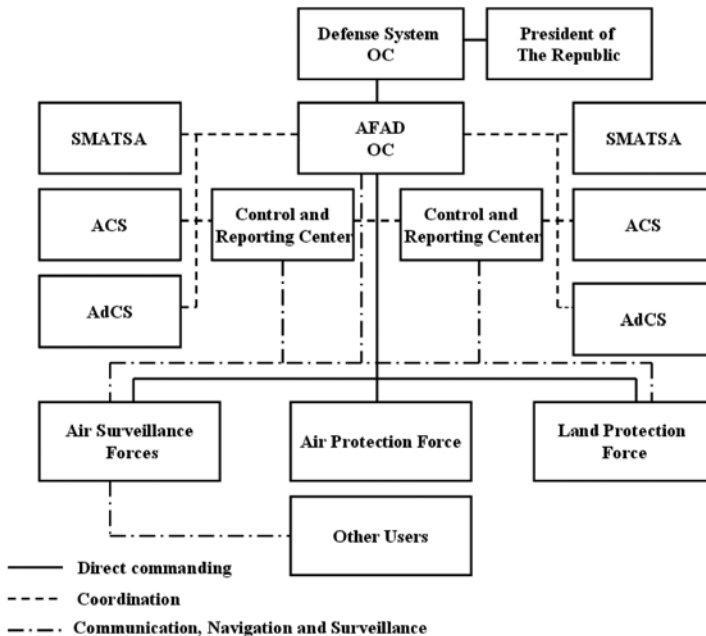
- deterring the enemy from endangering the security of the Republic of Serbia in airspace;
- air traffic control over the territory of the Republic of Serbia, as well as over the territory of other states in accordance with international and interstate agreements;
- air surveillance and reporting on the conditions in airspace;
- protection and prevention of airspace violations of the Republic of Serbia, as well as the airspace of other states in accordance with international and interstate agreements;
- supporting civil authorities in the attempt to eliminate non-military threats to security (elimination of potential terrorist threats);
- searching and rescuing passengers and staff in the aircraft accident;
- taking anti-aircraft protection measures and procedures to reduce and eliminate consequences of operations from the airspace and

¹ Petrović, I.; Kankaraš, M. & Cvetković, K. (2015): *Significance and Prospects of the Development of Air Defence System*. *Vojno delo*, 67 (6), 86-98.

- protection of the territory, population, material goods and natural resources of the Republic of Serbia from aviation threatening.

Airspace control and protection are performed by AFAD units. These units provide swift and secure flow of information about the situation in airspace and consist of: commanding, air surveillance, air protection and land protection (from air force of enemy attack) forces (Figure 1).

Figure 1. Organizational and functional structure of the forces that perform airspace control and protection²

During the performance of airspace control and protection all these units and formations use services of adequate human and material resources that generate certain costs.

Human resources are the total human capacity involved in performance of this task. According to Defense Strategy of the Republic of Serbia³, material resources are natural, economic, financial, informational, technical and

² Petrović, I.; Kankaraš, M. & Gordić, P. (2014): *Model proračuna dugoročne finansijske održivosti izvođenja operacije kontrole i zaštite vazdušnog prostora [Long-term Financial Sustainability of Airspace Control and Protection Operation – Calculation Model]*. Vojno delo, 2014, 66 (4), 219-226.

³ *Defence Strategy of the Republic of Serbia*, (2009), Belgrade.

technological, and also include other potentials of the Republic of Serbia that are used to perform airspace control and protection.

Operating expenses (consequences of the use of movable property and buildings) and investment costs (the price of movable property and construction costs of facilities) are generated during the performance of airspace control and protection. Depending on the engagement resources, operating expenses involve: personnel, equipment and infrastructure expenses.

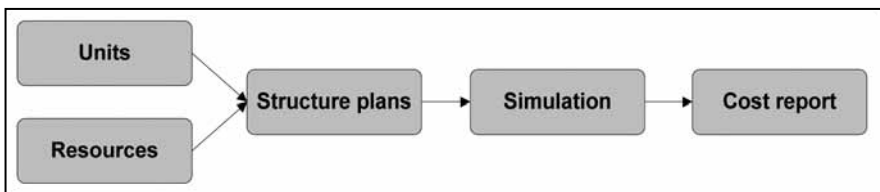
For the realization of cost analysis the KOSTMOD 4.0 software (hereinafter: software) is applied. The software is designed for long-term cost analysis and to the support of the Strategic Defense Planning.

Also, this software enables the identification of significant challenges that could arise in the long term perspective as a part of the Strategic Defense Planning⁴.

The data units (unit name, participation in operations, current status of personnel by category, current status of arms and military equipment by type of assets and the current situation by category of infrastructure facilities and their surface) and material resources (duration lifetime, the prices of new funds, escalation of investment costs and operating expenses, production year, a period between production and performing general overhaul and its price, the cost of retirement and replacement of assets) are entered into the database software.

After all the data about units and resources are entered, the initial plan of the structure force is made and eventual changes are entered, taking into consideration the planned development of units and resources. Also, the software applied entering an unlimited number of structure force plans, and each plan is an implemented simulation. The simulation is carried out for a period of 10 years or more. The conducted simulation provides the creation of a lot of different reports that show the results of simulations. General software model is shown in Figure 2.

Figure 2. General software model of KOSTMOD

Cost analysis is determined by various factors. Operating expenses are determined by economic factors (change in the value of salary; the price of food, clothing, footwear, fuels, lubricants, ammunition, electricity, energy, water, etc.) and engagement factors (staff fluctuation, the intensity of training and engage-

⁴ Gulichsen, S. (2009): KOSTMOD 4.0 - *User manual*, Norwegian Defence Research Establishment (FFI). <http://www.ffi.no/no/Rapporter/09-01002.pdf>.

ment, the amount of consumed food, clothing, shoes, ammunition, fuel, oil, electricity, energy, water, etc.).

The increase in operating expenses is influenced by these factors. This increase is known as the Operating Cost Escalation (hereinafter: OCE), and is expressed as a percentage of the estimated annual growth⁵. The purpose of the escalation of operating expenses is to calculate the personnel, equipment and infrastructure costs in the defined period. The escalation of operating expenses is calculated using the following equation (1):

$$T = (G_n - G_1) \sqrt{\frac{V_n}{V_1} - 1} * 100 \quad (1)$$

T – The annual growth; G_n – The last year; G_1 – The first year; V_n – Value in the first year; V_1 – Value in the last year.

As well as operating expenses, investment costs are determined by economic factors. However, unlike the operating expenses, investment costs are not influenced by engagement factors⁶. These costs are determined by the advancement in technological solutions (technical and technological improvement is monitored between weapons systems and equipment for the same purposes, but different generations of technology).

These factors influence the increase in the cost of resources procurement, that is the Investment Cost Escalation (hereinafter: ICE), expressed as a percentage of the estimated annual increase⁷. The purpose of the escalation of investment costs is to assess the equipment cost and is calculated for each individual asset.

One of the challenges facing Ministry of Defense and the Army is the reduction of funds for Defense funding that is manifested by reducing the total funds for the financing of Defense and reducing the share of Gross domestic product (Figure 3).

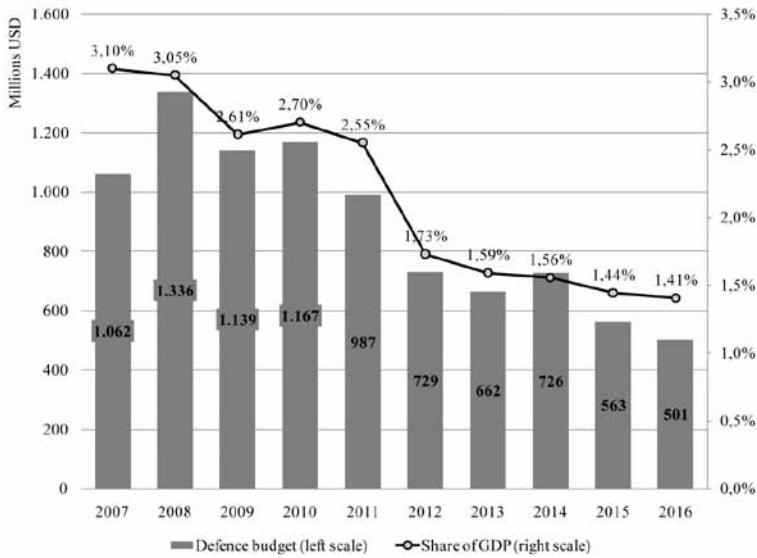
In accordance with the development tendencies in the world, to model the forces of the System of Air Defense, it is necessary to procure 12 multi role combat airplanes; 12 helicopters; six long-range anti-aircraft missile systems; six 3 - dimensions (D); radar systems and five automation systems of command, control, communications and (computer) systems (C3 or C4 systems).

⁵ Gulichsen, S. (2009): *KOSTMOD 4.0 - User manual*, Norwegian Defence Research Establishment (FFI) <http://www.ffi.no/no/Rapporter/09-01002.pdf>.

⁶ Kirkpatrick, D. (2004): *Trends in the costs of weapon systems and the consequences*, *Defence and Peace Economics*, 15 (3), 259-279.

⁷ Kirkpatrick, D. (1995): *The rising unit cost of Defence equipment - The reasons and result*, *Defence and Peace Economics*, 6 (4), 263-288.

Figure 3. Allocations of funds for Defense funding from the budget of the Republic of Serbia (Ministry of Finance)

Data in accordance with aforementioned modeled structure and the costs that are based on the following data are entered into the software⁸:

- (1) personal annual cost per staff category, the value of which is increased by 1.43: officer US \$ 9,000; non-commissioned officer US \$ 6,200; professional soldier US \$ 4,700; civilian US \$ 5,900 (Ministry of Defense);
- (2) the purchase price of complex combat system (Vision today): multi role combat airplane US \$ 55,000,000; helicopter US \$ 15,000,000; long-range anti-aircraft missile system US \$ 160,000,000; 3D radar system US \$ 50,000,000; automation system US \$ 8,000,000.

To transfer Serbian dinars (RSD) into US dollars (US \$) the exchange rate on December 7th 2016 (114.9706) was applied. To calculate the costs for the period from 2018 to 2047 the OCE values are used that are shown in Table 1.

Table 1. Value data OCE

Resource of category	Value OCE 2018-2020	Value OCE 2021-2047
Personnel	1%	2%
Weapons systems and equipment	2%	2%
Infrastructure	2%	2%

⁸ Ministry of Defence of Republic of Serbia. (2015): *Average wages for October 2016 in the Ministry of Defence and Serbian Army* (accessed December 7, 2016).

Bearing in mind that Serbia does not produce multi role combat aircraft and long-range anti-aircraft missile system, the value of the ICE is calculated on the basis of changes in the prices of those assets (multi role combat airplane and helicopter - 6.8%; long-range anti-aircraft missile system - 6%).

Considering these data, an initial plan of System of Air Defense structure is made and the planned changes entered, in accordance with the dynamics of procurement of complex combat systems: multi role combat aircrafts in the period from 2018 to 2020, long-range anti-aircraft missile systems in the period from 2020 to 2023, 3D radar systems and automation systems in 2018.

In the next step the System of Air Defense structure plan is estimated for the thirty-year period (2018-2047) and a report made on the total amount of airspace control and protection costs⁹.

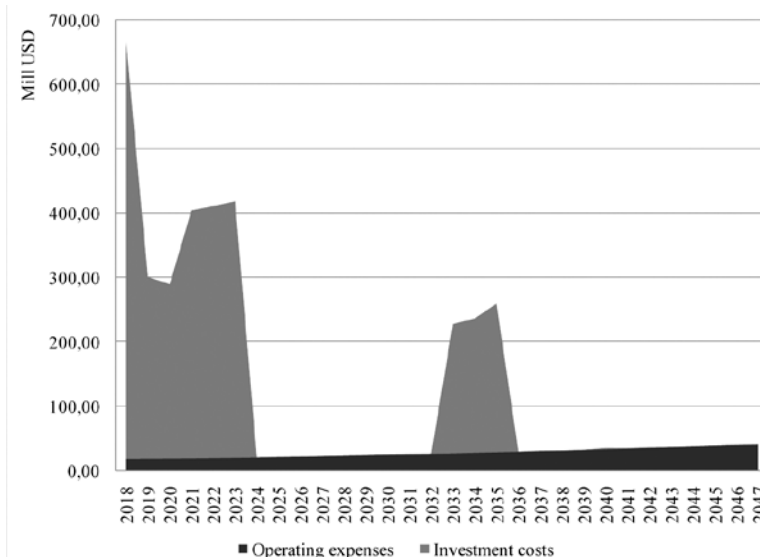
It is noted that there are unequal costs and expenses in two peak periods: from 2018 to 2023 (procurement of complex combat systems) and from 2033 to 2035. In the second peak period a general overhaul and procurement of anti-aircraft missiles is planned.

It is also noted that there is a linear increase of operating expenses that is in accordance with the values of OCE.

3. Results

The simulation results and analysis are presented graphically in Figure 4.

Figure 4. Results of simulation

⁹ Ministry of Finance of Republic of Serbia. (2015): <http://www.mfin.gov.rs/> (accessed December 7, 2016).

It is concluded that performing airspace control and protection brings significant revenues from the reimbursement of air navigation services provision that is exercised by SMATSA. Since 2006, when SMATSA was established, there has been a continuous increase in the number of flights in the airspace of the Republic of Serbia, and therefore revenue growth (Table 2).

Table 2. Revenue from the reimbursement of air navigation services provision

Year	Revenue (mill US\$)	Share of GDP (%)	Share of Defence budget (%)
2006.	75.61	0.22%	
2007.	100.79	0.23%	7.12%
2008.	81.87	0.19%	7.54%
2009.	83.28	0.19%	7.19%
2010.	89.21	0.23%	7.14%
2011.	104.70	0.25%	9.04%
2012.	100.01	0.24%	14.36%
2013.	112.20	0.24%	15.11%
2014.	101.58	0.26%	15.45%
2015.	89.90	0.25%	18.03%

Taking into consideration data from Table 2, the revenue from the reimbursement of air navigation services provision achieved significant share of Gross domestic product of the Republic of Serbia, and in the past decade, the revenues were more than 18 % of the total defense funds. The economic importance can be seen by comparing the projected costs of the airspace control and protection, and the projected revenues, which are designed using equation 1.

The maintenance of growing trend is seen in the provided revenues that are shown in Table 3.

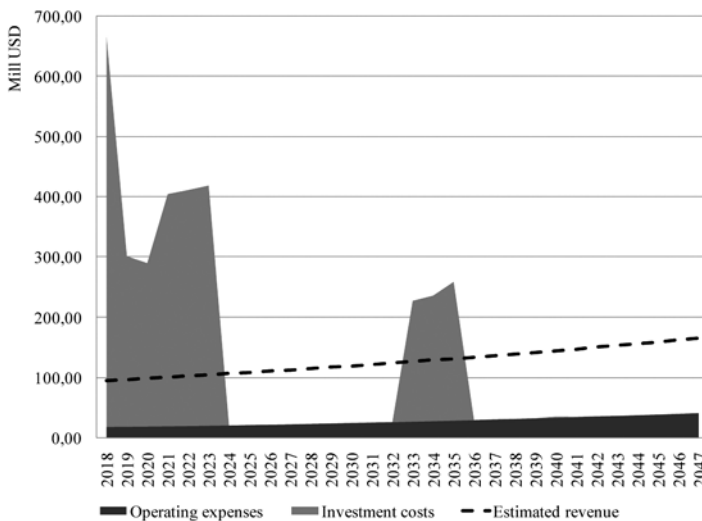
Table 3. Projected revenues from the reimbursement of air navigation services provision for assimilated period

Year	Estimated revenue (Mill USD)	Year	Estimated revenue (Mill USD)	Year	Estimated revenue (Mill USD)
2018.	95,24	2028.	115,45	2038.	139,93
2019.	97,09	2029.	117,69	2039.	142,65
2020.	98,98	2030.	119,97	2040.	145,42

2021.	100,90	2031.	122,30	2041.	148,24
2022.	102,86	2032.	124,68	2042.	151,12
2023.	104,86	2033.	127,10	2043.	154,06
2024.	106,90	2034.	129,57	2044.	157,05
2025.	108,97	2035.	132,08	2045.	160,10
2026.	111,09	2036.	134,65	2046.	163,21
2027.	113,25	2037.	137,26	2047.	166,38

By comparing the projected costs and revenues it is noted that the revenues extremely exceed the operating expenses. However, in the peak period from 2018 to 2023, the investment costs exceed revenues, but equal distribution of the investment costs for all analyzed periods shows that revenues were above costs and expenses. The relationship between the costs and expenses, and revenues is shown in Figure 5.

Figure 5. Comparison of projected costs and revenues

4. Discussion

Researching an economic aspect of the performance of airspace control and protection is introduced only by a few studies.

The liberalization trend in performing air traffic tasks in modern macroeconomic business environment is researched by Grancay and Szirokova¹⁰. Development of the forecasting methodology for the operation and maintenance

¹⁰ Grancay, M. & Szirokova, N. (2014): *Liberalism in Foreign Trade versus Liberalism in Air Transportation- Is there a Link?*. Panoeconomicus, 6, 709 - 721.

costs for all military equipment is researched by Sokry¹¹. This methodology can be used for researching some aspects of the performance of airspace control and protection task.

In addition, Sokry¹² researched an optimal life cycle of military aircraft from economical point of view that can be used for the calculation of investment costs and operating expenses not only for military aircrafts, but also for anti-aircraft missile and 3D radar system.

It also researched and introduced a model to calculate long-term financial sustainability of the airspace control and protection operation, which can be applied in research of the causal relationship between requirements and needs during surveillance of airspace traffic¹³.

There are a lot of scientific studies that researched possible methods of improving air force organization and operations that perform airspace control and protection in peace, in case of potential appearance of asymmetric airspace threats. For example¹⁴, studies have been conducted about the possibility of improving effectiveness, efficiency, flexibility and interoperability of Serbian Air Defense System during the performance of air traffic management tasks in the Republic of Serbia and the region¹⁵. The importance of the anti-aircraft missile units in improving the safety of the Republic of Serbia airspace was examined, as well as the economic viability of the performance of the airspace protection exclusively by these units. The number of these studies has been increased since September 11, 2001, after the airspace terrorist attack in the United States of America (case "Renegade"). However, despite these studies, economic aspect was not completely identified according to available and relevant data. In the example of the Republic of Serbia, the conclusions of the analysis of the costs and expenses and revenues from the reimbursement of air navigation services provision are the following:

- the performance of the airspace control and protection of the Republic of Serbia is long-term financially sustainable;

¹¹ Sokry, A. (2014): *Life Cycle Costing of Military Equipment*, International Conference of Control, Dynamic Systems, and Robotics. Ottawa, Ontario, Canada, Paper No. 45, 1-9.

¹² Sokry, A. (2011): *Optimal replacement of military aircraft: an economic approach*, Defence and Peace Economics, 22(6), 645-653.

¹³ Petrović, I.; Kankaraš, M. & Gordić, P. (2014): *Model proračuna dugoročne finansijske održivosti izvođenja operacije kontrole i zaštite vazdušnog prostora* [Long-term Financial Sustainability of Airspace Control and Protection Operation – Calculation Model]. *Vojnodelo*, 2014, 66 (4), 219-226.

¹⁴ Petrović, I.; Kankaraš, M. & Cvetković, K. (2015): *Significance and Prospects of the Development of Air Defence System*, *Vojnodelo*, 67 (6), 86-98

¹⁵ Gordić, M.; Petrović, I. & Cvetković, K. (2014): *Uloga raketnih jedinica za protivvazduhoplovna dejstva u operaciji kontrole i zaštite vazdušnog prostora* [The Role of Air Defense Missile Units in the Air Space Control and Protection], *Vojno delo* 66 (2), 210 - 231.

- in the procurement of new complex weapons systems and equipment, it is possible to finance the long-term loans that could be repaid from revenues from the reimbursement of air navigation services provision.

5. Conclusion

In the society there is a stereotype that the Army, and therefore AFAD, represents a spendthrift organization. However, in addition to costs and expenses, the Army has a significant potential to make revenues. Eligibility of the Army to earn money is shown in the case of AFAD units that perform airspace control and protection.

On the basis of the analysis of the costs and expenses that are generated by the engagement of AFAD resources and projected revenues from the reimbursement of air navigation services provision for a period of 30 years, it can be concluded that the performance of airspace control and protection of the Republic of Serbia is long-term financially sustainable, which has confirmed the general hypothesis of this research.

Literature

- *Defence Strategy of the Republic of Serbia*. (2009): Belgrade.
- Gordic, M.; Petrovic, I. & Cvetkovic, K. (2014): *Uloga raketnih jedinica za protivvazduhoplovna dejstva u operaciji kontrole i zastite vazdušnog prostora* [The Role of Air Defense Missile Units in the Air Space Control and Protection]. *Vojno delo* 66 (2), 210 - 231.
- Grancay, M. & Szirokova, N. (2014): *Liberalism in Foreign Trade versus Liberalism in Air Transportation - Is there a Link?* *Panoeconomicus*, 6, 709 - 721.
- Gulichsen, S. (2009). *KOSTMOD 4.0 - User manual*. Norwegian Defence Research Establishment (FFI). <http://www.ffi.no/no/Rapporter/09-01002.pdf>.
- Kirkpatrick, D. (2004): *Trends in the costs of weapon systems and the consequences*, *Defence and Peace Economics*, 15 (3), 259-279.
- Kirkpatrick, D. (1995): *The rising unit cost of Defence equipment - The reasons and results*, *Defence and Peace Economics*, 6 (4), 263-288
- Ministry of Defence of Republic of Serbia. (2015): *Average wages for October 2016 in the Ministry of Defence and Serbian Army* (accessed December 7, 2016)
- Ministry of Finance of Republic of Serbia. (2015): <http://www.mfin.gov.rs/> (accessed December 7, 2016).
- Petrović, I.; Kankaraš, M. & Cvetković, K. (2015): *Significance and Prospects of the Development of Air Defence System*, *Vojno delo*, 67 (6), 86-98.

- Petrović, I.; Kankaraš, M. & Gordić, P. (2014): *Model proračuna dugoročne finansijske održivosti izvođenja operacije kontrole i zaštite vazdušnog prostora* [Long-term Financial Sustainability of Airspace Control and Protection Operation – Calculation Model]. *Vojno delo*, 2014, 66 (4), 219-226.
- Sokry, A. (2014): *Life Cycle Costing of Military Equipment*, International Conference of Control, Dynamic Systems, and Robotics, Ottawa, Ontario, Canada, Paper No.45, 1-9.
- Sokry, A. (Forthcoming). A Golden Rule of Discounting for Civilian and Military Projects. DRDC CORA, Technical Memorandum, Ottawa, Canada.
- Sokry, A. (2011): *Optimal replacement of military aircraft: an economic approach*, *Defence and Peace Economics*, 22(6), 645-653.
- *Vizija danas*. (2015): http://www.vizijadanas.com/svet/mig_35.html (accessed mart 5, 2015).
- http://mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/informator/2016/novembar/plate_novembar_2016_cir.pdf.

Milan Kankaraš
Nenad Kapor
Ivan Petrović
Aleksandar Simić

UDK 341.226:65.011.47

Originalni naučni rad
Primljen 22.08.2017.
Odobren 19.03.2018.

EKONOMSKI ASPEKTI KONTROLE I ZAŠTITE VAZDUŠNOG PROSTORA

Kontrola i zaštita vazdušnog prostora značajna je za sve države sa bezbednosnih, političkih, ekonomskih i drugih aspekata. Međutim, kontrola i zaštita vazdušnog prostora zahteva angažovanje tehnologije i ljudi čije prisustvo generiše određene troškove. U ovom radu su prikazani rezultati istraživanja dugoročne finansijske održivosti kontrole i zaštite vazdušnog prostora na primeru Republike Srbije. Analiza troškova i dugoročna finansijska održivost izvršenja zadatka zaštite vazdušnog prostora, sprovedena je primenom softvera KOSTMOD, primenjujući podatke iz otvorenih izvora. Rešenja prikazana u radu, kao i izneti stavovi, predstavljaju viziju autorovog rada. Rad nudi praktična rešenja načina sprovođenja dugoročnih analiza i procena, te na osnovu tih rešenja može biti primenjen, kako za rešavanje ovog zadatka, tako i za rešavanje njemu sličnih.

Dakle, ovaj rad pruža potrebna rešenja za kontrolu i zaštitu vazdušnog prostora, ne samo sa vojnog, nego i sa ekonomskog aspekta.

Ključne reči: *Vazдушna odbrana, analiza troškova, KOSTMOD.*

EKONOMSKI ASPEKTI KORPORATIVNE BEZBEDNOSTI

Nakon pada Berlinskog zida i raspada istočnog bloka kao sastavni deo tranzicionih procesa, skoro neprimetno, odvijao se i proces demontaže države blagostanja. Ovaj proces je minimizirao uticaj institucionalnih mehanizama u svim sferama ljudskih aktivnosti, kako u tranzicionim, tako i u razvijenim kapitalističkim zemljama. Proces posebno dolazi do izražaja u sferi socijalne politike, ali i u uslovima poslovanja privrednih subjekata. Privredni subjekti pod pritiskom globalizacije, koja je bazirana na liberalizaciji trgovine i poslovanja, gube zaštitu državnih institucija koja je ranije postojala. Taj podrazumevani privilegovani položaj na domaćem tržištu i zaštita poslovnog sistema od neprijateljskog delovanja konkurencije postaje prošlost. Nove poslovne prilike koje nudi globalno tržište sa sobom nose i nove izazove u pogledu uspešnosti poslovanja i opstanka na tržištu. Korporacije su prinuđene da prilikom planiranja i realizacije poslovanja vode računa o većem broju parametara koji utiču na rezultate njihovih aktivnosti. U datim okolnostima je veoma važno voditi računa o ekonomskom ambijentu i uslovima rada, kako korisnika njihovih usluga, tako i zaposlenih u sistemu. Koncept ljudske bezbednosti daje dobar analitički okvir za razumevanje novih uslova i prepoznavanje najvažnijih faktora za uspešnost poslovanja korporacija.

Ključne reči: ekonomska bezbednost, korporativna bezbednost, koncept ljudske bezbednosti.

* Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija; djivica@gmail.com

** Pravni fakultet, Univerzitet Megatrend, Beograd; Akademija za nacionalnu bezbednost, Beograd, Srbija; ratko_ljubojevic@yahoo.com

1. Uvod

U literaturi vrlo često nailazimo na pojavu da autori korporativnu bezbednost izjednačavaju sa zaštitom finansijskog poslovanja, odnosno materijalnih sredstava u vlasništvu privrednih subjekata. Korporativna bezbednost je daleko kompleksniji i sveobuhvatniji pojam koji obuhvata sve poslovne aktivnosti unutar korporacija, ali i ambijent u kojem one realizuju svoje poslovanje. Razumevanje sadržaja pojma zahteva osnovna teorijska znanja iz sistema bezbednosti, kao i dobro poznavanje širih struktura od kojih zavisi uspešnost poslovanja korporacija.

Cilj ovoga rada je da ukaže na značaj ekonomskih aspekata korporativne bezbednosti kao faktora uspešnosti poslovnih sistema. Kao analitički okvir koji treba da doprinese potvrdi iznesene teze i olakša razumevanje argumentacije poslužiće koncept ljudske bezbednosti.

2. Definisane osnovnih pojmova

Na početku rada biće objašnjeni, tj. definisani osnovni pojmovi koji će se koristiti u analizi. Pri tome se ne ide u široku teorijsku elaboraciju već se daju teorijsko-metodološki koncepti koji obezbeđuju kvalitetnu analizu u radu.¹

2.1. Bezbednost

U literaturi se pojam bezbednost najčešće vezuje za državu, njene funkcije i stanje unutar granica, odnosno kao rezultanta delovanja nacionalnih država na globalnom nivou. S obzirom na funkciju teksta pred vama, širu raspravu na temu teorijskog određenja bezbednosti prepuštamo drugim autorima.² Naš cilj je da kroz analizu ekonomskih aspekata korporativne bezbednosti ukažemo na složenost, odnosno višeslojnost problema koju dobro ilustruje šema 1.

¹ Ograničenja u obimu rada ne dozvoljavaju širu teorijsku elaboraciju. Sa širim teorijskim okvirom zainteresovani mogu da se upoznaju preko literature citirane u tekstu koji sledi.

² U ovom radu se ne daje široko teorijsko određenje bezbednosti jer je osnovna intencija da se analizom uoči razlika između bezbednosti na nivou sistema (privrednih i državnih) i stanja individualne bezbednosti, odnosno njihovi uzročno posledični odnosi. Za dublju analizu i upoznavanje sa teorijom bezbednosti preporučujemo knjigu: Стајић Љубомир (2015): *Основи Безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*, Правни Факултет, Нови Сад.

Slika 1. Nivoi ekonomske bezbednosti

Izvor: Ianioglo Alina, Polajeva Tatjana (2016): "Origin and Definition of the Category of Economic Security of Enterprise", 9th International Scientific Conference, "Business and Management 2016", May 12–13, 2016, Gediminas Technical University, Vilnius, <http://bm.vgtu.lt/index.php/verslas/2016/paper/viewFile/47/47> (27.08. 2017.).

Za ovu priliku iskoristićemo Volfersovu definiciju bezbednosti koja kaže da je bezbednost u objektivnom pogledu odsustvo (prisustvo) pretnji po usvojene vrednosti, a u subjektivnom pogledu odsustvo straha da će te vrednosti biti ugrožene³. To konkretno znači da se bezbednost u datom kontekstu posmatra na opštem nivou (organizacije i sistema) kroz parametre čije vrednosti možemo registrovati putem odgovarajućih instrumenata - promena stanja se registruje na osnovu promene vrednosti izabranih indikatora. Drugi deo definicije, odnosi se na ličnu percepciju stanja bezbednosti pojedinaca u odnosu na individualni status, ali i situaciju u neposrednom okruženju (može se odnositi i na percepciju globalne situacije koja utiče na bezbednost zajednice kojoj pripadamo).

2.2. Koncept ljudske bezbednosti

Pojam bezbednosti je menjao svoj sadržaj kroz istoriju. U periodu feudalizma, na primer, bezbednost je bila rezervisana samo za aristokratiju tj. plemstvo, dok su ostali bili prepušteni na milost i nemilost okolnostima u kojima su živeli. Sa civilizacijskim napretkom došlo se do toga da je bezbednost, barem deklarativno, garantovana svim građanima. Država kao sistem institucija predstavlja organizovani oblik zaštite interesa građana koji žive na njenoj teritoriji.

Demokratske tekovine kroz predstavnički sistem dostigle su svoj vrhunac sa državom blagostanja. Krajem osamdesetih godina prošlog veka počinje agresivna kampanja neoliberalista koji tvrde da je država samo teret, parazit koji živi na račun preduzetnika i sputava njihove sposobnosti. Neokonzervativni pristup društvenoj organizaciji zanemaruje ulogu institucija u javnoj sferi

³ Baylis John, Smith, Steve (2005): *The Globalization of World Politics – An introduction to international relations*, Oxford univerzity press, New York, 300.

i zaštitu prava građana koji ne pripadaju ekonomskoj eliti. Negativni efekti novog pristupa društvenoj organizaciji posebno dolaze do izražaja u periodu tranzicije na prostoru nekadašnjeg istočnog bloka. Primenjeni tranzicioni model je u praksi dao katastrofalne rezultate. Građani su ostavljeni na milost i nemilost lokalnoj mafiji i nekadašnjoj partijskoj oligarhiji koja je iskoristila svoj privilegovani položaj za pljačkanje društvenih - državnih fondova. Istovremeno, institucije sistema bivaju iskorišćene kao paravan za pljačkašku privatizaciju i izvlačenje društvenog bogatstva u inostranstvo. Građani ostavljeni bez zaštite institucija bivaju *proterani* iz privrednog sistema, odnosno mogu da ostanu unutar njega samo kao jeftina radna snaga. Privredna situacija, privredni i ostali oblici kriminala ostavljaju građane bez elementarnih uslova za život. Zdravstveni sistem postaje nefunkcionalan i mnogi nisu u stanju da dobiju ni osnovne usluge. Nedostatak sredstava za život utiče na kvalitet ishrane i dodatno komplikuje zdravstvene prilike. Dolazak predatorskih korporacija, čiji je osnovni motiv maksimizacija profita, devastira životno okruženje. Korupcija podstaknuta niskim standardom državnih činovnika predstavlja plodno tlo za razvoj organizovanog kriminala raznih formi. Opisane prilike doprinose tome da se u takvom ambijentu niko ne oseća sigurnim. Obični građani su najčešće žrtve lokalnih „kabadahija“ i organizovanih bandi, dok tranzicioni profiteri organizuju svoje privatne armije ili koriste usluge profesionalnih firmi za obezbeđenje⁴.

Uočivši negativne globalne trendove u oblasti bezbednosti, eksperti UNDP su u izveštaju za 1994.godinu ponudili novi koncept bezbednosti, koji kroz kvantifikaciju odgovarajućih parametara treba da ukaže na izvore poremećaja u sistemu i doprinese njegovoj stabilnosti. Autori izveštaja naveli su sledećih sedam oblasti bitnih za određenje stanja bezbednosti, odnosno nebezbednosti na nekom prostoru⁵:

1. Ekonomska bezbednost,
2. Bezbednost ishrane,
3. Bezbednost zdravlja,
4. Ekološka bezbednost,
5. Lična bezbednost,
6. Bezbednost zajednice i
7. Politička bezbednost.

Navedene oblasti (dimenzije) pokazuju da bezbednost nije samo pitanje zaštite institucija i teritorije države već predstavlja složenu interakciju raznih faktora koji se prelamaju preko kvaliteta života građana koji žive unutar granica države. Svakako da se sa globalizacijom sve više govori i o uslovima na globalnom nivou, te u tom smislu govorimo o bezbednosti ljudi kao stanovnika

⁴ Đorđević LJ. Ivica (2013): *Ljudska bezbednost – globalni kontekst i primena u Srbiji*, Institut za uporedno pravo & Dosije, Beograd.

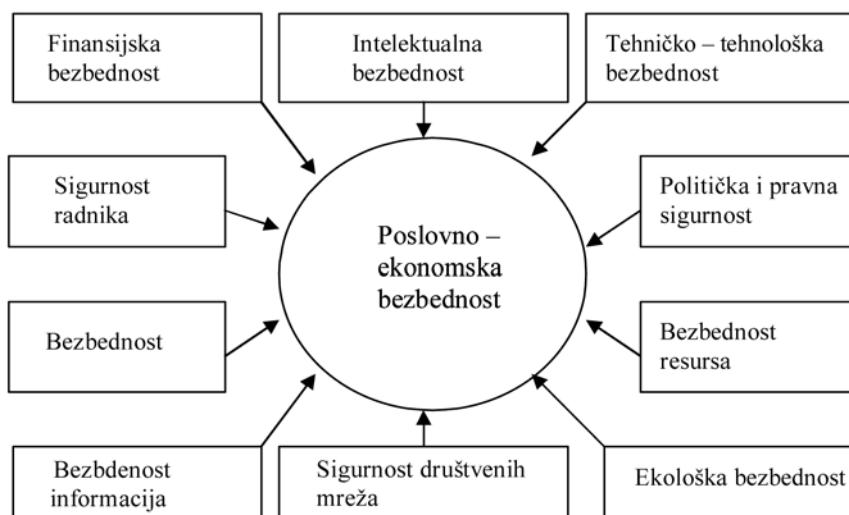
⁵ UNDP (1994): *Human Development Report*, Oxford University Press, New York – Oxford, 24-25.

planete. Ovaj integralni pristup bezbednosti pokazuje da se bezbednost ljudi, poslovnih sistema i države, ne može posmatrati nezavisno od globalnih uslova koji sve manje zavise od institucija nacionalnih država, a sve više dolaze do izražaja ekonomska moć korporacija i snaga neformalnih društvenih grupa.

2.3. Ekonomska bezbednost

Ekonomska dimenzija bezbednosti je vrlo važna za opšti osećaj sigurnosti ljudi u njihovim svakodnevnim aktivnostima, kao i za dugoročno ispunjenje potencijala pojedinaca, porodice i zajednice. U odnosu na širi kontekst, ekonomska bezbednost predstavlja elemenat nacionalne bezbednosti koji odlučujuće utiče na radni i životni ambijent građana. Pojedinaac se pojavljuje u višestrukim ulogama, i to kao individua sa svojim ličnim potrebama, član porodice, radnik u privrednom sistemu (korporaciji, preduzeću), državljanin – pripadnik zajednice koja živi na prostoru omeđenom administrativnim granicama države i konačno kao građanin sveta.

Slika 2. Opšta šema elemenata poslovno – ekonomske bezbednosti

Izvor: Arefyeva Olena (2004): “Environmental Factors Determining Economic Security of Businesses and Ist Elements“, *Problems and Perspectives in Management*, 2/2004, 207.

Na osnovu šeme 2. možemo reći da ekonomska bezbednost obuhvata mikroekonomski i makroekonomski nivo. Mikroekonomski se odnosi na pojedinačne ekonomske subjekte sa fokusom na sigurnost prihoda, kao i njihov nivo koji garantuje zadovoljavanje potreba ljudi. Na mikroekonomskom nivou vrlo su značajni odnosi u procesu proizvodnje, raspodele i potrošnje između nepo-

srednjih učesnika u privrednim aktivnostima. Na individualnom nivou cilj je obezbeđenje sredstva za dostojanstven život radnika, odnosno njihovih porodica, dok je na nivou preduzeća cilj održivost poslovanja koja podrazumeva ne samo očuvanje postojećeg nivoa aktivnosti, već i njihovo proširenje.

Makroekonomski nivo ekonomske bezbednosti podrazumeva ambijent u kome se obavljaju ekonomske aktivnosti pojedinaca i privrednih subjekata, tržišni ambijent i nezavisnost institucija koje treba da obezbede regularnost pri funkcionisanju tržišnih mehanizama. Karakter sistema raspodele⁶ direktno utiče na političku stabilnost sistema koja podrazumeva postojanje pravne sigurnost kako na individualnom, tako i na nivou analiziranog prostora.

Ekonomski ambijent određuje uslove života i rada građana, privrednih subjekata kao i funkcionisanje institucija. Slobodno možemo da kažemo kako je nivo korporativne bezbednosti određen, između ostalog i, ekonomskim uslovima na prostoru delovanja korporacija koji utiču na rezultate poslovanja. Stabilnost prilika na nekom prostoru, između ostalog, zavisi od karaktera aktuelnog ekonomskog sistema, ravnomernosti u raspodeli bogatstva, nivoa nezaposlenosti, izvesnosti prihoda i ostalih ekonomskih parametara. Ekonomska nesigurnost je povezana sa nestabilnošću ekonomskog sistema i makroekonomskih performansi, te može da izazove socijalne tenzije koje u krajnjem predstavljaju loš ambijent za poslovanje privrednih subjekata.

2.4. Korporativna bezbednost

Razlog formiranja i cilj poslovanja svake korporacije je ostvarivanje dobiti. Reč je o privatnom kapitalu, radu i energiji koji se koncentrišu na jednom mestu kako bi se ostvario dobitak za učesnike u tom procesu. Ostvarenje postavljenog cilja podrazumeva zaštitu od negativnih uticaja iz okruženja putem prevencije, odnosno izgradnje sistema sposobnog da se odupre svim izazovima i pretnjama koji umanjuju rezultate poslovanja. Uspeh u poslovanju podrazumeva finansijsku stabilnost i nezavisnost korporacije, što znači postojanje konstantnog priliva koji je veći od troškova.

Korporacija predstavlja poslovni entitet koji je zakonom priznat kao pravno lice nastalo u cilju sjedinjavanja i grupisanja poslovnih interesa i kao takva predstavlja najčešću formu savremenog poslovnog udruživanja. Za korporaciju je važna sposobnost prilagođavanja bezbednosnim izazovima, rizicima i pretnjama iz okruženja. Poslovni sistem mora da bude otporan na negativne uticaje kako bi opstao i uspešno poslovao. U datom kontekstu opredelićemo se za pristup po kome *korporativna bezbednost predstavlja stratešku funkciju korporacije, koja ima za cilj ostvarivanje poslovnog uspeha, što podrazumeva: eliminaciju svih rizika i faktora koji mogu da utiču na ostvarenje poslovnog uspeha; svođenje negativnih*

⁶ Pravednost u raspodeli ostvarenog dohotka i princip jednakih šansi za sve učesnike u privrednim aktivnostima.

*efekata na najmanju moguću meru; sposobnost funkcionisanja u uslovima kriza, njihovo prevazilaženje i normalizaciju poslovanja.*⁷

3. Ekonomski ambijent kao širi kontekst korporativne bezbednosti

U zavisnosti od fokusa istraživanja i akademskog profila istraživača u literaturi nailazimo na pojmove poput politička, vojna, naučno - tehnološka, demografska, ekonomska, ekološka, informaciona i ostale vrste bezbednosti. Svaka od ovih oblasti se može još raščlaniti, ali možemo da govorimo i o njihovim preklapanjima i međusobnim relacijama. Tako, na primer, već pomenuta ljudska bezbednost je jedinstvena po holističkom pristupu jer obuhvata sve aspekte života i rada građana dovodeći u vezu radni i životni ambijent sa prirodnim okruženjem, političkim sistemom, efikasnošću rada institucija i stepenom demokratske kontrole u odnosu na klasične institucionalne mehanizme bezbednosti.

Svesni kritika kojima će ovaj tekst biti izložen od strane pristalica realpolitike i državocentričnog koncepta bezbednosti, odnosno onih koji bezbednost posmatraju isključivo kroz prizmu policijskih i vojnih funkcija, postoji potreba da se ukaže na činjenicu da klasični instrumenti bezbednosti nisu dovoljni za održanje stabilnosti države, pružanje bezbednosti njenim građanima i privrednim subjektima koji posluju unutar nacionalnih granica. Sekjuritizacija ekonomskih faktora predstavlja neizbežnu pojavu u strategijama velikih privrednih sistema, jer je važna za uspeh korporacija kao i za održanje stabilnosti država.

3.1. Uticaj globalnih prilika na korporativnu bezbednost

Za sveobuhvatnu analizu uticaja ekonomskih prilika na bezbednosnu situaciju treba da se ima u vidu globalna povezanost ekonomskih tokova. Po sistemu spojenih sudova ekonomski uslovi (prilike i neprilike) prelivaju se između geografski udaljenih regiona i različitih privrednih grana. Svetske ekonomske krize svojim posledicama širom planete pokazuju koliko su države povezane nezavisno od njihove volje i prirode društveno - ekonomskih sistema.

Analiza globalizacije ekonomskih tokova nije kompletna bez uključivanja geopolitike velikih sila, posebno u odnosu na prostor koji je predmet analize. Razumevanje aktuelnih procesa je važno za projekciju budućih trendova, na primer aktuelna preraspodela globalne moći (imali smo u jednom trenutku bipolarni poredak, zatim unipolarni i danas nešto što se definiše kao multipolarnost), utiče na globalne uslove poslovanja. Takođe, procena značaja

⁷ Trivan Dragan (2012): *Korporativna bezbednost*, Dosije studio, Beograd, 82.

pojedinih regiona u geopolitičkim projektima velikih sila odlučujuće utiče na stabilnost poslovanja unutar odnosnih regiona.

Uticaji globalne situacije se reflektuju na nacionalni nivo, gde država kao administrativna celina sa sistemom institucija uređuje i kontroliše prostor. Uspešnost rada institucija najbolje se vidi kroz regionalne prilike, jake države uspevaju da minimiziraju regionalne razlike unutar svojih granica što se odražava i na ekonomski status građana, kao i privrednih subjekata. Na nacionalnom nivou država se ne može posmatrati kao kompaktna teritorija, njene karakteristike zavise od prirode političkog sistema, demokratske kontrole rada institucija i njihove efikasnosti. Postoje razlike u odnosu na geografske karakteristike i klimatska obeležja, kulturološke razlike kod višenacionalnih celina, razlike između siromašnih i bogatih. Ekonomska situacija na nekom prostoru zavisi između ostalog i od tradicija, sistema organizacije privrednih subjekata, ali i navika u potrošnji stanovništva i raspoloživosti sredstava.

Promena u uslovima poslovanja koja dolazi izvan poslovnog sistema može drastično da promeni njegov položaj u odnosu na konkurenciju. Globalna ekonomska kriza u nekim državama poprima drastičnije forme, dok su neke privrede uspele da reaguju na vreme i minimiziraju negativne efekte. Poslovni sistemi moraju da prilagođavaju svoje aktivnosti u odnosu na tu činjenicu. Poremećaji na finansijskim tržištima dovode do promene kamatnih stopa čija visina može biti presudna za realizaciju poslovnih planova. Retko koja korporacija danas može da finansira prodaju kapitalnih dobara bez učešća banaka. Primera radi, korporacije iz Srbije, zemlje koja je sa B rejtingom na tržištu kapitala, moraju da plate višu kamatnu stopu nego korporacije iz skandinavskih zemalja. To znači da korporacije čije je sedište na prostoru Srbije imaju nepovoljniju tržišnu poziciju zbog uslova kreditiranja prodaje, koji odlučujuće utiču na plasman proizvoda. Roba iz Srbije ima veću konačnu cenu proizvoda zbog visoke kamatne stope i ne može da bude konkurentna robi iste kategorije koja dolazi sa prostora gde su kamatne stope niže.

Politička stabilnost i pravna sigurnost takođe predstavljaju važne faktori za uspeh u poslovanju. Mogućnost destabilizacije unutrašnjih i spoljašnjih političkih prilika menja odnos korporacija prema planirnim aktivnostima. Iz tog razloga, transnacionalne korporacije u svojim dugoročnim planovima uključuju i projekcije mogućih scenarija razvoja događaja kako bi mogle da adekvatno reaguju na političke promene, odnosno izmene domaćeg i inostranog zakonodavstva.

Stabilnost poslovanja podrazumeva postojanost pravnog sistema. Česte promene pravne regulative nisu spojive sa dugoročnim strateškim planovima velikih poslovnih sistema. Velike korporacije prave kratkoročne i dugoročne planove, ali imaju i strateške vizije kojima projektuju razvoj na 10 i više godina unapred. Prostori na kojima su česte promene u funkcionisanju državnih institucija, gde se sa promenom vlastodržaca menjaju i uslovi poslovanja, nisu privlačni za dolazak i širenje poslovanja ozbiljnih poslovnih sistema sa tradicijom.

3.2. Uticaj neposrednog okruženja na ekonomsku bezbednost korporacija

Stanje korporativne bezbednosti treba da se analizira i u kontekstu opštih uslova za život i rad na konkretnom prostoru. Ranije smo mogli da vidimo kako uspešnost korporacija zavisi i od globalnih prilika, tako da je teško odvojiti nacionalni nivo od uticaja procesa iz šireg okruženja. U datom kontekstu treba naglasiti da postoje određene kvalitativne razlike u uslovima poslovanja transnacionalnih poslovnih sistema i korporacija koje rade isključivo unutar teritorije države gde su osnovane. Transnacionalne korporacije (TNK) mogu u određenoj meri da koriste prednosti i nedostatke zemalja u kojima posluju kako bi maksimizirale svoju dobit. Korporacije čije je poslovanje ograničeno na prostor jedne države imaju sužen manevarski prostor za korekciju nedostataka unutar privrednog ambijenta.

Ravnopravnost u tretmanu u odnosu na konkurenciju je važna za ostvarivanje pozitivnih rezultata poslovanja. Indikator za fer i ravnopravne uslove poslovanja može da bude stepen korupcije na nekom prostoru. Ukoliko je država sa visokim stepenom korupcije, onda je velika verovatnoća da uslovi poslovanja na njenom prostoru nisu isti za sve, odnosno da neke korporacije imaju privilegovan položaj zbog bliskih veza sa predstavnicima države. Ukoliko su državni službenici skloni korupciji onda zakonom propisani okvir poslovanja nije obavezan za sve, odnosno postoji mogućnost ucene od strane inspekcijskih službi i državnih funkcionera, koji svojim nelegalnim zahtevima uvećavaju troškove poslovanja. Indeks percepcije korupcije (Corruption Perceptions Index – CPI)⁸ je dobar pokazatelj pravne sigurnosti privrednih subjekata.

Stabilan kurs lokalne valute predstavlja jedan od važnih uslova za uspešno poslovanje. Stabilan kurs garantuje očuvanje nivoa ostvarene zarade, kao i realizaciju planiranih poslovnih aktivnosti. Nezavisnost centralne banke omogućava jednak tretman svim privrednim akterima, u suprotnom moguće su manipulacije na deviznom tržištu pomoću kojih povlašćene grupe mogu na bazi insajderskih informacija da profitiraju od promene kursa i ostvare spekulativnu dobit.

⁸ Indeksom percepcije korupcije se meri stepen u kojem se opaža korumpiranost javnih službenika i političara. Svake godine Transparency International formira rang listu zemalja na osnovu utvrđenog stepena korupcije. Na globalnom nivou ovaj indeks se utvrđuje na osnovu 13 različitih istraživanja i studija, koje sprovode nezavisne institucije ispitujući preduzetnike, analitičare i lokalne stručnjake. Za validnost indeksa dovoljno je minimum 3 nezavisnih istraživanja za konkretnu zemlju. Vrednost indeksa je u rasponu od 0-100. S tim što 0 predstavlja najviši nivo korupcije, a 100 potpuno odsustvo korupcije. Na vrhu liste za 2016.godinu nalaze se Danska i Novi Zeland sa po 90 poena, a na dnu liste Somalija sa 10 poena. Na istoj listi Republika Srbija se nalazi na 72 mestu, od 176 rangiranih zemalja, sa ukupnim brojem bodova 42.

Transparentnost Srbija (2017): *Saopštenje za javnost: Indeks percepcije korupcije Transparency International – stagnacija na listi, odsustvo suštinskog napretka u stvarnosti*, Januar 2017, Beograd, http://www.transparentnost.org.rs/images/dokumenti_uz_vesti/CPI_2016_saopstenje_srpski_januar_2017.pdf (03.01. 2018.)

Razvijenost tržišne infrastrukture pod kojom ne podrazumevamo samo kilometre saobraćajnica, gasovoda i ostalih energetskih objekata, već i institucionalizaciju tržišnih mehanizama. Institucionalna kontrola poslovanja podrazumeva pravila koja podjednako važe za sve i ukoliko se ne poštuju da se prekršitelji sankcionišu. Primena nacionalnih i međunarodnih standarda kvaliteta i organizacije garantuju konstantan kvalitet usluga i robe koja se nabavlja od domaćih proizvođača. Poštovanje predviđenih procedura u saradnji sa institucijama u vezi uvoza i izvoza, kao i oblici komunikacije sa partnerskim organizacijama preduslov su zaštite i stabilnosti poslovnih aktivnosti.

Nivo naučnog i tehnološkog razvoja predstavlja jedan od faktora koji mogu da utiču na uspešnost poslovanja, odnosno privlačnost prostora za nove investitore. Ukoliko postoji dobra nacionalna naučno-tehnološka baza i na toj osnovi razvijeni proizvodni kapaciteti, odnosno odgovarajuća obrazovna struktura radne snage, visoko tehnološki razvijeni poslovni sistemi imaju dobar motiv da svoje ispostave grade na takvom prostoru. Pored toga što mogu da dobiju kvalifikovanu domaću radnu snagu, čije je angažovanje uvek jeftinije nego dovođenje kadrova sa strane, novi investitori dobijaju potencijalne partnere u realizaciji poslovnog programa koji su već prisutni. Uspešno poslovanje velikih poslovnih sistema na nekom prostoru uvek je dobra preporuka za dolazak novih investitora.

Pod spoljašnje uticaje mogu se podvesti i **prirodni faktori** (klima, hidrografske karakteristike prostora, plodno zemljište, rudno bogatstvo...). Prilikom izbora novih lokacija za širenje poslovnih mreža vrlo značajno mesto ima i procena rizika od mogućih poplava, zemljotresa, razornih vetrova, suša itd. Koliko god vladalo mišljenje da strani kapital u zemlje u razvoju, odnosno nerazvijene zemlje dolazi isključivo zbog niskih troškova radne snage i ekološke zaštite, korporacije sa strateškom vizijom vode računa o nivou zagađenosti prirodnog okruženja i uslovima u kojima će raditi njihovi zaposleni. Zagađen vazduh, nedostatak zdrave vode za piće i ostali ekološki faktori mogu da ugroze vitalnost radne snage i negativno utiču na produktivnost korporacija.

4. Unutrašnji faktori od značaja za ekonomsku bezbednost korporacija

Dostizanje ekonomske održivosti podrazumeva postojanje odgovarajuće unutrašnje strukture koja je usaglašena sa potrebama korporacija, odnosno delatnošću firme i njenom poslovnom strategijom. Menadžment korporacije treba da ima viziju koja se manifestuje putem konkretnih planova i njihovom realizacijom. Ukoliko su planovi loše urađeni i postavljeni nerealni ciljevi korporacija je u problemu. Uspostavljanje funkcionalnog poslovnog sistema zavisi od sposobnosti menadžmenta da uskladi planove sa raspoloživim kapacitetima korporacije, uzimajući pri tom u obzir i situaciju u poslovnom

okruženju. Raspoloživi kadrovi, unutrašnja pravna akta, sistem zaštite i reagovanje u vanrednim okolnostima samo su neki od faktora koji mogu da utiču na ekonomsku bezbednost korporacija.

Kadrovska struktura unutar korporacije treba da je bazirana na odgovarajućoj selekciji koja obezbeđuje izbor potrebnih kvalifikacionih profila u cilju podizanja konkurentnosti korporacije. Pogrešan je pristup da se evaluacija profila zaposlenih završava sa njihovim ulaskom u korporaciju. Rad osoblja treba da se prati u kontinuitetu kako bi sposobni dobili adekvatnu nagradu i karijerno napredovanje u cilju sprečavanja odlaska sposobnih i kvalifikovanih kadrova. U nekim profesijama potrebne su godine za sticanje neophodnih znanja i veština. Pored formalnog obrazovanja kroz praksu zaposleni stižu i tzv. *know-how* specifičan za organizacionu strukturu i potrebe korporacije gde zaposleni rade. Kadrove sa specijalizovanim znanjima i veštinama bitnim za funkcionisanje korporacija treba sačuvati, jer je u njih ulagano kroz razne forme usavršavanja u dužem vremenskom periodu.

Racionalna upotreba resursa u skladu sa organizacionim karakteristikama korporacije predstavlja odgovoran odnos prema njenom interesu kao celine, zaposlenih radnika, kao i neposrednom okruženju. Intenzivna proizvodnja, preko ili na granici projektovanih kapaciteta, dovodi do zamora ljudi i materijala, povećava škart i mogućnost povrede na radnom mestu, odnosno izazivanje nesrećnih slučajeva čiji efekti, pored materijalnih i finansijskih gubitaka, mogu da budu i zagađenje životnog okruženja šireg prostora oko pogona.

Produktivnost nije pitanje koje se tiče samo neposrednih izvršilaca i tehničko-tehnoloških rešenja. Pored sposobnosti i veština radnika, odnosno proizvodnih kapaciteta, nizak nivo produktivnosti sistema može da bude rezultat loše klimatizacije, neadekvatnog osvetljenja, povišenog nivoa buke i ostalih negativnih uticaja. Zbog loših uslova rada zaposleni postaju skloniji greškama u procesu obavljanja njihovih zadataka, podložniji su povredama itd. Opisana situacija može biti odraz pogrešne selekcije rukovodećih kadrova koji ne mogu da isprate zahteve radnog procesa.

Unutrašnja pravna regulativa može da izazove određene probleme u poslovanju. Korporacija treba da ima pravni okvir koji garantuje prava i precizno definiše obaveze zaposlenih. Jasno utvrđena prava i obaveze zaposlenih deluju stimulatивно u odnosu na interese korporacije i podižu njihovu produktivnost. Odgovarajućim pravnim aktom regulišu se i pitanja poput obaveza čuvanja poslovne tajne i uslovi pod kojima se prekida radni odnos, čime se sprečava otkicanje informacija kritičnih za funkcionisanje korporacije.

Sistem zaštite od ugrožavanja spolja i iznutra treba da je projektovan tako da omogućava uvid u unutrašnju situaciju, reaguje na pojavu poremećaja u međuljudskim odnosima koji mogu da se odraze na funkcionalnost korporacije. Nezadovoljstvo sopstvenim statusom može da bude motiv za preduzimanje koraka protiv interesa korporacije. Informaciona zaštita poslovanja treba

da onemogući oticanje važnih informacija o prirodi poslovnog sistema, proizvodnim procesima i tehnološkim tajnama. Nedovoljna sistemska zaštita može da prouzrokuje štetu koja u krajnjem dovodi do kolapsa celog poslovnog sistema, ili dela delatnosti korporacije.

Planovi reagovanja u vanrednim situacijama su neophodni kao zakonska obaveza, ali postoje zahtevi koji zavise i od prirode delatnosti korporacije. Na primer, korporacije iz oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija koje pružaju usluge širokom krugu korisnika, moraju da održavaju kontinuitet u poslovanju bez obzira na spoljašnje i unutrašnje okolnosti. U korporacijama kod kojih je posebno važan kontinuitet u pružanju usluga, odnosno obavljanju delatnosti, projektuju se rezervni kapaciteti kako bi se u slučaju kvara problem trenutno premostio.

5. Zaključak

Za sveobuhvatnu analizu ekonomskih aspekata korporativne bezbednosti neophodno je uzeti u obzir karakteristike prostora na kome se odvijaju aktivnosti korporacije, kao i unutrašnju organizacionu strukturu. S obzirom da je osnovni cilj nastajanja korporacije ostvarivanje zarade, onda svi faktori koji su od značaja za dostizanje postavljenog cilja treba da budu predmet analize. Odnos troškova i koristi (Cost – benefit analysis) u najvećem broju slučajeva daje potrebne odgovore na pitanja vezana za faktore proizvodnje, odnosno obavljanja osnovne delatnosti korporacije. Međutim, s obzirom da se poslovna delatnost obavlja u nekontrolisanom okruženju u kome uslovi zavise od niza faktora koje je često teško kvantifikovati, neophodna je multivarijaciona analiza koja zahteva analitičare raznih profila, koji su u stanju da na pravi način vrednuju parametre koji su značajni za uspešnost poslovanja korporacija. Podizanje nivoa ekonomske bezbednosti preduzeća podrazumeva identifikovanje kritičnih parametara poslovanja unutar korporacije, kao i faktora od značaja za bezbednost koji dolaze iz okruženja (nacionalni i globalni nivo).

Koncept ljudske bezbednosti zahvaljujući svom holističkom pristupu bezbednosnom ambijentu, daje dobar analitički okvir koji može da podigne nivo kvaliteta analize. Identifikovanje kritičnih uslova nije moguće bez uzimanja u obzir ekonomskih prilika na prostoru na kome posluje korporacija. Treba da se uzme u obzir i to da iza niskog standarda stanovništva postoji niz aspekata koji mogu negativno da utiču na poslovanje korporacije. Siromaštvo je najčešće rezultat lošeg rada institucija, partitokratske prakse i visokog stepena korumpiranosti državnih institucija. Korumpiranost institucija po pravilu iziskuje dodatne izdatke za podmićivanje državnih službenika. Takođe postoji velika verovatnoća da se u korumpiranom sistemu ne poštuju standardi kvaliteta i nema pouzdanosti u pružanju infrastrukturnih servisa, koji zavise od

efikasnosti lokalnih organa vlasti. Visok stepen korupcije sa niskim standardom predstavlja amalgam čije su posledice visok stepen kriminalnih aktivnosti kojima se ugrožava sigurnost građana i bezbednost zajednice. S obzirom da se lokalne navike i praksa iz okruženja prelivaju unutar poslovne organizacije korporacija, to može da predstavlja veliki bezbednosni izazov. Postoji opasnost da zaposleni budu meta ucena i otmica, odnosno da proizvodi budu kontaminirani kao posledica nepoštovanja ekoloških standarda. Visok nivo zagađenja vazduha, kontaminacija hrane i vode utiču na opšte zdravstvene prilike što se direktno odražava i na radnu sposobnost zaposlenih, njihovu produktivnost i odsustvovanje sa radnog mesta.

Na kraju treba naglasiti da je za ostvarenje ekonomske bezbednosti korporacija neophodan tim sastavljen od kadrova raznih profila ekspertize. Pored ekonomista, sektor korporativne bezbednosti treba da ima (ili angažuje po potrebi) i pravnike, informatičare; eksperte za organizaciju rada i oblast bezbednosti i zaštite na radu, kao i kadrove osposobljene za planiranje postupaka u uslovima vanrednih situacija. Zavisno od razvijenosti poslovne mreže dodatno mogu da se angažuju i stručnjaci za geoekonomiju (geopolitiku), odnosno kadrovi specijalizovani za regione koji su u fokusu interesa korporacije. Samo uz svestranu analizu uslova poslovanja i prilagođavanje unutrašnje strukture datim okolnostima moguć je uspeh (i opstanak) korporacija u složenom i dinamičnom okruženju.

Literatura

- Arefyeva Olena (2004): "Environmental Factors Determining Economic Security of Businesses and Its Elements", *Problems and Perspectives in Management*, 2/2004, 205-210.
- Baylis John, Smith, Steve (2005): *The Globalization of World Politics – An introduction to international relations*, Oxford university press, New York.
- Crump Justin (2015): *Corporate Security Intelligence and Strategic Decision Making*, CRC Press Taylor & Francis Group, Boca Raton.
- Đorđević LJ. Ivica (2013): *Ljudska bezbednost – globalni kontekst i primena u Srbiji*, Institut za uporedno pravo & Dosije, Beograd.
- Ianioglo Alina, Polajeva Tatjana (2016): "Origin and Definition of the Category of Economic Security of Enterprise", *9th International Scientific Conference, "Business and Management 2016"*, May 12–13, 2016, Gediminas Technical University, Vilnius, <http://bm.vgtu.lt/index.php/verslas/2016/paper/viewFile/47/47> (27.08. 2017).
- Ivandić – Vidović Darija, Karlović Lidija, Ostojić Alen (2011): *Korporativna sigurnost*, Udruga hrvatskih menadžera sigurnosti – UHMS, Zagreb.
- Stajić Ljubomir (2015): *Osnovi Bezbednosti – sa osnovama istraživanja bezbednosnih pojava*, Pravni Fakultet, Novi Sad.

- Stojanović Milan, Pavlović Dejan (2014): *Ekonomska bezbednost poslovanja*, Škola plus i Srpska asocijacija menadžera korporativne bezbednosti, Beograd.
- Transparentnost Srbija (2017): *Saopštenje za javnost: Indeks percepcije korupcije Transparency International – stagnacija na listi, odsustvo suštinskog napretka u stvarnosti*, Januar 2017, Beograd, http://www.transparentnost.org.rs/images/dokumenti_uz_vesti/CPI_2016_saopstenje_srpski_januar_2017.pdf (03.01. 2018.)
- Trivan Dragan (2012): *Korporativna bezbednost*, Dosije studio, Beograd.
- UNDP (1994): *Human Development Report*, Oxford University Press, New York – Oxford.
- Walby Kevin, Lippert K. Randy eds. (2014): *Corporate Security in the 21st Century Theory and Practice in International Perspective*, Palgrave Macmillan, New York and Hampshire.

ECONOMIC ASPECTS OF CORPORATE SECURITY

After the fall of the Berlin Wall and the collapse of the Eastern Bloc as an integral part of the transitional processes, the process of dismantling of the welfare state took place almost invisibly. This process minimized the impact of institutional mechanisms in all spheres of human activity in both transition and developed capitalist countries. The process is particularly prominent in the sphere of social policy, but also in the business environment of business entities. Business entities under the pressure of globalization, which implies liberalization of trade and business, keep losing the protection of state institutions, which was implied earlier. The default privileged position on the domestic market and the protection of the business system from the hostile operation of competition is becoming a past. New business opportunities offered by the global market bring with it new challenges in terms of business success and survival on such a market. Corporations are forced to take into account a number of parameters that affect the results of their activities when planning and realizing their operations. A very important moment is the economic environment and the conditions of life and work of the users of their services, as well as the employees in the system. The concept of human security provides a good analytical framework for understanding new conditions and identifying important factors for business success.

Keywords: Economic Security, Corporate Security, Human Security Concept.

YOUTH UNEMPLOYMENT AND ENTREPRENEURSHIP IN SERBIA

The problem of unemployment is one of the key questions of every modern economy and one of the most important indicators of its efficiency. A higher level of entrepreneurial interest and activities can be an important part of economic growth. However, most citizens, especially young people, are more oriented towards finding work in existing companies than starting their own business. Therefore, the primary goal of the research is better understanding of the interests of senior students at universities in Serbia, in terms of entrepreneurial careers and identifying the key factors that influence them. The study is based on a modification of social cognitive theory model, focusing primarily on the interests and goals of students in terms of entrepreneurship.

Keywords: *unemployment, entrepreneurship, career, founding one's own business, interests and goals of young people.*

* Faculty of Business Studies, Megatrend University; atosovic@megatrend.edu.rs

** Karolinska University Hospital; darko@neam.se

1. Introduction

All countries have been facing the unemployment issue for a long time. A large percentage of unemployment causes concerns because of all socio-economic factors that cause this phenomenon directly. First of all, it disrupts the economic welfare, reduces economic output, decreases human capital, and increases the rate of crime and social instability.

According to the report of the International Labor Organization,¹ the number of the unemployed in 2014 was 201 million people. The problem of unemployment is present not only in the developing countries, but also in the advanced and developed ones, with young people making the majority of the total number of the unemployed. Global unemployment rate among the young was 13% in 2014, compared to 12.8% in 2012 and 11.5% in 2007. This means that 73.6 million young people were unemployed worldwide in 2014, with an increase of 4.1 million since 2007.

In Serbia, the unemployment rate in 2014 was 22.2%. This figure is expected to decline slightly to 17.7% in 2019. However, the trend of high unemployment rate among the young will continue in the forthcoming years, with minor variations.²

Based on these indicators, the question is why young people, mostly affected by the problem, are not more oriented toward setting up their own business in order to provide jobs and opportunities for advancement. Starting one's own business means creating business, and not waiting to get work from somebody else, as well as being ready to take risks while realizing one's own ideas into practice.

Therefore, an entrepreneur can be characterized as someone who starts a new business, who recognizes an opportunity and creates the appropriate organization to take advantage of the opportunity.³ Furthermore, according to Timmons, entrepreneurship can be defined as the ability to create something practical out of nothing as well as the ability to create a team of associates who will be able to solve a number of strategic and operational problems in business.⁴

For the purposes of this CEVES research on the attitudes on entrepreneurship, the question what type of job they want, or the means of ensuring the existence for which citizens would opt for if they could choose, looks like this:⁵

¹ International Labour Organization (2014): *World of Work Report 2014: Developing with jobs* / International Labour Office. Geneva: ILO, 2014

² *Ibid.*

³ Bygrave W. D., Zacharakis A. (2010): *Entrepreneurship*. Wiley, 2 edition.

⁴ Avlijaš, R. (2010): *Preduzetništvo*. Beograd, Univerzitet Singidunum.

⁵ Centar za visoke ekonomske studije – CEVES (2014): *Preduzetništvo u Srbija – nužda ili prilika*, Beograd, www.ceves.org.rs.

- 30% opted for the option - *Start your own business* (meaning setting up your own company, doing the business on your own or having your agency)
- 65% opted for the option - *To work for salary in the public sector* (public sector comprises state or municipal administration, education, health care and similar services, as well as public enterprises)
- 5% opted for the option - *To work for salary in the private sector* (private sector includes large, medium or small domestic or foreign enterprises).

CEVES study⁶ points out that self-employment decreases with age, meaning that the young prefer it more, those aged from 18 to 29 (36%), and the ones who like it the least, are older than 60 (23 %). In addition, men are more prone to entrepreneurship (33%) than women (27%), as well as the ones who have secondary school degree (33%) than the less educated (26%) and the highly educated (28%).

Another study conducted in Serbia by the non-governmental organization Pro Concept⁷ states that young people are not familiar with entrepreneurship and that they are more oriented towards finding a job than setting up their own. Insufficient knowledge and even fear of failure are some of the reasons for the lack of entrepreneurial spirit with the young. Moreover, the education system does not do enough to expand the entrepreneurial spirit. Although entrepreneurship and innovation are self-motivated efforts of creative individuals and / or groups, this does not mean that the role of the state is marginal.⁸

Consequently, the survey was conducted among students in their final year of studies at universities in Serbia in order to get information about the level of interest and goals of students in terms of starting their own business after graduation. In order to have a better insight into all the circumstances regarding the unemployed issue, the analysis of unemployment of the young in Serbia has been conducted.

2. Analysis of youth unemployment in Serbia

Unemployment is one of the key macroeconomic problems that the countries of the Western Balkans have been facing during the process of transition. Compared to European Union countries, unemployment in this part of Europe is four to five times higher. However, a surprising and worrying fact is that youth unemployment rate is extremely high in both developed and less developed countries of Europe, as well as worldwide.

⁶ *Ibid.*

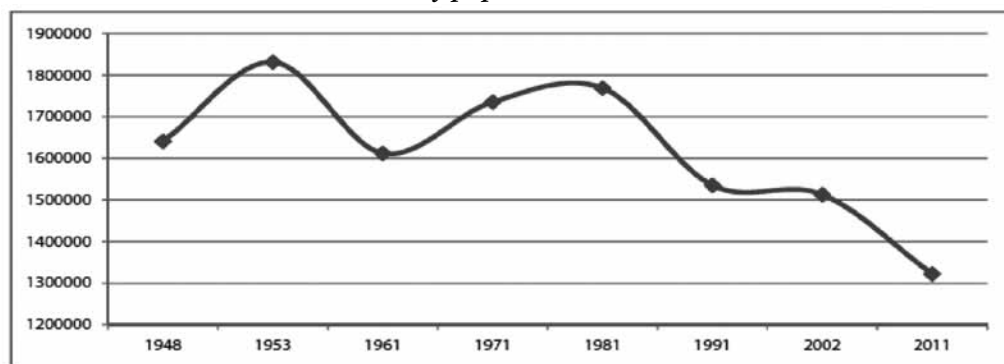
⁷ ProConcept. (2009): *Smisli Biznis, Osnovna Projektna Studija*, <http://smislibiznis.rs/322/>

⁸ Petrović, D. (2016): *Makroekonomski ambijent u funkciji podsticanja inovacija I preduzetništva – primer države Izrael* -, *Megatrend Review*, Vol. 13 (1) 2016, 1-35.

According to the National Employment Service⁹ and the records for 2015, in Serbia, the young ones are waiting for a job for two years on an average, and currently there are 186,000 registered unemployed persons up to 30 years of age, which is about 25.3 per cent out of the total number of the unemployed. At the conference entitled “Youth unemployment - from desire to careers, how to get a job” Neda Milanovic from the National Employment Service pointed out that Serbia has a very high youth unemployment rate, twice the size compared to the general population of unemployment, specifying that it amounts to 43.1 % while the unemployed of those aged up to 30 accounts for 118,614 people, 63.8 % of whom are fist-time job seekers.¹⁰

The study worth mentioning here is *The young in Serbia at the beginning of the 21st century*¹¹, dealing with the problem of young people, providing constructive suggestions how to reduce or overcome problems in the future. The study states that from 1991 to 2011 there was a steady decline in the total population by 8.1%, and in the number of young people since 1981 by as much as 25.2% (Chart 1). An additional problem was reflected in the “low” rate of natural unemployment.¹² The specific situation in Serbia, which is characterized by low standards, high percentage of unemployment, as well as a lot of other problems and challenges that young people face, led to moving up the upper limit of youth to the age of thirty.¹³

Figure 1. *Young people in the Republic of Serbia, without Kosovo and Metohija, research in the number of population 1948 - 2011.*

Source: Bubalo-Živković & Lukić, 2015.

⁹ <http://www.mpn.gov.rs>

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Bubalo-Živković, M., Lukić, T. (2015): *Mladi u Srbiji početkom 21. veka*, Republički zavod za statistiku, Beograd.

¹² Ristanović, V. (2014): *Agonija nezaposlenosti u Evrozoni*, Megatrend Review, Vol. 11 (2) 2014, 95-117.

¹³ *Ibid.*

Consequently, an additional concern is the fact that this category of population, which should be most active is in the worst position, as it can be seen in Table number 1.

Table 1. Population by activity status, age group, region and type of settlement, 2014.

	Total	Srbija – north		Srbija – south			Type of settlement	
		Belgrade region	Vojvodina region	Šumadija and West Serbia region	South and East Serbia region	Kosovo and Metohija region	Urban	Other
Population aged 15 and over								
Activity rate	48,9	46,8	49,1	51,4	47,8	...	47,6	50,9
Employment rate	39,7	38,7	39,3	42,5	37,6	...	37,6	42,8
Unemployment rate	18,9	17,4	19,9	17,3	21,3	...	21	15,9
Inactivity rate	51,1	53,2	50,9	48,6	52,2	...	52,4	49,1
Young-age population (15–24)								
Activity rate	28	23,2	32,3	27,1	28,5	...	23,5	34,4
Employment rate	14,8	11,6	18,5	15	13,3	...	11,2	20
Unemployment rate	47,1	50,2	42,8	44,7	53,4	...	52,3	41,8
Inactivity rate	72	76,8	67,7	72,9	71,5	...	76,5	65,6
Working-age population (15–64)								
Activity rate	61,8	61,6	61,9	62,8	60,5	...	61,2	62,7
Employment rate	49,6	50,7	49,3	51,1	46,9	...	48,2	51,8
Unemployment rate	19,7	17,6	20,3	18,7	22,6	...	21,2	17,4
Inactivity rate	38,2	38,4	38,1	37,2	39,5	...	38,8	37,3

Source: Statistical Office of the Republic of Serbia, 2015.

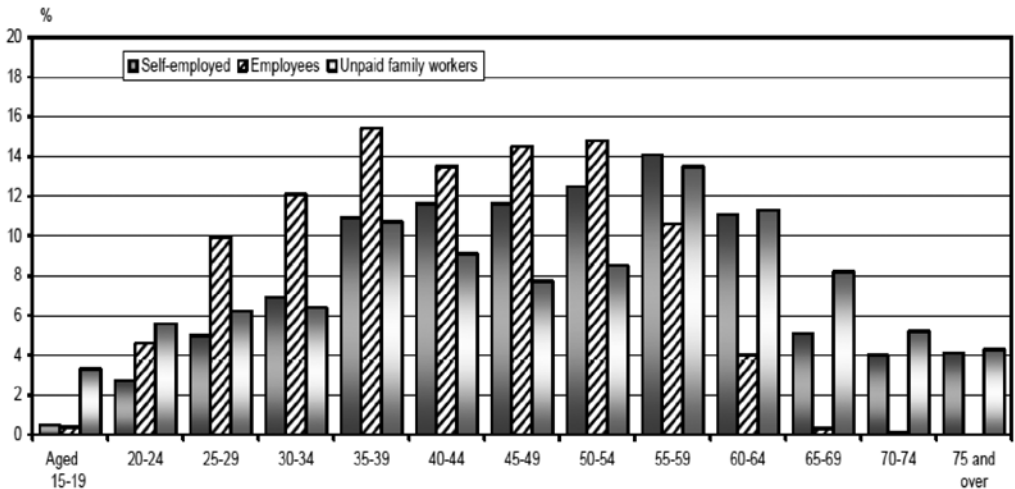
According to Statistical Office of the Republic of Serbia, based on the Labour Force Survey for 2014¹⁴, the unemployment rate is the percentage of the unemployed out of the total number of active population of working age, and in 2014, the unemployment rate was the highest among the young population (aged 15-24). It was 47.1%, while the rate of unemployment among the population aged 15 years and over amounted to 18,9%, with working age population (15-64) being 19.7%. These significant differences point to the necessity of taking appropriate measures to overcome the major issue of unemployment problem of the young people. It can also be noticed that the unemployment rate recorded among young population (15-24) is the highest in Belgrade region (50.2%) and the lowest in the region of Vojvodina (42.8%). According to the type of settle-

¹⁴ Statistical Office of the Republic of Serbia. (2015): *Labour Force Survey, 2014*. Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade.

ment, the unemployment rate is higher in the city (52.4%) than in rural areas (49.1%).

In the Labour Force Survey,¹⁵ the self-employed are defined as the persons who work independently in their own company, institution, private shops or on farms, as well as the persons performing an independent professional activity or any other business activity for themselves. Based on data from the Labour Force Survey for 2013,¹⁶ the structure of employed persons by employment status was: employed workers 67.5%, self-employed 24.8% and family workers who provide help 7.7%. As we can see in Graph 2, the lowest percentage of self-employed population is by far in the three categories among the population of 15-19, 20-24 and 25-29 (when analyzing the structure of the population 15-65).

Figure 2. *The structure of employed persons according to employment status, 2013.*

Source: Statistical Office of the Republic of Serbia, 2014.

Bearing in mind these results, as well as long-term high unemployment rate of young people, the question is why something is not done in terms of encouraging the young towards entrepreneurship in Serbia, given that this is a real alternative for the employment of young people.

One of the reasons may be the lack of professional experience and practical training, which can be an aggravating factor for starting one's own business. Another is that the young are confronted with the problem of underdeveloped entrepreneurial skills as a result of the lack of adequate educational programs in secondary schools and universities that would encourage the development

¹⁵ Statistical Office of the Republic of Serbia. (2014): *Labour Force Survey, 2013*. Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade.

¹⁶ *Ibid.*

of entrepreneurship among them ("RS Official Gazette", number 55/05, 71/05 - correction, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 - US, 72/12, 7/14 - US and 44/14). By introducing entrepreneurship education in the education system of the country the number of young people who decide to start their business would increase. The achievement of economic goals is based on the use of new ideas, information and the acquisition of new skills.¹⁷ Therefore, *the strategy for development of entrepreneurship and competitiveness for the period from 2014 to 2020* was defined. For this reason, a large number of secondary schools and some universities initiated projects for student entrepreneurship, often along with the support of sponsors. University centres that provide development support services to SMEs may also play a vital role in the economic growth of a country.¹⁸ Among the most significant projects and initiatives that are currently being implemented in Serbia are: "The reform of vocational education and training in Serbia", "Achievement of the young" – student entrepreneurship project, the program "Youth Entrepreneurship", the project "Centre Southeast Europe for Entrepreneurship Education" ("RS Official Gazette", number 55/05, 71/05 - correction, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 - US, 72/12, 7 / 14 - US and 44/14).

However, one important thing has to be taken into consideration, and that is the level of enthusiasm and motivation of young people in terms of entrepreneurship, with the aim of overcoming the problem of unemployment, which is why the following research was undertaken.

3. Research method

In order to analyze the level of interest and motivation of young people in terms of entrepreneurship, the study emphasizes measuring "soft" factors such as perceptions, beliefs and intentions, in compliance with the Social Cognitive Career Theory - SCCT.¹⁹ The survey focused on two broad themes: 1) understanding the interest and goals (long- and short-term) towards an entrepreneurial career and; 2) understanding the students view on relevant barriers and support factors affecting their career choices.

¹⁷ Jovancai, A., Tošović-Stevanović, A. (2013): The influence of education and labor force on competitiveness of enterprises and economy growth, *Megatrend Review*, Vol. 10 (4) 2013, 83-95.

¹⁸ Mitanoski, T., Kojić, J., Levi Jakšić, M., Marinković, S. (2013): Developing SMEs through University Support Centres: a Comparative Analysis. *Management Journal for Theory and Practice Management*, DOI: 10.7595/management.fon.2013.0010.

¹⁹ Lent, R. W., Brown, S. D., Hackett, G. (2000): *Contextual supports and barriers to career choice: A social cognitive analysis*. *Journal of Counseling Psychology*, 47(1), 36-49.

3.1. Sample

The research was done from October to December 2011. Students from three different universities (four faculties) in Belgrade, Serbia, participated in this study. Sample data collection method was both paper- and online based due to the different digital possibilities at the Universities. The online-based survey was a faster method of data collection and provided an efficient way of distribution to respondents. There were no differences between those two surveys other than the method of data collection.

The total population was 359 participating students, with an age ranging from 21 to 43 years. About 90% of the respondents were in the age span of 22 to 25 years. The gender distribution was 67% female and 33% male students. Table 2 and 3 display descriptive data.

Table 2. Respondent frequency based on age.

Age	Respondents, n	%
21-25	330	91,9
26-30	24	6,7
34-43	5	1,4
Total	359	100

Table 3. Respondent frequency based on gender.

Gender	Respondents, n	%
Women	239	66,6
Men	120	33,4
Total	359	100

Final year university students were chosen as the target population for several reasons: 1) they are close to graduation and consequently, career choice decisions, 2) the high youth unemployment will affect many of these individuals in the years to come and, 3) the government initiated program for entrepreneurial education suggests there is a need for more understanding of interest and driving factors towards entrepreneurial careers.

The data was collected from the Faculty of Economics, University of Belgrade; Megatrend University; Singidunum University and the Faculty of Organizational Sciences, University of Belgrade (see Table 4.).

Table 4. Respondent frequency based on faculty and university.

Faculty / University	Respondents, n	%
Faculty of Economics, University of Belgrade	103	28,7
Megatrend University	54	15
Singidunum University	72	20,1
Faculty of Organizational Sciences, University of Belgrade	130	36,2
Total	359	100

3.2. Measures

The questions in this study were based on the modified SCCT model by Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (1994, 2000). The questionnaire contained 6 independent and 21 dependent variables, covering background information, distal- and proximal influences. The 21 questions stated as dependent variables were presented as ordinal variables with a 7-point Likert scale ranging from 1 “I strongly disagree” to 7 “I strongly agree” and 4 as neutral. The independent variables provided important basic background data on the respondents’ properties and experience related to entrepreneurship. All variables (and questions) in the questionnaire were categorized using the modified SCCT model, in three different domains: *Proximal influences*, *distal influences* and *interest and goals*.

Reliability and validity

Variables from the survey were analyzed in order to find correlations or relationships based on the modified SCCT model. The analysis of the survey data was based on descriptive analysis, one-sample t-test for validity testing, bivariate Pearson’s correlations and mean comparison analysis using ANOVA. These are rather standard analysis methods for quantitative studies, as recommended by Bryman and Bell.²⁰ SPSS was used as the main software and tool for the analysis and frequency presentation. Correlations and mean variance were tested on a $p < .05$ level of significance. Furthermore, collecting data from multiple universities improves the validity and generalization probability.

4. Results and discussion

Based on the information of descriptive analysis, male students represented only one third (33,4%) of the sample. The age among the respondent’s varied between 21 and 43 years, where 91,9% were in the age span of 21-25 years.

²⁰ Bryman, A., Bell, E. (2005): *Företagsekonomiska Forskningsmetoder*. Malmö: Liber.

The population consisted of 65% students from public and 35% from private universities. A few students, 15,9% (n=57), had previous experience of entrepreneurship whereas a majority, 60% (n=217) had relations to entrepreneurs. Of those who had entrepreneurial experience, 86% stated that they had relations to entrepreneurs. The gender distribution for those with entrepreneurial experience was represented by 47,5% female and 52,6% male respondents. The even distribution might be an effect of the uneven distribution regarding the whole sample. The descriptive analysis also showed that students with entrepreneurial experiences were evenly distributed among the different universities. The same was found to be true of personal relations to entrepreneurs.

One of the hypotheses put forward in the study was: *H1. Final year students in Serbia will show at least the same or higher interest towards entrepreneurial careers as the general working adult population.*

The hypothesis was constructed in order to compare the sample with the report of the Global Entrepreneurship Monitoring (Global Entrepreneurship Monitor - GEM), which represents the largest study of entrepreneurial trends and dynamics in the world. Within the Global Entrepreneurship Monitoring, the role of entrepreneurship in many countries is investigated, revealing the basic characteristics of these countries related to their entrepreneurial activities and opportunities. Their program has three main objectives: ²¹

1. identifying differences in relation to the level of entrepreneurial activity among countries
2. revealing certain country factors that influence the achievement of higher levels of entrepreneurship
3. identifying the level of political consciousness that leads to improvements in the level of entrepreneurial activity at level one country.

This approach provides a detailed picture of the behavior of individuals with regard to starting and running a business, which is why their approach is taken for comparison with the results of this test.

Domains and variables the interest domain was represented by two questions (*q1. I am seriously thinking about starting a firm* and *q2. It is desirable for me to become an entrepreneur*) in the questionnaire. The two questions represent interest in different ways. The *q1* measures intentions to start a business (interest by intentions) while *q2* measures desirability to start entrepreneurial careers (interest by desirability), as it can be seen in Table number 5 and 6.

²¹ Bosma, N., Levie, J. (2009): 2009 Global Report. Global Entrepreneurship Monitor, GEM. Retrieved from <http://www.gemconsortium.org>

Table 5. Question 1 – I am seriously thinking about starting a firm.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
I fully disagree	37	12,3	12,3	12,3
2	45	14,9	14,9	27,2
3	44	14,6	14,6	41,7
4	82	27,2	27,2	68,9
5	47	15,6	15,6	84,4
6	25	8,3	8,3	92,7
I fully agree	22	7,3	7,3	100
Total	302	100	100	

In the report of the Global Entrepreneurship Monitoring, entrepreneurial intentions and desirability measured 22% and 69% respectively for adult working population in Serbia. The 22% for entrepreneurial intentions excluded individuals with previous experience of entrepreneurship. To be able to compare the findings with the statistics from the report of the GEM from 2009 the results for *q1* were first filtered to exclude all individuals with entrepreneurial experience. The sample size for *q1* was reduced to 302.²²

The means for *q1* and *q2* were $\mu q1$ 3.93 and $\mu q2$ 5.23 respectively. This implies the correspondents show less positive answers towards interest by intentions than interest by desirability, which corresponds with the results from the GEM 2009 Global Report. Furthermore, the frequency of positive answers in *q1* and *q2* were counted using the frequency of correspondents who answered 5 or higher on the Likert scale.²³ The results showed that the frequency of positive answers for *q1* was 0.311 (31%) and for *q2* was 0.701 (70%). This implies that 31% of all students without previous entrepreneurial experience seriously think about starting a business (have entrepreneurial intentions) and 70% of all students, including those with entrepreneurial experience, consider entrepreneurship as a desirable career choice.

²² Bogdanović, D., Fuchs S. (2012): *Entrepreneurial interest and goals among final year university students - The case in Belgrade, Serbia*, Bachelor's thesis, Stockholm School of Business.

²³ *Ibid.*

Table 6. Question 2 – *It is desirable for me to become an entrepreneur.*

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
I fully disagree	13	3,6	3,6	3,6
2	19	5,3	5,3	8,9
3	24	6,7	6,7	15,6
4	51	14,2	14,2	29,8
5	66	18,4	18,4	48,2
6	80	22,3	22,3	70,5
I fully agree	106	29,5	29,5	100
Total	359	100	100	

Great similarities are found comparing the findings with the results of the GEM. The positive answer frequency for $q1$ was only 9% higher than the rate in GEM 2009 Report (31% vs. 22%) and the frequency for $q2$ was almost the same as for the one in GEM 2009 Report (70% vs. 69%). This would suggest that the interest towards an entrepreneurial career among final year university students is higher or in close proximity to that of the general adult working population, which means that the hypothesis H1 has been confirmed.

5. Conclusion

In all of the official analyses in Serbia involving active population, the young ones are characterized by extremely low activity and the unemployment rate which is much higher than the unemployment rate of the general population. Given that there is a very high percentage of the young people who are first-time job seekers and that a large number are the long-term unemployed, with still a very small number opting for self-employment, the research was conducted with the aim of determining the level of interest and motivation of young people in terms of entrepreneurship, with the aim of overcoming the unemployment problem.

The results of the conducted analysis show that 70% of students are interested in entrepreneurial careers and 30% of students have set a goal to become entrepreneurs. These results suggest entrepreneurial initiative by professors, students and professional organizations that are focused on encouraging entrepreneurship, especially among young people, and strengthening students' interests in terms of entrepreneurship.

The results revealed that there are significant differences in interest between individuals who know entrepreneurs and those who do not know them. In addition, the research shows that there is a gender difference in terms

of entrepreneurial objectives, that is, intention. Male students have higher aspirations towards becoming entrepreneurs, with both short-term (5 years since graduation) and long-term perspective (at some point during the professional career). Additionally, we can conclude that the final year students in Serbia who participated in this study are interested in entrepreneurship and some of them already have entrepreneurial goals.

However, there seems to be a lack of initiatives to support and promote entrepreneurship among young people in Serbia. There seems to be understanding of the problem, but the lack of research concerning interests and activities necessary for achieving the objectives.

Finally, the question is why, due to this high unemployment rate of the young in Serbia, something particular has not been done to encourage and develop the entrepreneurial spirit, as a real alternative employment.

Literature

- Avlijaš, R. (2010): *Preduzetništvo*. Beograd, Univerzitet Singidunum.
- Berkowitz, D., DeJong, D. N. (2005): *Entrepreneurship and Post-socialist Growth*, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 67, 0305-9049.
- Bosma, N., Levie, J. (2009): 2009 Global Report. Global Entrepreneurship Monitor, GEM. Retrieved from <http://www.gemconsortium.org>
- Bubalo-Živković, M., Lukić, T. (2015): *Mladi u Srbiji početkom 21. veka*, Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Bogdanović, D., Fuchs S. (2012): *Entrepreneurial interest and goals among final year university students - The case in Belgrade*, Serbia, Bachelor's thesis, Stockholm School of Business.
- Bogetić, S., Đorđević, Đ., Čočkalović, D. (2014): *Odnos mladih u Republici Srbiji prema pokretanju sopstvenog biznisa - regionalni aspekti*, Ekonomski vidici, XIX, br. 2-3, 303-312.
- Bryman, A., Bell, E. (2005): *Företagsekonomiska Forskningsmetoder*. Malmö: Liber.
- Bygrave W. D., Zacharakis A. (2010): *Entrepreneurship*. Wiley, 2 edition.
- Centar za visoke ekonomske studije – CEVES (2014): *Preduzetništvo u Srbija – nužda ili prilika*, Beograd, www.ceves.org.rs.
- Demirgüç-Kunt, A., Klapper, F. L., Panos, A. G. (2011): *Entrepreneurship in post-conflict transition: The role of informality and access to finance*, Economics of Transition, 19(1), 27-78.
- Henderson, R., Robertson, M. (1999): *Who wants to be an entrepreneur? Young adult attitudes to entrepreneurship as a career*. Education + Training, 41(5), 236-245.

- Iakovleva, T., Kolvereid, L., Stephan, U. (2011): *Entrepreneurial intentions in developing and developed countries*. Education + Training, 53(5), 353-370.
- International Labour Organization (2014): World of Work Report 2014: Developing with jobs / International Labour Office. Geneva: ILO, 2014
- Jovancai, A., Tošović-Stevanović, A. (2013): The influence of education and labor force on competitiveness of enterprises and economy growth, *Megatrend Review*, Vol. 10 (4) 2013, 83-95.
- Kelley, D. J., Singer, S., Herrington, M. (2012): 2011 Global Report, Global Entrepreneurship Monitor, GEM. Retrieved from <http://www.gemconsortium.org>
- Lent, R. W., Brown, S. D., Hackett, G. (2000): *Contextual supports and barriers to career choice: A social cognitive analysis*. Journal of Counseling Psychology, 47(1), 36-49.
- Lent, R. W., Brown, S. D., Hackett, G. (1994): *Toward a Unifying Social Cognitive Theory of Career and Academic Interest, Choice, and Performance*. Journal of Vocational Behavior, 45,79-122.
- Mitanoski, T., Kojić, J., Levi Jakšić, M., Marinković, S. (2013): Developing SMEs through University Support Centres: a Comparative Analysis. *Management Journal for Theory and Practice Management*, DOI: 10.7595/management.fon.2013.0010.
- Nabi, G., Linan, F. (2011): *Graduate entrepreneurship in the entrepreneurship developing world: intentions, education and development*. Education + Training, 53(5), 325-334.
- Petrović, D. (2016): *Makroekonomski ambijent u funkciji podsticanja inovacija I preduzetništva – primer države Izrael –*, *Megatrend Review*, Vol. 13 (1) 2016, 1-35.
- ProConcept. (2009): Smisli Biznis, Osnovna Projektna Studija, <http://smisli-biznis.rs/322/>
- Ristanović. V. (2014): *Agonija nezaposlenosti u Evrozoni*, *Megatrend Review*, Vol. 11 (2) 2014, 95-117.
- Statistical Office of the Republic of Serbia. (2014): *Labour Force Survey, 2013*. Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade.
- Statistical Office of the Republic of Serbia. (2015): *Labour Force Survey, 2014*. Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade.
- Sinclair, R. F. (2008): *The First Step Towards a Theory of Entrepreneurial Career*. United States Association for Small Business and Entrepreneurship, USASBE, 2008 Proceedings, 773-796. <http://www.ef.unc.ac.rs/gem/>
- Timmons, J. A., Spinelli, S. J. (2003): *New Venture Creation: Entrepreneurship for the 21st Century*. McGraw-Hill/Irwin.
- Wang C. K., Wong P. (2004): *Entrepreneurial interest of university students in Singapore*. *Technovation*, 24, 163-172.
- <http://www.mpn.gov.rs>.

NEZAPOSLENOST MLADIH I PREDUZETNIŠTVO U SRBIJI

Problem nezaposlenosti je jedno od ključnih pitanja svake savremene ekonomije i predstavlja jedan od najvažnijih indikatora efikasnosti jedne privrede. Veći stepen preduzetničkog interesovanja i aktivnosti može da bude važan deo unapređenja ekonomskog razvoja, međutim većina građana, a posebno mladih ljudi, više su okrenuti ka pronalaženju posla nego započinjanju sopstvenog. Zato je primarni cilj sprovedenog istraživanja, bolje razumevanje zainteresovanosti studenata završnih godina studija na fakultetima u Srbiji, u pogledu preduzetničke karijere i određivanje ključnih faktora koji utiču na to. Istraživanje se oslanja na modifikaciju modela socijalne kognitivne teorije, fokusirajući se pre svega na interese i ciljeve studenata u pogledu preduzetništva.

Ključne reči: nezaposlenost, preduzetništvo, karijera, pokretanje sopstvenog biznisa, interesi i ciljevi mladih.

Review scientific article

Received 22.04.2018.

Approved 10.05.2018.

THE IMPACT OF THE RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES OF AMERICA AND RUSSIAN FEDERATION ON SERBIA'S EU ACCESSION**

Economic crisis, financial deficit, problems with the energy policy, Greek crisis, the referendum in the UK, a common foreign and security policy and its own deficiencies, the migrant crisis, and the fact that Europe faces terrorism on its territory are just some of the issues that take a lot of political attention and energy of political elites in Europe. All these issues have reached their peak in Serbia.

Moreover, Serbia finds itself in the middle of the foreign policy competition between the great powers, such as the United States of America and the Russian Federation. Exhausted by economic and internal political issues, Serbia is to create and focus on its own foreign policy goal and stay on its path until the final destination – complete economic and social recovery of the country.

Keywords: *Republic of Serbia, foreign policy, economy, politics, European Union, the United States of America, Russian Federation, security issues, national security strategy*

* Geoeconomic Faculty, Megatrend University, Belgrade, Serbia; vasic_ljubica@yahoo.com

** This paper was presented in English language at the IV International Forum at the Geoeconomic Faculty, Megatrend University, February 19th 2018

1. Context

In order to better grasp the relations between the USA and Russia we could employ the deductive theory in the international relations. Consequently, the path from an inductive approach to deductive theory goes through the development of the concept of the structure of the international policy system, accepted by all the participants of the discussion that is the subject of nowadays discussions, although they do not carry out the same assumptions. According to contemporary approach, international politics is understood as a system composed of two levels, a structural level and a level of states; and these two levels are interacting. Briefly speaking, the structure is a set of constraining conditions. The structure of the international policy system determines: the principle of organizing system management or anarchy contrary to the hierarchy, the principle by which power is organized within states, which implies a functional differentiation of parts of the system, formal relations of superiority and subordination or division into legislative, executive and judicial governments, which results in a functional similarity of units (survival of security is the basic function of states); the distribution of capabilities between the basic system units. These two structural elements are, at the same time, the sources of structural change.¹ Both levels have served these two world forces on their path towards the strengthening their position on the world scene, either using the hard or soft power.

Needless to say that today's debates could have two sub-levels. The first sub-level would be the evaluation of the state and prospects of direction of transatlantic relations. The second sub-level would refer to searching the limits and potential of transatlantic leadership in creating impelling governance structures. One of the possible implementations of the debates would be led in three steps. The first one involves researching and reorganizing theory and history in order to understand the transatlantic relations. The second one could mean to follow the factors that might make an impact on the relationship between the United States, Europe and Russia, on a different road. The focal point should be on domestic indicators of change, with an emphasis on the inferences for transatlantic relations of European integration and the evolution of the US foreign policy. Further on, our analysis could focus on how the USA and Europe have approached the emerging powers, particularly Russia.² The third one is to determine the transatlantic relations in the context of the global shift of power. One potential discovery is that the world of the twenty-first century demonstrates different power configurations in different policy domains. This dynamic change in structure of power refines the exercise of leadership. Aside

¹ Schulzinger, Robert D. (2008): *U.S. Diplomacy since 1900*, Oxford University Press, New York, Sixth Edition, p. 356-371

² Vukadinovic, Radovan (2010): *Balkan u Ruskoj politici, Rusija i Zapadni Balkan*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, p. 5-19

from power and authority, leadership requires moral persuasion, all necessary strategies to build alignments. Soft power is needed for employing the pressure and encouraging pragmatic engagement, and especially for managing conflicts between great powers.

The importance of Russian-American relations, which has always affected world events, the recovery of Russia after the Cold War, the US attempts to maintain peace in the world and their fight against terrorism are enough to see this topic from a broader perspective. At the end of 1991, the disintegration of the territorially largest country in the world created a void in the very center of Eurasia.

For the United States, this new geopolitical situation was the greatest challenge and opportunity for the creation of a unipolar world, an opportunity that was not used in the right way. The first task was to prevent the emergence of political anarchy, and a long-term task - economic recovery and democratic transformation of Russia and avoiding the creation of a new empire that could jeopardize US geostrategic goals. Russian-American relations can be viewed on several levels, but it is certainly true that the international dimension remains the main analytical compound of any analysis. Russia and the US are not directly opposed to each other, as it seems at first, but as the strongest, they only want „their pieces of cake”, which is proportionate to their strength.³

The United States has viewed a democratic and prosperous Serbia, at peace with its neighbors and integrated into Euro-Atlantic institutions, as an important part of its key policy goal of a Europe “whole, free, and at peace.” Recognizing that Serbia is an important political and economic factor in the overall future of the Western Balkans and that the United States has provided a sizable amount of assistance to Serbia, Congress may want to focus more specifically on U.S. relations with Serbia, its role in the Western Balkans, Serbia’s EU membership negotiations, and Serb-Russia relations, particularly the operation of the Russian facility in Nis and Russian support for pro-Moscow political parties in Serbia.

Nowadays discussions could contribute to the completion of the NATO system, the US global policy in the areas of sustainable development, the history of the US-Europe relations on these essential issues of general social progress, as well as the world community, represented in the UN, predicting the possibility of attaining the goals of sustainable development.⁴

³ Morelli, L. Vincent (2018): “Serbia: Background and U.S. Relations”, Congressional Research Service, CRS Report prepared for Members and Committees of Congress, Washington D.C., 7-5700, 2018, p. 1-7

⁴ “NATO-Russia Relations: The Facts.” October 26, 2017. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_111767.htm

2. Social significance of today's debates–Serbia and USA-Europe relations

The social significance of today's many debates is to acquaint Serbian and American society, and the wider professional and scientific public, with various world experiences, followed by NATO programs in the areas of sustainable development, that is, through the policies and attitude of the NATO as a global factor in the process of achieving the goals of a sustainable development,⁵ in order to transform these experiences, knowledge and best practices in all relevant areas in the Republic of Serbia. Serbia, as a UN member and signatory of the relevant international documents, should be very interested in this issue, the ways of functioning and financing, the possibility of direct contribution to investments and the work of NATO agencies, their results in all areas of analyzed work – and on their own territory. Some of the areas of sustainable development of significance, applicable in the territory of the Republic of Serbia, are:

- protection and improvement of the environment;
- migration of refugees;
- internally displaced persons and migrant workers – caused by armed conflicts;
- poverty or unemployment (especially young people and the professionals in the country);
- the level of health care of the population, as well as the prevention of diseases with a high mortality rate;
- modern education and eradication of illiteracy - raising the educational level of citizens;
- problems in energy sector;
- procurement, transfer and adoption of modern techniques and technologies;
- strengthening of the democratic institutions, processes and practices, respecting and protecting human rights, and especially vulnerable categories of the population.

The problem which has unquestionably slowed down these processes is the economic crisis that has deeply affected the countries in the Balkans. There was a significant deceleration of the initiated reforms and the drop of the foreign direct investments and the deceleration of the economic growth resulted in a deepening of the budget and the balance of payments deficit. There were new loans from the IMF (Serbia and Bosnia and Herzegovina). The governments of these countries, faced with the crisis, were neglecting the work on systemic reforms related to meeting the European Union criteria. At the same time, a significant deterioration in living standards became more noticeable, which

⁵ Wallin, Matthew (2017): American Security project, “U.S. Foreign Policy Towards Russia (An Overview of Strategy and Considerations)”, *White paper*, Washington D.C., p. 10-19

enhanced the trend of the population having the negative attitude towards the necessary reforms.⁶

Despite these negative trends, all the governments in the region are clearly determined that in the coming years they would continue with the reforms. Fulfilling the proclaimed attitudes, the conditions for visa liberalization were met, and there was a significant progress in the field of regional cooperation (mainly between Serbia, Croatia, and Bosnia and Herzegovina) with a successful fight against corruption in Croatia and organized crime in Serbia. However, there are still obstacles of the Balkan countries on their path to the European Union such as: high inefficiency of the judicial system, weak state institutions, the inadequate administrative potential necessary for the current preparation and implementation of the reforms, as well as the political instability.

From the foregoing, it is not realistic to expect rapid and significant improvements in the areas that the EU has designated as critical. The task of the Balkan countries and the task of the European Union itself is to solve the existing problems together and to make this region more stable and economically prosperous.

The transfer of power that took place in Belgrade in October 2000 cleared only one part of the road towards the political and economic transition of Serbia, thus allowing the reshaping of the foreign policy model which had long been a turning point for Serbia. The new area of cooperation between Serbia and the European Union was announced. From the very beginning of the process of bringing Serbia closer to the European Union, the European Commission carefully followed the progress of Serbia on its path towards the EU.

The matrix by which Serbia is led on its way towards the European Union is based on the guidelines clearly defined by European association agreements in cooperation with the countries of Central and Eastern Europe which are concluded according to the same pattern designed for all member countries. However, the nuances are evident in terms of the layout of the phases in the liberalization of trade, and they differ because of the fact that the agreements were not signed at the same time. The agreements are made from the preamble and their titles are the following:

1. Political dialogue;
2. Free movement of goods (sections: industrial products, agriculture, fishing, and general provisions);
3. The labor movement, the creation of businesses;
4. Payments, capital, competition and other economic provisions, approximation of laws;
5. Economic cooperation;

⁶ Grbic, Vladimir (2005): *Ekonomija Evropske Unije*, Megatrend Univerzitet Primenjenih Nauka, Beograd, p. 265-270

6. Cultural cooperation, financial cooperation and institutional provision, general and final provisions.

The geopolitical position of Serbia is such that it would not need to seek for an alternative, which is due to the growing trend of creating economic and political regions, partly because of the lack of resources that can improve the accumulation of monetary potential. Serbia's entry into the European Union is an important national strategic goal. Of course, diversification of the partners is necessary, and in the era of globalization, this approach is perfectly normal and common. Membership in the European Union provides opportunities for economic development and offers instruments for creating a legal state, but nothing happens without the efforts of Serbia itself to turn these benefits into practice. The state itself should be both a regulator and stimulant.

Viewed in a long-term, the EU convergence process, the process of modernization, as well as Serbia's integration into European society, does not have a serious alternative. In addition, it is also necessary to adapt to the process of European integration, not only for the mere fact of actually becoming a member of the EU, but because of the possibility of recuperating the society by following clear guidelines. Examples of economic decline of Serbia, in comparison with its immediate neighbors, delineate the most obvious argument for the thesis that our country loses a lot (in the economic, strategic, technological, political and other domains) due to its slowness to adapt to the changed international political and economic circumstances. Only competent Serbian government can create positive conditions for private investments, and additionally lobby for certain projects through representative offices abroad.

It is believed that Serbia's attention should be focused on education so that the offer of the resources can be expanded. In order to become a member, Serbia should adjust its economic, legal and social system to the European regulations, including the implementation of EU regulations. On that road, it is necessary to attract the old members, who will not easily accept the situation after all that has been said about Serbian people and the global economic crisis. Therefore, we must be prepared for this along the way.

3. Military neutrality and cooperation with NATO

Serbia is a military neutral country based on the resolution of the Serbian National Assembly in December 2007. The resolution delineated that the National Assembly decided to proclaim the military neutrality of the Republic of Serbia in relation to the existing military alliances until achievable referendum is called upon to reach a final decision on the matter. The elaboration of military neutrality in relation to which type of (new) tasks and what level of equipping

such an external political position imposes on the armed forces of the Republic of Serbia, apart from the obvious clause on NATO's non-accession, is absent. The national security strategy does not recognize neutrality among the basic definitions, goals and principles of national security policy. Self-proclaimed military neutrality that did not receive materialization in the form of consequent security sector reforms has made it an empty mark in which political actors have, since 2007,⁷ provided the content that suited them. Thus, since then, Serbia has deepened and institutionalized its cooperation with NATO, given the implementation of the Accession of the Partnership for Peace Program in 2006 in the form of participation in the Integration Program, in the Planning and Review Process, the existence of the NATO Serbia Group for the Defense System Reform, the opening of the military mission of the Republic of Serbia to NATO in 2010, and the establishment of a NATO Military Liaison Office in Belgrade. Serbia concludes with the adoption of the Individual Partnership Action Plan (IPAP) in 2015 and the Parliamentary Decision on the Confirmation of the Agreement on Cooperation in the Field of Logistics and the Regulation of the Status of NATO Forces in the territory of Serbia in 2016, completing the cooperation with NATO so far.⁸

There are opinions that the European missile defense project must be planned and implemented as a purely joint venture by the US, the Russian Federation and the North Atlantic Treaty Organization. The mutual cooperation between NATO and the Russian Federation on the missile defense is observed as a necessity and as the most important segment of achieving stability of the Euro-Atlantic Security Community, a concept defined by the document Euro-Atlantic Security Initiative. According to the distinguished team of experts, led by the former US department of Defense, successful cooperation on missile defense can be accomplished by any factor if:

- a) they share mutual perception of security threats against which the missile defense system is organized; believe that the threat is realistic and believe that it is in their national interest to oppose the threat to missile defense;
- b) they do believe that cooperation will be realistically achieved and realized;
- c) the missile defense cooperation should contribute to reducing the existing tensions and doubts with partners involved in the process. From such a theoretical model, this team offers a concrete form of cooperation on the NATO-Russia Federation's relationship with the European missile shield. Its fundamental features should be the following: the establishment of the US/NATO/Russian Federation joint operational centers for information gathering and information related to potential threats to the missile defense plan. Further selection and analysis of information gathered within the US/

⁷ <http://www.parlament.gov.rs/ostala-akta/doneta-akta/u-sazivu-od-14-februara-2007.1040.html>

⁸ Strbac, Katarina (ed.) (2010): *Security and Defense Aspects of Serbia's Accession to the European Union*, Institute for Strategic Research, Belgrade, p. 76

NATO/Russian Federation's joint command and control centers will contribute to gathering transparency of the international environment from which threats are treated, but also more effective detection of missile attacks worldwide;

- d) there is respect for territorial sovereignty and territorial integrity of all sides. Namely, in case of a missile attack, each actor would be defending independently, but cooperation in the exchange of information would contribute to the defense;
- e) aware of the current discrepancy between technical and material relations between the two partners, NATO and the Russian Federation should commit themselves to reducing the gap in the future and equally bear the material and technical burden of the joint engagement;
- f) this cooperation project originally refers to missiles ranging up to 4500 km, and in the future phases of cooperation would include larger range missiles. The proposed plan is much more concrete than the jointly adopted Declaration at the NATO Summit in Lisbon. Greater involvement of the Russian Federation in issues related to the European defense shield would open the door to a higher degree of cooperation of the overall relations between United States and the Russian Federation.⁹

Russia and the Balkans have had a special place in the foreign policy strategy as a sphere where Russia can fulfill its interests. The territory of the Balkans, in accordance with the cultural, religious and political ties, was the contiguous part of Europe to Russia, and thus, Russian interest primarily in the suppression of Turkish interests, and later the interest of the West, made its territory more than interesting for solid Russian activities. Serbia represents a kind of Russian oasis in the Western Balkans. It is by no chance that it is the only one of all Eastern European countries that continually expresses friendship with Moscow and seeks help from it. Factors such as history, orthodoxy, and economic ties gave Russia the access to be a part of Yugoslavia, at the time of the collapse of Yugoslavia, and in support of Serbia, it is trying to stop NATO settling in Serbia and strengthening Euro-Atlantic relations. Serbia is an active member of the NATO Partnership for Peace Program, but since 2006, when the National Assembly came to a decision to proclaim military neutrality, not wanting to dominate a full membership in the Alliance. It is unlikely that some other Western Balkan country will follow that path and slow down its approach to NATO. However, the fact is that Serbia broke the homogeneity of the Western Balkans region regarding the expansion of NATO. In the Western Balkans, Moscow is not directly confronted with NATO. It was aware that the next round of NATO expansion

⁹ Ischinger, Wolfgang, Igor Ivanov and Sam Nunn (2010): "Missile Defense: Toward a New Paradigm", *Working Group Paper ESIA Working Group on Missile Defense Report*, Washington D.C., p. 5-10

would certainly happen in the region. In military terms it was striving to be present in the countries of the region regarding the settlement of clearing liability of the former SFRY and the replacement of military equipment and weapons of the Soviet region.¹⁰

4. Final remarks and policy implications

The lack of a foreign political strategy, and non-existing consensus on the strategy of foreign policy prevents a consistent and predictable security policy. According to the 2007 resolution, self-proclaimed, but undefined military neutrality served as an excuse for waiving responsibility from formulating a comprehensive policy that envisions key values which represent means to defending them. The development of foreign political and security dualism in cooperation with both NATO and Russia, with the unambiguous ambition of joining the EU as the first goal of foreign policy, enabled political actors to enter the content that suits them in the “military neutrality”. The expected adoption of the new National Security Strategy is an opportunity for the political elites in the government to offer a consistent and predictable Serbian security policy and set requirements for security sector actors who need to respond to the set of goals and tasks. The least to be insisted on is the process of drafting the new Strategy, unlike the 2009 process, that would enable the participation of a wide range of actors, from traditional security sector factors to those who, under the Constitution and relevant laws, exercise control over them (parliament, courts, independent state institutions), to civil society organizations and research organizations that each, in the domain of their work, can contribute to the creation of a document based on consensus and mutual understanding as to *who* and *what* is protected by the Republic of Serbia. The narrative of the future Strategy can tell us how we understand security in the potential conflict of the various narratives that Serbia belongs to.

5. Conclusion

- One of the most important tasks of the newly formed government should be the development of the foreign policy strategy of the Republic of Serbia, with which the National Security Strategy should be harmonized.
- Ensuring an open and transparent process of drafting of a new National Security Strategy with the involvement of a wide range of participants (state

¹⁰ Djukic, Srecko (2015): “OdnosiSrbijesaRusijom – Osvrtnaposjugoslovenski (postsovjetski period)”, p. in: Jelica Minic (ed.), *Izazovispoljnepolitike, Zbornikradova*, Friedrich Ebert Stiftung, EvropskipokretSrbija, Beograd, p. 31-37

factors in the security sector, independent state institutions, civil society organizations, universities).

- It is necessary to define a predictable and clear security policy and to coordinate further reform of the security sector in order to respond to the given objectives.

Literature

- Cohen, J. Lenard & John R. Lampe (2011): *Embracing Democracy in the Western Balkans: From Post-Conflict Struggles toward European Integration*, Woodrow Wilson Press, Washington, D.C.
- Djukic, Srecko (2015): "Odnosi Srbije sa Rusijom – Osvrtna na postjugoslavenski (postsovjetski period)", p. in: Jelica Minic (ed.), *Izazovi spoljne politike, Zbornik radova*, Friedrich Ebert Stiftung, Evropski pokret Srbija, Beograd
- Grbic, Vladimir (2005): *Ekonomija Evropske Unije*, Megatrend Univerzitet Primenjenih Nauka, Beograd
- Iscinger, Wolfgang, Igor Ivanov and Sam Nunn (2010): "Missile Defense: Toward a New Paradigm", *Working Group Paper ESIA Working Group on Missile Defense Report*, Washington D.C.
- John J. Mearsheimer (2001): *The Tragedy of Great Powers Politics*, W. W. Norton & Company, Inc., New York
- Morelli, Vincent L. (2018): "Serbia: Background and U.S. Relations", Congressional Research Service, CRS Report prepared for Members and Committees of Congress, Washington D.C., 7-5700, 2018
- "NATO-Russia Relations: The Facts." October 26, 2017; https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_111767.htm
- Schulzinger, Robert D., (2008): *U.S. Diplomacy since 1900*, Oxford University Press, New York, Sixth Edition
- Strbac, Katarina, (ed.) (2010): *Security and Defense Aspects of Serbia's Accession to the European Union*, Institute for Strategic Research, Belgrade
- Vasic, Ljubica (2014): "EU enlargement and Serbia's foreign policy challenges", *World of Diplomacy: Journal of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan*, 37/2014
- Vukadinovic, Radovan, (2010): *Balkan u Ruskoj politici, Rusija i Zapadni Balkan*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo
- Wallin, Matthew, (2017): American Security project, "U.S. Foreign Policy Towards Russia (An Overview of Strategy and Considerations)", *White paper*, Washington D.C.
- <http://www.parlament.gov.rs/ostala-akta/doneta-akta/u-sazivu-od-14-februara-2007.1040.html>

Pregledni naučni članak

Primljen 22.04.2018.

Odobren 10.05.2018.

UTICAJ ODNOSA IZMEĐU SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA I RUSKE FEDERACIJE NA PRISTUPANJE SRBIJI EU

Ekonomska kriza, finansijski deficit, problemi sa energetsom politikom, grčka kriza, referendum u Velikoj Britaniji, zajednička spoljna i bezbednosna politika, i sopstveni nedostaci unutar Evropske unije, te migrantska kriza i činjenica da se Evropa suočava sa terorizmom na svojoj teritoriji, samo su neka od pitanja koja privlače puno pažnje i troše energiju političke elite u Evropi. Sva pomenuta pitanja doživljavaju svoju kulminaciju u Srbiji.

Štaviše, Srbija se našla između velikih sila kao što su Sjedinjene Američke Države i Ruska Federacija. Iscrpljena rešavanjem ekonomskih i unutrašnjih političkih pitanja, Srbija treba da se usredsredi na sopstveni spoljnopolitički cilj i ostane na svom putu do konačnog cilja, a to je potpuni ekonomski i društveni oporavak zemlje.

Ključne reči: *Republika Srbija, spoljna politika, ekonomija, politika, Evropska unija, Sjedinjene Američke Države, Ruska Federacija, bezbednost, nacionalna strategija za bezbednost*

AKTIVNOSTI STARIJIH OSOBA NA ONLAJN DRUŠTVENIM MREŽAMA

Starost se posmatra kao period života u kome je pojedinac izloženiji riziku od društvene izolacije zbog prekida komunikacije sa svojim dugogodišnjim društvenim okruženjem, i umanjnjem kontakata sa rođacima i prijateljima. Međutim, starije osobe mogu značajno doprineti društvu ukoliko nisu izolovane. Zahvaljujući napretku tehnologije i pojavi interneta društveni mediji nude platformu za onlajndruštveno povezivanje. Povezanost starijih osoba putem društvenih medija, posebno putem onlajn društvenih mreža, omogućava učesnicima da ostvare odgovarajuće ekonomske i društvene uloge, da smanje osećaj usamljenosti, izolacije i depresije. Primarni cilj ovog rada jeste da ukaže na neophodnost društvene povezanosti starijih osoba, s posebnim akcentom na ulogu onlajndruštvenih mreža. U radu se traga za odgovorima na nekoliko pitanja: Kako utiče izolacija na starije osobe? Da li društveni mediji mogu da obezbede potrebnu interakciju ovoj populaciji i koliko su starije osobe spremne da prihvate onlajn društvene mreže? Ovaj rad prezentuje najnovija istraživanja sprovedena u SAD-u, EU i Srbiji o aktivnostima starijih osoba na onlajn društvenim mrežama.

Ključne reči: starije osobe, društveno povezivanje, društvena izolacija, društveni mediji, onlajn društvene mreže

* Visoka škola za komunikacije, Beograd; baltezb@yahoo.co.uk

** Visoka škola za komunikacije, Beograd; rbaltezarevic@gmail.com

*** Fakultet za kulturu i medije, Megatrend univerzitet, Beograd, Srbija; vbaltezarevic@megatrend.edu.rs

1. Uvod

Izučavanje društvenog povezivanja posredstvom interneta, uglavnom je koncentrisano na mlađu populaciju. Smatra se da starije osobene dovoljno koriste proizvedesavremenih komunikacionih tehnologija. Koliko je ovo shvatanje neosnovano pokazuju rezultati *Pew Research Centra* iz SAD, iz kojih se vidi da internet koristi 67% osoba starijih od 65 godina, dok 34% istog starosnog doba koristi onlajn društvene mreže¹ i to prvenstveno *Facebook* ili *Twitter*.²

Starije osobe čine najbrže rastući segment našeg stanovništva. Podatak iz 2015. godine pokazuje da 8,5% ljudi širom sveta (617 miliona) ima 65 i više godina. Predviđa se da će do 2050. godine starije osobe (starosti 65 i više godina) činiti 20,7% nacionalnog stanovništva, što je 100% porast od 2000. godine.³

Međutim, starije osobe pripadaju starosnoj grupi koja je najviše izložena gubitku društvenih veza usled prestanka aktivnog radnog angažovanja⁴. „Mnoge starije osobe su pod rizikom od društvene izolacije. One mogu izgubiti važne komponente svog društvenog okruženja odlaskom u penziju i imaju umanjen kontakt sa rođacima i prijateljima zbog bolesti ili geografske udaljenosti”.⁵ Društvena izolacija može da dovede do negativnih efekata jer su društveni odnosi ključni za dobrobit čoveka i održavanje zdravlja⁶. Usamljenosti društvena izolacija prućene sunezadovoljstvom pojedinaca zbog osiromašenjanjihovih društvenih kontakata, ili neskladom između društvenih odnosa koje imaju u starosti u odnosu na društvene veze i kontakte koje su imali u ranijem periodu.⁷ Društvena izolacija i

¹ Anderson, M. & Perrin, A. (2017): Tech Adoption Climbs Among Older Adults. Washington, D.C.: U.S. Pew Research Center, May, 17, 2017. Preuzeto sa: <http://www.pewinternet.org/2017/05/17/tech-adoption-climbs-among-older-adults/> (decembar, 2017).

² Greenwood, S., Perrin, A. & Duggan, M. (2016): Social Media Update 2016, Facebook usage and engagement is on the rise, while adoption of other platforms holds steady. Preuzeto sa: <http://www.pewinternet.org/2016/11/11/social-media-update-2016/> (decembar, 2017).

³ He W., Goodkind, D. & Kowal, P. (2016): An Aging World: 2015. International Population Reports, P95/16-1, U.S. Census Bureau. Washington, DC: U.S. Government Publishing Office. Preuzeto sa: <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/publications/2016/demo/p95-16-1.pdf> (januar, 2018).

⁴ Fiori K., Smith, J., & Antonucci, T. (2007): Social network types among older adults: A multidimensional approach. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 62(6), 322-330.

⁵ Sum, S., Mathews, M., Hughes, I., & Campbell, A. (2008): Internet use and loneliness in older adults. *Cyber Psychology & Behavior*, 11(2), 208-211.

⁶ House JS, Landis KR & Umberson D (1988): *Social relationships and health*. *Science* 241(4865), 540-545).

⁷ Peplau LA & Perlman D. (1982): Perspectives on loneliness. In Peplau LA & Perlman D. (Eds), *Loneliness-A Sourcebook of Current Theory, Research and Practice*, pp 1-17. New York: John Wiley.

usamljenost se navode kao najizraženiji problemi starenja, koji utiču negativno na subjektivni osećaj zadovoljstva životom.⁸

Rezultati istraživanja naglašavaju važnost društvene povezanosti za zdravlje i dobrobit starijih osoba i ističu potencijal savremenih tehnologija, koji može da doprinese da se smanji rizik od društvene izolacije.⁹ Korišćenje društvenih medija od strane starijih osoba je u porastu, jer ova vrsta medija omogućava ovom segmentu populacije da održava značajne veze sa prijateljima i porodicom, kao i da aktivno učestvuje u društvenom životu. Društvena uključenost koja se ostvaruje korišćenjem društvenih medija, dovodi do smanjenja stresa i višeg nivoa zadovoljstva,¹⁰ usled kontinuirane interakcije i mogućnosti za stvaranje novih društvenih odnosa.¹¹

2. Društvena povezanost starijih osoba uz podršku novih tehnologija

Starenje se posmatra kao period života kada se čovek suočava sa umanjnjem potencijala za nova iskustva i često je kategorisano kao negativno iskustvo.¹² Još uvek ne postoji jedinstveno prihvaćena kategorizacija starijih osoba, tako da za potrebe ovog rada prihvatamo stav koji je zastupljen u najrazvijenijim zemljama sveta, da je starija osoba ona koja ima 65 i više godina.¹³

Mnoge starije osobe žive same, ili su u okruženju koje ne pruža mogućnosti zadržati povezanost, tako da im korišćenje društvenih medija omogućava da se angažuju i povezuju.¹⁴ Društvena uključenost (socijalizacija) odnosi se na proces u kom ljudi uče i razmenjuju stavove, vrednosti, verovanja i norme svoje

⁸ Wenger, G.C., Davies, R., Shahtahmasebi, S. & Scott, A. (1996): Social Isolation and Loneliness in Old Age: Review and Model Refinement. Cambridge University Press, *Ageing and Society*, 16, 333-358.

⁹ Czaja, S. J., Charness, N., Fisk, A. D., Hertzog, C., Nair, S. N., Rogers, W. & Sharit, J. (2006): Factors predicting the use of technology: findings from the Center for Research and Education on Aging and Technology Enhancement (CREATE). *Psychology and aging*, 21(2), 333-352.

¹⁰ Wright, K. (2000): Computer-mediated social support, older adults, and coping. *Journal of Communication*, 50(3): 100-118.

¹¹ Nimrod, G. (2010): Seniors' online communities: A quantitative content analysis. *The Gerontologist*, 50(3), 382-392. Preuzeto sa: <https://academic.oup.com/gerontologist/article/50/3/382/573492/Seniors-Online-Communities-A-Quantitative-Content> (decembar, 2017).

¹² Liang, J., & Luo, B. (2012): Toward a discourse shift in social gerontology: From successful aging to harmonious aging. *Journal of Aging Studies*, 26, 327-334.

¹³ WHO (2017): Proposed working definition of an older person in Africa for the MDS Project. Preuzeto sa: <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefolder/en/> (januar, 2018).

¹⁴ Leist, A. (2013): Social media use: A mini-review. Preuzeto sa: <http://www.karger.com/Article/Pdf/346818> (februar, 2018).

kulture i istovremeno dalje razvijaju svoje sposobnosti i stečena iskustva. Internet i društveni mediji imaju značajne pozitivne efekte na starije osobe, jer utiču na umanjenje osećaja izolacije i sprečavaju depresiju. Društveni mediji pružaju mogućnost starijim osobama da ostanu društveno povezane, bez obzira na pad fizičke funkcije koja je uobičajena karakteristika starijeg doba.¹⁵ Društvena povezanost može smanjiti faktore koji uzrokuju negativne efekte prouzrokovane starenjem i ima efikasnu zaštitnu ulogu u mentalnoj zaštiti starijih osoba.¹⁶

Socijalni kapital podrazumeva ljudske veze koje se grade i održavaju¹⁷, tako što se formiraju mreže na kojima se ustanovljavaju norme i poverenje, i pomaže članovima u ostvarivanju zajedničkih ciljeva.¹⁸ Društveni mediji zadovoljavaju ove kriterijume, jer bez značajnih fizičkih poteškoća, omogućavaju starijim osobama da utole svoju potrebu za kontaktima i aktivnostima, što doprinosi osećaju zadovoljstva i kvalitetnijem životu bez depresije i osećanja usamljenosti.¹⁹ Internet, pojava *Web 2.0* tehnologija, društvenih medija i društvenih softvera, omogućili su razvoj i korišćenje savremenih društvenih mreža. Društveno povezivanje putem onlajndruštvenih mreža dovodi do stvaranja onlajn zajednica u kojima grupe ljudi dele određeni interes, upoznaju ostale članove zajednice, uspostavljaju društvene odnose i aktivnosti među članovima zajednice.²⁰ Socijalni kapital, sa aspekta socijalne gerontologije i društvenih medija, predstavlja aktivnosti kojima starije osobe doprinose društvu kroz interakciju putem medija, odnosno, onlajn društvenih mreža „koje pružaju mogućnost učesnicima da ostvare odgovarajuće ekonomske i društvene uloge, kao i mogućnosti i izazove za društveno uključivanje”.²¹ Posredstvom društvenih medija starije osobe, i po završetku aktivnog radnog angažovanja, nastavljaju da se društveno povezuju na principima pružanja podrške u zajednici.²²

¹⁵ Freedman VA, Martin LG. & Schoeni RF. (2002): Recent trends in disability and functioning among older adults in the United States: a systematic review. *JAMA*, 288 (24), 3137-46. Preuzeto sa: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12495394> (januar, 2018).

¹⁶ Glass, T. A., Mendes De Leon, C. F., Bassuk, S. S., & Berkman, L. F. (2006): Social engagement and depressive symptoms in late life: Longitudinal findings. *Journal of Aging and Health*, 18, 604-628.

¹⁷ Klein, C. (2013): Social capital or social cohesion: What matters for subjective wellbeing? *Social Indicators Research*, 110, 891-911.

¹⁸ Putnam, R. D. (1995): Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *Political Science and Politics*, 28, 664-683.

¹⁹ Shapira, N., Barak, A., & Gal, I. (2007): Promoting older adults' well-being through internet training and use. *Aging & Mental Health*, 11(5), 477-484.

²⁰ Koch, M. (2005): Supporting Community Awareness with Public Shared Displays. Proceedings of the 18th Bled eConference: eIntegration in Action. Bled.

²¹ Sum, S., Mathews, M., Hughes, I., & Campbell, A. (2008): Internet use and loneliness in older adults. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 208-211.

²² Schuler, D. (1994): Community networks: Building a new participatory medium. *Communications of the ACM*, 37(1), 38-51.

Društveni mediji su platforma na kojoj se ostvaruje kolektivnoonlajn komuniciranje. Korisnici društvenih medija imaju aktivnu ulogu komunikatora, koji razgovaraju i razmenjuju različite tekstualne sadržaje i aplikacije sa drugim korisnicima. Društvene medije čine: forum, blog, mikroblog, društvena mreža, onlajn udruženje ili društvena web-stranica. Stalni razvoj tehnologije kontinuirano upotpunjuje ovu listu stvaranjem novih društvenih servisa. Društveni mediji, koji se temelje na *Web 2.0* tehnologiji, koja se uveliko prilagođava novoj *Web 3.0* generaciji (servisi za društveni networking), predstavljaju značajan napredak u oblasti interaktivnosti učesnika, u odnosu na tradicionalne medije, koji jednostrano saopštavaju informacije.

U ovom radu se koncentrišemo na onlajn društvene mreže kao oblast društvenih medija. Mreže se sastoje od aktera i veza i imaju oblik društvene strukture²³ koja omogućava participaciju starijih osoba i dovodi do povećanja njihove nezavisnosti i ublažavanja izolacije.²⁴ Međutim, starije osobe često smatraju da je internet jednosmerni izvor informacija i koriste ga samo za komuniciranje sa porodicom. Nije redak slučaj da se kod starijih osoba razvije i odbojnost prema korišćenju društvenih medija i mreža zbog shvatanja da su nove tehnologije namenjene isključivo mlađoj populaciji. Nedostatak informacija o pozitivnim aspektima interneta i njihova zabluda, o tome da ove tehnologije pripadaju *nekim drugim generacijama*, kao i zabrinutost za sigurnost podataka koji se dele onlajn putem, utiču na odsustvo motivacije za pristup internetu i njegovim servisima.²⁵ Da bi se ostvarili pozitivni efekti od povezivanja putem društvenih medija i mreža nije dovoljno da starije osobe savladaju samo pristup internetu, već moraju da budu u mogućnosti da iskoriste različite oblike komunikacije i društvene aktivnosti koje nudi internet.²⁶

Nimrod²⁷ daje listu različitih potreba koje starije osobe mogu da zadovolje na društvenim mrežama:

Komunikacione potrebe: mogućnost za održavanje kontakata sa porodicom i prijateljima, kao i formiranje baze novih prijatelja, bez obzira na geografsku udaljenost;

²³ Sum, S., Mathews, M., Hughes, I., & Campbell, A. (2008): Internet use and loneliness in older adults. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 208-211.

²⁴ Shapira, N., Barak, A., & Gal, I. (2007): Promoting older adults' well-being through internet training and use. *Aging & Mental Health*, 11(5), 477-484.

²⁵ Bloch, N., & Bruce, B.C. (2011): Older adults and the new public sphere. In proceeding of: iConference 2011, Inspiration, Integrity, and Intrepidity, Seattle, Washington, USA, February 8-11, 2011.

²⁶ Pfeil, U. (2007): Online social support for older people. *SIGACCESS Accessibility & Computing*, 88, 3-8.

²⁷ Nimrod, G. (2010): Seniors' online communities: A quantitative content analysis. *The Gerontologist*, 50(3), 382-392. Preuzeto sa: <https://academic.oup.com/gerontologist/article/50/3/382/573492/Seniors-Online-Communities-A-Quantitative-Content>, p. 383. (decembar, 2017).

Potreba da se bude informisan: mreža je kontinuirani izvor informacija iz različitih oblasti koje su interesantne za starije osobe (ponuda poslova, zdravstvene i medicinske informacije, onlajn kursevi i slični sadržaji);

Olakšano obavljanje različitih poslova: kupovina, finansijsko upravljanje, rezervisanje turističkih aranžmana i slične ponude;

Potpora za ispunjenje slobodnog vremena: stariji ljudi imaju mogućnost da pristupe različitim slobodnim aktivnostima koje nude mreže, poput porodičnih stabala, foto albuma, video igara i virtuelnih hobija.

Postoje posebno dizajnirane društvene mreže namenjene starijim osobama. *Third age*²⁸ je društvena mreža namenjena starijim osobama ženskog pola i njihovim porodicama. *Senior net*²⁹ pruža starijim osobama mogućnost za IT obrazovanje i pristup računarskim tehnologijama, kako bi dostigli veštine koje će im omogućiti da dele svoje znanje i mudrost. *Older is wiser*³⁰ je društvena mreža koja nudi mogućnost starijim osobama da se priključe različitim onlajn grupama kojima se razmenjuju sadržaji: za zabavu; sadržaji koncentrisani na zdravstvenu oblast; za porodicu i slobodno vreme; sadržaji sa finansijskom problematikom; mogućnosti za upoznavanje; bavljenje društvenim i političkim temama, organizovanjem putovanja, ali i mogućnosti za nastavak karijere i slične tematike koje se razrađuju unutar grupa koje se formiraju zavisno od interesovanja korisnika.

3. Starija populacija onlajn društvene mreže

Sa razvojem interneta mnogi aspekti života savremenog čoveka preselili su se u onlajn prostor. Na sajtovima onlajn društvenih mreža, pojedinci konstruišu i usvajaju svoj digitalni identitet, izrađuju profil, uspostavljaju svoje društveno mesto i stižu prijatelje.³¹

Korišćenje onlajn društvenih mreža je rastući fenomen. Međutim, većina studija o društvenom umrežavanju koncentriše se na mlađe odrasle osobe, tako da postoji praznina u literaturi o korišćenju onlajn društvenih mreža od strane starijih osoba.³²

Istraživanje koje je sproveo *Pew Research Centar* na teritoriji SAD, u periodu od 29. septembra do 6. novembra, 2016. godine, telefonskim putem, obuhvatilo je razgovore sa 3015 odraslih učesnika. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da

²⁸ Third age na adresi: <http://thirdage.com/>

²⁹ Senior net na adresi: <http://www.seniornet.org/>

³⁰ Older is wiser na adresi: <http://www.olderiswiser.com/>

³¹ boyd, D. & Ellison, N. (2007): "Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship". *Journal of Computer-Mediated Communication* 13(1), 210-213.

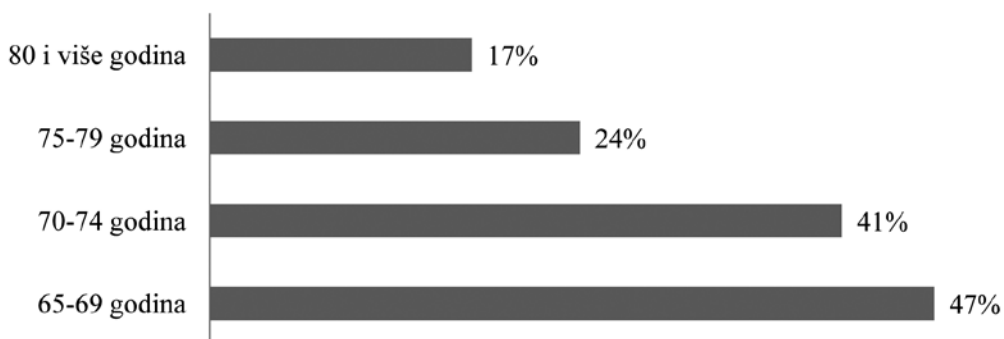
³² Barker, V. (2012): A generational comparison of social networking site use: The influence of age and social identity. *The International Journal of Aging and Human Development*, 74, 163-187.

se starije osobe u SAD u velikoj meri opredeljuju za korišćenje novih tehnologija (67%) i da 58% ispitanika zastupa stav da je tehnologija imala uglavnom pozitivan uticaj na društvo. Internet predstavlja novu javnu sferu i trebalo bi da omogućiti svima da u njoj participiraju, bez obzira na starosno doba, ali zbog nepoznavanja novih tehnologija i digitalnog jaza³³ jedna trećina starijih osoba, od 65 i više godina (SAD), ne koristi internet. Izazov sa kojim se starije osobe, u odnosu na tehnologiju, susreću jeste nedostatak poverenja u sopstvenu sposobnost da koriste digitalnu tehnologiju, i često ukazuju na to da im je potrebna pomoć da nauče kako da koriste nove uređaje. Nedostatak iskustva u korišćenju novih tehnologija i anksioznost kod starijih osoba koja se zbog toga javlja, upućuju na to da bi trebalo da postoji veći nivo podrške i obimnija obuka starijih osoba koja bi im omogućila da koriste internet i da se lakše opredele za korišćenje onlajn društvenih mreža.

Izrazi „seniori“, „stariji Amerikanci“ i „stariji odrasli“ koriste se naizmenično u ovom izveštaju kako bi označili odrasle osobe koje žive u SAD starosti 65 i više godina. Podaci su pokazali da 67% osoba starijih od 65 i više godina koristi internet. Procenat varira zavisno od starosnog doba ispitanika: 82% osobastarih od 65 do 69 godina koristi internet, dok jemeđu korisnicima interneta starosti 80 i više godina procenat korisnika internetaniži (44%). Što se tiče korišćenja društvenih onlajn mreža 34% ispitanika iz SAD, starosti 65 i više godina, koriste društvene mreže kao što su *Facebook* ili *Twitter*.³⁴

Grafikon 1. Pristup onlajn društvenim mrežama u SAD kod starijih osoba

Korišćenje onlajn društvenih mreža u SAD po starosnim grupama 65+ godina prikazano u %

Izvor: Anderson&Perrin, 2017, str.9.

³³ Dean, J. (2003): Why the net is not a public sphere. *Constellations*, Vol. 10(1):95-112.

³⁴ Anderson, M. & Perrin, A. (2017): Tech Adoption Climbs Among Older Adults. Washington, D.C.: U.S.Pew Research Center, May, 17, 2017. Preuzeto sa: <http://www.pewinternet.org/2017/05/17/tech-adoption-climbs-among-older-adults/> (decembar, 2017).

Ukupno 34% ispitanika, koje je svojim istraživanjem obuhvatio *Pew Research* Centar, izjasnilo se da koristi onlajn društvene mreže. Grafikon 1. pokazuje da procenat varira u zavisnosti od starosne grupe, tako da je najviše korisnika kod starosne grupe 65-69 godina, a najmanje kod starosne grupe od 80 i više godina. Prihvatanje novih tehnologija je teže za sadašnju generaciju starijih osoba u odnosu na mlađu populaciju.³⁵

Grafikon 2. *Prisustvo starijih osoba u SAD na različitim onlajndruštvenim mrežama*

Izvor: Greenwood, Perrin&Dugganet, 2016.

Grafikon 2. daje pregled onlajndruštvenih mreža koje u SAD koriste osobe starosti od 65 i više godina. Grafikon pokazuje izuzetno visok procenat pristupa Facebooku u odnosu na ostale mreže.

Što se tiče istraživanja na području Evropske unije, Eurostat prikuplja podatke od Nacionalnih zavoda za statistiku na godišnjem nivou. Sve zemlje u kojima se sprovodi istraživanje (28 članica EU) vrše istraživanje popunjavanjem Eurostatovih godišnjih upitnika o korišćenju IKT (informacionih i komunikacionih tehnologija) u domaćinstvima i od strane pojedinaca. Podaci se generalno prikupljaju putem intervjua licem u lice, ili telefonskim putem. Cilj evropskih istraživanja u oblasti IKT je pravovremeno pružanje statističkih podataka o pojedincima i domaćinstvima i upotrebi informacionih i komunikacionih tehnologija na evropskom nivou. Poslednje istraživanje, koje prikazujemo u ovom radu, sprovedeno je u prvom kvartalu 2017. god. Istraživanje je obuhvatalo ispitanike starosti od 16-74. god. Ovde se uočava razlika u odnosu na istraživanje u SAD gde nije limitirana gornja starosna granica ispitanika.

³⁵ Fozard J, Wahl H. (2012): Age and cohort effects in gerontechnology: A reconsideration. *Gerontechnology*, 11(1), 10-21.

Grafikon 3. Zemlje članice EU sa najvišim procentom osoba starosti 65-74. god. na onlajndruštvenim mrežama

Korišćenje onlajn društvenih mreža u EU kod starosne grupe 65-74 .
god. prikazano u % (zemlje sa najvišim %)

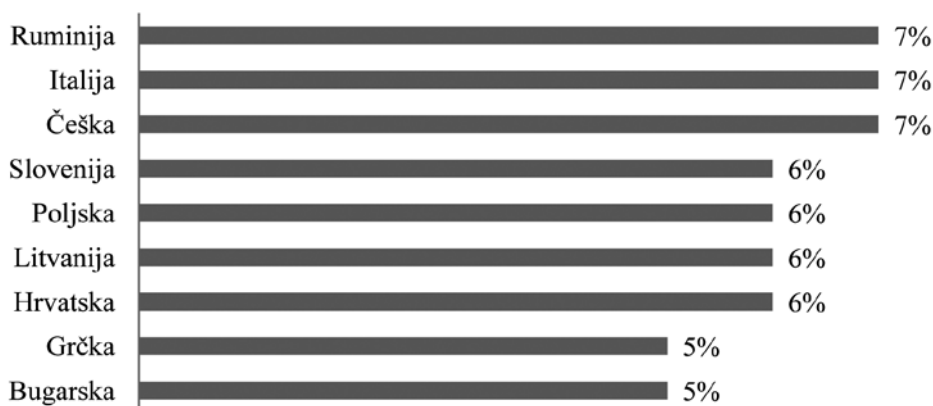

Izvor: prema: Destatis, 2017.

Grafikon 3. pokazuje da najrazvijenije zemlje EU imaju i najviši procenat prisustva starijih osoba na onlajn društvenim mrežama. Istraživanje nije dalo specifikaciju po mrežama.

Grafikon 4. Zemlje članice EU sa najnižim procentom osoba starosti 65-74. god. na onlajndruštvenim mrežama

Korišćenje onlajn društvenih mreža u EU kod starosne grupe 65-74.
god. prikazano u % (zemlje sa najnižim %)

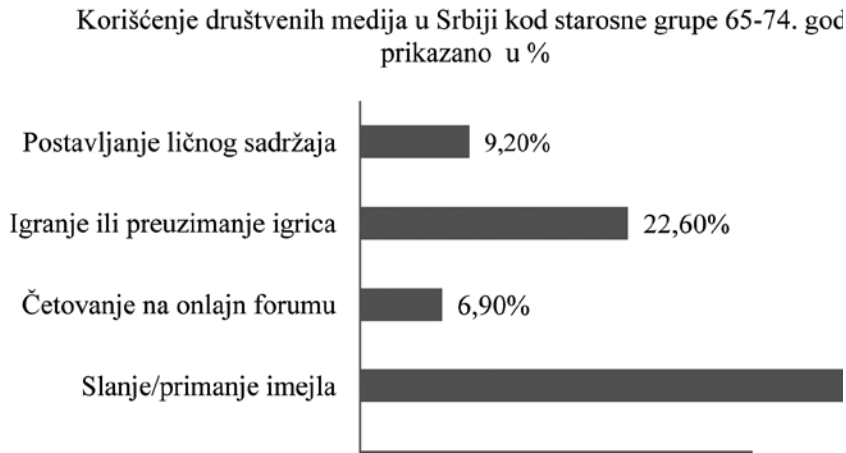
Izvor: prema: Destatis, 2017.

Grafikon 4. pokazuje da je najniži stepen prisustva starijih osoba na onlajn-društvenim mrežama uglavnom kod zemalja bivšeg socijalističkog bloka, sa izuzetkom Italije i Grčke.

Poslednji podaci koje je objavio Eurostat (26.04.2017.) daju podatak da je 16% od 50 miliona stanovnika EU, starosti 65-74. god. prisutno na onlajn društvenim mrežama.³⁶

Što se tiče podataka o aktivnostima starijih osoba na društvenim medijima u Republici Srbiji navodimo rezultate istraživanja koje je sproveo Republički zavod za statistiku Srbije.³⁷ Ovo istraživanje sprovedeno je na teritoriji centralne Srbije, AP Vojvodine i Beograda, u periodu od 21. marta do 1. aprila 2016. godine telefonskim putem, pri čemu je bilo dozvoljeno i posredno anketiranje (davanje odgovora umesto odsutnog lica). Anketa za domaćinstva sprovedena je na dvofaznom uzorku, stratifikovanom po kriterijumu urbanosti. Obim uzorka iznosio je 2400 domaćinstava i 2400 pojedinaca. U publikaciji se navodi da su „istraživanja sprovedena po metodologiji Evrostata”³⁸, tako da je limitirana gornja granica ispitanika i istraživanjem je obuhvaćena kategorija starijih osoba od 65-74 godine starosti. Kod ove starosne grupe 77,8% ispitanika dalo je podatak da nikad nije koristilo računar ili internet. Pripadnici ove starosne grupe, koji koriste informacione tehnologije, dali su podatke o svojim aktivnostima koje ostvaruju posredstvom društvenih medija.

Grafikon 5. Aktivnosti osoba starosti 65-74. god. u Srbiji na društvenim medijima

Izvor: Kovačević, et al., 2016, str. 42.

³⁶ Destatis, (2017): Europe in figures: Social media: Increasing user rate among people aged 65 to 74. Preuzeto sa: https://www.destatis.de/Europa/EN/Topic/ScienceTechnology/Social_Media_olderPeople.html (novembar, 2017).

³⁷ Kovačević, M., Pavlović, K. & Šutić, V. (2016): *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u republici Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije. Preuzeto sa: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2016/pdf/G20166004.pdf> (februar, 2018).

³⁸ Ibid, p. 3.

Grafikon 5. pokazuje da starije osobe u Republici Srbiji u najvećem procentu (43,9) komuniciraju putem mejla. Interesantan je podatak koji pokazuje visok procenat učešća starijih osoba na onlajndruštvenim mrežama (33,10), ali istraživanje nije dalo specifikaciju po mrežama.

Centar RTS-a z aistraživanje javnog mnjenja, programa i auditorijuma je na reprezentativnom uzorku stanovnika Srbije (18+) sproveo istraživanje u toku 2016. *Stavovi javnosti o starosti, i predstavljanju starijih osoba u medijima*. Rezultati istraživanja o korišćenju interneta u poslednjih nedelju dana prema generacijskoj pripadnosti daju podatak da tek svaki šesti stariji građanin (16,0%) barem jednom sedmično koristi internet.³⁹

Rezultati istraživanja Crvenog krsta Srbije *Socijalna uključenost starijih osoba (65+) u Srbiji iz 2018*. ukazuju na to da je tokom 12 meseci koji su prethodili istraživanju o upotrebi informacionih tehnologija, samo je 17% stanovništva starog 65 i više godina koristilo kompjuter, što je znatno niže nego za istu populaciju u EU 28 (52%).⁴⁰

Zaključak

Naše istraživanje obezbedilo je odgovore na pitanja koja smo postavili na početku ovog rada. Starije osobe (65+godina) izložene su stalnom riziku od društvene izolacije. Društveni odnosi značajno utiču na mentalno i fizičko zdravlje starijih osoba.⁴¹ Umanjena društvena povezanost vodi do izolacije i usamljenosti koje umanjuju kvalitet života i utiču na pojavu nezadovoljstva i depresije. Društvena uključenost starijih osoba pozitivno utiče, kako na pojedince koji kontinuirano održavaju svoje društvene kontakte, tako i na društvo, jer njihovo aktivno participiranje u različitim oblastima angažovanja omogućava deljenje njihovog znanja i iskustva.

Društveni mediji olakšavaju potrebnu interakciju ovomsegmentu populacijejer olakšavaju uspostavljanje i održavanje kontakata, razmenu sadržaja i priključivanje različitim onlajn grupama. Glavna prepreka za priključivanje onlajndruštvenim mrežama, kod starijih osoba, jeste nedovoljno poznavanje i otpor koji se javlja kod prihvatanjasavremenih informacionih tehnologija.

Istraživanja u ovoj oblasti su uglavnom koncentrisana na mlađu populaciju, tako da nema dovoljno validnih podataka koji se odnose na starije osobe. U SAD

³⁹ Senic, S. & Josifović, S. (2016): "Stavovi javnosti o starosti i predstavljanju starijih osoba u medijima", 130. u: Manić, Lj. & Simeunović-Bajić, N.(Eds) Javnost, stariji ljudi i mediji, Beograd.

⁴⁰ Crveni krst Srbije (2018): Socijalna uključenost starijih osoba (65+) u Srbiji. <https://www.redcross.org.rs/vesti/socijalna-uklju%C4%8Denost-starijih-osoba-65plus-u-srbiji-1/>

⁴¹ Fiori K., Smith, J., & Antonucci, T. (2007): Social network types among older adults: A multidimensional approach. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 62(6), 322-330.

istraživanja nemaju gornju starosnu granicu za ispitanike koji su obuhvaćeni istraživanjima, za razliku od Evropske unije i Republike Srbije gde su postojećim istraživanjima, kao najstarija kategorija obuhvaćeni ispitanici od 65-74 godine. Međutim, evidentno je da starije osobe, starosti 75 i više godina koriste internet i da pristupaju društvenim onlajn mrežama.⁴²

S obzirom na podatak o porastu procenta starijih osoba u svetu, kao i na pozitivne efekte koje imaju društveni mediji i onlajn mreže na starije osobe, smatramo da je neophodno detaljnije, sveobuhvatnije istraživanje, bez limitiranja gornje starosne granice na 74. godine, kojim bi se dobili detaljni podaci o pristupu društvenim onlajn mrežama, vrstama mreža koje starije osobe koriste, identifikacija mogućih prepreka, kao i stepen zadovoljstva koji se javlja zbog zadovoljavanja različitih potreba koje starije osobe ostvaruju povezivanjem putem savremenih tehnologija.

Literatura

- Anderson, M. & Perrin, A. (2017): Tech Adoption Climbs Among Older Adults. Washington, D.C.: U.S.Pew Research Center, May, 17, 2017. Preuzeto sa: <http://www.pewinternet.org/2017/05/17/tech-adoption-climbs-among-older-adults/> (decembar, 2017).
- Barker, V. (2012): A generational comparison of social networking site use: The influence of age and social identity. *The International Journal of Aging and Human Development*, 74, 163-187.
- Bloch, N., & Bruce, B.C. (2011): *Older adults and the new public sphere*. In proceeding of: iConference 2011, Inspiration, Integrity, and Intrepidity, Seattle, Washington, USA, February 8-11, 2011.
- boyd, D. & Ellison, N. (2007): "Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship". *Journal of Computer-Mediated Communication* 13(1), 210-213.
- Crveni krst Srbije (2018): Socijalna uključenost starijih osoba (65+) u Srbiji. <https://www.redcross.org.rs/vesti/socijalna-uklju%C4%8Denost-starijih-osoba-65plus-u-srbiji-1/>
- Czaja, S. J., Charness, N., Fisk, A. D., Hertzog, C., Nair, S. N., Rogers, W. & Sharit, J. (2006): Factors predicting the use of technology: findings from the Center for Research and Education on Aging and Technology Enhancement (CREATE). *Psychology and aging*, 21(2), 333-352.
- Dean, J. (2003): Why the net is not a public sphere. *Constellations*, Vol. 10(1):95-112.

⁴² Anderson, M. & Perrin, A. (2017): Tech Adoption Climbs Among Older Adults. Washington, D.C.: U.S.Pew Research Center, May, 17, 2017, p. 9. Preuzeto sa: <http://www.pewinternet.org/2017/05/17/tech-adoption-climbs-among-older-adults/> (decembar, 2017).

- Destatis, (2017): Europe in figures: Social media: Increasing user rate among people aged 65 to 74. Preuzeto sa: https://www.destatis.de/Europa/EN/Topic/ScienceTechnology/Social_Media_olderPoepple.html(novembar, 2017).
- Fiori K., Smith, J., & Antonucci, T. (2007): Social network types among older adults: A multidimensional approach. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 62(6), 322-330.
- Fozard J, Wahl H. (2012): Age and cohort effects in gerontechnology: A reconsideration. *Gerontechnology*, 11(1), 10-21.
- Freedman VA, Martin LG. & Schoeni RF. (2002): Recent trends in disability and functioning among older adults in the United States: a systematic review. *JAMA*, 288 (24), 3137-46. Preuzeto sa: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12495394> (januar, 2018).
- Glass, T. A., Mendes De Leon, C. F., Bassuk, S. S., & Berkman, L. F. (2006): Social engagement and depressive symptoms in late life: Longitudinal findings. *Journal of Aging and Health*, 18,604-628.
- Greenwood, S., Perrin, A. & Duggan, M. (2016): Social Media Update 2016, Facebook usage and engagement is on the rise, while adoption of other platforms holds steady. Preuzeto sa: <http://www.pewinternet.org/2016/11/11/social-media-update-2016/>(decembar, 2017).
- He W., Goodkind, D. & Kowal, P. (2016): An Aging World: 2015. International Population Reports, P95/16-1, U.S. Census Bureau. Washington, DC: U.S. Government Publishing Office. Preuzeto sa: <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/publications/2016/demo/p95-16-1.pdf> (januar, 2018).
- House JS, Landis KR & Umberson D (1988): *Social relationships and health. Science* 241(4865), 540-545).
- Klein, C. (2013): Social capital or social cohesion: What matters for subjective wellbeing? *Social Indicators Research*, 110,891-911.
- Koch, M. (2005): Supporting Community Awareness with Public Shared Displays. Proceedings of the 18th Bled eConference: eIntegration in Action. Bled.
- Kovačević, M., Pavlović, K. & Šutić, V. (2016): *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u republici Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije. Preuzeto sa: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2016/pdf/G20166004.pdf> (februar, 2018).
- Leist, A. (2013): Social media use: A mini-review. Preuzeto sa: <http://www.karger.com/Article/Pdf/346818> (februar, 2018).
- Liang, J., & Luo, B. (2012): Toward a discourse shift in social gerontology: From successful aging to harmonious aging. *Journal of Aging Studies*, 26, 327-334.
- Nimrod, G. (2010). Seniors' online communities: A quantitative content analysis. *The Gerontologist*, 50(3), 382-392. Preuzeto sa: <https://academic.oup>

- com/gerontologist/article/50/3/382/573492/Seniors-Online-Communities-A-Quantitative-Content (decembar, 2017).
- Older is wiser. Preuzeto sa: <http://www.olderiswiser.com/> (decembar, 2017).
 - Peplau LA & Perlman D. (1982): Perspectives on loneliness. In Peplau LA & Perlman D. (Eds), *Loneliness-A Sourcebook of Current Theory, Research and Practice*, pp 1–17. New York: John Wiley.
 - Pfeil, U. (2007): Online social support for older people. *SIGACCESS Accessibility & Computing*, 88, 3-8.
 - Putnam, R. D. (1995): Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *Political Science and Politics*, 28, 664-683.
 - Schuler, D. (1994): Community networks: Building a new participatory medium. *Communications of the ACM*, 37(1), 38–51.
 - Senic, S. & Josifović, S. (2016): “Stavovi javnosti o starosti i predstavljanju starijih osoba u medijima”, 130. u: Manić, Lj. & Simeunović-Bajić, N. (Eds) *Javnost, stariji ljudi i mediji*, Beograd.
 - Senior net. Preuzeto sa: <http://www.seniornet.org/> (novembar, 2017).
 - Shapira, N., Barak, A., & Gal, I. (2007): Promoting older adults' well-being through internet training and use. *Aging & Mental Health*, 11(5), 477-484.
 - Sum, S., Mathews, M., Hughes, I., & Campbell, A. (2008): Internet use and loneliness in older adults. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 208-211.
 - Third age. Preuzeto sa: <http://thirdage.com/> (januar, 2018).
 - Wenger, G.C., Davies, R., Shahtahmasebi, S. & Scott, A. (1996): *Social Isolation and Loneliness in Old Age: Review and Model Refinement*. Cambridge University Press, *Ageing and Society*, 16, 333-358.
 - WHO (2017): Proposed working definition of an older person in Africa for the MDS Project. Preuzeto sa: <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefolder/en/> (januar, 2018).
 - Wright, K. (2000): Computer-mediated social support, older adults, and coping. *Journal of Communication*, 50(3): 100–118.

Borivoje Baltezarević
Radoslav Baltezarević
Vesna Baltezarević

UDC 316.472.4-053.9

Review scientific article
Received 10.02.2018.
Approved 14.05.2018.

ONLINE ACTIVITIES OF OLDER POPULATION ON SOCIAL NETWORKS

Old age is considered as a period of life when each individual is at risk of social isolation due to a breakdown in communication with his or hers long-standing social environment, and the decrease of contact with relatives and friends. However, older people can make a significant contribution to society by refusing to be isolated. Thanks to the advancement of technology and the emergence of the Internet, social media offers a platform for online social networking. The association of older population through social media, in particular through online social networks, enables participants to achieve the appropriate economic and social roles and reduce the sense of loneliness, isolation and depression. The primary goal of this paper is to point out the necessity of the social connection of the elderly, with particular emphasis on the role of online social networks. The paper seeks answers to several questions: How does the isolation affect the elderly? Can social media provide the necessary interaction with this population and to what extent are the members of the older population willing to accept online social networks. This paper presents the latest research carried out in the US, the EU and Serbia, on the activities of older population on online social networks.

Keywords: *elderly, social networking, social isolation, social media, online social networks*

Review scientific article

Received 05.11.2017.

Approved 31.03.2018.

THE BELT AND ROAD INITIATIVE: INFRASTRUCTURE, INVESTMENTS AND OPPORTUNITIES FOR LATIN AMERICA

*“The direction of the wind in the world has changed. The wind from the west no longer prevails over the east, but the east wind prevails over the west”
(Mao Tse Tung, Moscow, November 17, 1957).*

The Belt and Road Initiative proposed by China in 2013 is without a doubt the most ambitious connectivity project of modern times. The implications in terms of trade, cultural exchanges, infrastructure building and development are significant. This paper gives a description of this initiative in its various objectives – not only as the last part of Chinese domestic economic development strategy that started in the eastern regions in the eighties; but also as a geopolitical and international project, highlighting China’s new role in the world. Although Latin America is not geographically part of this initiative as it is presented today, this does not mean that the implications and opportunities of this project are not important for the region.

Keywords: *Belt and Road Initiative, Latin America, Investments, Xinjiang Autonomous Region, Economic Corridors.*

* School of Oriental Studies, USAL Buenos Aires, Argentina;
carola.ramon.berjano@hotmail.com

1. Introduction

The initiative known as One Belt One Road (OBOR) is a political and economic initiative launched by China in 2013, whose goal is global in scope and extremely ambitious.

It is referred to as the New Silk Road, alluding to the old route that united East with West through Central Asia and the Middle East. At the time “a belt and a road” was the term chosen to designate this project of great scope. Currently the trend is to call it the Belt and Road Initiative (BRI) Initiative, which is how the author will refer to it in this paper.

A few articles referred to this century as the “Eurasian Century”, thus contributing to the Initiative. It is an unprecedented project in terms of connectivity, whether in infrastructure, investment, economics, politics and culture. This project currently involves 65 countries, which account for 66% of the world’s territory, 75% of the known energy reserves and almost two-thirds of the world’s population - about 4,4 billion people. They account for 29% of the world economy and 25% of world trade.¹ Understanding this initiative and reflecting on how it can affect Latin America is therefore crucial. Although Latin America and Argentina in particular are not explicitly included in the initiative, this project affects us as well as the rest of the world economy. On one hand, the immediate effects refer to the greater connectivity between China and its neighbors that belong explicitly to the Initiative. As trade between China and these countries increases, so do the possibilities for Latin American products in order to be replaced by the products of the neighboring countries. The pattern of trade between China and the countries of Central Asia follows a pattern similar to those of Latin America and Africa, i.e. raw materials for manufactured goods. Another immediate effect, which also originates from China’s greater exchange with its neighbors, is the emergence of new opportunities along these new routes, with new demands, tastes and preferences, as well as market niches in which Latin American products could find new destinations. Finally, increased links between China and Europe also present Latin America with new opportunities, since an arrival to Asia could occur not only via the Pacific but also via the Atlantic.

On the other hand, and thinking in the mid- and long term, the BRI can benefit Latin America in terms of infrastructure projects. Infrastructure investment is an area that the Latin American region clearly needs. For this, membership in the AIIB (Asian Infrastructure and Investment Bank) is vital. From Latin America, only Brazil belonged to it as a founding member, but now, additional five Latin American countries belong to it as well.

(Peru, Venezuela, Chile, Bolivia and Argentina). Considering all the infrastructure projects in which China has participated or has expressed an

¹ Chin, H. and W.He (2016): *The Belt and Road Initiative: 65 Countries and Beyond*, Global Sourcing Fung Business Intelligence Centre

intention to participate, it can be seen that BRI has the potential to be a truly global project. These projects include the railroad across Africa linking Angola, Congo, Zambia and Tanzania; the tunnel project in the Bering Strait; the trans-Amazonian railway that would link Brazil with Peru; the Canal de Nicaragua, the Kra Canal in Thailand; the high-speed train in Mexico; etc. Some of these projects, although far from being implemented or even approved, show a global connectivity initiative with China as the undisputed protagonist of this new global system. Undoubtedly, more than ever, Latin America needs to identify both short and long term options if it wants to put together a strategy that is mutually beneficial.

2. What is the Belt and Road Initiative?

In September 2013, during his speech “Promoting Friendship between Peoples to Create a Better Future” at Nazarbayev University in Astana, Kazakhstan, Chinese President Xi Jinping first made reference to this new Silk Road, or economic belt, with the aim of strengthening ties between China and Central Asia. Right from the start, the importance and the mention given to the Chinese city of Xi’an - in the center-west of the country - was not random, since this city, which in ancient times had the name of Chang’an was China’s imperial capital during 13 dynasties and the starting point of the original silk road. Vestiges of this silk-road can still be seen in the city of Xi’an today, such as the Muslim legacy, with its population, its neighborhood and a great mosque. The choice of Kazakhstan to launch this initiative was not random either, as this Central Asian country along the western Chinese frontier would be a key part of this project.²

This first mention of the BRI in Kazakhstan was followed by another one in October 2013, when Chinese President Xi Jinping gave a speech before the Indonesian parliament in which he proposed to strengthen ties between the ASEAN community and China, building a maritime corridor for the new century with the aim of promoting cooperation. Also, during this speech, he proposed the creation of the Asian Infrastructure and Investment Bank (AIIB) to finance infrastructure and interconnectivity projects within the region.

A month later, during the third plenary session of the 18th Central Committee of the Chinese Communist Party, in November 2013, he again mentioned the need to accelerate the construction of infrastructure between neighboring countries in order to facilitate the Belt and Road Initiative. A little over a year later, in March 2015, the National Reform and Development Commission published its “Vision and actions for the joint construction of the belt of the

² Ramon-Berjano (2016): *La iniciativa “Un cinturón, un camino” y el desarrollo del oeste de China: Impactos domésticos e internacionales*, CARI, Documento de Trabajo N° 98, p 43-66

silk route”, which details the conceptual framework, areas for cooperation and cooperation mechanisms.³

At present, this initiative comprises not only one route but several, six terrestrial corridors and one maritime. Although it comprises numerous countries, as has already been mentioned, it is not a formally integrated economic area, since it has no common institutions, no definite deadlines for projects, as well as no “member” countries.

The six terrestrial corridors are:

- i. China - Mongolia –Russia corridor⁴
- ii. Eurasian corridor⁵
- iii. China Central Asia and Western Asia corridor⁶
- iv. China - Indochina Peninsula corridor⁷
- v. China – Pakistan corridor⁸

³ National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, and Ministry of Commerce of the People’s Republic of China (2015): *Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road*

⁴ At the September 2014 meeting of the Shanghai Cooperation Organization, it was agreed to work on the cooperation ties between the three countries to strengthen land and rail transport connections, as well as simplify customs procedures. A year later, the Joint Medium-Term Plan for the Trilateral Development of Cooperation between China, Russia and Mongolia was adopted. (Ramon-Berjano, C., 2016), p.61

⁵ This corridor links the coastal zone of China with Europe through the autonomous region of Xinjiang in western China, Kazakhstan, Russia, Belarus, Poland reaching Germany and other European countries

⁶ This corridor also crosses the Xinjiang Autonomous Region of China and connects with the railway systems of Central Asia - Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan - as well as Iran and Turkey in Western Asia. A commitment to strengthen ties within the economic corridor among the 5 Central Asian countries was included in the joint statement at the China-Central Asia Cooperation Forum in June 2015. Previously this had been dealt with through bilateral agreements. Each of these countries, in turn, has its own development plans, which in turn have much in common with the economic belt proposed by China. (Ramon Berjano, C. 2016, p.62)

⁷ During the 5th Meeting of Leaders of Sub Regional Economic Cooperation of the Greater Mekong in December 2014 in Bangkok, several initiatives were proposed for the joint planning and construction of a transport network, as well as industrial cooperation projects and the promotion of projects that benefit sustainable economic development among the countries involved. Currently there are ongoing projects for the construction of several routes connecting this region, both by land and air. (Ramón Berjano, C. 2016, p.62)

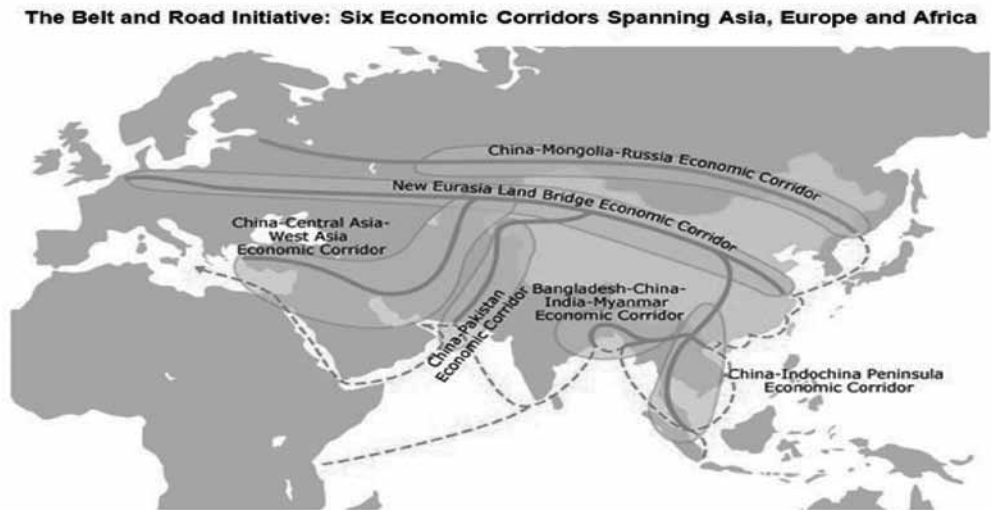
⁸ The first time this corridor was mentioned was during Li Keqiang’s visit to Pakistan in 2013. Plans have been extended and currently includes not only the creation of a corridor from Xinjiang to the port of Gwadar in southern Pakistan but a comprehensive long-term plan that includes the construction and renovation of highways, railways and pipelines, oil pipelines; airports, and a fiber optic network between the two countries. (Ramón Berjano, C. 2016, p.63) This corridor, better known by its acronym in English CPEC (China Pakistan Economic Corridor) along with the Eurasian, are keys within the initiative. On the other hand, this corridor between China and one of its great allies Pakistan, is a subject of controversy with India, since this corridor crosses the region of Kashmir.

vi. Bangladesh - China - India – Myanmar corridor⁹

In addition to these six terrestrial corridors the initiative also includes a maritime corridor linking Chinese coastal areas with Europe via the South China Sea, Indian Ocean, Persian Gulf, Suez Canal and Mediterranean.

This initiative is being coordinated by the National Development and Reform Commission, the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Commerce and its funding comes from the above-mentioned AIIB - which currently has 70 members (57 founding members¹⁰) and an initial capital of US \$ 100 billion - and the Silk Road Fund – with funds from the Chinese government, with an initial capital of US\$40 billion.

Figure 1. *The land and sea corridors within the BRI*

Source: Winter, T. (2016)

⁹ The first Joint Working Group on the Bangladesh-China-India-Myanmar economic corridor had its first meeting in the Chinese city of Kunming in 2013. In October 2016 Xi Jinping visited Bangladesh and Cambodia to deepen cooperation ties and strengthen this economic corridor. Cambodia signed more than 30 agreements, mostly related to infrastructure and industry. At the beginning of 2015, the China - Myanmar pipeline was inaugurated, which allows China not only to reduce the transport distance but also to diversify its dependence on imports across the Malacca Strait. (Ramón Berjano, C. 2016,p.63)

¹⁰ The founding members of the AIIB are: Australia, Austria, Azerbaijan, Bangladesh, Brazil, Brunei Darussalam, Cambodia, China, Denmark, Egypt, Finland, France, Georgia, Netherlands, Saudi Arabia, India, Indonesia, Iran, Iceland, Israel, Italy, Jordan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Laos, Luxembourg, Malaysia, Maldives, Malta, Mongolia, Myanmar, Nepal, New Zealand, Oman, Pakistan, Poland, Portugal, Qatar, United Kingdom, Russia, Singapore, South Africa, Sri Lanka, Sweden, Switzerland, Thailand, Tajikistan, Turkey, Uzbekistan and Vietnam.

3. International and Chinese Dimensions of the Initiative

This initiative has two important and complementary dimensions, the international and domestic. Regarding the international dimension, it refers to the new positioning of China as a leading global actor and to the geopolitical dimension of Chinese leadership. As for the domestic dimension, this refers to Chinese domestic development, a long-term project that has already taken several decades since the process of reform and opening up in China in the late 1970s and early 1980s.

3.1. *International Dimension*

The BRI, through the connection of planned infrastructure, will allow the growth and economic development not only of China's neighboring countries in Central Asia, but will also have an impact on Russia, Belarus, Iran and even Turkey. The implications for European and the rest of the world economy of this strategy could completely change the global geopolitical map. China has signed memoranda of understanding with 50 countries and regional organizations related to the BRI. These include areas such as telecommunications, railway and construction companies of Chinese origin that have signed and initiated projects in different countries to improve connections as well as the construction of industrial parks and various other projects.

In this way, the initiative fulfils not only the objective of continuing and completing the step-by-step development process begun in the 1980s, as has already been mentioned, but also of continuing the insertion of China into the world economy, significantly impacting economies of the region and the rest of the world. Examples of this insertion are the railway lines that already connect China with Europe. In 2012, the first regular service from China to Europe was inaugurated, linking the Chongqing Municipality with the city of Duisburg in Germany, Kazakhstan, Belarus and Poland. This line links the two cities on a journey of more than 11,000 km in 16 days. In 2016, the record reached 40,000 containers transported and the goal is to reach 100,000 by 2020. By the end of 2014 the line was extended to unite the coastal city of Yiwu China in Zhejiang Province with the city of Madrid in Spain, a journey of 13,000 km that takes place twice a week in trains that transport 40 containers. Currently these trains cover 39 routes joining 16 Chinese cities with 15 European ones. The last city to join this rail network was London, in the United Kingdom, with the train called "Eastern Wind" that united Yiwu with this city on January 1, 2017, transporting 34 containers through 12,000 km in only 16 days.

There are doubts about the feasibility and cost-effectiveness of these means of transport given that special containers are needed for low temperatures, there is an asymmetry in the number of products transported in each direction,

the different size of the gauge which raises the cost, and the small number of containers and transport costs vis-a-vis shipping. However, the projects are still going ahead.¹¹

In 1904, Sir Halford Mackinder defined Eurasia as the pivot region of the world. "Is not the "pivot region" of world politics that vast area of Eurasia that is inaccessible to ships, but which was formerly open to riders nomads, and is now about to be covered by a railway network?"¹² He affirmed that the nation that would dominate this "pivot region" would also become a world power. He considered that if China dominated this region, it would be unstoppable because "they would add an ocean front to the resources of the great continent, advantages that the occupants of the "pivot region" have not yet enjoyed."¹³ "Whoever rules the Continental Heart will dominate the World Island" and who "governs the World Island will dominate the world".¹⁴ A little over a century later, Mackinder's words resonate again with the BRI.

3.2. Chinese National Development- New Roads to economic development

China's economic development since the late 1970s has been known as the "ladder-step", since the objective was to open gradually to the world, or by steps. The Chinese provinces were grouped into three categories: east, central and west. In a first stage, preference was given to China's coastal regions (particularly the southern provinces), which were considered better able to implement the pilot reforms of the Special Economic Zones (SEZs) and be the recipients of foreign direct investment, since they were strategically located for those companies that wanted to enter China and for all future exports from China to the rest of the world. Within the framework of this strategy, these special economic zones, at an early stage, would be propagated along the coastal areas, thus becoming the "first step" of the Chinese development strategy. Once this first step had been developed, it would be moved to the "second step", that is the central area and then a third stage would be passed to the "third step", that is, the western area of China. Indeed, in subsequent stages, economic development gradually moved into the interior of the country in a process known as the "Go West" strategy that began in the late 1990s.

¹¹ A container of 40 feet by sea takes 50% more time but costs 40% less (it is estimated that by sea the price is US \$ 1500 / container and it takes 35 days, whereas in the train the cost is US \$ 2500 / container but arrives in 18 days). On the other hand, each train can carry between 34 and 40 containers while 10,000 are transported by boat, which would be equivalent to 294 trains at an hour and half intervals for 17 consecutive days.

¹² Mackinder, J. H. (1904): *The Geographical Pivot of History*, Geographical Journal, Vol. 23, No. 4

¹³ Ibid

¹⁴ Ibid

As a result of this development process, three major development poles in coastal areas (or first step) can be mentioned - the Pearl River Delta, emblematic of the 1980s in the southern province of Guangdong (with Shenzhen at the top, and in particular its growing ties with the neighboring city of Hong Kong); the Yangtze River Delta, which characterized the growth of the Nineties (with Shanghai East - Pudong) and the Bohai Basin (which includes the two municipalities of Beijing and Tianjin). On the other hand, as a result of the “Go West” process (second step), the Chongqing cluster - the first non-coastal cluster was developed. Chongqing, formerly part of Sichuan Province and later elevated to the category of Municipality in 1997, a category to which Beijing, Tianjin and Shanghai belonged - today is a centre specialized in the production of laptops (30% of the world production) and motorcycles (main producer in China)¹⁵. These four poles are shown on Map 2. This “Go West” strategy involved 12 western Chinese provinces whose total trade increased 9-fold since then, following a relocation of manufactures to the west of China. Both Chongqing and Chengdu (capital of Sichuan province) received labor that had previously left the coastal areas in the 1980s and 1990s. Companies such as Hewlett Packard expanded from Shanghai to Chongqing; and similarly, Foxconn from Shenzhen to Chengdu. Chongqing, along with the city of Chengdu, is estimated to be the most important economic center in western China in the next 20 years.

In 2004 this development campaign in western China was complemented by “Rise of Central China” where cities like Xi’an in Shaanxi Province (also in central China but north of Chongqing) were investment destinations. The aim is to turn this historic city into a regional growth pole for the western region, a kind of “West Shenzhen”. Following several projects carried out in Xi’an and neighboring cities, during the 2000s the city’s GDP increased more than 5 times and urban areas almost doubled in area.¹⁶

Finally, the BRI Initiative was announced in 2013, with central axis in the city of Xi’an, which, as mentioned above, was the starting point of the original silk route. As a national strategy, it is possible to follow the Chinese regional development, with emphasis on the areas of central and western China; as well

¹⁵ In 2014 Chongqing produced 61 million laptops, being the largest producer of laptops in the world - with an estimated production of one-third of the world total. It is estimated that 100% of Acer’s production, 90% of Toshiba, 80% of Asus and 60% of Hewlett-Packard are produced in this municipality (China Daily, January 9, 2015). According to data from China Motor Rider (2015) Chongqing produces 12 million motorcycles and motors annually and in turn more than 40% of Chinese motorcycle exports are produced in more than 100 companies established in this municipality. (Ramón Berjano, C.,2016)

¹⁶ Among them in 2002 was announced the Xi’an integration project with the neighboring city of Xianyang, to create a high-tech industrial belt around these cities. In 2009, the State Council approved the project to accelerate growth and integration between Xi’an-Xianyang and convert Xi’an and surrounding areas into a metropolis of 10 million people, becoming part of the so-called “Mega -cities “in China (Jaros (2013) and Ramón Berjano, C. (2016)).

as allow an opening to the rest of the world not already through the coastal zones of the east of the country, but through the west of the country, reflating old trade routes.

Figure 2. *The four regional development poles in China*

Source: the author's own

4. Importance of the Xinjiang region in BRI

To this end, like at the beginning of the reform and opening process, several special economic zones (SEZs) have also been established in recent times in the autonomous region of Xinjiang in the northwest of the country, which is of paramount importance within this BRI project. The importance of this region lies not only in the economic development of one of China's most remote and backward regions, but also in terms of security and internal stability. That is why this region has been designated as the core of the silk route initiative. It is the region that presents the most challenges in terms of regional development, internal domestic policy and international insertion.

Although the Autonomous Region of Xinjiang comprises 17% of China's territory, it has less than 2% of its population. On the other hand, while 92% of

China belongs to the Han ethnic group, in Xinjiang this ethnic group is only 39% of the total population, while 46% is the Uyghur ethnic group. The Xinjiang Autonomous Region has been designated core within the BRI, as it is an important link between China and Eurasian and Pakistani corridors. This region, in turn, has three corridors linking it to the most dynamic centers of China (the three coastal and Chongqing, seen in Map 2) with the terrestrial corridors (Maps 3 and 4).

The special economic zones of Xinjiang (Map 3), those of Urumqi, Kashgarand, Khorgas deserve special attention. Urumqi, the capital of the autonomous region, has an area of economic and technological development (created in 1994) and an area of export processing (2007). Despite being the most remote capital from Beijing, the city of Urumqi is now a dynamic center in western China, with flights linking it with different cities in central Asia and the Middle East. The trade fair “Urumqi Foreign Economic Relations and Trade Fair” has been established since 1992. Later on, in 2010, this trade fair was upgraded from a purely local in nature to a larger one to cover the entire Asian and European region, the “China-Eurasia Expo”. Its sixth edition in 2016 covered an area of 140,000m² distributed in 14 pavilions and almost 7,000 stands.

Figure 3. *Xinjiang Autonomous Region: its corridors and SEZs*

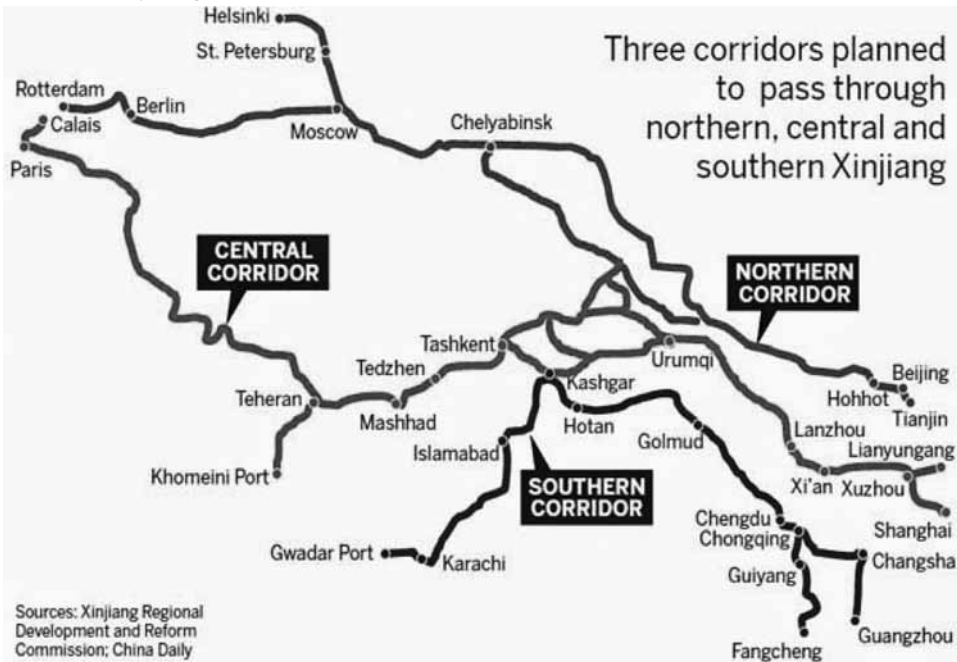
Source: The author’s own base on HKTDC (2016)

The city of Kashgar, formerly important trade post on the original silk route - and westernmost China city, almost 4400km from the coast - was awarded the status of special economic zone in 2010. Since its inception it has grown at a rate of 17% on average annually. Khorgas, another special area of economic development, created in 2014, attracted nearly two million traders in the year of its creation. It is the home of the China-Kazakhstan-Khorgas International Border Cooperation Centre; the Khorgas Free Trade Area (between both territories) and an export processing area. There are also several economic areas of border cooperation in the cities of Bole, Shihezi, Tacheng and Yining.

Although the geography of the region is complex, investment in infrastructure has increased in recent years and several trains link different cities, such as the line that since 2009 has been joining Urumqi and Khorgas via Yining, and since 2012 it has been possible to travel by train from Khorgas to the Zhetygen terminal near Almaty in Kazakhstan. It is expected that up to 15 million tons of cargo will circulate annually, doubling in the future.

Map 4 shows the three corridors that cross the Xinjiang Autonomous Region and the way they unite the China's coastal zones, namely the three major clusters of eastern China - the Bohai Basin to the north, Yangtze in the middle and Pearl River Delta to the south - with three of the great corridors of the BRI - that of Mongolia, the Eurasian and the Pakistan corridor.

Figure 4. Xinjiang as a link between coastal clusters and economic corridors

Source: Cui, J. (2014)

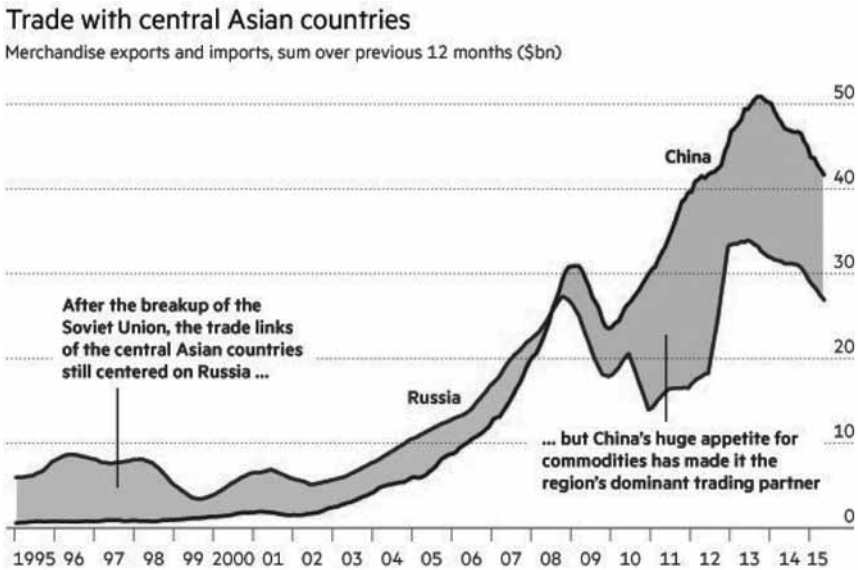
It is observed that although the nucleus of this initiative is in Xinjiang by the Chinese side, a vital part of the same occurs in Central Asia. Integration with neighboring countries, in particular the five Central Asian countries, is therefore vital. In fact the relations between China and these countries have improved significantly, as well as the ease of doing business in these countries. In the cross-border trade ranking, the indices from 2013 to 2016 show notable improvements, particularly in the case of Kyrgyzstan and Kazakhstan. Trade between China and Central Asian countries has increased in the last decade, as well as investment in these countries, particularly in Kazakhstan and Kyrgyzstan. China's investments in these countries in the decade of 2004-2014 increased rapidly. As shown in Graph 2, the most important destination is Kazakhstan (52.9%) followed by Kyrgyzstan (21.8%), Uzbekistan (11.1%), Tajikistan (10.3%) and Turkmenistan (4%). Connections between China and these countries have also improved with several daily flights between China and Central Asia.¹⁷

In fact, China became a larger trading partner for these countries than Russia, traditionally its largest trading partner (Graph 1). Much of China's trade with Central Asia occurs through Xinjiang, about 44% (although many of these products are re-exports from coastal provinces). It is estimated that more than half (55%) of total trade in Xinjiang occurs with Central Asian countries. Moreover, 40, 75 and 74% of China's total trade with Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan respectively occurs through the Xinjiang Autonomous Region.

The development of western China is therefore vital to this strategy. On the other hand, the gas and coal reserves and lower costs than in the coastal provinces are expected to attract a rapid investment in this region. The closer ties of this region with its neighboring countries, both in Central Asia, Mongolia, the Middle East and Europe, will change the commercial and economic configuration of this region. In spite of this, the strategy also carries some risks, the greater of them being related to the social stability of the more western regions of China and its neighbors. Given the scale of this strategy, it is not at all random that most of the efforts of the national government are devoted to this region.

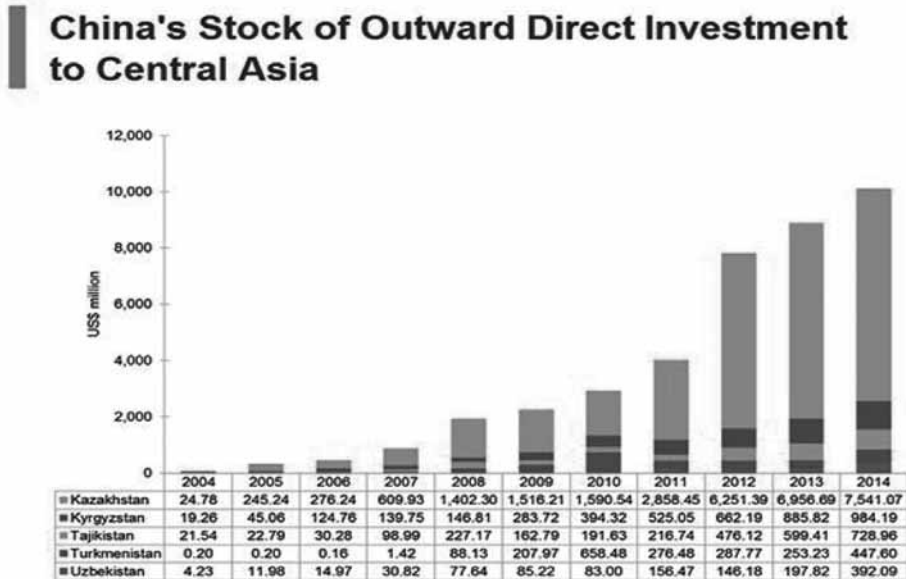
¹⁷ Hong Kong Trade and Development Council (2015)

Graph 1. Trade of central Asian countries with Russia and China

Source: Rogan, A. (2016)

Graph 2. Chinese Investment in Central Asia

Source: Statistical Bulletin of China's Outward Foreign Direct Investment

Source: HKTDC (2015)

5. What are benefits and possibilities/opportunities for Latin America from BRI

Over the last couple of years since the announcements by Xi Jinping of the Belt and Road Initiative, infrastructure investment has increased massively, not only within the region covered by the BRI but also further away, raising interest for this initiative in the areas such as Latin America and Africa. Although geographically not part of the initiative and despite the long distances involved, the global connectivity, trade and development project has certainly captured the attention on the other side of the globe. Latin America is a region that has a significant shortage in infrastructure investment, particularly the type of infrastructure that aids connectivity and the development of an internal market as well as an export-oriented connectivity. Last year, at the Belt and Road Forum held in Beijing in May 2017, two countries from Latin America were present – Argentina and Chile. Both countries have now applied for membership to the AIIB. This is a significant signal that these two countries, as well as the other 4 that are already members or applied to become so, consider this initiative to be relevant for the region. Investments in infrastructure and connectivity within Latin America would be essential for inserting these countries into local, regional and international value chains.

As mentioned, Latin America does not belong to any of the six land economic corridors or the maritime corridor. However, that does not mean that it has not become interested in its potential implications, in terms of trade and investment. Regarding trade, the potential insertion of our products into the BRI offers Latin America many opportunities. New demands, preferences and niche market opportunities arise from the integration of markets along the Belt and the Road, and making the most of these is therefore essential for the region. The processes in China as well as in the rest of Asia that include increasing urbanization, more middle classes, and the emergence of upper classes bring along fundamental changes in the patterns of consumption such as online retailing. This increased from US\$1.230 billion to US\$3.970 billion from 2012 to 2017, which implies an annual growth rate of 34%. It is estimated that the current number of buyers online is about 500 million, double the number relative to only 5 years ago.¹⁸

Telephone sales have increased behind the success of companies such as Alibaba and Ten cent that share about 90% of the online market, the former with 54%. These sales are equivalent to 90 times the online mobile phone purchases in the United States. During November 11th, usually known in China as “single’s day”, which is the main day of online sales in China, Alibaba total sales in 24 hours were US\$18.000 million (six times as much as what was sold in the three days of the US equivalent “Black Friday” or alternatively the annual online total

¹⁸ China Internet Watch (2017): *China’s online shoppers grew to 500M in 2017 in 5 years*

sales in Brazil)¹⁹. In November 2017, total sales reached a new record of over US\$24.000 million. In only 4 hours, 1,6 million Argentine shrimps were sold.²⁰

Therefore, innovation, strategic thinking and long-term vision will be vital to make the most of this Chinese-led project for the Latin American region. Having a clear idea and strategy as to what projects would be most beneficial for the region is therefore crucial: investments that not only aim to increase connectivity with overseas markets – mainly exports to Asia – but also serve to fulfill the long-term objectives in Latin America regarding local and regional development, strengthening of domestic markets, local efficiency and ultimately aid in poverty reduction. Chinese experience in regional development and infrastructure building can therefore be of high significance for our region.

As mentioned above, the Silk Road Initiative, with its center in the Xinjiang Autonomous Region in particular has generated a lot of investments in infrastructure, in special economic zones and in incentives for the relocation of production to this area of the country. The goal is for the Xinjiang region to become a dynamic center in western China, just as in the 1980s the coastal areas were. While in the eighties China left the world through the Special Economic Zones in the coastal strip of the country the initiative of the silk route in its terrestrial corridors is to go out into the world through the most economically backward regions of the center-west of China, privileging the area of Xinjiang and its links with Central Asia. Taking into account this growth potential in this region of northwestern China, in addition to the issue of scale – many Chinese provinces have population size equal to the entire countries—we consider the possibilities for an exchange between this region and Argentina to be relevant. Looking for niche markets should be a vital strategy for countries such as Argentina and the rest of Latin America in order to achieve a much more balanced relation with China. In particular, Xinjiang comprises 17% of the Chinese territory, but does not reach 2% of its population. In fact, its capital, Urumqi, has 3 and a half million inhabitants which makes it a medium-sized city within China. However, although it is a small city by Chinese standards, the population of this city is equivalent to the total population of Argentina's neighboring country, Uruguay. Despite Xinjiang having a GDP lower than Chinese national average, the same trends are observed as in other areas of the country - income growth, changing preferences and new trends such as increased consumption of beef, seafood in particular shrimp and prawns, olive oil, dried fruits and wine. The size of this region, as well as its strategic location within the Silk Road Initiative and direct connections with Central Asia, the Middle East and Europe, put it in a place of importance when it comes to the early detection of niche markets. An example of this is the niche of halal products for Muslim populations, with 2%

¹⁹ Newley Purnell (2017): *Alibaba and Tencent Set Fast Pace in Mobile-Payments Race*

²⁰ Infocampo (2017): *Argentina presente en el mayor evento de promoción online en China*

of the Chinese population being Muslim and most of it concentrated in Xinjiang Region (28 million consumers, about 40% of the total population of Argentina).

Strengthening links and studying the possibilities of emerging niches and new demands in this region of western China, as well as in bordering countries that will experience similar changes in terms of income growth, urbanization and changes in demand, will be key to change the international insertion and add value to our exports.

6. Conclusion

Understanding this initiative and reflecting on how it can affect Latin America is therefore crucial. Although Latin America and Argentina in particular are not explicitly included in the initiative, this project affects us as well as the rest of the world economy. On the one hand, the immediate effects refer to the greater connectivity between China and its neighbors that belong explicitly to the Initiative. As trade between China and these countries increases, so do the possibilities for Latin American products to be replaced by those products of neighboring countries. The pattern of trade between China and the countries of Central Asia follows patterns similar to those of Latin America and Africa, i.e. raw materials for manufactured goods. Another immediate effect, which also originates in China's greater exchange with its neighbors, is the emergence of new opportunities along these new routes, with new demands, tastes and preferences, as well as market niches in which Latin American products could find new destinations. Finally, increased links between China and Europe also present Latin America with new opportunities, since an arrival to Asia could occur not only via the Pacific but also via the Atlantic.

On the other hand, and thinking in the mid- and long-term, the BRI can benefit Latin America in terms of infrastructure projects. Infrastructure investment is an area that the Latin American region clearly needs. For this, membership in the AIIB (Asian Infrastructure and Investment Bank) is vital. From Latin America, only Brazil belonged to it as a founding member, but now other five Latin American countries are its members as well (Peru, Venezuela, Chile, Bolivia and Argentina). Considering all the infrastructure projects in which China has participated or has expressed an intention to participate, it can be seen that the BRI has the potential to be a truly global project. These projects include the railroad across Africa linking Angola, Congo, Zambia and Tanzania; the tunnel project in the Bering Strait; the trans-Amazonian railway that would link Brazil with Peru; the Canal de Nicaragua, the Kra Canal in Thailand; the high-speed train in Mexico; etc. Some of these projects, although far from being implemented or even approved, show a global connectivity initiative with China as the undisputed protagonist of this new global system. Undoubtedly, more

than ever, Latin America needs to identify the options for both the short and the long term if it wants to put together a strategy that is mutually beneficial.

Literature

- Chin, H. and W.He (2016):*The Belt and Road Initiative: 65 Countries and Beyond*, May 2016, in Global Sourcing Fung Business Intelligence Centre, [https://www.fbicgroup.com/sites/default/files/B%26R_Initiative_65_Countries_and_Beyond.pdf?ct=t\(The_Belt_and_Road_Initiative_65_Countries_5_13_2016\)&mc_cid=9e6c27e9ac&mc_eid=70782f0ae4](https://www.fbicgroup.com/sites/default/files/B%26R_Initiative_65_Countries_and_Beyond.pdf?ct=t(The_Belt_and_Road_Initiative_65_Countries_5_13_2016)&mc_cid=9e6c27e9ac&mc_eid=70782f0ae4)
- China-Britain Business Council (2015): *One Belt One Road, a role for UK companies in developing China's new initiative*, <http://www.cbcc.org/sectors/one-belt,-one-road/>
- China Internet Watch (2017) *China's online shoppers grew to 500M in 2017 in 5 years*, 24 October 2017, <https://www.chinainternetwatch.com/22671/ecommerce-overview-2013-2017/#ixzz50svxCrm4>
- Centre for European Reform (2017): *The EU, the Eurasian Economic Union and One Belt, One Road: Can they work together?*, https://issuu.com/centreforeuropeanreform/docs/pb_eurasian_ib_16.3.17_0
- Cui, J., (2014): *China studying new Silk Road rail link to Pakistan*, China Daily, June 28, 2014, http://usa.chinadaily.com.cn/business/2014-06/28/content_17621848.htm
- Holland, T. (2017): *Puffing across the 'one belt one road' rail route to nowhere*, South China Morning Post, <http://www.scmp.com/week-asia/business/article/2089507/puffing-across-one-belt-one-road-rail-route-nowhere>
- Hong Kong Trade and Development Council(2015):*An Overview of Central Asian Markets on the Silk Road Economic Belt*, <http://economists-pick-research.hktdc.com/business-news/article/Research-Articles/An-Overview-of-Central-Asian-Markets-on-the-Silk-Road-Economic-Belt/rp/en/1/1X000000/1X0A4C4W.htm>
- Hong Kong Trade Development Council Research(2016):*Xinjiang: a Core Component of the Belt and Road*, <http://economists-pick-research.hktdc.com/business-news/article/Research-Articles/Xinjiang-A-Core-Component-of-Belt-and-Road/rp/en/1/1X000000/1X0A5D5S.htm>
- Hong Kong Trade Development Council Research (2017):*Belt and Road Initiative*, <http://china-trade-research.hktdc.com/business-news/article/The-Belt-and-Road-Initiative/The-Belt-and-Road-Initiative/obor/en/1/1X000000/1X0A36B7.htm>
- Hsu, S. (2015):*Economic Zones and Infrastructure on China's Silk Road*, The Diplomat, January 21 2015

- Infocampo (2017): Argentina presente en el mayor evento de promoción online en China November 16, 2017 <http://www.infocampo.com.ar/argentina-presente-en-el-mayor-evento-de-promocion-online-en-china/>
- Jaros, K. (2013): *Forging a Metropolis: State led Urban Development in Xi'an China*, Fall 2013, Volume 28, Number 1, http://wcfia.harvard.edu/publications/centerpiece/fall2013/feature_jaros
- Mackinder, J. H. (1904): *The Geographical Pivot of History*, Geographical Journal, Vol. 23, No. 4 (Apr., 1904)
- National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, and Ministry of Commerce of the People's Republic of China, (2015), *Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road*, March 2015 http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201503/t20150330_669367.html
- Newley Purnell (2017): Alibaba and Tencent Set Fast Pace in Mobile-Payments Race, 22 September 2017, <https://www.wsj.com/articles/alibaba-and-tencent-set-fast-pace-in-mobile-payments-race-1506072602>
- Ramon-Berjano (2016): *La iniciativa "Un cinturón, un camino" y el desarrollo del oeste de China: Impactos domésticos e internacionales*, CARI, Documento de Trabajo N° 98, P:43-66 in *China En 2016 Reforma Política, Programas de Desarrollo e Inserción Económica Internacional*, <http://www.cari.org.ar/pdf/dt98.pdf>
- Rippa, A, (2013): *Kashgar on the move*, The Diplomat, October 14 2013
- Rogan, A. (2016): *Is Central Asia in Russia's or China's Backyard?*, Russia Supply Chain, January 12 2016 , <http://www.russiasupplychain.com/is-central-asia-in-russia-or-chinas-backyard/>
- Stratfor (2013): *Chinas ambitions in Xinjiang and central Asia: Part 1*, <https://worldview.stratfor.com/article/chinas-ambitions-xinjiang-and-central-asia-part-1>
- Stratfor (2013): *Chinas ambitions in Xinjiang and central Asia: Part 2*, <https://worldview.stratfor.com/article/chinas-ambitions-xinjiang-and-central-asia-part-2>
- Winter, T. (2016): *One belt, one road, one heritage: cultural diplomacy and the silk road*, The Diplomat March 29 2016
- Wood Mackenzie (2016): *China's new superhighway to alter energy trade*, <https://www.woodmac.com/analysis/china-energy-trade>

“POJAS I PUT” INICIJATIVA: INFRASTRUKTURA, INVESTICIJE I MOGUĆNOSTI ZA LATINSKU AMERIKU

Inicijativa “Jedan pojas, Jedan put” koju je Kina predložila 2013. godine je nesumnjivo najambiciozniji projekat povezivanja u današnje vreme. Ona je od ogromnog značaja za trgovinu, kulturnu razmenu i izgradnju i razvoj infrastrukture. Ovaj rad opisuje ovu inicijativu kroz njene različite ciljeve - ne samo kao poslednji deo kineske strategije ekonomskog razvoja koja je započela u istočnim regionima osamdesetih godina prošlog veka, već i kao geopolitički i međunarodni projekat koji naglašava novu ulogu Kine u svetu. Iako Latinska Amerika nije geografski deo ove inicijative onako kako je ona danas predstavljena, to ne znači da implikacije i mogućnosti ovog projekta nisu važne i za ovaj region.

Ključne reči: *Inicijativa “Jedan pojas, Jedan put”, Latinska Amerika, investicije, Autonomni region Ksindang, ekonomski koridori.*

Review scientific article

Received 12.10.2017.

Approved 17.11.2017.

THE FIRST FOREIGN POLICY OUTCOMES OF IMPLEMENTING THE CHINESE BELT AND ROAD INITIATIVE IN EURASIA

The article poses the question of how beneficial the Chinese strategic Belt and Road Initiative (BRI) appears at its initial stage. After providing a general description of the Initiative's core principles and components, the author tries to emphasize the advantages and drawbacks of its potential implementation with a special focus on the interrelations between China and the proposed partners. Central Asia and Russia are thus put under the microscope as the neighbouring states, having no other way but to interact with China, it being the unequivocal rising economic and geopolitical power. The author examines overlapping spheres of interest of China and these countries in order to shed light on future perspectives of proclaimed "equal cooperation for all". The model of the Chinese behaviour and the country's capacity for dialogue are presented through the "EAEU-Silk Road" integration project.

Keywords: Belt and Road Initiative, Silk Road Economic Belt, infrastructure projects, cooperation, China.

* North-East Asian Strategic Issues and SCO Centre, Institute of Far Eastern Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia; kulintsev.y@ifes-ras.ru

1. Introduction

As soon as the Silk Road Economic Belt concept was officially introduced in 2013, it started to draw the international community's attention. We witnessed a surge in China's foreign policy and an evident global change of its role. The progress resulted from its economic growth and the altered geopolitical situation in the Asia-Pacific region.

At the pivotal historic moment, a new generation of Chinese leaders headed by Xi Jinping found itself confronted with the new challenges, such as general slowdown in the global economic growth, the rising rivalry of the world powers in Asia and the deterioration of external relations with a number of neighbouring countries.

China's leading position in terms of international trade and economic relations resulted in Beijing's dependence on energy imports and sea trade routes. Amid the growing complexity of multilateral international relations, which were getting even more ambiguous, the political leadership had to look for an adequate response to the new challenges. These challenges could have endangered economic and foreign policy stability of China as the rising power.

While staying in Kazakhstan during a working tour around the Central Asian countries in September 2013, the President of the People's Republic of China, Xi Jinping introduced an initiative to jointly build the Silk Road Economic Belt.¹ One month later during the state visit to Indonesia, the Chinese leader proposed the idea of the 21st- Century Maritime Silk Road. It was supplemented by the concept of establishing the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB).² Both initiatives caused hot debates in political and academic circles. The initial elaboration of the projects at the expert level took about one year and a half, and it has started to take a concrete shape.

The first official document regarding the Belt and Road Initiative (BRI) was presented in March 2015 during the annual conference of the Boao Forum for Asia (BFA). It contained the description of the principles, structure, priority guidelines and mechanisms of collaboration of the project. The document was issued by the National Development and Reform Commission, the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Commerce of the People's Republic of China and was named "Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st- Century Maritime Silk Road".³ The goal of the large-scale project is the creation of a new mechanism for economic development that would provide a

¹ "Xi Jinping offered to create "Silk Road Economic Belt", The Xinhua news, 07.09.2013, http://www.russian.news.cn/china/2013-09/07/c_132700806.htm (20.08.2017).

² "Jointly build a New Maritime Silk Road", The Xinhua news, 4.10.2013, http://www.russian.news.cn/china/2013-10/04/c_132771322.htm (20.08.2017).

³ National Development and Reform Commission, the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Commerce of the People's Republic of China: "Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road", 28.03.2015,

more effective resource allocation and strengthen market integration between the states of Asia, Europe and Africa. The infrastructure projects are going to unite more than 65 countries located along the Ancient Silk Road.

The idea of the 21st-Century Maritime Silk Road implies building of two routes. One of them will connect China's coast and Europe through the South China Sea and the Indian Ocean, and the other will stretch from China's coast to the South Pacific, again through the South China Sea – a geographical object turning into one of the key zones of the maritime project. In 2009 China demonstrated its readiness to stand firm for its geopolitical and economic interests in the water area, having declared the sovereignty of the major part of the South China Sea.⁴

In this paper the author argues that the Silk Road Economic Belt is a large-scale geopolitical project aimed at developing the region of the Western China as well as expanding its links with foreign countries, in particular, the countries in Central Asia. According to the published documents, the Silk Road Economic Belt presupposes the construction of the Eurasian land bridge to link China and Europe through Russia and the Central Asian states with the final destination at the Baltic Sea; China with the Persian Gulf and the Mediterranean Sea through Central Asia and West Asia; China with Southeast Asia, South Asia and the Indian Ocean. It is also planned to form economic corridors “China – Mongolia – Russia” (the agreement signed in 2016)⁵, “China – Central Asia – West Asia”, “China – Indochina Peninsula”, “China – Pakistan” (the documents on the construction of infrastructure facilities signed in 2015)⁶, “Bangladesh – China – India – Myanmar”.⁷

2. Political meaning of BRI

The importance of the above-mentioned document “Vision and Actions” is acknowledged due to the fact that it provides a definition of five basic components of cooperation in the Belt and Road Initiative project. The

NDRC official website, http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201503/t20150330_669367.html (29.11. 2015).

⁴ D.Mosyakov: “Chinese politics in the South-China Sea”, Perspective, 16.01.2014, http://www.perspektivy.info/history/na_grani_fola_politika_kitaja_v_juzhno-kitajskom_more_2014-01-16.htm (20.08.2017).

⁵ K.Latukhina: “Russia, China and Mongolia will create an economic corridor”, The Russian Newspaper, 23.06.2016, <https://rg.ru/2016/06/23/rossiia-kitaj-i-mongoliia-sozdadut-ekonomicheskij-koridor.html> (20.08.2017).

⁶ N.Zamaraeva: “China-Pakistan economic corridor and position of India”, The East Analytics, 25.03.2017, <http://va.ivran.ru/articles?artid=7258> (20.08.2017).

⁷ Reference materials: “One Belt, One Road”, The RIA News, 16.07.2017, <https://ria.ru/spravka/20170514/1494097368.html> (20.08.2017).

construction of a single transport network, promotion of trade and investment liberalization, industrial cooperation as well as humanitarian exchanges and contacts are expected to become cooperation priorities. The following things will be established according to the document:

Policy coordination means a permanent exchange of the opinions on diverse issues of economic development strategies. The strategies are going to introduce the measures and programs of economic integration. The main task is to pave the way for the emergence of regional economies, streamlining of customs, visa and other procedures at political and juridical levels for the sake of entrepreneurial activities (conducted by the regional states or China) and the expansion of collaboration.

Facilities connectivity includes the construction of a single transport infrastructure from the Pacific Ocean to the Baltic Sea. China is ready to take part in building a transnational transport infrastructure, forming a transport network that would cover Central, East, West and South Asia. The creation of transport-logistical infrastructure will enable a delivery of goods (primarily the Chinese ones) to the markets of Central Asia, Russia, Europe, and the Middle East.

Unimpeded trade stands for the expansion of trade links and elimination of any impeding bureaucratic and judicial barriers, for speeding up delivery of goods and the creation of a corresponding logistical system. The increase in volume of mutual trade is going to accelerate the process of coordinating projects in free trade zones in Uzbekistan and Kyrgyzstan and stimulate mutual trade with all the regional states.

Financial integration means the intensification of currency flows. Currently, China trades successfully with a number of states (Russia, for instance) in national currencies rather than in dollars. This experience is to be transmitted to Kazakhstan and other countries of Central Asia to reduce transaction costs, protect the financial system from risks and raise international competitiveness of the economy. The enhancement of trade in national currencies will help turn yuan into the regional currency, thus being able to conquer dollar and euro as the payment leaders.

Finally, *people-to-people bond* will encourage the links between people. The relations between countries depend on how close the ties between the nations are. Regional cooperation is going to gain support from all the people, foster people-to-people exchanges and contribute to better mutual understanding and traditional friendship. Consequently, all these things are going to develop regional collaboration. The expansion of contacts in scientific and technical, educational and humanitarian spheres is one of the cooperation aims. It presupposes the increase in the number of foreign students from the BRI region to study at Chinese universities. Therefore, in this way Chinese culture is going to expand across its national borders and, secondly, assume greater significance in terms of soft power in new leaders' foreign policy.

Focusing attention on these aspects, Beijing refers to these models as “new models of international cooperation” and invites others to take part in the joint endeavour and form the Silk Road Economic Belt.

3. Establishing financial cooperation

The concrete measures of the projects’ implementation will comprise several interconnected steps. The enormous financial opportunities will stem from infrastructure construction: build-up of automobile and railway roads, transportation pipelines and power lines, bridges and ports. The experts of the Asian Development Bank expect that by 2020 this sphere will have demanded investments no less than \$8 trillion.⁸

It is mentioned in the document that the project, open for each and every country, international and regional organizations, will provide a significant inclusive platform for uniting the Chinese economy and interests of the states involved. During the Boao Forum for Asia 2015 the PRC President Xi Jinping said: “Belt and Road is not China’s solo but inspiring chorus of all the countries along the routes”.⁹ China is ready to improve the initiative’s concept hand in hand with other countries, to work out projects’ schedule and the multisided formats of the cooperation as well as equal negotiations over international issues.

The authors of the concept made an effort to present a detailed action plan on almost all the aspects of economic interactions. This is quite a complicated task, as the project embraces several dozens of states comprising 60% of the world population. From 2014 to 2016 the volume of economic activities between China and the countries along the Silk Road Economic Belt exceeded \$3 trillion.¹⁰ The cooperation suggests establishing multilevel platforms and conducting multisided consultations, conclusion of memoranda of understanding, elaboration of joint road maps and launching of bilateral pilot projects. It is also supposed to use the capacities of the existing bilateral mechanisms of interaction – joint committees, commissions and coordination groups, with the participation of China and other actors, primarily, neighbouring states. In order to strengthen “communication factor” of collaboration and attract new countries, it is expected to use the full potential of the existing international platforms – the Shanghai Cooperation Organization (SCO), ASEAN plus 1 (10+1), APEC, Asia-Europe Meeting, the Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA),

⁸ S.Gafurov: “China tries to change the world’s financial system”, The VZGLYAD business newspaper, 14.01.2015, <https://vz.ru/economy/2015/4/14/739927.html> (20.08.2017).

⁹ “Chinese President Xi Jinping’s keynote speech during the opening ceremony of the Boao Forum for Asia (BFA) Annual Conference 2015 in Boao”, The Xinhua news, 28.03.2015, http://news.xinhuanet.com/english/2015-03/28/c_134105208.htm (20.08.2017).

¹⁰ “Chinese President Xi Jinping’s speech during BRI Forum (Beijing)”, The Xinhua news, 14.05.2017, http://finance.ifeng.com/a/20170514/15373505_0.shtml (20.08.2017).

CAREC. International exhibitions and forums at regional and sub regional levels also have their major role.

The Chinese initiative, reflecting the ideals and values of the humankind, is a trial to seek a new model of the international interaction that will give a positive impetus to the global development and will provide maintenance of peace on the planet. China does not strive for economic hegemony, nor does it want to proclaim its exceptionalism. Theoretic background of the concept coincides with the key goals of the UN Charter and “five principles of peaceful coexistence”.¹¹ The Project is fully open for the participation of all the members of the international community and does not limit its boundaries to the territory of the Ancient Silk Road.¹²

The document “Vision and actions on jointly building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road” clearly states principles and structure of the future “entity”, priorities and mechanisms of proposed cooperation.¹³ However, it lacks the description of concrete projects, except for AIIB, Silk Road Fund and several affairs in the humanitarian sphere such as Silk Road International Film Festival and Silk Road International Book Fair. Even this caused certain disillusionment of the expert community. The general explanation for absent qualitative parameters is that the term “vision” implies a reflection of the basic ideas and vectors.

The analysis of the Chinese variant of forming “Belt and Road” indicates that China hopes to increase the scale of its openness to the external world and foster mutually beneficial cooperation with the member-states through the project’s implementation. Moreover, the realization of geopolitical goals also has a considerable impact: China takes on more political commitments and international responsibilities according to its economic capacities. According to the general provisions of the concept, the country is ready to substantially contribute to the humankind development.

¹¹ Agreement on trade and intercourse between Tibet Region of China and India, United Nations Treaty Series, vol. 299, pp. 57-81, 29.04.1954, <http://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20299/v299.pdf> (20.08.2017).

¹² Y.Kulintsev: “One Belt, One Road – initiative with Chinese characteristics”, The Russian International Affairs Council, 22.05.2015, http://russiancouncil.ru/blogs/riacexperts/?id_4=1868 (20.08.2017).

¹³ National Development and Reform Commission, the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Commerce of the People’s Republic of China: “Vision and actions on jointly building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road”, 28.03.2015, NDRC official website, http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201503/t20150330_669367.html (29.11. 2015).

4. Geopolitical risks for China and Eurasia

It is worthwhile noting that there are significant challenges and risks emerging during the initiative's implementation. The development of transport lines and the creation of a high-speed transport corridor for the Chinese cargo transit to Europe can lead to the workload reduction of the Russian Trans-Siberian railway and Baikal-Amur Mainline. The focus on the development of raw materials projects can cause complete economic dependence on a financially firmer partner on behalf of other cooperating states.

A serious challenge for China during the implementation of the Belt and Road Initiative is forging geopolitical relations with the Central Asian countries and Russia. Central Asia is a specific region marked by intermingling interests and discords between Russia, the USA, Europe, China, India, Iran, and Turkey, on the one hand, and between the regional states, on the other. That is why China is going to put in considerable effort to moderate these relations and tensions as the spearhead of a new integration project.

Cultural and mental differences among the member-states of the project pose definite risks to China, especially due to the fact that the number of these countries amounts to several dozens. The only Chinese factor that can consolidate such diverse actors is its lending capacity.

One of the challenges for Russia and regional states is the very absence of specificities of the project.

A list of infrastructure projects agreed upon in 2017 in the context of integrating EAEU and the Silk Road Economic Belt has not been still entirely published. What is known for certain is that projects will relate to the construction of new roads and the modernization of the existing roads, the establishment of transport and logistics centres, and the development of key transport hubs.¹⁴ As a result, it is not clear what Silk Road can offer apart from transport, trade and financial infrastructure. To address these concerns Beijing needs to suggest detailed breakthrough projects such as the well-known "Central Asia-China Gas Pipeline Network". Nevertheless, it will be problematic as China counts mostly on the cooperation in the energy sector, the provision of favourable loans and the delivery of commodities.

Meanwhile, it is necessary to understand that along with the deals in energy sector and the creation of transport corridors, China's interest implies the acquisition of foreign assets. Beijing simultaneously plans to shift production facilities to the neighbouring countries and has already turned into the leading lender for a number of states. Taking into consideration the Chinese tactics of exporting labour force to the zones of infrastructure projects' realization,

¹⁴ "A list of infrastructure projects for EAEU and the Silk Road Economic Belt integration", Eurasian Economic Union official website, 02.03.2017. <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/2-03-2017-1.aspx> (20.08.2017).

it seems that the transport projects will help not only gain control over the goods, services, capitals and labour flows, but also expand its demographic and, correspondently, geopolitical presence in this or that country.

For these reasons, the analysis of national interests of the regional states should be conducted before they submerge in the implementation of the Chinese projects. Each initiative will be considered from the angle of technical and commercial assessment, examined through marketing researches on the subject of demands and potential of national economies along with the following risks that may occur.

Central Asia is the epicentre of the world powers' collisions. Diverse concepts of the region development have already been offered by the members of the Eurasian Economic Union, China and the USA.¹⁵ The direction of the world economic development in the forthcoming decade will depend on which of these concepts will be chosen. Currently, China's initiative looks more feasible than the others.

5. Chinese model of BRI implementation

The structural component of the Chinese project can be beneficial for all the participants. The Chinese government is ready to guarantee multisided openness, stimulate practical interaction in all spheres and, hence, form the "community of shared destiny". Even the keynote address made by President Xi Jinping during the 2015 annual conference of the Boao Forum for Asia was named "Towards a Community of Common Destiny and a New Future for Asia".¹⁶ It will be perceived with a due seriousness, as the speeches delivered by the PRC President never contain random terms. The point announced will come true to life sooner or later. The question "when" – is a matter of secondary importance.

The countries located in the area of the Belt and Road possess unique resources, their economic bases complement each other and this cooperation has an enormous space for development. This statement is almost unquestionable, although we are fully aware that some countries will benefit more from this interaction. As for Russia, its participation may lead to infrastructure improvement, further diversification of energy delivery routes and strengthening of investment cooperation with China. The Central Asian states have huge transit potential. Kazakhstan may become an optimal land transport hub in the European-Russian-Chinese Chain due to its geographical location right in the

¹⁵ "EAEU, China, US – who is winning Central Asian strategy?", Eurasian Communication Center, 21.11.2014, www.eurasiancenter.ru/infrastructure/20141121/1003776366.html (20.08.2017).

¹⁶ "Boao Forum for Asia: the main attention on the community of shared destiny and BRI", The People's Daily, 30.03.2015, <http://russian.people.com.cn/n/2015/0330/c95181-8871312.html> (20.08.2017).

centre of Eurasia. Uzbekistan may transform into a large logistical centre for cargo flow from Turkmenistan, Afghanistan, Iran and succeed in generating the income from cargo traffic. Beijing may strengthen its position in Central Asia and serve as the final destination for cargo carriage from South-East Asia to Europe. Additionally, China possesses vast financial resources.

In the modern world, economic development is directly shaped by investments. Pragmatically oriented China initiated the establishment of the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB)¹⁷ in 2013 to allocate finances for regional projects. Not surprisingly, the details of the Belt and Road Initiative were revealed just three days before the closure of the application procedure for joining this financial organization. Despite the expectations of some pundits, Russia announced its intention to enter AIIB at the last minute after more than 50 other countries had already joined.¹⁸

The decision to create AIIB and the Silk Road Fund has already proved to be successful. The leading countries of West Europe such as Germany, France, Italy and the UK also joined AIIB, the share capital amounts to \$100 billion. \$10 billion out of \$40 billion of the Fund's share capital will be distributed for the existing projects.

It is necessary to mention that over the last couple of years, since the announcement of the strategic initiative by Xi Jinping, the Chinese government has been actively vitalizing its grand project. The leaders of foreign countries and representatives of international forums discussed the concept. Having signed the memoranda of understanding, the plans of economic interaction were coordinated, and the communication support on priority spheres of cooperation provided.

By 2017 the BRI was backed up by more than 100 countries and international organizations. About 40 states and international organizations signed the memoranda of understanding.¹⁹ In May 2015 the leaders of Russia and China signed the Joint Statement on Cooperation on the Construction of Joint Eurasian Economic Union and the Silk Road Economic Belt projects.²⁰ In 2016 Kazakhstan approved integrating its national development program "Nurly Zhol" with the Chinese Silk Road Economic Belt.²¹ After the Russian-Chinese-Mongolian

¹⁷ "An Asian infrastructure bank. Only connect", *The Economist*, 04.10.2013, <http://www.economist.com/blogs/analects/2013/10/asian-infrastructure-bank-1> (20.08.2017).

¹⁸ "China-led AIIB attracts rush of applicants", *The Financial Times*, <https://www.ft.com/content/94728d96-d82f-11e4-ba53-00144feab7de> (20.08.2017).

¹⁹ Reference materials: "The strategy of economic development – One Belt, One Road", *The RIA News*, 14.05.2017, <https://ria.ru/spravka/20170514/1494097368.html> (20.08.2017).

²⁰ Joint Statement of Russian Federation and People's Republic of China on Cooperation on the Construction of Joint Eurasian Economic Union and the Silk Road Economic Belt projects, *The Kremlin*, 08.05.2017. <http://www.kremlin.ru/supplement/4971> (20.08.2017).

²¹ O.Sukhareva: "Silk Road – unopposed north route", *The Rhythm of Eurasia*, 30.06.2016, <https://www.ritmeurasia.org/news--2016-06-30--shelkovyj-put-bezalternativnost-severnogo-marshruta-24422> (20.08.2017).

negotiations in the summer of 2016 on the sidelines of SCO meeting in Tashkent, the countries signed up the program of the trilateral economic corridor to include more than 30 potential projects. In addition, the states adjusted the terms of the construction.²²

The international forum held in May 2017 became a landmark event in the evolution of the BRI realization. Preceded by a row of expert meetings and consultations on different aspects of Silk Road, it gathered more than 1500 participants from 130 countries.²³ It was also marked by the PRC President's address to the global leaders that they should be against protectionism and stand for globalization. This successful global long-term strategy appears to be the reason for both going down in history and staying at Presidential office for one more term.

According to the schedule that was ordered during the Forum, the next high-level meeting on the same agenda will take place in two years. In the 1st Forum China's ambition for a more principal role in defining the rules of the game on the global arena was noticeable.

6. Conclusion

The idea of the Silk Road Economic Belt has a firm cultural and civilizational background: a reference to the historic role of the participating states of the Ancient Silk Road serves as the meaningful uniting factor for the economically and politically diverse countries such as China, Pakistan, the Central Asian states. In this sense, China performs as an economic and "ideology" leader offering its solutions to the regional problems.

The Chinese Belt and Road Initiative is a long-term project aimed at promoting the integration of a "non-aligning" (to the blocks) character of the Chinese foreign policy. It does not create an alliance against a country or a group of states. From the point of economic relations, it provides transparency and openness. China is ready to combine this initiative with the development strategies of other parties and it is willing to accord it with the existing regional mechanisms of cooperation.

The Chinese Silk Road Economic Belt is a vital initiative having socio-economic, political and diplomatic, cultural, civilizational and geopolitical aspects. Its purpose is to ensure the Chinese interests especially near the sovereign borders, and even further, if possible.

²² K.Latukhina: "Russia, China and Mongolia will create an economic corridor", The Russian Newspaper, 23.06.2016, <https://rg.ru/2016/06/23/rossiia-kitaj-i-mongoliia-sozdadut-ekonomicheskij-koridor.html> (20.08.2017).

²³ "A high level "OBOR" Forum has been opened in Beijing", The RIA News, 14.05.2017. <https://ria.ru/world/20170514/1494250680.html> (20.08.2017).

Economically, China aims to provide its economy with raw materials, manufactured goods, marketing outlets, workforce and jobs. Since China lacks these components, going “outwards” is the only solution to the problem.

The political interest of China is maintaining security on the Eurasian space. The Silk Road project is all about developing trade and economic relations of China with regional partners through the assistance to the economic development of the latter. This is vital for the preservation of a stable political situation in these states. Geopolitically speaking, China reacts to the American and the West European policies that undermine stability in the neighbouring regions, aim to control China’s economic growth and restrict its rising influence in the world.

It is essential for Russia and the Central Asian states to understand that China’s influence in the near future is unavoidable. Therefore, these countries should consider this situation. Chinese interests overlap with the ones of Russia and Central Asia, which makes the collaboration even more reasonable. These national actors along with China are concerned about economic development and political stability (in particular, amid terror threats that may emerge in their territories; for China – the matter of Xinjiang). Moreover, China does not demand from the states their political commitment for the sake of trade and economic cooperation; therefore, it performs as a stronghold resisting the Western attempts of overthrowing political regimes. Their attempts could only harm security and political stability. The Chinese declarations about the complete correspondence of national interests to the partners’ strategies are not always demonstrated in practice. Thus, while making investments China may insist on the use of its national technologies and workforce while not obeying local environmental legislation and so on. These questions may be regulated and the Chinese companies and state structures are ready to have a dialogue and listen to the arguments of their partners.

China’s readiness for the dialogue is the approval of EAEU and the Silk Road Economic Belt integration by China. Despite the negative assessments made by a number of Chinese experts, the country’s leadership settled for a compromise and accepted the idea of integration. We may assume that it happened thanks to the right perception of Russia’s arguments about larger perspectives of collaboration with a single custom space rather than separate actors.

Beijing demonstrates interest in the Russian suggestion of “differentiation of labour”. It presupposes that Russia will deal with security issues, EAEU with the legislative basis of cooperation, and China with infrastructure and development investments. In the current geopolitical context China needs Russia’s support and the Eurasian integration.

As for Russia, the state looking forward to creating “Big Eurasia”, the enforcement of the Eurasian Economic Union and the development of relations with China can be of tremendous importance. Successful implementation

of these two tracks will help Russia face the sanctions, gain the role of an independent centre of world politics and ensure modernized growth and socio-economic development of its Eastern regions. Hence, the value of the integration initiative can hardly be overestimated.

Simultaneously, Russia will manage to preserve its political influence and economic role in Central Asia. The most promising tactics in this regard may be searching for the junction points between BRI, EAEU and SCO. Other regional actors participating in the project will have to evaluate cooperation from the “equality” aspect.

Russia and the Central Asian states are to avail themselves of the whole situation as well as use China’s commitment to cooperation and its considerable potential for their personal interests. It is urgent to propose a joint EAEU initiative regarding the concept of integration with infrastructure and other projects. Hopefully, this concept can have a complex and systematically shaped form at political and public levels. It will distinctly state the vision of Russia and its partners of the region and the mechanisms of managing real projects. Unfortunately, these ideas and concepts are not typical of modern Russia.

To optimize the Russian political resource for economic projects’ stimulation, the country needs to boost the activity of the Shanghai Cooperation Organization and focus on the coordination of economic cooperation (EAEU and Silk Road) without earlier involved states of Central Asia and the giants such as India, Pakistan, Iran, Mongolia and other members and observers of the SCO.

For the international community, the Belt and Road Initiative may herald a start of a new financial world order. The successful launch of the Asian Infrastructure Investment Bank will allow the most dynamically developing states of Asia to attract investments from the financial institution that will not coerce into following the pro-Western models of development. As a result, the International Monetary Fund and the World Bank that used to bring financial advantage to the West may lose their significance. Effective implementation of the Chinese project will become one of the determining factors. It is going to forge international relations of a new type, with “cooperation” and “benefits for all” principles at the core of a new financial architecture.

Literature

- Gafurov, S. (2015): *China tries to change the world's financial system*, VZGLYAD, <https://vz.ru/economy/2015/4/14/739927.html> (20.08.2017).
- Hormats, R. (2011): *The United States' "New Silk Road" Strategy: What is it? Where is it Heading?*, U.S. Department of State; Washington, DC, <http://www.state.gov/e/rls/rmk/2011/174800.htm> (13.05.2014.).
- Kulintsev, Y. (2015): *"One Belt, One Road" – initiative with Chinese characteristics*, The Russian International Affairs Council, http://russiancouncil.ru/blogs/riacexperts/?id_4=1868 (20.08.2017).
- Latukhina, K. (2016): *Russia, China and Mongolia will create an economic corridor*, The Russian Newspaper, <https://rg.ru/2016/06/23/rossiia-kitaj-i-mongoliia-sozdadut-ekonomicheskij-koridor.html> (20.08.2017).
- Mosyakov, D. (2014): *Chinese politics in the South-China Sea*, Perspective, http://www.perspektivy.info/history/na_grani_fola_politika_kitaja_v_juzhno-kitajskom_more_2014-01-16.htm (20.08.2017).
- Pop, Irina Ionela (2016): *Strengths and Challenges of China's "One Belt, One Road" Initiative*, Centre for Geopolitics and Security in Realism Studies – London, UK.
- Sukhareva, O. (2016): *"Silk Road" – unopposed north route*, The Ritm of Eurasia, <https://www.ritmeurasia.org/news--2016-06-30--shelkovyj-put-bezalternativnost-severnogo-marshruta-24422> (20.08.2017).
- Wang, J. (2012): *March west: rebalancing China's geostrategy*, Global Times, http://opinion.huanqiu.com/opinion_world/2012-10/3193760.html (20.08.2017).
- Wang, Y. (2016): *Offensive for defensive: the belt and road initiative and China's new grand strategy*, The Pacific Review 29, 455–463.
- Zamaraeva, N. (2017): *China-Pakistan economic corridor and position of India*, The East Analitica, <http://va.ivran.ru/articles?artid=7258> (20.08.2017).

Pregledni naučni članak

Primljen 12.10.2017.

Odobren 17.11.2017.

PRVI REZULTATI SPOLJNE POLITIKE PROCESA IMPLEMENTACIJE NOVOG PROJEKTA – JEDAN POJAS-JEDAN PUT U EUROAZIJI

U radu se postavlja pitanje koliko je na samom početku efikasna nova kineska strateška inicijativa – Jedan pojas, jedan put. Na osnovu opšteg opisa osnovnih principa i komponenti ove inicijative, autor pokušava da naglasi prednosti i nedostatke potencijalne implementacije, posebno nagašavajući odnos Kine i predloženih partnera. Centralna Azija i Rusija su stoga pod mikroskopom, pošto ove susedne države nemaju drugi način nego da sarađuju sa Kinom kao nedvosmisleno rastućom ekonomskom i geopolitičkom silom. Autor istražuje zajedničke sfere interesovanja Kine i ovih zemalja kada je reč o budućoj zamisli “jednaka saradnja za sve”. Model kineskog ponašanja i kapacitet ove države za dijalog se razmatra putem analize integracionog projekta “EAEU-Silk Road”.

Ključne reči: Projekat – Jedan pojas-jedan put (BRI), novi put svile, infrastrukturni projekti, saradnja, Kina.

Review scientific article

Received 16.02.2018.

Approved 21.03.2018.

COMBINING THE “BELT” WITH THE ROADS AT THE HEART OF EUROPE: GEOPOLITICS OF THE BBSP CORRIDOR

This paper discusses the importance of the Budapest-Belgrade-Skopje-Piraeus (BBSP) corridor in the context of the “One Belt, One Road,” Initiative (B&RI), standing as the connecting piece, to serve as a fast transit route, between three major economic corridors. Indeed, the BBSP appears to be the platform that magnifies the true potential of the Belt and Road Initiative in the Western and central Europe. Therefore, the BBSP is particularly decisive for landlocked economies, such as Hungary and Serbia. The BBSP is a brick on a larger wall when we refer to the cooperation between China and Central and Eastern European Countries. But it is certainly an important one, especially because it delivers flexibility to the network of economic agents. Finally, this paper adopts a geopolitical perspective, grounded in geo-economics concepts.

Keywords: *B&RI, People’s Republic of China, COSCO, Geopolitics, Serbia, Hungary, Piraeus, Europe, Eastern European Countries*

* City University of Macau-China; franciscoleandro@cityu.mo

1. Introduction

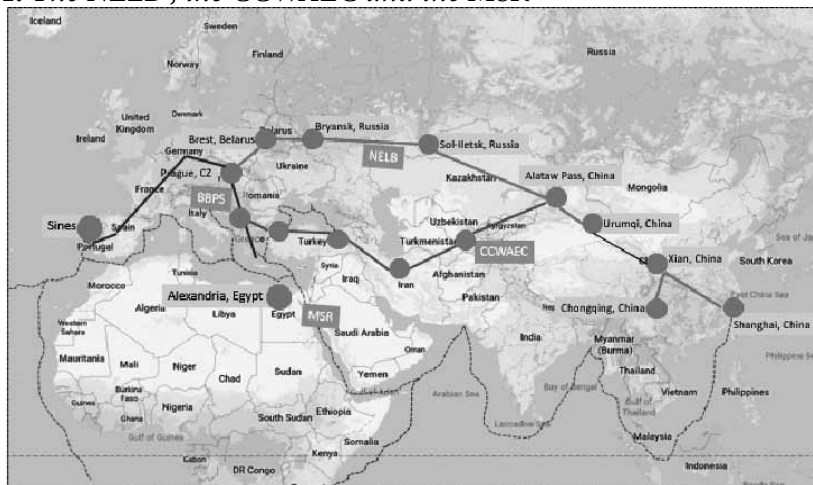
B&RI is “a long-term undertaking.”

President Xi Jinping

(In May 2017 at first Belt and Road Forum, Beijing, People’s Republic of China)

Europeans by default tend to pay attention to the US and often neglect to cast an eye on the new transformers of the international relations picture, the players such as the Russian Federation, the Republic of India and the People’s Republic of China. The antics of the Trump Administration, the egocentricity of BREXIT, and the imprudence of the Carles Puigdemont Catalonia regional administration have diverted European public opinion even further away from the latest relevant developments in global policy. Among them stands the “One Belt, One Road” Initiative (B&RI), put forward by President Xi Jinping in 2013. The first Belt and Road Forum for International Cooperation concluded in Beijing in May 2017, inaugurated a new era of infrastructural realizations, involving cooperation, several agreements, the participation of 29 foreign heads of state and government, representatives from more than 130 countries and 70 international organizations.¹ Therefore, for the purpose of this article, B&RI will be discussed as an access strategy, based on infrastructural access connectivity, acknowledging the colossal Chinese efforts to strengthen its economic capacity, based on regional integration, market-oriented reforms, and policies such as “going out” and “coming in”. In fact, 2001 marked the moment of economic change, with the China’s accession to the World Trade Organization.

Figure 1. *The NELB , the CCWAEC and the MSR*

Source: prepared by the author

¹ State Council of PRC: “Belt and Road Forum to bring about fresh ideas”, http://english.gov.cn/news/video/2017/05/12/content_281475653319187.htm(02.07.2018).

Matolcsy (2017)² asserted recently the following: “...but what is this New Silk Road? It encompasses sixty-four countries, including China, two-thirds of the world’s population, and currently only 40 per cent of the global GDP... This Silk Road will connect the participants constituting the new, 21st century phase of globalization. It can already be seen that the network of the Silk Road consists of a northern, middle and southern branch. The southern branch is the railway Silk Road. There is a maritime Silk Road which is especially promising”. From China’s strategic viewpoint, the positioning of the B&RI land and maritime corridors vested two European areas with vital importance: Belarus-Poland-Ukraine and Turkey-Greece-Serbia-Hungary. In light of this strategy, this paper addresses the geopolitical importance of the Budapest-Belgrade-Skopje-Piraeus (BBSP) (Figure 1 BBSP is represented in yellow color) corridor as the one that closes the loop between the new European land bridge (NELB), the China-Central Asia-West Asia Economic Corridor (CCWAEC), and the maritime Silk Road (MSR). All three, connect the center of Europe and the Chinese economic heartland. There are other components of the B&RI relevant to Europe such as the Polar Silk Road, the Arctic Railways (between Rovaniemi and Kirkenes), the trans-Caspian Railways, the Baku-Tbilisi-Kars Railways or the Sines-Madrid Railways. However, the BBSP geopolitical significance rests with its ability to combine land and maritime economic corridors, to facilitate the trade between the euro-zone, Europe and China, and to convey flexibility between the continental and maritime flows of transportation.

2. Why does the BBSP corridor matter?

The geopolitical importance of the Budapest (Hungary)-Belgrade (Serbia)-Skopje (Macedonia)-Piraeus (Greece) corridor, for the purpose of this paper designated as the BBSP corridor, rests with its ability to connect the NELB running from Urumqi, through Eurasia in direction of Brest (Belarus) and the MSR, running from China’s southern coastal areas to the Red Sea and entering into the Mediterranean Sea via the Suez canal. The BBSP defines a transportation axis running in both directions and connecting Southwest Germany, Prague, Bratislava, Budapest, Belgrade, Pristina, Skopje, Thessalonica or Piraeus in Greece. Either through the Suez Canal or via the Gibraltar Strait, the sea lines of communication (SLOC) are designed to reach major sea ports into Mediterranean Sea, such as Piraeus-Thessaloniki (Greece), Marseille (France), Benghazi (Libya), Tunis (Tunisia), Livorno-Venice (Italy), and Barcelona (Spain).

² György Matolcsy, Governor of the Central Bank of Hungary: “Hungary – A Key State on the Silk Road”, Pageo, Edited Version of the Opening Presentation Delivered at the 54th Annual Meeting of Economists on 15 September 2016, <http://www.geopolitika.hu/en/2017/03/20/hungary-a-key-state-on-the-silk-road/> (02.02.2018).

The BBSP further represents the segment that closes off the loop, connecting the Chinese heartland to central Europe, by land and sea, facilitating land access to one of the most productive and economically dynamic regions in Europe.

Figure 2. *The BBSP*

Source: prepared by the author

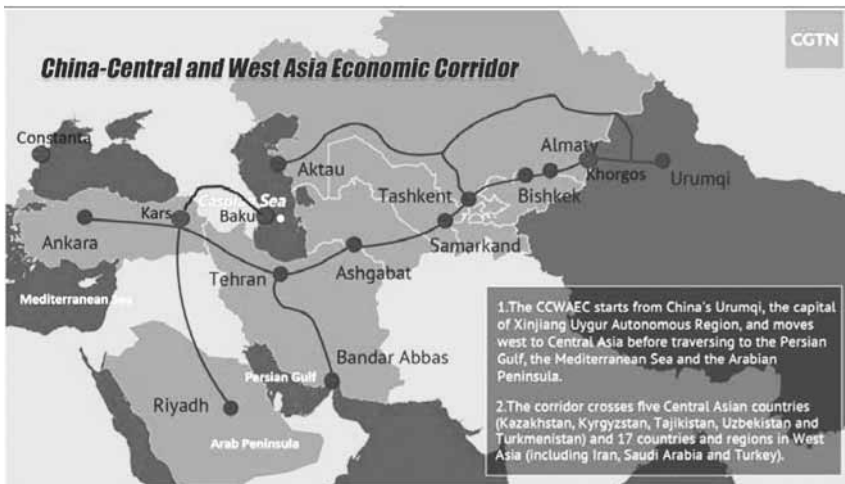
The idea of this corridor is to create a land-sea express passage composed of a high-speed rail line, alongside special arrangements concluded through customs clearance treaties, trade and investment facilitation settlements, free trade agreements and foreign direct investments. The BBSP has the ability to further develop the trade flow between China and the European Union, taking into consideration that China is already the EU's largest trading partner. In addition, the BBSP holds the potential to advance the development of the so-called Central and Eastern European Countries (CEEC) at regional logistics level, to link the Mediterranean Sea and the Danube River, and to explore the advantages of the future enlargement of the Suez Canal. According to the Suez Canal Authority³, the idea is to decrease waiting hours from 18 to 11 hours for most ships and to increase the daily average of transiting vessels to 97 ships by the year 2023, up from 49 ships at present. Apart from the Volga River, the Danube River is the longest river in Europe that flows eastwards across ten countries for 2,850 km. Access to the Danube River facilitates access to Germany, Austria, Hungary, Slovakia, Serbia, Croatia, Romania, Bulgaria, Ukraine, Moldova and represents a complementary water line of communication to the Black Sea as an

³ Suez Canal Authority, <https://www.suezcanal.gov.eg/English/About/SuezCanal/Pages/NewSuezCanal.aspx> (31/08/2018)

alternative to the SLOC crossing the Dardanelles strait, the Sea of Marmara and the Bosphorus strait.

However, the importance of the access to the Danube River goes further. Indeed, Germany (Bavaria) completed the Rhine–Main–Danube Canal in 1992 and its 171 kilometers, allowing the connection between the Main and Rheine Rivers. The Main River is an affluent of the Danube River, and that fact has extended the possibility to navigate from Rotterdam (in the Netherlands) to the Danube Delta in south-eastern Romania and south-western Ukraine (or *Constanța* (Romania), through the Danube - Black Sea canal). In fact, the Rhine–Main–Danube Canal and the BBSP corridor together connect not only the North Sea and Atlantic Ocean to the Black Sea, but also the major European cities. For the B&RI that represents simple and easy access to the major European markets and production centers. Put simply, the BBSP combined with access to the Danube and Rhine Rivers, probably signifies one of the most important pieces of the access strategy, which potentiates the B&R corridors connecting the Xinjiang autonomous province in China and the Chinese coastal zones to the very center of Europe. The BBSP completes the sea-land access between the Chinese production-consumption centre of gravity to the European production-consumption centre of gravity. The BBSP is currently the missing link between the two most important production-consumption centres of gravity in the world.

Figure 3. *The CCWAEC*

Source: https://news.cgtn.com/news/3349544f31557a6333566d54/share_p.html

The BBSP further complements the corridor Bratislava-Belgrade-Skopije-Sofia-Istanbul-Ankara that runs into Turkey as an extension of the China-Central Asia-West Asia Economic Corridor (CCWAEC). In fact, the CCWAEC

links China and the Arabian Peninsula can be extended to Europe, using the BBSP. The CCWAEC runs from Xinjiang (Urumqi) across Central Asia before reaching the Persian Gulf, Arabian Peninsula, and the Mediterranean Sea. It crosses Central Asian countries such as Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan and countries and regions in West Asia namely Iran, Saudi Arab, Syria and Turkey. In Turkey, the CCWAEC also links up to maritime sea routes across the Black Sea in the direction to Odessa (Ukraine), Constanța (Romania), Varna, and Burgas (Bulgaria). In Iran the CCWAEC also connects to maritime sea routes across the Caspian Sea region. This region is also a sort of pivotal areas in the CCAWAEC, and therefore vital to B&RI that envisions a route connecting Asia, Europe and the rest of the world. Iran is also important because of its geopolitical ability to link CCAWAEC to the Persian Gulf and to Shatt al-*Arab*. From this perspective, BBSP is another link giving sense to an entire network of economic corridors.

But what is an economic corridor? We ought to consider the innovative work of Hans-Peter Brunner and Gadzeni Mulenga. According to Brunner⁴, “Economic corridors are not mere transport connections along which people and goods move”; rather, these corridors “connect economic agents along a defined geography. They provide connection between economic nodes or hubs, usually centered on urban landscapes, in which large amounts of economic resources and actors are concentrated. They link the supply and demand sides of markets... Economic corridors are integral to the economic fabric and the economic actors surrounding [them]. Economic corridors [do not generate] significant economic benefits in isolation, but rather they have to be analyzed as part of integrated economic networks, such as global and regional value chains and production networks”. It appears from the cases this author analyzed that economic corridors are geographically co-located sets of mechanisms to facilitate interaction between economic agents. It also seems important to understand that they do not exist in isolation but have a regional development role, ‘comprehended only in terms of the network effects that they induce’. Brunner⁵ further demonstrates that there is “no standard picture of what economic corridor development is and what it can achieve. What economic corridors can achieve for regional economic integration depends first on what characteristics the specific existing economic networks in which the economic corridors are embedded personify, and second on which characteristics corridor development are intended to introduce or strengthen. Corridor characteristics interact dynamically to create patterns of regional economic development”. Mulenga puts forward two important aspects of the concept of economic corridors: corridor characteristics and the different

⁴ Hans-Peter Brunner (2013): What is Economic Corridor Development and What Can It Achieve in Asia’s Sub-regions? Asian Developing Bank Working Paper Series on Regional Economic Integration, Manila, Philippines, No. 117, 9

⁵ *Ibid.*

stages of corridor transformation. In relation to their general characteristics, Mulenga⁶ emphasizes the following: “A smaller, defined geographic space, usually the area straddling a central transport artery such as a road, a rail line, or a canal; Bilateral rather than multilateral initiatives focusing on strategic nodes, particularly border crossings between two countries, principally to promote a sense of ownership; An emphasis on physically planning the corridor and its surrounding area, to concentrate infrastructure development and maximize benefits; and strong public-private partnerships, which promote sustainability”. Again, the concept of an economic corridor seems to be associated to the idea of co-location of access infrastructures and trade facilitation mechanisms. Mulenga⁷ goes further to say that there are four stages in the development of an economic corridor: (1) the physical development⁸; (2) the logistics development⁹; (3) the economic and social development¹⁰; and (4) the integration of crosscutting issues¹¹. Once again we can observe the centrality of infrastructure, at the very beginning of the physical development. Brunner¹², discussing the evaluation of economic corridors, observed: A comprehensive assessment of economic corridor performance over time for investment and policy decisions requires

⁶ GadzeniMulenga (2013): Developing Economic Corridors in Africa: rationale for the participation of the African Development Bank, AfDB Regional Integration Brief, NEPAD, Regional Integration and Trade Department, No. 1, Tunisia, 2.

⁷ *Ibid.*

⁸ This involves enhancing the physical facilities needed for efficient and effective transportation and trade by establishing and revamping transport links; improving the quality of infrastructure, increasing carrying capacity, and dealing with related safety issues; upgrading infrastructure associated with priorities such as rural agriculture, agroindustry, and tourism; encouraging multimodal structures; and upgrading border areas.

⁹ The right logistics can harmonize corridor policies, regulations and institutions, moving people and goods more efficiently and facilitating storage, warehousing, trucking, insurance and freight management, and related services. Good logistics also involve implementing cross-border trade agreements; simplifying, standardizing and harmonizing immigration and quarantine procedures; promoting information and communication technologies; and establishing logistics centres.

¹⁰ This stage promotes investments in areas such as agroindustry and manufacturing, natural resource-based enterprises, small-scale industries, trade (including planned roadside shops), tourism (rest houses and hotels), schooling, and health facilities, all located near the corridor. Other interventions might include the promotion of innovative trade techniques such as fair trade products and investment forums, again close to the corridor. The economic and social development stage might also market business opportunities in key industries; establish special economic zones where appropriate; publicize investment policies, rules and regulations; offer micro-financing; adopt special measures for approving business licences efficiently and effectively; and address other infrastructural deficiencies, such as inadequate water and power.

¹¹ This stage addresses environmental and institutional capacity concerns and other social issues.

¹² *Ibid.*, 17.

data along three parameters: (i) the geographic location-bound availability of economic resources, including human resources, natural resources, capital and financial resources, and physical resources such as infrastructure; (ii) movements over time of people, including their services, and goods (mobility of resources) – these movements have a time and economic cost dimension; and (iii) the developing relationships of economic resources over time and through space, and the changing density of their interactions, interaction reliability, and quality. Once again, it appears that the concept of economic corridors rests with the co-location of infrastructures and resources designed to facilitate the creation of a trans-border trade network within a geographical area. It is usual to link this infrastructure to high-speed rail lines, power plants, highways, pipelines, logistics centers, industrial parks, logistical hubs, bridges, airports, power lines, social infrastructures, seaports and cross-border economic zones.

The BBSP is designed to make possible the linkage between supply and demand sides of markets, decreasing the travel time between the Serbian and Hungarian capitals down from eight to three hours, and facilitating the movement of goods from the Greek port of Piraeus into the heart of Europe. Generally speaking, waterways are the cheapest means of transportation, railway and road (land) are both four times more expensive than waterways, and air freight is four times more expensive than land transportation. According to Freightos (2018)¹³ “Simply put, air freight comes with a hefty price tag. Comparing air and ocean freight, a medium size 2,000 lbs. box from Shenzhen, China to New York, US, can cost \$1,200 by ocean but a whopping \$4,000 by air”. That matters for any sort of access strategy, and therefore matters to B&RI as it relays mainly in shipping and rail freight. However, the BBSP cannot be mistakenly taken as one more economic corridor, similar to NELB, as the concept lies with the co-location of infrastructures and resources designed to facilitate the creation of a trade trans-border network within a geographical area. Therefore, in a regular approach to the economic corridor concept, this physical network, with a central transport artery, is to be complemented with a number of different arrangements, namely through customs clearance treaties, promotion of two-way investments, trade and investment facilitation settlements, free trade agreements and foreign direct investments, visa bilateral agreements, transportation agreements and standardized technical memorandums, special economic zones, tax exemptions, special tax regimes, dispute settlement mechanisms, and handling technical agreements. In the case of BBSP, we are talking about a land-sea express passage composed of a high-speed rail line (the central infrastructure) and not, at least for the time being, a geographically co-located set of mechanisms to facilitate the interaction between economic agents as part of a cross-border network. Perhaps it will be developed like that in the future, but that would be difficult due to the

¹³ Freightos: “International Air Freight Explained: Air Freight Charges, Rates& Costs”, <https://www.freightos.com/portfolio-items/air-freight-rates-cost-prices/> (27.02.2017)

fact that Greece and Hungary are European Union member states, but Serbia and Macedonia are not. Actually, Macedonia has been a candidate for accession to the European Union since 2005, but has not yet entered into accession negotiations. Serbia initiated a Stabilization and Association Agreement (SAA) with the European Union in 2007, but since 2014, the political support for accession among Serbian population has dropped significantly.

The sea-land connectivity requires deep water sea ports. Hence the importance of Piraeus grew in the context of B&RI, since the Hong Kong Chinese Ocean Shipping Company (COSCO) purchased a 35-year concession to upgrade and run two container cargo piers and transform Piraeus into a regional hub for sea trade with Europe. The poor performance of the Greek economy has turned into an asset to identify Greece as a valuable partner to China. On the top of this, it also worth mentioning the importance of the Greek commercial fleet and the opportunities offered by the Chinese shipyards, especially by the state-owned company Fujian Shipbuilding Trade Company.

Figure 4. *The BBSP and the Rivers Rhine and Danube*

Source: <http://www.schillerinstitute.org/economy/maps/maps3.html>

COSCO has been operating the Greek container port since 2008, and in 2017 acquired 67% of its shares. Piraeus is no longer a sleepy and unproductive infrastructure, it has been transformed into a promising investment whose success also depends greatly on its land connectivity. The acquisition of the Port of Piraeus is an important piece within the B&RI, but is not a single move

strategy. Piraeus needs the BBSP as much as the BBSP needs Piraeus. Indeed, the objective is to transform the Port of Piraeus into the largest port of the Mediterranean region by 2020, by using the synergies which will result from the Chinese development of other sea ports all the way in the MSR, namely in Sri Lanka (Hambantota), Pakistan (Gwadar), Myanmar (Sittwe and Kyaukphyu), Djibouti (Doraleh), Bangladesh (Chittagong), Kenya (Mombasa), Tanzania (Mtwara) and Mozambique (Beira).

At this stage it is necessary to recall that according to the International Chamber of Shipping (2017)¹⁴ around 90% of world trade is carried by the international shipping industry, almost 40% of global liquefied natural gas trade moves through the South China Sea¹⁵, more than 10 percent of world trade sails through the Red Sea basin¹⁶, 95% of EU Member States' trade (by volume) is transported by sea, and 20% of global trade passing through the Gulf of Aden¹⁷. That is why the port of Piraeus, and perhaps the port of Thessaloniki, fit into this system of maritime and land corridors. This fact is extremely important because Piraeus-Thessaloniki gives sense to the BBSP, and therefore it would connect the maritime and continental sections of the Silk Road. Particularly interesting are the geopolitical features of European landlocked states such as Hungary and Serbia, located between the Black and the Adriatic Sea, between the Carpathian Mountains and the Dinaric Alps. Their functional advantage lies in the fact that they are both rotational platforms for goods transported either by railway or waterway. In Belgrade, two important international rivers (the Danube-Tisza and the Sava) flow to facilitate the regional exchange of goods and services, combining their potential with a high-speed rail line, Belgrade-Budapest and Belgrade-Skopje. According to Dimitrijević¹⁸ "China is a very good economic partner of Serbia in Asia and one of the major pillars of Serbia's foreign policy... Serbia is one of China's key partners in the region of Southern and Eastern Europe. China primarily sees the Southern and Eastern Europe in terms of economic integration with the European Union as a common market of high purchasing power and therefore an ideal space for the placement of its own products. In this regard, it is important to note that China supports Serbia's aspirations for full accession to the European Union, without prejudice to its

¹⁴ International Chamber of Commerce: "Shipping and World Trade", <http://www.ics-shipping.org/shipping-facts/shipping-and-world-trade> (25.08.2018)

¹⁵ US Energy Administration Information, "Almost 40% of global liquefied natural gas trade moves through the South China Sea", <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=33592> (25/01/2018)

¹⁶ Fahd Al Rasheed, "Red Sea - artery of global trade", from [http://www.arabnews.com/columns/news/879221\(25/01/2018\)](http://www.arabnews.com/columns/news/879221(25/01/2018))

¹⁷ EUNAVFOR, <http://eunavfor.eu/mschoa/> (20/03/2018)

¹⁸ Duško Dimitrijević (2017): Chinese Investments in Serbia - A Joint Pledge for the Future of the New Silk Road, Institute of International Politics and Economics, Baltic Journal of European Studies, Tallinn University of Technology, Vol. 7, No. 1, (22) 68.

vital national interests”. In a paper published by the *Baltic Journal of European Studies* in 2017, Dimitrijević¹⁹ mentioned the following:

“In actual Serbian foreign policy strategy, China occupies an important place. The strategy is designed on four pillars of foreign policy. The first pillar is the European Union whose member Serbia would like to become. The second pillar is Russia as arising power in world politics and Serbia’s historical partner. The third pillar is the United States, as a great power with whom Serbia has had fluctuating relations in the past, but whose importance and influence in international relations Serbia has accepted as a reality. The fourth important pillar of Serbia’s foreign policy strategy is China as a global economic power and the traditionally good friend of Serbia in international relations. (Dimitrijević & Jokanović, 2016b, p. 328)”

The Sino-Serbian strategic partnership established in 2009 and reinforced in 2013 with a joint statement signed by the Head of State Tomislav Nikolić and Xi Jinping, are the visible face of the joint interests shared by Serbia and China. Serbia has also established a strategic partnership with the Russian Federation in 2013. It is necessary to bear in mind that People’s Republic of China has always expressed diplomatic proximity to the Serbian Government in relation to the Kosovo affair, and that fact facilitates the development of bilateral relations in different areas. Therefore, railways are not the only infrastructures in the center of the Sino-Serbian relations, but all of them are to a certain extent related to the access strategy. Extraordinary loans, new bridges, new highways, airport cooperation, power plants restructuring, telecommunications, national power grid development are sounding examples of this promising cooperation. According to See News (Business Intelligence for South East Europe), Serbian infrastructure minister Zorana Mihajlovic signed in Beijing (July 2017) two memoranda of understanding (MoU) with China Road and Bridge Corporation (CRBC) for infrastructure works with a combined value of 2.5 billion euro. The contracts are for the construction of the Preljina-Pozega and Pozega-Boljare stretches of a motorway which will connect Belgrade to the border with Montenegro, and Fruskogorski Corridor, a 123 km-long road in Serbia’s Vojvodina autonomous province²⁰.

¹⁹ Ibid.

²⁰ SeeNews: “China’s infrastructure investments in Serbia reach 5.5 billion euro”, <https://seenews.com/news/chinas-infrastructure-investments-in-serbia-reach-55-bln-euro-serbian-govt-572427> (10/02/2018)

According to Teokarevic²¹, “Serbia desperately needs China’s capital and know-how to improve its infrastructure. There are two main reasons for this: a very poor transport and energy infrastructure that has not been properly renovated for decades, and the lack of necessary investment in this area by its other main partners, the EU and Russia”. Nevertheless, the three key Serbian partners appear to be the European Union (trade partner), the Russian Federation (trade partner) and People’s Republic of China (political partner). Teokarevic²² also mentioned the following: “Nevertheless, the “special relations” with Russia and China have great importance for a small country like Serbia, which has managed, unlike its neighbors in the region, to become a strategic partner of two big and powerful countries. In times of economic crisis, diversification of economic cooperation is essential, and Serbia feels that its relationship with Russia and China is a move in the right direction”. The Sino-Serbian bilateral ties are likely to develop even further in the next decade, expanding to others areas of cooperation, namely to the defense and the security.

Figure 5. *The Serbian Platform*

Source: <https://depositphotos.com/83815156/stock-illustration-serbia-political-map.html>

²¹ Jovan Teokarevic(2016): “Serbia: Perspectives on Eurasian integration”, European Council on Foreign Relations, https://www.ecfr.eu/article/essay_eurasian_integration_serbia (31/08/2018)

²² Ibid.

The continuum of improving relations between China and Hungary has resulted in a significant increase of Hungarian trade sales to China. Hungary and China signed a memorandum of understanding over the Belt and Road Initiative in 2015. In 2017 Hungary and China established a comprehensive strategic partnership between the two countries. Moreover, Hungary was the first European country to establish the Belt and Road working group mechanism with China. Hungary has actively participated in the China-CEE Investment Cooperation Fund. In fact, Budapest is located not far from the heart of European Union, the German markets, and the industrial centers in Poland. Hungary has land borders with seven countries: Austria, Slovakia, Romania, Ukraine, Serbia, Croatia, and Slovenia. Moreover, the quadrilateral perspective Budapest-Bratislava-Vienna-Zagreb offers an interesting logistics platform, considering the challenges of mountainous terrain. Actually, the Budapest-Belgrade plain is surrounded by the Alps, the Balkan and the Carpathian Mountains which are the last obstacle to access the northern European plain where Germany and Poland are located. The 350 km high-speed rail line from Belgrade to Budapest (length on the Serbian side is 184 km and on the Hungarian side is 166 km) has no other track option due to the geography and the distribution of markets and production centers. The high-speed rail lines are to be connected to the China-run Piraeus port in Greece giving BBSP its full purpose. Consequently, the Hungary plain is a natural access corridor from the Mediterranean Sea to northern Europe. Bearing in mind the landlocked position of Hungary (and Serbia) and recalling the words of Eszterhai²³ “... it is the interest of the CEE Region and Hungary that the B&R connects rather than separates the EU and China, in which the CEEC fulfil the role of some kind of a bridge”, their geopolitical role in the B&RI context is expected to be an articulated land platform to access markets and production centers, working in both directions - in and out.

The Governor of Central Bank of Hungary Matolcsy²⁴ in 2017, put forward the reasons why Hungary is a key country in the context of B&RI initiative?

“There are several reasons for this. For example, the fact that we are close to the heart of the EU, the German market and a Central European economic hub is really evolving, as Poland is considered one in the north. The Central Bank of Hungary has already taken the first steps on the Silk Road. We established effective cooperation with one of the largest financial institutions of the world, the Bank of China. After the United Kingdom, we were second to sign an agreement with the People’s Bank of China – China’s central bank

²³ Viktor Eszterhai(2017): “The One Belt One Road from Germany’s perspective”, <http://www.geopolitika.hu/en/2017/08/15/the-one-belt-one-road-from-germanys-perspective/> (31/08/2018)

²⁴ Ibid.

– and since then we have been using a lot of creative, innovative instruments within this framework. We want to understand what steps they take and why, and we want to take part in this process”.

To end with a note in relation to Hungary we should bear in mind that it is vital the success of Hungarian BBSP railway section, as it will be the first time that Chinese corporations will be building a railway within the EU territory. Actually, that fact could set a precedent in relation to future infrastructural developments in the EU with Chinese participation. According to Nikolić²⁵, the CEEC geographic position and market capacities represented important “regional potential” for “One Belt, One Road” initiative’s implementation. These countries already enjoy good political relations with China, accompanied by mutual trust and deepened practical cooperation”. The mechanism for China-CEEC cooperation (China+16) was established in Warsaw (Poland) in 2012 as a framework supposed to facilitate growing cooperation in the areas of energy infrastructure, agriculture, science, education, culture and tourism, as well as faster construction of “Silk Road Economic Belt”. Consequently, the agreements signed in Bucharest in 2013 at the meeting between China and the CEEC are the rational result of a geopolitical analysis. In spite of the concerns raised by the European Union in relation to Hungary, due to potential infringements of the European Union’s public tender requirements for large-scale infrastructure projects, we all recognize the BBSP as vital for the Serbia-Hungary axis. Thus, we believe that BBSP participation requires a common strategy to B&RI, since it is an unavoidable initiative for Hungary, Serbia and the European Union.

3. Conclusion

We believe it is the right time to pay more attention to all issues involving China with special emphasis to those concerning China and Europe. It is time to write more, debate more and study Chinese related issues. B&RI is becoming increasingly important at regional and interregional level, and it deserves a greater deal of attention, especially in the areas involving European states encompassing the maritime and land dimensions. Sooner or later, B&RI will impact European economies. The B&RI has the potential to connect Chinese and European markets and production centers, but also to economically tie the European Union, Eastern European Countries, China, the Association of Southeast Asian Nations, the Eurasian Economic Union and perhaps other economic communities in Africa and South America together. The steps taken by Hungary and

²⁵ Marko Nikolić (2017): “Central Eastern European Countries and Serbian Perspective and Position towards Chinese One Belt One Road Initiative - A Geopolitical Overview”, <http://www.16plus1-thinktank.com/1/20170830/1496.html> (02/02/2018)

Serbia towards the BBSP are governed by the perceived best interests of both states, they are deeply related to their geo-location, and the clear vision that there is no alternative to interdependency. Chinese interest in the Budapest-Belgrade-Skopje-Piraeus corridor is a natural option, based on careful geopolitical analysis. Moreover, the BBSP is a brick belonging to a larger wall, named B&R, which is a multilevel access strategy, aiming to establish a network of corridors connecting production centers and markets. The BBSP definitively envisages interconnecting the continental and maritime Silk Road within the B&RI rationale, but cannot, for the time being, be considered an additional economic corridor. The BBSP is the convergence segment between the NELB, the CCWAEC and the MSR. The BBSP is the platform that magnifies the true potential of B&RI in the Western and central Europe. The BBSP is particularly decisive for landlocked economies, such as Hungary and Serbia. Interestingly, Serbia is located precisely at the heart of this geographic triangle. However, both countries need a common strategy to deal with the opportunities offered by B&RI. In fact the Magyar Republic is a European Union and a NATO member state, but the Republic of Serbia is not. This could bring additional challenges for both sides. The BBSP is also important to the European Union and to all its members' states, but it must put forward an efficient common strategy that proactively seeks opportunities to maximize mutual benefits. The European Union, and in particular the Central and Eastern European states, have no option but to be geographically bound to be part of B&RI, having the Greek port of Piraeus as a vital location serving both European and Chinese interests. The European Union needs to balance all different projects in the light of further economic integration. The available options depend very much on the cooperation attitude, on European Union support and less on their ability to bilaterally negotiate advantageous trade and infrastructural asymmetric arrangements. The disputes between Serbia and Hungary over Vojvodina “Hungarian populated” areas, the territorial disputes between Hungary and Slovakia, the statute of Kosovo, and the differences between Hungary and the European Union over the refugees crisis do not help. But the geopolitical narrative is wider than Serbia and Hungary... it is indeed all the role of China in Central and Eastern Europe that is at stake. For Hungary the BBSP could represent an infrastructural anchor which complements the European Union membership and gives the Hungarian people a new beam of hope in terms of economic welfare. For Serbia BBSP is in the middle of strategic options leaning towards a new proximity to the Eurasian Economic Union (EEU), the Shanghai Cooperation Organization (SCO) and its strategic partner China. The BBSP represents an opportunity to put the Central and Eastern Europe back into the geopolitical map.

According to the Chinese way of doing business, the best deal is the one that maximizes the benefits to both parties. As the Chinese saying goes, only when all contribute with firewood, can they build up a strong fire (众人拾柴火

焰高). The BBSP, the Chinese Balkans corridor, the B&RI for Western Balkans is filling a geopolitical void, which has the potential to lose the hope for Serbian accession to EU or to reinforce the EU periphery with stronger links. In the same line of reasoning, B&RI will likely expand to other areas of cooperation, depending on the BBSP implementation success. Therefore, the construction of the BBSP may be an opportunity for both China and the EU. One way or another, the BBSP will be a hallmark Chinese project in the direction of Brussels, a likely result will be a rapprochement between two leading commercial blocks: the European Union and People's Republic of China.

Literature

- Brunner, Hans-Peter (2013): "What is Economic Corridor Development and What Can It Achieve in Asia's Subregions?", Asian Developing Bank Working Paper Series on Regional Economic Integration, Manila, Philippines, No. 117, 9.
- Carriço, Alexandre (2015): *Harmonizando o Poder, Imagem, Diplomacia Pública e Diplomacia Militar da China*, Lisboa, Letras Itinerantes.
- Dimitrijević, Duško (2017): "Chinese Investments in Serbia - A Joint Pledge for the Future of the New Silk Road", Institute of International Politics and Economics, Baltic Journal of European Studies, Tallinn University of Technology, Vol. 7, No. 1 22.
- Eszterhai, Viktor (2017): "The One Belt One Road from Germany's perspective", [http://www.geopolitika.hu/en/2017/08/15/the-one-belt-one-road-from-germanys-perspective/\(31/08/2018\)](http://www.geopolitika.hu/en/2017/08/15/the-one-belt-one-road-from-germanys-perspective/(31/08/2018))
- Grubišić, Đurađ (2017): "Is it Possible to Use the One Belt One Road Initiatives as a Platform for Cooperation between Chinese and Serbian Small and Middle Enterprises? XVII International Scientific Conference on Industrial Systems, [https://www.iim.ftn.uns.ac.rs/is17/papers/93.pdf\(31/08/2018\)](https://www.iim.ftn.uns.ac.rs/is17/papers/93.pdf(31/08/2018))
- International Labour Organization (2004): "Socio-Economic Security Programme - Economic Security for a Better World", Geneva, International Labour Office.
- Leandro, Francisco José (2018): *Steps of Greatness: Geopolitics of OBOR*, University of Macau, China.
- Marshall, Tim (2015): *Prisoners of Geography*, London, Elliot and Thompson Limited.
- Matolcsy, György (2017): "Hungary - A Key State on the Silk Road", Opening Presentation Delivered at the 54th Annual Meeting of Economists on 15 September 2016, [http://www.geopolitika.hu/en/2017/03/20/hungary-a-key-state-on-the-silk-road/\(02/02/2018\)](http://www.geopolitika.hu/en/2017/03/20/hungary-a-key-state-on-the-silk-road/(02/02/2018))
- Mulenga, Gadzeni (2013): "Developing Economic Corridors in Africa: rationale for the participation of the African Development Bank", AfDB Regional Integration Brief, NEPAD, Regional Integration and Trade Department, No. 1, Tunisia, 2.

- National Development and Reform Commission and the State Oceanic Administration (2017): “Vision for Maritime Cooperation under the Belt and Road Initiative”.
- Nikolić, Marko (2017): “Central Eastern European Countries and Serbian Perspective and Position towards Chinese One Belt One Road Initiative - A Geopolitical Overview”, <http://www.16plus1-thinktank.com/1/20170830/1496.html> (02/02/2018)
- Organisation for Economic Cooperation and Development (2001): “Glossary of Statistical Terms”, <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=303>(02/02/2018)
- Stavridis, James (2017): *Sea Power: The History and Geopolitics of the World’s Oceans*, New York, Penguin Press.
- Teokarevic, Jovan (2016): “Serbia: Perspectives on Eurasian integration”, European Council on Foreign Relations, https://www.ecfr.eu/article/essay_eurasian_integration_serbia(31/08/2018)

KOMBINOVANJE „POJASA“ SA PUTEVIMA U SRCU EVROPE: GEOPOLITIKA BBSP KORIDORA

Ovaj rad govori o značaju koridora Budimpešta-Beograd-Skoplje-Pirej (BBSP) u kontekstu inicijative "Jedan put, jedan pojas" (B & RI), koji povezuje, kao brzi tranzitni put, tri glavna ekonomska koridora. I zaista, čini se da je BBSP platforma koja uvećava pravi potencijal inicijative «Jedan put, jedan pojas» u zapadnoj i centralnoj Evropi. Stoga je BBSP od ključnog značaja za ekonomije zemalja koje ne izlaze na more poput Mađarske i Srbije. BBSP je 'cigla' u većem zidu, kada govorimo o saradnji između Kine i zemalja Centralne i Istočne Evrope. Ali svakako važna cigla, naročito zato što pruža fleksibilnost mreži ekonomskih subjekata. Na kraju, ovaj rad prihvata geopolitičku perspektivu, zasnovanu na geo-ekonomskim konceptima.

Ključne reči: *Inicijativa 'jedan pojas, jedan put', Narodna Republika Kina, KOSKO, geopolitika, Srbija, Mađarska, Pirej, Evropa, istočnoevropske zemlje*

ULOGA GRAĐEVINSKE INSPEKCIJE U POSTUPKU OZAKONJENJA NEZAKONITO IZGRAĐENIH OBJEKATA PRIMENOM ZAKONA O OZAKONJENJU

Problem bespravne gradnje u Republici Srbiji, postoji nekoliko decenija unazad, a tačan broj nezakonito izgrađenih objekata još uvek je u fazi utvrđivanja. Zakonom o ozakonjenju objekata, između ostalog, utvrđena je dužnost lokalne samouprave, odnosno građevinske inspekcije da izvrši popis i evidentiranje ove vrste objekata, kao početne faze u postupku ozakonjenja. U radu je obrađen zakonom utvrđen postupak popisa nezakonito izgrađenih objekata, sa posebnim akcentom analize uloge građevinske inspekcije u toku i nakon popisa, u smislu ovlašćenja u preduzimanju upravnih radnji i upravnih mera. U nastavku rada se sagledavaju uzroci produženja zakonom propisanog roka za popis, sa komentarom i predlozima mera, u cilju unapređenja čitavog postupka ozakonjenja, kao i zaključna razmatranja.

Ključne reči: nezakonito izgrađeni objekti, popis i evidentiranje, lokalna samouprava, građevinska inspekcija, ozakonjenje, Republika Srbija

* Gradska uprava Grada Beograda, Beograd, Srbija; tatjanazivkovic.bgd@gmail.com

1. Prethodna pitanja i metodološki okvir

U Republici Srbiji bespravna gradnja kao prisutan problem, postoji više decenija unazad, a uzrokovan je različitim faktorima. Kao najprisutniji navode se, najpre veliki priliv stanovništva ratom zahvaćenih područja devedesetih godina prošlog veka, zatim nepostojanje planske dokumentacije koja bi omogućila gradnju prema zakonskim propisima i svakako nedostatak potrebne vrste kontrole nad bespravnom gradnjom. U vezi s tim, u tom periodu u nekoliko navrata zakonodavac je pokušao da donošenjem zakona kojima se uređuje ovo pitanje, izvrši legalizaciju ove vrste objekata. Tako se kao prvi propis iz predmetne oblasti, pojavljuje Zakon o posebnim uslovima za izdavanje građevinske, odnosno upotrebne dozvole za određene objekte, iz 1997. godine.¹ Posle njega su doneti, kao delovi, Zakona o planiranju i izgradnji iz 2003., 2006., 2009., 2011. godine,² odnosno kao posebni zakoni iz 2013. godine, Zakon o posebnim uslovima za upis prava svojine na objektima izgrađenim bez građevinske dozvole³ i Zakon o legalizaciji objekata,⁴ koji su omogućavali svojim odredbama da se nezakonito izgrađeni objekti uvedu u legalne tokove. Međutim, efekti navedenih zakona nisu rešili postojeću problematiku. Naime, svaki od ovih propisa kojima je bilo uređivano ovo pitanje, je pomerao vremensku granicu izmenama i dopunama zakona, do kada se objekti mogu legalizovati, bez obzira na činjenicu što je bespravna gradnja u Republici Srbiji kategorisana kao krivično delo, sankcionisano i zaprećeno kaznom zatvora.⁵ Umesto da se broj nezakonito izgrađenih objekata smanjuje, on je iz godine u godinu rastao. Stvarni broj nezakonito izgrađenih objekata nikada do sada nije utvrđen. Prema podacima Republičkog geodetskog zavoda, koji su poslužili prilikom izrade Zakona o ozakonjenju, na teritoriji Republike Srbije, broj objekata za koje se nije moglo utvrditi da imaju građevinsku i upotrebnu dozvolu, iznosi oko 1,5 milion.⁶

Jedno od sadržanih rešenja u zakonu, upravo pokušava da reši ovaj problem, budući da je zakonodavac utvrdio obavezu građevinske inspekcije na lokalnom nivou, da izvrši popis svih bespravno sagrađenih objekata na svojoj teritoriji. Popis i utvrđivanje broja ove vrste objekata ima po značaju karakter javnog interesa za Republiku Srbiju, jer predstavlja sistemsko rešavanje postojećeg problema. Cilj je da građevinska inspekcija, koja očigledno u prethodnom periodu nije vršila svoj osnovni zadatak na prevenciji bespravne gradnje i dozvolila da

¹ Službeni glasnik RS, 16/1997

² Službeni glasnik RS, 47/2003, 34/2006, 72/2009, 81/2009-isp., 24/2011

³ Službeni glasnik RS, 25/13, 145/14

⁴ Službeni glasnik RS, 95/13

⁵ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, 85/2005, 88/2005-isp., 107/2005-isp., 72/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, čl. 219/a

⁶ Više: "Informator o radu republičkog geodetskog zavoda", <http://www.rgz.gov.rs>, 35.pdf, 07.04.2014.

objekti budu izgrađeni i useljeni, završi posao. To podrazumeva da izvrši popis i evidentiranje ove vrste objekata na način da se posle zakonom utvrđenog roka, a to je jedini pouzdan podatak o statusu objekta, dobije tačan broj bespravno sagrađenih objekata u Republici Srbiji. Tako po evidentiranju objekata za koje nije podnet zahtev za legalizaciju i ispunjavaju zakonske uslove da budu predmet ozakonjenja, građevinski inspektor je u obavezi da donese rešenje o rušenju tog objekta. Doneto rešenje o rušenju objekta se dostavlja vlasniku nezakonito izgrađenog objekta i nadležnom organu za ozakonjenje objekata, koji je u obavezi da po službenoj dužnosti pokrene postupak ozakonjenja. Dakle, ne prepušta se više na volju vlasnicima nezakonito izgrađenih objekata da li će podneti zahtev, već država, tretirajući ovo pitanje kao pitanje od javnog interesa, sama pokreće i vodi čitav postupak ozakonjenja.

Navedena nadležnost građevinske inspekcije predstavlja samo početnu fazu u postupku ozakonjenja nezakonito izgrađenih objekata i siguran je put za njihovo uvođenje u zakonske tokove. Sprovođenjem navedenog postupka kao samo jednog, ali važnog početnog dela čitavog procesa, građevinskoj inspekciji je data značajna uloga, imajući u vidu da je osnovni cilj Zakona o ozakonjenju objekata,⁷ ozakonjenje najvećeg broja nezakonito izgrađenih objekata na teritoriji Republike Srbije. U cilju boljeg razumevanja uloge i značaja građevinske inspekcije u postupku ozakonjenja, neophodno je prikazati kako je zakonskim odredbama regulisana sadržina, organizacija, način popisa i evidentiranja, uslovi koje treba da ispunjava ova vrsta objekata da bi bili predmet ozakonjenja.

2. Postupak i organizacija popisa i evidentiranja

Poseban cilj u okviru opšteg cilja države je da ima evidenciju svih nezakonito sagrađenih objekata, pa i onih objekata za koje njihovi vlasnici nikada nisu podneli zahtev za legalizaciju. Za popisivanje ove vrste objekata, zakonodavac je ovlastio jedinice lokalne samouprave da sprovedu zakonom propisan postupak prema programu popisa po zonama, odnosno celinama za određenu teritoriju opština, odnosno gradova. Program popisa se predlaže od strane organa nadležnog za poslove građevinske inspekcije, jer je evidentno da najbolje poznaju svoj teren i imaju najbolju sliku o broju bespravno izgrađenih objekata po zonama i mogu sačiniti analizu dinamike bespravne gradnje na osnovu već vođenih postupaka ili prijava. Usvaja se, odnosno donosi od strane opštinskih – gradskih načelnika uprave, a sprovođenje je u skladu sa definisanim planom aktivnosti, utvrđenim rokom koji su zajednički za sve lokalne jedinice, (dvanaest meseci, od dana stupanja na snagu ovog zakona). U periodu sprovođenja postupaka, Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, je nakon isteka zakon-

⁷ Zakon o ozakonjenju objekata u daljem tekstu ZOOZ, *Službeni glasnik RS*, 96/2015

skog roka od godinu dana, na osnovu izveštaja lokalnih jedinica,⁸ utvrdilo da u određenom broju opština i gradova, nije završen popis u propisanom roku. Zato je resorno ministarstvo, kao organ koji vrši nadzor nad izvršavanjem odredaba važećeg Zakona, dalo mogućnost svim lokalnim jedinicama koje nisu ovaj postupak završile, da do 31. marta 2017. godine okončaju isti, a u cilju kao što je već naglašeno, sistemskog rešavanja ovog pitanja.

2.1. Objekti koji su predmet popisa

Status bespravno sagrađenih objekata razlikuje se po uslovima ozakonjenja od objekata za koje je podnet zahtev za legalizaciju, u skladu sa ranije važećim i navedenim zakonima. Tako su predmet popisa: objekti, odnosno delovi objekata izgrađeni bez građevinske dozvole, odnosno odobrenja za izgradnju; pomoćni i drugi objekti koji su u funkciji glavnog objekta (garaže, ostave, septičke jame, bunari, bazeni, cisterne za vodu i sl.), ili su u funkciji odvijanja tehnološkog procesa u zgradi, koji se smatraju sastavnim delom nezakonito izgrađenog glavnog objekta i ozakonjuju se zajedno sa glavnim objektom; objekti, odnosno izvedeni radovi u skladu sa članom 145. Zakona o planiranju i izgradnji.⁹

Što se tiče uslova da bi navedeni objekat bio popisano, potrebno je: da za njega nije podnet zahtev za legalizaciju u skladu sa ranije važećim zakonima kojima je bila uređena legalizacija objekata; da je vidljiv na satelitskom snimku teritorije Republike Srbije iz 2015. godine, pod uslovima propisanim Zakonom o ozakonjenju;¹⁰ da je po pravnosnažnosti (rešenje protiv koga se ne može izjaviti žalba niti pokrenuti upravni spor) kojim se odbija zahtev za legalizaciju, promenjen planski dokument ili je zahtev odbijen iz razloga koji su ovim zakonom drugačije propisani, a povoljniji su za vlasnika nezakonito izgrađenog objekta; da je u postupku legalizacije izdato rešenje o građevinskoj dozvoli, ali ne i rešenje o upotrebnoj dozvoli.

2.2. Objekti koji nisu predmet popisa

Spisak objekata koji nisu predmet ozakonjenja se sastoji od: objekata koji su izgrađeni u vreme kada za izgradnju objekta nije bilo potrebno pribaviti građevinsku dozvolu, odnosno odobrenje za izgradnju, a to su objekti u gradovima, odnosno naseljima gradskog karaktera izgrađeni do 3. juna 1948. godine,¹¹ kada je stupila na snagu Osnovna uredba o građenju;¹² stambenih zgrada koje su izgrađene na selu do 21. marta 1961. godine, kada je stupio na snagu Zakon o uslo-

⁸ Više: „Obaveštenja”, www.mgsi.gov.rs, 15.12.2016.

⁹ ZOOZ, čl.1/6/2

¹⁰ ZOOZ, čl.6/4

¹¹ Pravilnik o izradi i održavanju katastra nepokretnosti, *Službeni glasnik RS*, 46/99

¹² *Službeni list FNRJ*, 46/48

vima za izgradnju stambenih zgrada na selu,¹³ ili do stupanja na snagu propisa o uslovima za izgradnju stambenih zgrada, ukoliko su ih opštinski narodni odbori doneli u roku propisanom tim Zakonom; ostalih vrsta objekata koji su izgrađeni na selu do 8. jula 1973. godine, kada je stupio na snagu Zakon o izgradnji investicionih objekata,¹⁴ odnosno do stupanja na snagu opštinske, odnosno gradske odluke ukoliko je ista doneta u roku propisanom tim Zakonom; objekata za koje je u skladu sa ranije važećim propisima izdata privremena građevinska dozvola, jer vlasnik takvog objekta stiče pravo na upis prava svojine, pribavljanjem rešenja o upotrebnoj dozvoli, u smislu zakona kojim se uređuje izgradnja objekata; objekata koji su u svemu izgrađeni prema izdatoj građevinskoj dozvoli, a koriste se bez izdatog rešenja o upotrebnoj dozvoli; objekata koji se u smislu zakona kojim se uređuje odbrana smatraju vojnim objektima, objekti koji se u smislu zakona kojim se uređuje rudarstvo smatraju rudarskim objektima, postrojenjima i uređajima.

3. Način popisivanja objekta

3.1. Pribavljanje neophodnih podataka

Zakonodavac je propisao obavezu nadležnim organima da se u periodu od godinu dana utvrdi stvaran broj bespravno izgrađenih objekata, radi uvođenja istih u pravni sistem. Popis nezakonito izgrađenih objekata vrše građevinski inspektori i u pojedinim lokalnim jedinicama formirane komisije kao pomoćna tela, primenjujući odredbe važećeg Zakona u smislu već pomenutih programa popisa po zonama, odnosno celinama. U okviru propisane tri faze, koje sadrže sačinjavanje programa popisa, formiranje komisije za popis i popis i evidentiranje nezakonito izgrađenih objekata, potrebno je i pribavljanje neophodnih podataka kao radnje koja prethodi trećoj fazi.

Naime, Zakon o ozakonjenju utvrđuje da se za popis objekata, između ostalog, koristi kao ključni podatak i satelitski snimak teritorije Republike Srbije iz 2015. godine, koji je dostupan na uvid građanima u elektronskom obliku na internet stranici ministarstva nadležnog za poslove građevinarstva.¹⁵ Po utvrđenom uvidu, odnosno da li se predmetni bespravni objekat nalazi na satelitskom snimku, ili ne, građevinski inspektori vrše popis i evidenciju tog podatka. Pored navedenog, kao jedan od načina evidentiranja, građevinski inspektori imaju i obavezu da od svih objekata koji se nalaze na ovom satelitskom snimku izvrše eliminaciju onih koje neće obilaziti. U te objekte spadaju objekti: koji su upisani u katastar nepokretnosti kao objekti izgrađeni sa građevinskom dozvolom, što

¹³ Službeni glasnik NRS, 7/61

¹⁴ Službeni glasnik SRS, 25/73

¹⁵ ZOOZ, čl. 6/4 i 5

se može utvrditi na osnovu geodetskih podloga i podataka koje poseduje Republički geodetski zavod; za koje je podnet zahtev za legalizaciju u skladu sa ranije važećim zakonom kojim je bila uređena legalizacija objekata do 29. januara 2014. godine, što se utvrđuje na osnovu evidencije podnetih zahteva za pokretanje postupka legalizacije, koju poseduju organi koji su bili nadležni za vođenje postupka legalizacije; za koje je podnet zahtev u skladu sa Zakonom o posebnim uslovima za upis prava svojine na objektima izgrađenim bez građevinske dozvole, za koje postupak nije pravnosnažno okončan, što je podatak koji poseduje Republički geodetski zavod; na kojima je upisano pravo svojine u skladu sa Zakonom o posebnim uslovima za upis prava svojine na objektima izgrađenim bez građevinske dozvole, što je podatak koji takođe, poseduje Republički geodetski zavod.

3.2. Popis i evidentiranje nezakonito izgrađenih objekata

Upravne radnje koje preduzima građevinski inspektor su regulisane zakonskim odredbama.¹⁶ Prema pomenutom usvojenom programu popisa po zonama-celinama, inspektor vrši popis nezakonito izgrađenog objekta na obrascu - pojedinačnom popisnom listu, čija je sadržina propisana Pravilnikom o sadržini obrasca - pojedinačnog popisnog lista za evidentiranje nezakonito izgrađenih objekata.¹⁷ Po evidentiranju objekata za koje nije podnet zahtev za legalizaciju, uz prethodnu proveru uvidom u gore navedeni satelitski snimak, isti se popisuju. Po završetku popisa nezakonito izgrađenih objekata iz jedne zone, odnosno celine, pojedinačni popisni listovi se tako predaju odeljenju za građevinsku inspekciju pri opštinskom, odnosno gradskom organu uprave, u cilju vođenja upravnog postupka i donošenja rešenja o rušenju objekta, ukoliko ono već nije doneto, a prikupljeni podaci se upisuju i u zbirni popisni list.

3.3. Postupanje građevinskog inspektora nakon popisa

Na osnovu navedenih podataka, sledeća upravna radnja građevinskog inspektora je da donese upravni akt - rešenje o rušenju tog objekta, što je predviđeno i materijalnim propisom, odnosno Zakonom o planiranju i izgradnji.¹⁸ Rok za donošenje Rešenja je sedam dana od dana evidentiranja, koje se dostavlja vlasniku nezakonito izgrađenog objekta. Po službenoj dužnosti, građevinski inspektor isto rešenje, u roku od tri dana dostavlja organu nadležnom za vođenje postupka i izdavanje rešenja o ozakonjenju, kao inicijalni akt za pokretanje postupka ozakonjenja.

¹⁶ ZOOZ, čl.7/1

¹⁷ Službeni glasnik RS, 102/2015

¹⁸ Zakon o planiranju i izgradnji, Službeni glasnik RS, 72/2009, 81/2009-ispr., 64/2010-odluka US, 24/2011, 121/2012, 42/2013- odluka US, 50/2913- odluka US, 98/2013 – odlukaUS, 132/2014 i 145/2014

Propisane rokove građevinski inspektor je u obavezi da primenjuje, jer njihovo nepoštovanje povlači sankcije i to na osnovu dva propisa. Naime, novčanom kaznom od 50.000 do 150.000 dinara će se kazniti za prekršaj nadležni građevinski inspektor ako ne donese rešenje o rušenju objekta u propisanom roku.¹⁹ Takođe, važeći Zakon o planiranju i izgradnji propisuje da će se novčanom kaznom od 25.000 do 50.000 dinara kazniti za prekršaj nadležni inspektor koji ne donese rešenje, odnosno ne izda naredbu u primerenom roku, koji ne može biti duži od sedam dana od dana saznanja za učinjeni prekršaj, kao i to da će se za ponovljeni prekršaj izreći novčana kazna i kazna zatvora do 30 dana.²⁰

4. Uloga građevinske inspekcije u postupku ozakonjenja

Imajući u vidu opisani postupak popisa i evidentiranja nezakonito izgrađenih objekata, kao početne faze u postupku ozakonjenja, neophodna je prethodna konstatacija koja se odnosi na razliku između Zakona o ozakonjenju objekata i zakona donetih pre njega. Ovo je prvi put da zakonodavac ne ostavlja izbor, mogućnost investitorima, odnosno vlasnicima ovih objekata, da sami odluče da li će zahtev za ozakonjenje podneti ili ne. Naime, ceo postupak je proglašen javnim interesom i država je preuzela njegovo provođenje po službenoj dužnosti, na osnovu čega se kao početni podatak dobija, koliko ima i koji su to nezakonito izgrađeni objekti. Ovakav podatak bi u isto vreme trebalo da predstavlja preduslov za suzbijanje pojave bespravne gradnje u budućnosti.

Posebno se naglašava da u čitavom složenom postupku, počev od sačinjavanja programa popisa, preko pribavljanja neophodnih podataka, samog popisa i evidentiranja, koji podrazumava tačno utvrđivanje koji objekti su predmet ozakonjenja, do izdavanja rešenja o rušenju nezakonito izgrađenih objekata i njegovog dostavljanja nadležnom organu za vođenje postupka ozakonjenja, koje praktično predstavlja osnov za ozakonjenje objekta, nezaobilazna i značajna uloga pripada građevinskoj inspekciji lokalne samouprave. Prilikom sprovođenja ovog postupka, u zavisnosti od njegove faze, građevinski inspektor primenjuje niz propisa, kako materijalne, tako i opšte, tačnije: Zakon o ozakonjenju objekata, Pravilnik o sadržini obrasca – pojedinačnog popisnog lista za evidentiranje nezakonito izgrađenih objekata, Zakon o planiranju i izgradnji, Zakon o opštem upravnom postupku,²¹ Zakon o državnoj upravi,²² Zakon o inspeksijskom nadzoru.²³

¹⁹ ZOOZ, čl. 44/1/2.

²⁰ Čl. 211.

²¹ Zakon o opštem upravnom postupku u daljem tekstu ZUP, *Službeni list SRJ*, 33/97, 31/2001, *Službeni glasnik RS*, 30/2010

²² *Službeni glasnik RS*, 79/2005, 101/2007, 95/2010 i 99/2014

²³ *Službeni glasnik RS*, 36/2015

4.1. Analiza postupanja građevinskog inspektora

Od stupanja na snagu Zakona o ozakonjenju objekata do isteka utvrđenog roka za popis i evidentiranje nezakonito izgrađenih objekata (27.11.2016.godine), odnosno njegovog produžetka (31.03.2017. godine), građevinski inspektori su se prilikom sprovođenja postupka, susretali sa različitim vrstama problema, zbog kojih je popis i evidentiranje bio otežan i nepotpun u smislu formiranja, odnosno utvrđivanja tačnih podataka. Na osnovu izveštaja nadležnih organa lokalnih samouprava,²⁴ može se konstatovati da je prisutna problematika zakonodavno - institucionalne prirode, u smislu nemogućnosti potpune primene navedenih propisa, odnosno nekompletnosti institucionalnog okvira.

Kao najzastupljeniji primeri iz prakse navode se situacije na samom terenu koje se ogledaju između ostalih, u nemogućnosti građevinskog inspektora da legitimise investitora nezakonito izvedenih radova (utvrdi ko je investitor), a samim tim i nemogućnosti pregleda izvedenih radova na objektu, utvrđivanja pravih dimenzija, parametara, visine, kao i ostalih podataka vezanih za nezakonito izgrađeni objekat koji se unose u pojedinačni popisni list. Jasno je da građevinski inspektor bez prisustva vlasnika-investitora, nema ovlašćenja da ulazi u objekat. U prilog ovih smetnji u procesnim radnjama, kao nezanemarljivi podatak se navodi činjenica o slaboj koordinaciji i nedovoljnoj komunikaciji nadležnih državnih organa koji učestvuju u ovom postupku. Naime, pribavljanje neophodnih podataka za eliminaciju objekata koje nije bilo potrebno obići tokom popisa, koji su građevinski inspektori zatražili službenim putem od Službe za katastar nepokretnosti,²⁵ u većini slučajeva je izostao. Na taj način,

²⁴ Više: „Mišljenje Ministarstava građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture br: 011-00-0063/16-07“, Dokumenti-Izveštaji, www.mgsi.gov.rs, 21.10.2016.

²⁵ Osnov za dostavljanje podataka od drugih nadležnih organa je: čl. 2 Zakona o ozakonjenju objekata, kojim je propisano da ozakonjanje predstavlja javni interes za Republiku Srbiju; čl. 75a Zakona o državnoj upravi *Službeni glasnik RS*, 79/2005, 101/2007, 95/2010, 99/2014, kojim je propisano da organ državne uprave, u postupku rešavanja o pravima, obavezama ili pravnim interesima fizičkog ili pravnog lica, odnosno druge stranke, po službenoj dužnosti u skladu sa zakonom, vrši uvid, pribavlja i obrađuje podatke iz evidencije, odnosno registra koje u skladu sa posebnim propisima vode drugi organi državne uprave, odnosno drugi državni organi, organi teritorijalne autonomije, jedinice lokalne samouprave i imaoći javnih ovlašćenja; da se vršenje uvida, pribavljanje i obrada podataka iz evidencije, odnosno registara koji se vode u elektronskom obliku u postupku iz stave 1. ovog člana vrši putem informacionog sistema koji obezbeđuje sigurnost i zaštitu podataka o ličnosti; da u postupku iz stava 1. ovog člana organ državne uprave može vršiti uvid, pribavljati i obađivati samo one podatke koji su zakonom ili posebnim propisom utvrđeni kao neophodni za rešavanje o određenom pravu, obavezi ili pravnom interesu stranke; čl. 5. Zakona o inspekcijom nadzoru *Službeni glasnik RS*, 36/2015, kojim je predviđeno da se saradnja nadležne inspekcije sa drugim organima državne uprave, organima autonomne pokrajine i jedinice lokalne samouprave, pravosudnim i drugim drugim državnim organima i drugim zainteresovanim organima i organizacijama ostvaruje u skladu sa nadležnostima inspekcije i oblicima saradnje utvrđenim propisima o državnoj upravi i

zbog nedostavljanja traženih podataka, onemogućeno je inspektorima vršenje preklapanja satelitskog snimka sa geodetskom podlogom uknjiženih objekata. To dalje znači da nisu imali pre početka vršenja faze popisa i evidentiranja podatak za objekte koji se eliminišu, odnosno za koje je podnet zahtev za legalizaciju, zahtev za upis prava svojine po posebnom zakonu, kao i one objekte na kojima je, kao objektima bez građevinske dozvole, upisano pravo svojine. Izostanak ovih podataka je u velikoj meri usporilo postupak popisa.

Dalje, u slučajevima kada je Služba katastra nepokretnosti i dostavila podatak o određenom broju „nelegalnih objekata“, proverom građevinskih inspektora je utvrđeno da za te objekte postoji građevinska i upotrebna dozvola, ali nisu upisani u knjigu katastra nepokretnosti. Vršenje provere navedenih podataka su takođe uticali na brzinu sprovođenja faze popisa i evidentiranja predmetnih objekata.

Svakako i pre ovih konstatacija pominje se i nedovoljno precizna odredba člana 6. stav 4. i 5. Zakona o ozakonjenju u vezi sa vidljivošću objekta na satelitskom snimku. Navodi se da je predmet ozakonjenja objekat koji je vidljiv na satelitskom snimku teritorije Srbije iz 2015. godine, kojom nije preciziran tačan datum iz te godine, takođe je predstavljao smetnju za pravilan i potpun postupak popisa. Prema navedenim odredbama, ako građevinski inspektor konstatuje da objekat nije vidljiv na tom snimku, izvršiće evidentiranje, ali isti ne može biti predmet ozakonjenja, već uklanjanja prema Zakonu o planiranju i izgradnji. Takođe, nije ispoštovana zakonska odredba u vezi sa dostupnošću i objavljivanjem satelitskog snimka na stranici ministarstva nadležnog za poslove građevinarstva, jer je objavljen na internet stranici Republičkog geodetskog zavoda.

Ovo su samo neki od razloga, a inače najprisutniji u praksi, zašto početna faza ozakonjenja, postupak popisa i evidentiranja nezakonito izgrađenih objekata nije završen u većini opština i gradova u zakonom utvrđenom roku, odnosno do 27. novembra 2016. godine.²⁶ Podsetimo da je u fazi izrade Zakona, predlagač propisa raspolagao podatkom da za 1,5 milion objekata ne postoji evidencija o građevinskoj i upotrebnoj dozvoli, što podrazumeva da su bespravno sagrađeni. Na osnovu izvršenog popisa, zaključno sa martom 2017. godine, popisano je 1.443.516 nezakonito izgrađenih objekata, a prema izveštaju resornog ministarstva, postoje indicije da je njihov broj oko 2,2 miliona.²⁷

Bez obzira na tačan broj ove vrste objekata i kada će taj podatak biti zao-kružen, naredna faza u postupku popisa koja se sprovodi, je donošenje rešenja o rušenju od strane građevinskih inspektora na osnovu formiranih popisnih

posebnim zakonima; da saradnja, naročito, obuhvata međusobno obaveštavanje, razmenu podataka, pružanje pomoći i zajedničke mere i radnje od značaja za inspekcijki nadzor; da su državni organi, organi autonomne pokrajine i jedinice lokalne samouprave i imaoci javnih ovlašćenja, dužni na zahtev inspektora, da mu u roku od 15 dana, od prijema zah-teva dostave tražene podatke i obaveštenja koji su značajni za inspekcijki nadzor.

²⁶ Više: „Obaveštenja”, www.mgsi.gov.rs, 15.12.2016.

²⁷ Više: „Obaveštenja”, www.mgsi.gov.rs, 27.03.2017.

listova (pojedinačnih i zbirnih). U ovom delu postupka potrebno je ponoviti da nakon donetog rešenja o rušenju,²⁸ građevinski inspektor ovaj akt prosleđuje organu za sprovođenje postupka ozakonjenja, kao osnov za pokretanje postupka ozakonjenja, kao i vlasniku nezakonito izgrađenog objekta. Ovim prosleđenjem, građevinski inspektor zakonsku obavezu ispunjava u smislu utvrđivanja objekta koji je predmet ozakonjenja. Međutim, građevinski inspektor, ovom upravnom radnjom ne završava postupak inspekcijuskog nadzora, što znači da je u obavezi da nastavi postupak i to primenom Zakona o opštem upravnom postupku. Posle donetog predmetnog rešenja, donosi upravni akt - zaključak o dozvoli izvršenja. On podrazumeva izvršenje naloga, konkretno uklanjanje predmetnog objekta. Ali, činjenica da je pokrenut postupak ozakonjenja iz člana 7. stav 8. Zakona, kojim je propisano da se rešenje o rušenju neće izvršavati do pravnosnažnog okončanja postupka ozakonjenja, osnov su za donošenje zaključka o odlaganju administrativnog izvršenja (zaključka o dozvoli izvršenja) do pravnosnažnog okončanja postupka ozakonjenja.²⁹

U dosadašnjoj praksi, u slučajevima kada je podnet zahtev za legalizaciju objekta, a za isti se vodi postupak inspekcijuskog nadzora i preduzete su upravne mere u vidu naloga, rešenja za uklanjanje - rušenje, prethodni, ranije važeći zakoni o izgradnji objekata su imali odredbu koja je davala osnov za prekid postupka inspekcijuskog nadzora, što su građevinski inspektori i primenjivali. Donosili su zaključke o prekidu postupka inspekcijuskog nadzora, do donošenja pravnosnažne odluke nadležnog organa za legalizaciju, koja se tumači kao prethodno pitanje. Međutim, činjenica da je pokrenut postupak ozakonjenja, nakon već donetog rešenja o rušenju, nikako nije osnov za prekid postupka do pravnosnažnog okončanja postupka ozakonjenja, zato što se zaključak o prekidu postupka može doneti samo pre nego što je doneto rešenje.³⁰ Ovo je razlog zašto ne postoji osnov za donošenje upravne mere prekida postupka inspekcijuskog nadzora u ovoj fazi postupka.

Ukoliko je za objekat koji ispunjava uslove da bude predmet ozakonjenja već doneto rešenje o rušenju u ranije sprovedenom postupku inspekcijuskog nadzora, građevinski inspektor organu nadležnom za izdavanje rešenja o ozakonjenju dostavlja i ova rešenja. Saglasno odredbama Zakona o planiranju i izgradnji u svakom rešenju građevinskog inspektora od 2006. godine pa nadalje, u dispozitivu je označena napomena da se rešenje o rušenju odnosi na delove objekta koji nisu opisani u rešenju, a nastali su nakon sastavljanja zabeležbe i čine jednu građevinsku celinu. Ovo je razlog da građevinski inspektor uz rešenje koje je već doneo u ranije sprovedenom postupku, organu nadležnom za izdavanje rešenja o ozakonjenju, za objekte koji ispunjavaju uslov da budu predmet postupka ozakonjenja, dostavi i kontrolni zapisnik sa podacima o objektu u vreme vrše-

²⁸ ZOOZ, čl. 7/6

²⁹ ZUP, čl. 271.

³⁰ ZUP, čl. 134.

nja popisa, za slučaj da su na njemu od trenutka donošenja rešenja do momenta vršenja popisa, izvedeni neki građevinski radovi.

Na osnovu opisanog, složenog postupka, konstatuje se da su građevinski inspektori imali obavezu da u relativno kratkom roku, pored redovnog posla u vršenju inspekcijskog nadzora, preduzimaju niz upravnih radnji i izdaju veliki broj upravnih akata, sprovodeći fazu postupka ozakonjenja objekata.

5. Komentar sa predlozima mera

Imajući u vidu da Zakon ne predviđa sankciju za prekoračeni propisani rok popisa, u cilju kvalitetnog, odnosno tačnog popisa, resorno ministarstvo je produžilo rok ovog postupka u više navrata. Može se konstatovati da je sasvim opravdan stav zakonodavca da nije sankcionisao prekoračenje propisanog roka za popis, jer prisutan višedecenijski problem bespravno izgrađenih objekata se ne može rešiti u tako kratakom periodu. Zato je njegovim produženjem ostavljena mogućnost opštinama i gradovima da na adekvatan i kvalitetan način u saradnji sa predstavnicima resornog ministarstva okončaju popis i nakon kraja marta 2017. godine. Neophodno je ponoviti da je pravilno sproveden postupak popisa, cilj konačnog evidentiranja i rešavanja pitanja bespravno izgrađenih objekata na teritoriji Republike Srbije.

Ali, prisutna problematika koja je pomenuta u smislu nemogućnosti potpune primene navedenih propisa u postupku popisa nezakonito izgrađenih objekata, generalno se odnosi na postojeće stanje zakonodavstva u Republici Srbiji. Ogleda se u činjenici da je trenutna situacije u zakonodavnom procesu u našoj državi takva, da sadrži izvesne praznine. Naime, ovaj proces je horizontalan, a ne vertikalni i nije zadovoljavajući, jer kao polaznu tačku podrazumeva isključivo, usvajanje zakona. Na taj način čitav proces je u nadležnosti resornog ministarstva, koji se samo može rešiti putem podzakonskih akata, ili izmenama i dopunama zakona. Umesto toga, trebalo bi prilikom pisanja, obrade nacrt propisa, da se utvrde elementi koji podrazumevaju koji organ je za koju oblast zadužen, kojim sredstvima će se i kada realizovati.³¹ S tim u vezi, za svaku buduću izradu propisa trebalo bi uzeti u obzir dostupne mogućnosti primene tog propisa i u odnosu na to utvrditi odgovarajuće mehanizme za njihovu buduću primenu i sprovođenje.³² Sama izrada, pisanje nacrt zakona podrazumeva uključivanje svih državnih organa, koji će primenjivati buduću zakon, kao i uključivanje zainteresovanih strana. Konsultacija i diskusija koja bi bila između službenih lica koji su na izradi nacrt i navedenih lica i to u ranoj fazi izrade, bi pomogla u određivanju cilja koji bi trebalo da postigne buduću propis. Kao veoma važni elementi u izradi nacrt

³¹ Živković Tatjana, (2013): „Kazneno pravni aspekti inspekcijskog nadzora u oblasti zaštite životne sredine u Republici Srbiji“, *doktorska diseertacija*, 199

³² *Ibid*, 201

zakona predstavljaju utvrđeni mehanizmi za primenu i sprovođenje zakona i nezavisni dokument koji bi trebalo da prikaže budžetske implikacije i potrebe koje se odnose na neophodne ljudske i administrativne resurse,³³ što nije primenjeno prilikom izrade Zakona o ozakonjenju objekata.³⁴

U prilog tome, navodi se činjenica da su institucionalni kapaciteti u ovoj oblasti naročito na lokalnom nivou nedovoljni, te je neophodno poboljšati njihovu strukturu. Neki od načina tog poboljšanja su da se smanje česte institucionalne promene, da se poboljšaju i personalni i finansijski kapaciteti radi obezbeđenja operativnog i efikasnog rada, da se uspostavi bolja primena mehanizma za institucionalno povezivanje između državnih organa na sva tri nivoa vlasti.³⁵ U vezi sa ovom konstatacijom, na lokalnom nivou trebalo bi osposobiti postojeći broj zaposlenih građevinskih inspektora, kao i mogućnost nabavke neophodne tehničke opreme (vozila, GPRS, mernih instrumenta i sl., što nije bio slučaj za većinu opštinskih i gradskih uprava), za potpuno izvršavanje svojih zakonskih obaveza i osiguranja efikasnog sprovođenja.

Odnos između državnih organa (republički, pokrajinski i lokalni) bi trebalo dalje razvijati kroz prisustvo predstavnika organa na sva tri nivoa, na svakoj radnoj grupi formiranoj u skladu sa sektorskim strategijama, gde bi se o pokrajinskim i lokalnim pitanjima diskutovalo i na taj način promovisala, dosadašnja slaba, gotovo nepostojeća saradnja, između pokrajinskog i lokalnog sa centralnim nivoom uprave.³⁶ Takođe, kao organ uprave građevinska inspekcija bi trebalo da bude značajno pojačana, a naročito na lokalnom nivou. Prema navedenim izveštajima lokalnih samouprava, prilikom sprovođenja postupka popisa, evidentno je nedostajao broj građevinskih inspektora, naročito u većim gradovima u Republici Srbiji. Znači, ne postoji sumnja da bi pojačanje koje se odnosi na povećan broj inspektora u opštinskim i gradskim upravama poboljšalo sprovođenje propisa iz oblasti građevinarstva, a bile bi ispoštovale i postojeće obaveze iz pozitivnih propisa. Posebno treba naglasiti da je neophodno jačanje kapaciteta za nadzor nad poštovanjem propisa. Organizacija inspekcijских službi bi u tom kontekstu trebalo da bude prilagođena zahtevima jačanja, kako administrativnih inspekcijских kapaciteta, tako i pratećih službi u funkciji inspekcijских poslova, a u cilju prilagođavanja evropskim standardima.³⁷

³³ Nacionalna strategija Republike Srbije za aproksimaciju u oblasti životne sredine, *Službeni glasnik RS*, 55/05, 71/05, ispr. 101/07, 65/08 9 16/11, 135

³⁴ Više: „Dokumenti-Izveštaji (Sektor za inspekcijски nadzor)“, www.mgsi.gov.rs

³⁵ Mišćević Tanja, (2008): „Madridski kriterijum: administrativni kapaciteti kao uslov članstva u Evropskoj uniji, izazovi evropskih integracija“, *Službeni glasnik RS*, 1/2008, 99.

³⁶ Milivojević Ivana i ostali, (2010): „Procena potreba za razvojem kapaciteta lokalnih samouprava i primeri dobre prakse u njihovom razvoju“, *Stalna konferencija gradova i opština*, 5

³⁷ Živković Tatjana, (2011): „Pojam inspekcijского nadzora u oblasti zaštite životne sredine“, *Pravni zapisi*, 1/2011, 296

Zakonodavac je prilikom izrade ovog propisa, kako je rečeno, raspolagao podatkom da za 1,5 milion objekata ne postoje podaci o građevinskoj i upotrebnjoj dozvoli, što podrazumeva da su bespravni objekti. Na osnovu izvršenog popisa prema važećem Zakonu, zaključno sa martom 2017. godine, popisano je 1.443.516 nezakonito izgrađenih objekata, a prema izveštaju resornog ministarstva, postoje indicije da je njihov broj oko 2,2 miliona.³⁸ Iako Zakon ne propisuje da građani sami podnose zahtev za ozakonjenje, ipak daje mogućnost da vlasnici nezakonito izgrađenih objekata mogu obavestiti građevinsku inspekciju da imaju ovu vrstu objekta. Kako su rokovi za njihov popis i evidenciju formalno istekli, ne postoji smetnja za one vlasnike koji do sada nisu obavestili građevinsku inspekciju, da to učine. Na ovaj način, po podnetim obaveštenjima, nadležna građevinska inspekcija će postupiti u skladu sa Zakonom, prema gore opisanom postupku, što će svakako doprineti poboljšanju i kompletiranju sprovođenja ove faze postupka ozakonjenja.

6. Zaključak

Moglo bi se zaključiti, da je kvalitetan i tačan popis nezakonito izgrađenih objekata na teritoriji Republike Srbije, prema Zakonu o ozakonjenju objekata, imperativ za rešavanje prisutne problematike, koji je u isto vreme i uslov za suzbijanje pojave bespravne gradnje u budućnosti. Zato je zakonodavac, imajući u vidu nadležnost građevinske inspekcije i obavezao istu, da izvrši na gore opisan način ovaj zadatak. Dakle, postupak popisa je formalno završen, iako je nastavak saradnje predstavnika resornog ministarstva sa predstavnicima Upravnih okruga radi okončanja ove faze još uvek u toku. U narednom periodu se očekuje javno objavljivanje podataka sprovedenog popisa nezakonito izgrađenih objekata i to posebno za svaku opštinu. Na ovaj način će se nastaviti sprovođenje Zakona i u isto vreme evidentirati sve lokalne jedinice koje ne postupaju u skladu sa Zakonom.

Uloga i značaj građevinske inspekcije u postupku ozakonjenja je nesporna. I pored prisutnih okolnosti koji se odnose na zakonodavno-institucionalni aspekt, može se konstatovati da su građevinski inspektori postupajući na osnovu zakonskih ovlašćenja, završili fazu popisa i evidentiranja nezakonito izgrađenih objekata i pored svojih redovnih poslova. Sprovođenjem ovog postupka daju mogućnost da nezakonito izgrađeni objekti, koji do sada nisu bili predmet legalizacije, uđu u redovne tokove i proceduru ozakonjenja.

U radu se suzbijanje bespravne gradnje posle stupanja na snagu važećeg Zakona pominje samo uzgred, što ne znači da nije predmet inspeksijske kontrole. Međutim, zbog različitosti vršenja i sprovođenja postupka inspeksijskog nadzora, kada je predmet kontrole objekat koji je izgrađen bez građevinske

³⁸ Više: „Obaveštenja“, www.mgsi.gov.rs, 27.03.2017.

dozvole i ne može se svrstati u objekat koji je predmet ozakonjenja (izgrađen je posle novembra 2015. godine), pitanje - da li je građevinska inspekcija dosadašnjim vođenjem postupka popisa sprečila nastavak pojave bespravne gradnje u Republici Srbiji, je materija koja zahteva da bude predmet posebne teme.

Literatura

- Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, 85/2005, 88/2005-ispr., 107/2005-ispr., 72/2009, 121/2012, 104/2013, 108/201
- Milivojević I. i ostali (2010): „Procena potreba za razvojem kapaciteta lokalnih samouprava i primeri dobre prakse u njihovom razvoju“, Stalna konferencija gradova i opština, 5
- Nacionalna strategija Republike Srbije za aproksimaciju u oblasti životne sredine, *Službeni glasnik RS*, 55/05, 71/05, ispr. 101/07, 65/08 9 16/11, 135
- Mišćević T. (2008): „Madridski kriterijum: administrativni kapaciteti kao uslov članstva u Evropskoj uniji, izazovi evropskih integracija“, *Službeni glasnik RS* 1/2008
- Živković T. (2011): „Pojam inspeksijskog nadzora u oblasti zaštite životne sredine“ Pravni zapisi, broj 1/2011, 296
- Živković T. (2013): „Kazneno pravni aspekti inspeksijskog nadzora u oblasti zaštite životne sredine u Republici Srbiji“, doktorska disertacija, Pravni fakultet univerziteta Union u Beogradu, 199-201
- Zakon o posebnim uslovima za izdavanje građevinske, odnosno upotrebne dozvole za određene objekte, *Službeni glasnik RS*, 16/1997
- Zakon o planiranju i izgradnji, *Službeni glasnik RS*, 47/2003, 34/2006, 72/2009, 81/2009-ispr., 24/2011
- Zakon o planiranju i izgradnji, *Službeni glasnik RS*, 72/2009, 81/2009-ispr., 64/2010-odluka US, 24/2011, 121/2012, 42/2013- odluka US, 50/2913- odluka US, 9 /2013 – odlukaUS, 132/2014 i 145/2014
- Zakon o posebnim uslovima za upis prava svojine na objektima izgrađenim bez građevinske dozvole, *Službeni glasnik RS*, 25/2013, 145/2014
- Zakon o legalizaciji objekata, *Službeni glasnik RS*, 95/2013
- Zakon o ozakonjenju objekata, *Službeni glasnik RS*, 96/2015
- Osnovna uredba o građenju, *Službeni list FNRJ*, 46/1948
- Pravilnik o izradi i održavanju katastra nepokretnosti, *Službeni glasnik RS*, 46/99
- Pravilnik o sadržini obrasca – pojedinačnog popisnog lista za evidentiranje nezakonito izgrađenih objekata, *Službeni glasnik RS*, b102/2015
- Zakon o uslovima za izgradnju stambenih zgrada na selu, *Službeni glasnik NRS*, 7/1961
- Zakon o izgradnji investicionih objekata, *Službeni glasnik SRS*, 25/1973

- Zakon o opštem upravnom postupku, *Službeni list SRJ*, 33/97, 31/2001, *Službeni glasnik RS*, 30/2010
- Zakon o državnoj upravi, *Službeni glasnik RS*, 79/2005, 101/2007, 95/2010 i 99/2014
- Zakon o inspekcijskom nadzoru, *Službeni glasnik RS*, 36/2015
- <http://www.rgz.gov.rs>, Informator o radu republičkog geodetskog zavoda (07.04.2014.)
- <http://www.mgsi.gov.rs>, Obaveštenja (05.12.2016. 27.03.2017), Dokumenti-izveštaji Sekrora za inspekcijski nadzor, Mišljenje Ministarstva građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, br: 011-00-0063/16-07 od 21.10.2016.

Expert article

Received 08.07.2017.

Approved 16.10.2017.

THE ROLE OF CIVIL ENGINEERING INSPECTION IN THE PROCEDURE OF LEGITIMATION ON OBJECTS ILLEGALLY BUILT THROUGH THE APPLICATION OF THE LAW ON LEGITIMATION

The problem of unlicensed construction in the Republic of Serbia has been existing for the past few decades, but the exact number of illegally built objects is yet to be determined. By implementing the law on legitimation the duty of the local self-government has been determined, meaning the civil engineer inspection, to do the listing and recording of this type of objects as one of the first things in the procedure of legitimation. The study explains the process of listing and recording of illegally built objects, determined by law, especially focusing on the analysis of the role of the civil engineering inspection during and after the listing, regarding the obligations of administrative actions and measures. In the study that follows the author analyzed the causes of the prolonged term for listing, determined by law, with a comment and a proposition of measures, the goal being to improve the entire legitimation process, as well as the final conclusion.

Keywords: *objects illegally built, listing and recording, local self-government, civil engineering inspection, legitimation, Republic of Serbia*

Stručni članak
Primljen 02.04.2018.
Odobren 16.10.2018.

FISKALNA DECENTRALIZACIJA U REPUBLICI SRBIJI

Nakon 2001. godine Srbija je započela proces demokratizacije i socio-ekonomske tranzicije. U okviru sveukupne reforme javne uprave i sistema javnih finansija započet je i proces fiskalne decentralizacije da bi se ojačala pozicija lokalnih samouprava. Decentralizacija u svakom pogledu, a naročito fiskalna, najvažnija je pretpostavka lokalnog razvoja. Da bi dobro funkcionisala decentralizovana država, važno je da ova tri vida decentralizacije: politička, administrativna i fiskalna, budu dobro usklađena. Fiskalna decentralizacija odnosi se na prikupljanje i potrošnju sredstava na raznim nivoima vlasti.

U radu se navode razlozi koji opravdavaju proces fiskalne decentralizacije, kao i razlozi koji su protiv fiskalne decentralizacije, tj. razlozi koji govore o ograničenjima koja ona sa sobom nosi. Cilj pravilno sprovedene fiskalne decentralizacije je da uloga gradova i opština jača, kao i njihova fiskalna autonomija, da Republika lokalnim vlastima poveri brojne važne nadležnosti i da lokalni budžeti budu višestruko uvećani.

Decentralizacija u Srbiji nije napredovala na zadovoljavajuć način. Srbija je fiskalnu decentralizaciju stavila u centar reforme državne uprave. Načini finansiranja lokalnih samouprava u Srbiji menjali su se u prethodnih 15 godina, što je izazivalo nestabilnosti. Samo između 2008. i 2015. godine pravni okvir sistema finansiranja lokalnih samouprava menjao se više puta i time su narušavani procesi realizacije budžeta i upravljanja finansijama na lokalnom nivou. Pomenute promene u zakonskom okviru za krajnju posledicu imale su umanjeње budžeta lokalnih samouprava, što je ugrozilo njihovu sposobnost da obavljaju svoje komunalne, investicione i druge funkcije.

Ključne reči: *fiskalna decentralizacija, razlozi fiskalne decentralizacije, reforma fiskalnog sistema*

* Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu; vesna.aleksic@pravnofakultet.rs

1. Uvod

Ustavom iz 1990. godine i poreskim propisima donetim u tom periodu u Srbiji je uvedena centralizovana politička i fiskalna struktura, što je značilo centralizaciju prihoda i rashoda, kao i dodeljivanje najvažnijih funkcija nivou republike. Lokalnim vlastima su delegirani određeni poslovi uz prenošenje potrebnih sredstava. Politički i ekonomski život u Srbiji u tom periodu karakterišu oskudica i nemiri, a sistem finansiranja pretvorio se u sve suprotno od onoga što je zakonima uređeno početkom 90-ih.

Reforma sistema javnih finansija započeta 2000. godine uzrokovala je uspostavljanje poreskog sistema koji je uporediv s poreskim sistemima zemalja članica OECD-a. Reforma je izazvala decentralizaciju javnih funkcija, ali su najznačajnije funkcije i dalje u nadležnosti Republike. Prema Zakonu o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije¹, teritorijalne jedinice čine opštine (njih 150), gradovi (23) i Grad Beograd (tj. 174 jedinice lokalne samouprave) i autonomne pokrajine kao oblici teritorijalne autonomije. Na osnovu teritorijalne organizacije, danas u Srbiji imamo tri nivoa vlasti: nivo republike, nivo pokrajine, nivo lokalne zajednice.

Političke promene, rat, međunarodni faktor, nametnuli su potrebu da se stvori država u službi svojih građana. Težnja za decentralizovanim javnim finansijama nije samo osobina zemalja bivše Jugoslavije, već je ova tendencija izražena svuda kao izraz jačanja demokratskih vrednosti. Za zemlje u tranziciji ovaj proces ima drugačiju težinu jer je posledica promene celog vrednosnog sistema u društvu.

Proces decentralizacije je spuštanje nadležnosti i odgovornosti za obavljanje javnih funkcija sa centralnog na niže nivoe vlasti. Kada govorimo o decentralizaciji, imamo tri oblasti decentralizacije: jedna je politička, druga je administrativna i treća je fiskalna decentralizacija.

Decentralizacija fiskalnog sistema jedne države iziskuje pružanje odgovora na više pitanja. U različitim državama deluju različiti faktori koji utiču na stvaranje društveno-političkog i ekonomskog sistema, a i na stvaranje fiskalnog sistema. Naročito je značajno, kada je u pitanju fiskalni sistem, na koji način će se vršiti raspodela javnih prihoda i javnih rashoda između političko-teritorijalnih jedinica i odabir odgovarajućeg sistema raspodele.

U fiskalnim odnosima između centralne i lokalne vlasti primećuju se dva dominantna trenda od 2001. godine do danas²:

¹ Zakon o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 129/2007 i 18/2016.

² Fiskalna decentralizacija i finansiranje lokalne samouprave u Srbiji i Crnoj Gori, dr Sanja Kmezić, prof. dr Katarina Đulić, dr Mijat Jocović, dr Jadranka Kaluđerović, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, 2016.

- trend fiskalne decentralizacije, od 2001. do 2008. godine: faza tokom koje su usvojena dva najvažnija zakona za lokalnu samoupravu – Zakon o lokalnoj samoupravi (2002. i 2007. godine)³ i Zakon o finansiranju lokalne samouprave (2006. godine),⁴ i donet važeći ustav Republike Srbije (2006. godine).⁵ Usvojena je i Strategija reforme državne uprave u Republici Srbiji u novembru 2004. godine⁶, kojom se Republika Srbija opredelila za veću (fiskalnu) decentralizaciju i uvrstila je u osnovne principe reforme. U ovom periodu jača uloga gradova i opština i njihove fiskalne autonomije putem kontinuiranog prenosa nadležnosti i sredstava, odnosno izvora prihoda za finansiranje tih nadležnosti;
- trend fiskalne centralizacije i pseudodecentralizacije, od 2009. do 2015. godine, koji karakteriše kontinuirana suspenzija Zakona o finansiranju lokalne samouprave i učestale promene propisa koje su uzrokovale urušavanje sistema lokalnih finansija i značajno umanjeno budžeta gradova i opština. Ovaj period su obeležili:
 - a) ukidanje, smanjenje ili izmena prihoda lokalne samouprave, i to kako izvornih prihoda opština, tako i ustupljenih prihoda i transfera s nivoa Republike;
 - b) prenos novih poslova, rashoda i troškova bez obezbeđivanja odgovarajućih sredstava za njihovo finansiranje;
 - c) vertikalna neravnoteža između prihoda i rashoda izazvana lošim nestrategičkim upravljanjem prenosa nadležnosti i pratećih izvora prihoda za njihovo finansiranje.

2. Razlozi koji opravdavaju proces fiskalne decentralizacije

Postoji više razloga za decentralizaciju, a najčešći su praktični, jer centralna vlast nema dovoljno sluha za potrebe određene sredine i informacija o njima. Takođe, ukoliko stanovništvo nije homogeno, ako postoje etničke, rasne, jezičke i kulturne razlike, tada postoje i politički argumenti koji idu u prilog decentralizaciji. Problem se javlja u sredinama sa specifičnim teritorijalnim karakteristikama, različitim potrebama, i u vezi s tim kako u tim sredinama obezbediti iste javne usluge za sve građane.

Jedan od osnovnih *ekonomskih razloga* za proces fiskalne decentralizacije jeste potreba da se lokalnim nivoima u zemlji dozvoli da vode politiku javnih prihoda i javnih rashoda kakva će najbolje odgovarati interesima i potrebama

³ Zakona o lokalnoj samoupravi 2007. godine, *Sl. glasnik RS*, br.129/2007.

⁴ Zakon o finansiranju lokalne samouprave, *Sl. glasnik RS*, br. 62/2006, 47/2011 i 93/2012.

⁵ Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 98/2006.

⁶ <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html> i <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/category/dokumenta/>.

njihovih rezidenata⁷. Kvalitetu zadovoljavanja javnih potreba doprinosi decentralizovana vlast, koja je bolje i potpunije informisana o potrebama i zahtevima pojedinaca. Takođe, pružanje usluga na lokalnom nivou je manje skupo, jer su opšti troškovi i troškovi kontrole niži, a uz to decentralizacija pruža mogućnost da lokalne vlasti preuzmu odgovornost, kako za ekonomski, tako i za ukupni društveni razvoj. Jedan od ekonomskih razloga koji je pozitivan u odnosu na fiskalnu decentralizaciju je i poboljšanje alokacije resursa, odnosno povećanje lokalnog uticaja na javni sektor. S aspekta poreske konkurencije, decentralizacija doprinosi efikasnijem upravljanju javnim sredstvima, jer se poreski obveznici mogu seliti iz jednog područja u drugo s nižim stopama. Ako bi poreske stope bile ujednačene, time bi se izbegao porast utaje poreza i sprečilo se seljenje kapitala i poslovnih aktivnosti iz poreskih razloga.

U praksi se pokazalo da, iako su postojali svi opravdani ekonomski razlozi za fiskalnu decentralizaciju i reformu sistema finansiranja lokalne samouprave u Srbiji, ovaj pokretač za proces fiskalne decentralizacije u periodu između 2001. i 2006. godine bila je međunarodna donatorska zajednica, koja je lokalnim akterima pružala ekspertsku i finansijsku pomoć za njegovu realizaciju. Ova činjenica značajno je uticala na kasniji tok decentralizacije, kada upravljanje fiskalnim odnosima između centralne i lokalne vlasti više nije bilo u fokusu donatorskih programa i kada su nastupile godine ekonomske krize⁸.

Politički razlozi u korist fiskalne decentralizacije vide se u stavu da u demokratskom društvu decentralizacija jača demokratiju. Određeni model decentralizacije u federalnoj državi odražava i određeni stepen demokratije. U takvim uslovima građanima se pruža mogućnost da se uključe u političke aktivnosti, jer lokalna politika ima veći uticaj na njihov svakodnevni život. Obezbeđivanjem javnih usluga od strane lokalne vlasti jačaju kontakti i komunikacija između građana i lokalnih vlasti. Za razliku od lokalne, federalna vlast ne bi imala potpuna saznanja o potrebama građana kojima i jesu upućeni određeni programi javnih usluga.

Navešćemo još neki razlog za sprovođenje fiskalne decentralizacije:

- centralne vlasti ne poseduju informacije o onome šta se dešava na terenu kao lokalne vlasti na nekom srednjem nivou,
- ako imamo srednji ili lokalni nivo, gde se neposredno biraju izvršni organi, ti organi odgovaraju biračima, pod većim su pritiskom birača i imaju veću odgovornost. Tako se postiže nivo veće odgovornosti,
- države su suviše složene da bi se bavile iz jednog centra nizom sitnijih pitanja i zbog toga je važno da se centralna vlast rastereti nekih obaveza koje joj zapravo ni ne pripadaju,

⁷ Čapkova, S., 1999, Pitanje lokalne vlasti, u : *Javne finansije*, Magna agenda, Beograd, str. 398-399.

⁸ Dr Sanja Kmezić: *Pravna i institucionalna analiza procesa fiskalne decentralizacije*, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, 2016.

- nije dobro da se politika sprovodi jednako iz jednog centra na različite delove zemlje koji imaju veoma velike specifičnosti, na primer, istočnu Srbiju, koja je veoma specifična, Niški region, Vojvodinu, Šumadiju i tako dalje. Svaki od tih delova Srbije ima neke svoje specifičnosti i te regionalne ili lokalne vlasti bi bolje poznavale te specifičnosti i donosile bi bolje odluke nego onaj ko sedi u Beogradu i u centralnoj vlasti,
- fiskalna decentralizacija je dobra zato što osigurava samostalnost i sigurnost lokalnih finansija,
- finansije lokalne samouprave mogu da budu predvidive zato što se zna koliko se na lokalnom nivou može ubrati prihoda, dok, ako se ide na redistribuciju od centralnih organa vlasti prema lokalnim, u tom slučaju često to zavisi od volonterizma,
- ona omogućava bolje procese odlučivanja za manjinske grupe. Tu je reč o manjinskim grupama koje su na nivou države možda i zanemarljive.

3. Razlozi koji ograničavaju proces fiskalne decentralizacije

Osim navedenih ekonomskih i političkih razloga koji govore u prilog fiskalnoj decentralizaciji, postoje i neka *ograničenja*. Ona nas upozoravaju na to da, kada se ide u proces decentralizacije, mora se voditi računa o nekim stvarima koje mogu da donesu loše efekte ako se na pravi način ne otklone poneki od uzroka loših efekata. To su:

- ukoliko se ne izvode sveukupne reforme u državi, malo ima smisla da se izvodi decentralizacija. U državi u kojoj ne funkcionišu institucije, u kojoj nisu izvedene neke reforme u skladu s evropskim standardima, teško je izvesti decentralizaciju zato što će se onda one loše osobine centralnih vlasti prenositi na niži nivo. Proces decentralizacije zapravo povećava administrativni aparat, a to mogu da iskoriste političke stranke koje pokušavaju putem administrativnog aparata da zaposle svoje zaslužne članove,
- proces decentralizacije uzrokuje povećane korupcije. To je tačno ako se ne uvaži onaj prvi princip da se moraju izvršiti reforme, da se moraju izgraditi institucije, jer je sigurno da će se, ako se to ne uradi, a osnuju se novi regioni u Srbiji, taj nivo korupcije preseliti samo na niže nivoe. Međutim, ako institucije funkcionišu, to u tom slučaju ne bi bilo moguće,
- može se desiti da lokalne vlasti manjak sredstava u budžetu nadoknađuju time što uvode velike lokalne takse nekim preduzećima. U tom slučaju se dobija kontraefekat i to može dovesti, umesto do jačanja lokalne vlasti i jačanja lokalne privrede, do toga da lokalna privreda doživi krah zato što će se ugaziti jedan broj firmi,
- u državama s decentralizovanim poreskim sistemom javljaju se dva osnovna problema između različitih nivoa vlasti: ko je nadležan za uvođenje poreskih

oblika i njihove naplate i raspodela poreskih prihoda po nivoima političko-teritorijalne organizovanosti. Ovi problemi rešavaju se zaključivanjem fiskalnog sporazuma između teritorijalnih jedinica na različitim nivoima političko-teritorijalne organizovanosti. Fiskalnim sporazumom usklađuju se odnosi između nivoa vlasti u pogledu raspodele funkcija i raspodele prihoda potrebnih za finansiranje rashoda koji nastaju u vezi s obavljanjem ovih funkcija⁹,

- opasnost decentralizacije ogleda se u nedostatku koordinacije u donošenju mera i politike federalnih jedinica u oblasti poreza. Na taj način podižu se barijere u međusobnoj trgovini i ugrožavaju se slobodni tokovi trgovine, što utiče na privredni rast i vođenje makroekonomske politike. To ne ukazuje na odsustvo decentralizacije, već na kooperativnost u podeli nadležnosti i zajednici prihoda, jer neograničena decentralizacija može da uzrokuje potpuno osamostaljivanje članica federacije ili regiona¹⁰,
- administriranje složenih poreskih oblika kao što su porez na dodatu vrednost i sintetički porez na dohodak građana iziskuju određeni stepen centralizacije fiskalnog sistema¹¹. Centralna vlast je odgovorna za upravljanje makroekonomskim tokovima i zato mora raspolagati i fiskalnim instrumentima. Svaka intervencija centralne vlasti umanjuje fiskalnu decentralizaciju i fiskalnu autonomiju lokalnih vlasti. A opet, ukoliko bi centralna vlast previše decentralizovala poreski sistem, to bi smanjilo sposobnost te iste centralne vlasti da koristi mere fiskalne politike za ostvarivanje makroekonomskih ciljeva.

Decentralizacija kao proces nosi i izvesne rizike. Bez pravilnog sprovođenja od strane federalne vlasti, može doći do toga da privredno razvijene i manje razvijene federalne jedinice budu oslabiljene, odnosno može se stvoriti razlika u društvenom standardu građana pojedinih područja. Kada su u pitanju fiskalni odnosi, neophodna je saglasnost o zajedničkim interesima federalnih jedinica. Ukoliko različiti nivoi vlasti imaju različite interese, teže je postići usaglašavanje. Savremena praksa nalaže usklađivanje i saradnju na federalnom nivou, jer federalna vlast predstavlja i zastupa interese svih federalnih jedinica.

Iz svega navedenog vidimo da fiskalna decentralizacija ima dobre i loše strane. Mora se voditi računa da se brižljivo sprovodi i da negativni efekti što manje budu prisutni, kao i da se reformama otklanjaju mogući uzroci tih negativnih efekata.

⁹ Trklja, M., 1999, *Fiskalni federalizam u SR Jugoslaviji*, Finansije, 1-2/98, str. 4. i D. Gnjatović, *Finansije i finansijsko pravo*, Policijska akademija, Beograd, str. 124.

¹⁰ Jelčić, B., 1985, *Porezni suverenitet u federativnim državama*, *Aktuelni problemi financiranja društvenih potreba*, Zbornik radova II, priredio B. Jelačić, Pravni fakultet, Zagreb, str. 31-40.

¹¹ Raičević, B., 2005, *Javne finansije*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, str. 362.

4. Proces fiskalne decentralizacije u Srbiji nakon 2001. godine

Kada je u aprilu 2003. godine Srbija pristupila Savetu Evrope, obavezala se da izgradi demokratsko društvo zasnovano na evropskim standardima i principima. Promovisanje demokratije i dobra uprava na lokalnom nivou deo je ovih standarda.

Evropski standardi za demokratiju i efikasnu lokalnu upravu postavljeni su u Evropskoj povelji o lokalnoj samoupravi¹², konvenciji Saveta Evrope, koju je potpisala i ratifikovala većina Evropskih zemalja, i u preporukama Saveta ministara. Evropska povelja o lokalnoj samoupravi prvi je multilateralni pravni instrument koji definiše i štiti principe lokalne autonomije inkorporisane u koncept savremene demokratije. Povelja ne nameće model lokalne samouprave koji bi se primenjivao na sve države članice, bez obzira na međusobne krupne političke i ekonomske različitosti, i ne reguliše njenu strukturu i ovlašćenja. Njen cilj je da izgradi standarde u uspostavljanju, funkcionisanju, procenjivanju i zaštiti nivoa vlasti koji je najbliži građanima i da tako obezbedi efektivno učešće članova konkretne lokalne zajednice u odlučivanju o onome što se tiče njihovog svakodnevnog života. Ovi standardi predstavljaju opšteprihvaćene kriterijume za ocenu nivoa decentralizacije i za identifikaciju oblasti u kojima su neophodna poboljšanja.

Imajući u vidu zaključke regionalne konferencije ministara zemalja jugoistočne Evrope o efikasnoj i demokratskoj upravi na regionalnom i lokalnom nivou¹³, vlasti u Srbiji i Stalna konferencija gradova i opština u saradnji sačinile su Nacionalni radni program za bolju lokalnu upravu. Radni program zasnovan na strategiji reforme nacionalne javne uprave identifikovao je osnovne strategijske pravce reforme, kao i ciljeve, izazove i mogućnosti s kojima će se proces decentralizacije suočiti na kratak i srednji rok.

Stoga je Vlada krajem 2004. godine usvojila Strategiju reforme državne uprave¹⁴ (u daljem tekstu: Strategija) s Akcionim planom za njeno sprovođenje. Strategija je postavila strateške ciljeve vlade u procesu izgradnje demokratske, moderne i efikasne javne uprave na svim nivoima vlasti. Decentralizacija i lokalna uprava predstavljaju ključne elemente strategije reforme javne uprave. Specifični ciljevi Strategije reforme javne uprave koji se odnosi na decentralizaciju dodatno su unapređeni i razvijeni u Nacionalnom radnom programu za bolju lokalnu upravu u Srbiji¹⁵ koji su sačinile srpske vlasti imajući u vidu zaključke regionalne konferencije ministara zemalja jugoistočne Evrope o efikasnoj i demokratskoj upravi na regionalnom i lokalnom nivou.

¹² Koja je doneta u Strazburu 15. oktobar 1985. godine, a kod nas je uvedena Zakonom o potvrđivanju Evropske povelje o lokalnoj samoupravi, *Sl. glasnik RS*, br. 70 od 25. jula 2007.

¹³ Održane u Zagrebu 25-26. oktobra 2004. godine.

¹⁴ <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html>.

¹⁵ *Jačanje lokalne samouprave u Srbiji*, 2006, Zajednički program Evropske agencije za rekonstrukciju i Savet Evrope.

Nacionalni radni program izrađuje Republički program decentralizacije za predstojeći period od nekoliko godina. Njime se određuju ciljevi prioriteta reforme u oblasti institucionalnog okvira i izgradnje kapaciteta, identifikuju izazovi, prepreke i mogućnosti s kojima se neminovno treba suočiti u procesu decentralizacije i dodeljuju zadaci glavnim učesnicima u lokalnoj vlasti. Na bazi Nacionalnog programa rada, Savet Evrope, Evropska agencija za rekonstrukciju, vlasti u Srbiji i Stalna konferencija gradova i opština razvili su u saradnji Akcioni plan decentralizacije koji treba da se sprovede. Nacionalni program rada i Akcioni plan i njihova implementacija predstavljaju obaveze koje je Srbija preuzela prilikom pristupanja Savetu Evrope.

U realizaciji pomenutih strateških ciljeva jedan od glavnih prioriteta je reforma državne uprave Republike, čiji je krajnji cilj obezbeđenje visokog kvaliteta usluga građanima i stvaranje državne uprave koja će značajno doprineti ekonomskoj stabilnosti i kvalitetu životnog standarda. Reforma državne uprave je bitan preduslov za uspeh reformi ostalih segmenata društva i s njima je neraskidivo povezana.

Reforma državne uprave ne predstavlja samo njenu decentralizaciju (raspodela vlasti između centralnih - republičkih i lokalnih nivoa vlasti) već i promene u shvatanju položaja javnog sektora u društvu sa stanovišta javnog interesa, shvatanje državne uprave kao servisa građana, a ne kao moćnog oruđa vlasti, fiskalnu decentralizaciju, promene odnosa državne uprave prema građanima, veću efikasnost u radu, jačanje pravne sigurnosti, efikasniju primenu zakona, veću otvorenost i javnost u radu, pre svega putem dostupnosti informacija o svom radu i sl, primenu novih metoda u upravljanju, racionalizaciju državne uprave u cilju iznalaženja optimalnog načina organizacije s optimalnim brojem izvršilaca i optimalnim troškovima, kreiranje mehanizama kontrole i odgovornosti, razvoj i primenu informacionih tehnologija u oblasti državne uprave, podizanje nivoa stručnosti i odgovornosti zaposlenih u državnoj upravi i profesionalizaciju državne uprave.

Reforma državne uprave u zemljama u tranziciji, u kojima je državna uprava, po pravilu, slaba i opterećena mnogim nagomilanim problemima složen je i dugoročan proces. Početni korak pomenute reforme je donošenje posebne strategije kojom se uređuju principi reforme državne uprave, ali i okvir neophodnih reformi u drugim oblastima od kojih zavisi reforma državne uprave, a u koje spada i oblast fiskalne decentralizacije. Proces decentralizacije državne uprave kao segment reforme državne uprave u isto vreme iziskuje i promene u sistemu javnih prihoda Republike, a što se postiže fiskalnom decentralizacijom.

Fiskalna decentralizacija je reformski proces neposredno povezan s reformom državne uprave. Stoga je i ovaj proces obuhvaćen Strategijom reforme državne uprave. Fiskalna decentralizacija je promena u sistemu javnih prihoda Republike kojom se jasno i transparentno određuje pripadnost javnih prihoda različitim nivoima vlasti (centralnoj - republičkoj i lokalnoj vlasti).

U periodu od 2001. do 2008. godine usvojena su dva najvažnija zakona za lokalnu samoupravu:

- Zakon o lokalnoj samoupravi,¹⁶
- Zakon o finansiranju lokalne samouprave.¹⁷

Do 2007. godine iznos transfera koji su centralne vlasti u Srbiji ustupale za lokalne samouprave utvrđivan je godišnjim Zakonom o budžetu Republike Srbije i iz godine u godinu se menjao. Iznosi transfera nisu bili u direktnoj vezi s visinom BDP-a, ukupnim javnim prihodima ili budžetom Republike, a obračunavali su se prema komplikovanim formulama koje su ostavljale puno prostora za diskreciono odlučivanje, lokalne samouprave suočavale su se s potpuno nepredvidivim iznosima koji su se menjali iz godine u godinu.¹⁸ To je promenjeno 2007. godine primenom Zakona o finansiranju lokalne samouprave. Zakon je uveo četiri osnovne promene u sistem finansiranja lokalne samouprave u Srbiji¹⁹:

- sve lokalne samouprave su od centralnih vlasti dobile udeo od 40 odsto u porezu na dohodak građana koji je ostvaren na njihovoj teritoriji,
- iznos sredstava za opšti transfer koji centralne vlasti raspoređuju lokalnim samoupravama kao oblik opšte podrške u njihovim prihodima izražen je kao 1,7 odsto vrednosti BDP-a,
- lokalne samouprave, čiji su prihodi po glavi stanovnika od ustupljenih poreza manji od 90 odsto republičkog proseka prihoda po glavi stanovnika, od navedenih poreza dobijaju pravo na transfer za ujednačavanje,
- porez na imovinu postao je izvorni prihod lokalne samouprave, i lokalna samouprava je dobila ovlašćenje da utvrđuje stopu poreza i da ga u potpunosti administrira.

Između 2008. i 2015. godine pravni okvir sistema finansiranja lokalnih samouprava menjao se više puta i time su narušavani procesi realizacije budžeta i upravljanja finansijama na lokalnom nivou. Pomenute promene u zakonskom okviru za krajnju posledicu imale su umanjene budžeta lokalnih samouprava, što je ugrozilo njihovu sposobnost da obavljaju svoje komunalne, investicione i druge funkcije.

¹⁶ Zakon o lokalnoj samoupravi, *Sl. glasnik RS*, br. 129/2007 i 83/2014 - dr. zakon.

¹⁷ Zakon o finansiranju lokalne samouprave, *Sl. glasnik RS*, br. 62/2006, s izmenama i dopunama, *Sl. glasnik RS*, br. 47/11 i 93/12 i izmenama *Sl. glasnik RS*, br. 83/16 - primenjuje se od 1. januara 2017. godine.

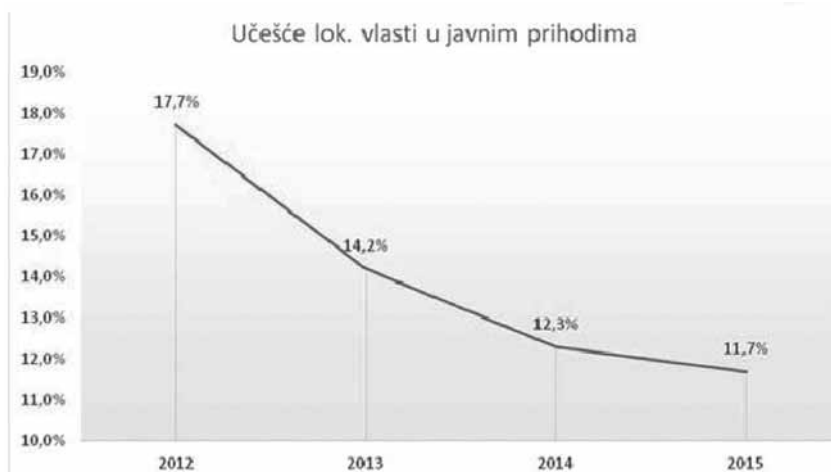
¹⁸ Stipanović, B. (2006), *Local Government Finance System and Fiscal Equalization in the Republic of Serbia*. The Fiscal Decentralization Initiative for Central and Eastern Europe, dostupno na: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnadk279.pdf.

¹⁹ Primena ovog Zakona uzrokovala je povećanje ukupnih prihoda lokalne samouprave za devet odsto, a kompletan rast, u stvari, posledica je rasta opšteg transfera koji je s 24,6 milijardi dinara u 2006. godini povećan na 41,6 milijardi dinara u 2007.

Dobri rezultati²⁰, koji su ostvareni primenom Zakona o finansiranju lokalne samouprave u pogledu predvidivosti i pravičnosti sistema finansiranja lokalne samouprave u Srbiji, bili su kratkog veka. Već u proleće 2009. godine Vlada Srbije pod pritiskom globalne ekonomske krize odlučila je da obustavi primenu zakona i smanji sistem transfera za 15 milijardi dinara. Osim toga, smanjenja su nastavljena i u 2010. godini, što znači da je Zakon pod suspenzijom duže nego što je bio na snazi²¹. Dakle, centralna vlast u Srbiji nastavlja politiku štednje preko leđa najnižeg nivoa vlasti.

Na grafikonu br. 1, prema podacima Ministarstva finansija²², jasno se vidi da su godišnji konsolidovani javni prihodi na lokalnom nivou vlasti u Srbiji od 2012. do danas sve niži, a pri tome ne prelaze petinu ukupnih javnih prihoda. Ministarstvo u lokalni nivo vlasti ubraja sve opštine, gradove i pokrajinu Vojvodinu²³.

Grafikon 1. Učešće lokalnih vlasti u javnim prihodima

Izvor: Ministarstvo finansija, *Bilten javnih finansija* za maj 2016. godine

²⁰ Najveći skok prihoda dogodio se zbog toga što je povećan broj obveznika, jer su poboljšane baze podataka, ažurirani su spiskovi, obveznici su plaćali stvarne iznose poreza na imovinu. Upravo bolja evidencija i bolji rad lokalnih poreskih uprava uzrokovali su povećanje prihoda, a da nije povećana stopa poreza.

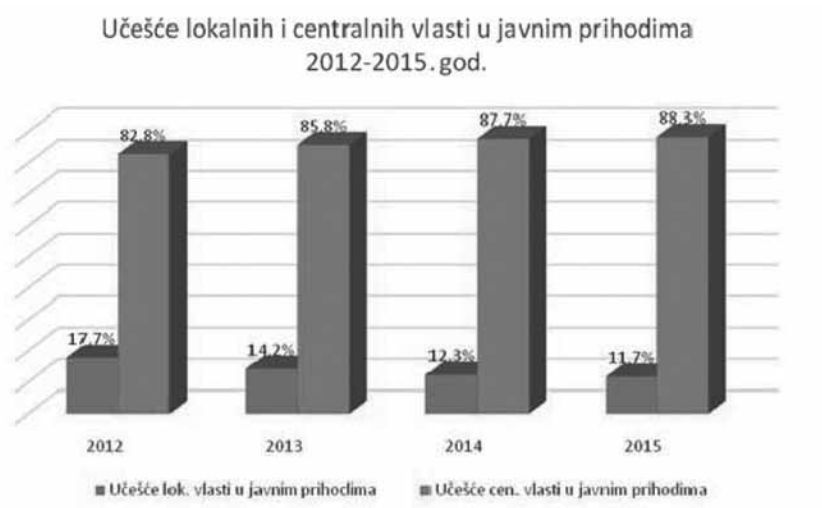
²¹ U prvoj godini njegove primene 99 opština dobilo je uvećane iznose transfera, dok su 42 opštine zadržale isti nivo transfernih sredstava. Međutim, u prethodne dve godine nena- menski transferi su smanjeni za više od 40 odsto ili približno 36,8 milijardi dinara. Ukupan nivo smanjenja transfera za period 2009–2011. iznosiće oko 58 milijardi dinara, poručuju čelnici lokalnih samouprava. Zbog toga je mnogim opštinama onemogućen normalan rad.

²² Ministarstvo finansija, *Bilten javnih finansija* za maj 2016. godine (<http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/2016/Bilten%20141%20SRB%201208.pdf>)

²³ Sedmo socioekonomsko istraživanje, *Odnos budžetskih prihoda na centralnom i lokalnom nivou vlasti*, USAID, 2016.

Lokalnom nivou je 2012. godine pripalo 17,7 odsto, 2013 - 14,20 odsto, 2014 - 12,28 odsto, a 2015 - 11,68 odsto ukupnih javnih prihoda u državi. Centralni nivo vlasti je 2012. u proseku inkasirao 82,83 odsto, 2013 - 85,80 odsto, 2014 - 87,72 odsto, a 2015. godine 88,32 odsto svih budžetskih prihoda u Srbiji.

Grafikon 2. Učešće lokalnih i centralnih vlasti u javnim prihodima 2012–2015. godine

Izvor: Ministarstvo finansija, *Bilten javnih finansija* za maj 2016. godine

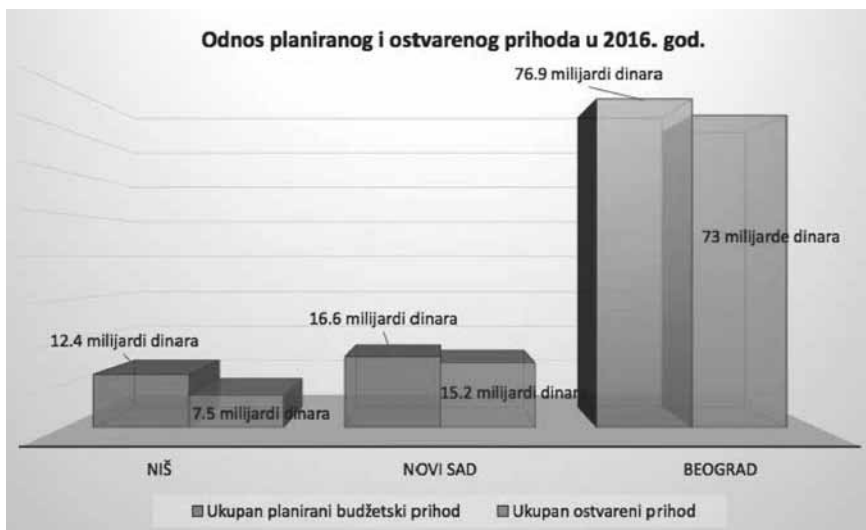
Na grafikonu br. 2 prikazano je učešće lokalnih i centralnih vlasti u javnim prihodima u periodu od 2012. do 2015. u Republici Srbiji. Iz navedenih podataka jasno se može uočiti visok nivo centralizacije javnih prihoda, što ujedno znači i centralizaciju političke moći.²⁴

Stanje u gradskim i opštinskim budžetima u Srbiji već godinama unazad nije dobro, a jedan od pokazatelja koji to ilustruje je i stepen ostvarenja njihovih planiranih budžetskih prihoda. Dostupni podaci lokalnih budžeta za 2015. godinu pokazuju da se planirani budžetski prihodi lokalnih samouprava nisu realizovali i do 40 odsto.

Podaci u grafikonu br. 3 prikazuju da i najrazvijeniji gradovi u Srbiji, Beograd, Novi Sad i Niš, u 2016. godini nisu bili u stanju da ostvare planirane budžetske prihode, kao i da su najrazvijenije lokalne samouprave imale manju razliku između planiranog i ostvarenog prihoda²⁵.

²⁴ Sedmo socioekonomsko istraživanje, *Odnos budžetskih prihoda na centralnom i lokalnom nivou vlasti*, USAID, 2016.

²⁵ Sedmo socioekonomsko istraživanje, *Odnos budžetskih prihoda na centralnom i lokalnom nivou vlasti*, USAID, 2016.

Grafikon 3. Odnos planiranog i ostvarenog prihoda u 2016. godini²⁶

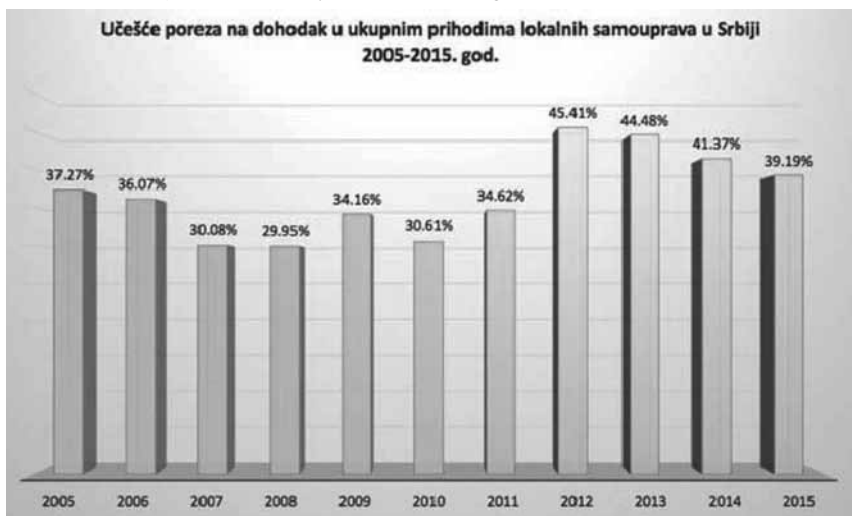
Izvor: Ministarstvo finansija, *Bilten javnih finansija* za maj 2016. godine

Slični podaci o disbalansu između planiranih i ostvarenih budžetskih prihoda lokalnih samouprava bili su poznati i za prethodne godine. Osim nekvalitetnih procesa planiranja, uzrok takve pojave jeste i nemogućnost naplate izvornih prihoda.

U prihode koji se naplaćuju „sigurnije” od nekih drugih spadaju porezi na zarade. Zakon o finansiranju lokalne samouprave iz 2006. godine, koji je 2007. godine stupio na snagu, propisao je da lokalnim samoupravama pripada 40% poreza na zarade. Zakon iz 2006. godine, po oceni Fiskalnog saveta, mogao se smatrati relativno darežljivim u pogledu obezbeđivanja sredstava na lokalnom nivou, jer je ukupan nivo propisanih sredstava za lokalne samouprave bio nešto viši nego što je bilo neophodno. Navedene izmene Zakona u 2011. godini napravile su nesrazmeru između obaveza i pripadajućih prihoda centralnog i lokalnog nivoa vlasti.

Od 1. oktobra 2011. godine do 2016. godine prihodi po osnovu poreza na zarade delili su se u srazmeri 80 : 20 u korist lokalnih samouprava, a pre toga su se raspodeljivali u odnosu 60 : 40 u korist Republike. U Predlogu zakona o izmenama Zakona o finansiranju lokalne samouprave navodi se da će umesto dosadašnjih 80 odsto opštinama u Srbiji od prihoda od poreza na zarade ubuduće ostajati 74, gradovima 77, a gradu Beogradu 66 odsto.

²⁶ Ministarstvo finansija, *Bilten javnih finansija* za maj 2016. godine

Grafikon 4. Učešće poreza na dohodak u ukupnim prihodima lokalnih samouprava u Srbiji 2005-2015. godine

Izvor: Ministarstvo finansija, *Bilten javnih finansija* za maj 2016. godine

Porez na zarade, koji čini i do 80 odsto poreza na dohodak građana, predstavlja ne samo „siguran” već i značajan deo ukupnih poreskih prihoda na lokalnom novou. Prema podacima Ministarstva finansija za period 2005-2015, grafikon br. 4, porez na dohodak građana činio je od 29,95 odsto do 45,41 odsto ukupnih poreskih prihoda u budžetima lokalnih samouprava. U republičkom budžetu u istom periodu porez na dohodak građana nije prelazio 13 odsto ukupnih poreskih prihoda, a iz godine u godinu sve je niži, pa je od 2013. do danas niži od šest odsto.

Fiskalni savet je tokom 2013. godine izradio Ocenu stanja i perspektive fiskalne decentralizacije, a kao jedan od zaključaka koji bi pomogao stvaranju sistemskog rešenja predlaže vraćanje na inicijalni zakon o finansiranju lokalnih samouprava iz 2007. godine. To bi značilo da se učešće opština i gradova u porezu na zarade smanji s 80% na 40%, što zapravo znači da glavni poreski oblici treba da pripadaju centralnim nivoima vlasti, jer su oni odgovorni za vođenje makroekonomske politike. Vraćanje na Zakon značilo bi i da se iznos transfernih sredstava poveća s 1,1% BDP na 1,7%.²⁷

Osnovni razlog za izmene ovog zakona je usklađivanje preraspodele prihoda ostvarenih po osnovu poreza na zarade između jedinica lokalnih samouprava i Republike Srbije. Cilj donošenja novog zakona o finansiranju lokalne samou-

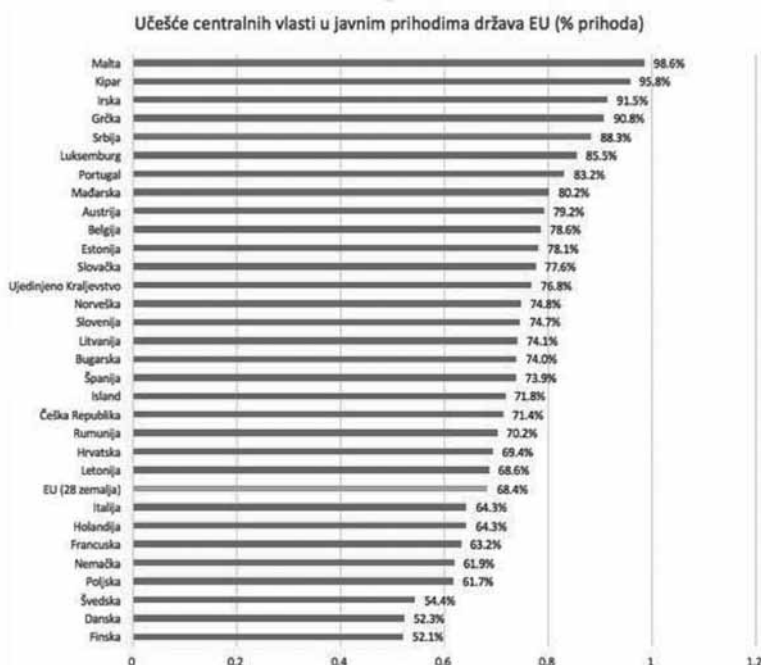
²⁷ Ocena stanja i perspektiva fiskalne decentralizacije u 2013. godini, Fiskalni Savet, Republika Srbija.

prave²⁸, koji se primenjuje od 1. 1. 2017. godine, jeste stvaranje jasnih zakonskih pravila kojima se definiše sistem finansiranja jedinica lokalne samouprave, čime se stvara ambijent stabilnosti i predvidivosti u planiranju prihoda prilikom priprema odluka o budžetu jedinica lokalne samouprave i postiže vertikalna ravnoteža u raspodeli prihoda između različitih nivoa države.

5. Proces fiskalne decentralizacije u zemljama Evropske unije

Naime, kada govorimo o fiskalnoj autonomiji, posmatramo stepen učešća izdataka lokalnih vlasti u ukupnim državnim izdacima. Kada lokalne vlasti učestvuju do 10 odsto u ukupnim državnim izdacima, smatra se da imaju mali stepen fiskalne autonomije. Umerena fiskalna autonomija postoji ako lokalne vlasti učestvuju u ukupnim državnim izdacima s 10-15 posto, a ukoliko je učešće u ukupnim državnim izdacima veće od 20 posto, radi se o visokom stepenu fiskalne autonomije. Lokalne uprave koje dobijaju 40 i više procenata od sopstvenih prihoda iz sopstvenih poreza imaju veliku fiskalnu autonomiju, za razliku od lokalnih samouprava zemalja u tranziciji, koje u proseku dobijaju nešto manje od 20 odsto prihoda iz sopstvenih kako fiskalnih, tako i nefiskalnih prihoda.

Grafikon 5. Učešće centralnih vlasti u javnim prihodima država EU

Izvor: Ministarstvo finansija, *Bilten javnih finansija* za maj 2016. godine

²⁸ Zakona o finansiranju lokalne samouprave, *Sl. glasnik RS*, br. 62/2006, s izmenama i dopunama, *Sl. glasnik RS*, br. 47/11 i 93/12 i izmenama, *Sl. glasnik RS*, br. 83/16 – primenjuje se od 1. januara 2017. Godine.

Na primer, prema podacima Eurostata za 2015. godinu, veliki broj evropskih država teži takavoj finansijskoj decentralizaciji koja po definiciji doprinosi jačanju autonomije lokalnog nivoa vlasti i uloge građana u obavljanju javnih poslova²⁹.

Na grafikonu br. 5 vidimo učešće centralnih vlasti u javnim prihodima država EU. Javni prihodi su najdecentralizovaniji u skandinavskim državama Finskoj, Danskoj i Švedskoj, koje su u 2015. godini za lokalni nivo vlasti izdvojile 47,9, 47,4 i 45,6 odsto ukupnih budžetskih prihoda.

Srbija je u 2015. godini za lokalni nivo izdvojila samo 11,7 odsto ukupnih javnih prihoda. Ako posmatramo s aspekta fiskalne centralizacije, uočavamo da samo četiri države Evropske unije manje izdvajaju za lokalni nivo od Srbije, to su: Grčka, koja za lokalni nivo izdvaja 9,2 odsto ukupnih budžetskih prihoda, Irska, koja izdvaja 8,5 odsto, Kipar - 4,2 odsto i Malta s 1,4 odsto.

U Republici Srbiji u toku su veoma značajne reforme u različitim društvenim oblastima, od kojih je proces evropskih integracija jedan od najvažnijih. Za donošenje kvalitetnih odluka, što se prvenstveno odnosi na sposobnost javne uprave da se usvojeni propisi, odnosno javne politike u potpunosti i dosledno primenjuju u praksi, nužno je i postojanje „administrativnih kapaciteta“ kao jednog od kriterijuma za prijem u Evropsku uniju. Vlada reformu javne uprave i evropske integracije posmatra kao dva povezana i uslovljena procesa. Da bi sproveli pravne tekovine EU, potrebno je da organi javne uprave imaju optimalan broj službenika koji će te tekovine efikasno primenjivati u okviru domaćeg pravnog sistema.

Strategijom reforme državne uprave u Republici Srbiji iz 2004. godine, na temelju evropskog principa dobre uprave, započet je preobražaj ovog segmenta javne uprave, a delimično i lokalne samouprave. U sprovođenju Strategije doneti su akcioni planovi za periode 2004-2008. godine i 2009-2012. godine, a ostvareni rezultati, posebno u procesu uspostavljanja zakonodavnog okvira, obezbedili su potrebne pravne pretpostavke za dalji podsticaj i usmeravanje razvoja i unapređenja sistema državne uprave. U periodu sprovođenja Strategije (od 2004. do 2013. godine) u najvećoj meri ostvaren je osnovni cilj da se obezbedi neophodan pravni okvir za delovanje sistema državne uprave i lokalne samouprave. Usvojeni su brojni propisi koji određuju pravac daljih promena. Međutim, reforma javne uprave ne podrazumeva samo usvajanje brojnih zakona i drugih propisa i javnih politika već i njihovo sprovođenje, na šta će predstojeće reformske aktivnosti prvenstveno i biti usmerene uz dalju harmonizaciju postojećeg zakonodavstva s propisima Evropske unije.

Strategija reforme javne uprave u Republici Srbiji doneta 2014. godine³⁰ obezbeđuje nastavak započetih reformskih aktivnosti i proširuje ih na sistem

²⁹ Sedmo socioekonomsko istraživanje, *Odnos budžetskih prihoda na centralnom i lokalnom nivou vlasti*, USAID, 2016.

³⁰ Strategija u reformi javne uprave u Republici Srbiji (*Sl. glasnik RS* br. 9/14, 42/14 - ispravka).

javne uprave. Opšti cilj reforme je dalje unapređenje rada javne uprave u skladu s principima tzv. Evropskog administrativnog prostora, odnosno obezbeđivanje visokog kvaliteta usluga građanima i privrednim subjektima, kao i stvaranje takve javne uprave u Republici Srbiji koja će značajno doprineti ekonomskoj stabilnosti i povećanju životnog standarda građana.

Upravo u tome vidimo razoge za izradu Strategije reforme javne uprave u Republici Srbiji. To se čini radi obezbeđenja usko specijalizovanih znanja i veština koji su neophodni za kvalitetno, delotvorno i efikasno obavljanje ovih poslova, obezbeđenja izvesnog stepena nezavisnosti ili povećane samostalnosti u njihovom vršenju, približavanja tih poslova lokalitetima, građanima ili pravnim licima u odnosu na koje se oni obavljaju, smanjenja troškova vršenja poslova, kao i organa državne uprave.

U ovoj fazi reforme sledi unapređenje usvojenog pravnog okvira i usklađivanje pojedinih delova sistema javne uprave s utvrđenim principima, institucionalno i profesionalno jačanje kapaciteta, kao i povezivanje procesa reforme javne uprave s procesom evropskih integracija u skladu s Nacionalnim programom za usvajanje pravnih tekovina Evropske unije (2013–2016) kao jednim od najvažnijih prioriteta Republike Srbije. Reforma zakonodavnog okvira u navedenim oblastima treba da uzrokuje i usklađivanje naše pravne regulative s pravom Evropske unije, što je važan preduslov za proces integracije u Evropsku uniju.

6. Zaključak

Pravni okvir finansiranja lokalne samouprave menjao se od 2000. do 2015. godine. Prvobitnu fazu od 2001. do 2007. karakterišu pozitivne promene koje su vodile jačanju fiskalne autonomije lokalnih vlasti, većoj decentralizaciji i uspostavljanju stabilnog i objektivnog sistema finansiranja gradova i opština. Između 2008. i 2015. godine pravni okvir sistema finansiranja lokalnih samouprava naše zemlje menjao se više puta, čime su remećeni procesi realizacije budžeta i upravljanja finansijama na lokalnom nivou. Česte izmene propisa vodile su urušavanju lokalnih finansija, nestabilnosti, nepredvidivosti i netransparentnosti sistema, kao i partijskoj politizaciji fiskalnih odnosa između centralne i lokalne vlasti. Time su stvorena pravna i institucionalna nesigurnost koje su značajno uticale na planiranje i realizaciju razvojnih i drugih lokalnih politika, na način i efikasnost obavljanja funkcija gradova i opština i na pružanje usluga građanima i privredi. Lokalnim vlastima je u takvim okolnostima teško da planiraju i sprovode fiskalne i razvojne politike. Lokalne samouprave nisu dobile mogućnost da utiču na donošenje odluka i zakonodavne procese, a za posledicu su imale umanjeње budžeta lokalnih samouprava, što je dalje ugrožavalo komunalne, investicione i druge funkcije.

Sagledali smo razloge, pozitivne i negativne, za uvođenje fiskalne decentralizacije u Republici Srbiji, pravni okvir za fiskalnu decentralizaciju, organe koji su upravljali fiskalnim odnosima između centralne i lokalne vlasti i finansiranje lokalne samouprave 2000–2015. Proces fiskalne decentralizacije u Srbiji postavio je izazov pred lokalne samouprave. U ovom periodu zakonske promene bile su veoma česte, nepredvidive i nisu praćeni njihovi efekti. Promene su se kretale od decentralizacije ka centralizaciji, a potom ka pseudodecentralizaciji. Zakonodvna vlast nije obezbedila stabilne prihode lokalnim samoupravama, što je uzrokovalo pojavu problema s likvidnošću, ugrožavalo je kapitalne projekte, nagomilavalo dugove.

Decentralizacija u Srbiji nije napredovala na zadovoljavajući način i još uvek je ostalo dosta toga da se uradi da bi se osnovno zakonodavstvo efektivno promenilo. Posebno valja naglasiti da treba sprovesti ozbiljne reforme u oblasti: raspodele zadataka različitim nivoima javne uprave, zatim u oblasti fiskalne decentralizacije, transferu imovine i upravljanju, investicionalnim rešenjima za unutrašnje funkcionisanje lokalne vlasti, kao i kada je reč o statusu zaposlenih u lokalnoj upravi.

Da bi se unapredilo upravljanje fiskalnim odnosima između različitih nivoa vlasti i poboljšanje modela finansiranja gradova i opština, potrebno je:

- da sistem finansiranja lokalne samouprave u Srbiji bude stabilan, predvidiv i da daje pravnu i finansijsku sigurnost,
- da decentralizacije, odnosno finansiranje gradova i opština koje vrši država Srbija ne bude samo formalno opredeljenje već i da bude realizovano u praksi. Država se pri ekonomskoj krizi 2008. godine odrekla ideje fiskalne decentralizacije i ugrozila je finansijsku stabilnost lokalne samouprave.
- da se pristup finansiranju lokalne samouprave reši kvalitetnim pravnim okvirom koji uređuje materiju lokalnih finansija i nadležnosti, kao i adekvatnim načinom kreiranja propisa i politika. Ovu materiju finansiranja lokalne samouprave reguliše desetina pravnih propisa. Rasutost ove materije u obilju različitih zakonskih i podzakonskih akata stvara potpunu pravnu nesigurnost i netransparentnost sistema,
- da način upravljanja fiskalnim odnosima između centralnog i lokalnog nivoa bude uspostavljen uz dobru koordinaciju i konsultacije između centralne i lokalne vlasti, kao i da se uspostavi institucionalni mehanizam za nadzor nad procesom decentralizacije i sistemom finansiranja nadležnosti lokalne samouprave,
- da politike i odluke koje se donose budu utemeljene na podacima koji su smešteni u adekvatne baze podataka. Netransparentnost i nepostojanje adekvatnih baza podataka onemogućavaju stručne ili naučne analize, kao i da druga javna tela, zainteresovana javnost i poreski obveznici vrše nadzor nad finansijskim sistemom i kontrolišu ga. Ove baze podataka treba da budu analitička podrška za donošenje informisanih odluka na osnovu kojih nad-

ležna tela treba da analiziraju troškove obavljanja javnih funkcija, kao i da analiziraju fiskalni uticaj predloženih propisa na budžete svih nivoa vlasti.

Usvajanje zakonodavnog okvira i propisa nije dovoljno da bi se izgradila snažna lokalna demokratija. Kapacitet Stalne konferencije gradova i opština, kao i individualnih lokalnih vlasti je takav da, ako žele da obezbede efikasnu demokratsku lokalnu upravu, moraju da ojačaju. To se može postići obezbeđivanjem obuke lokalnih lidera i zaposlenih i stvaranjem mahanizma za pokretanje inovativnih programa za izgradnju kapaciteta za lokalnu upravu. Uspostavljanje čvrstog institucionalnog okvira za lokalnu samoupravu i jačanje kapaciteta lokalnih vlasti u Srbiji da preuzmu efikasno upravljanje nadležnostima koje su im prenete stвориće osnovu za kreiranje novih strategija i alata radi promovisanja regionalnog i lokalnog razvoja i usmeravanja finansijskih sredstava, i to kako domaćih, tako i inostranih, na projekte, a prema nacionalnim prioritetima i lokalnim interesima.

Literatura

- Aleksić, V. (2008): *Finansijsko pravo, fiskalna decentralizacija*, Privredna akademija, Novi Sad.
- Aleksić, V. (2016): *Poresko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu.
- Jelčić, B. (1985): *Porezni suverenitet u federativnim državama, Aktuelni problemi financiranja društvenih potreba*, Zbornik radova II, priredio B. Jelačić, Pravni fakultet, Zagreb, str. 31-40.
- Kmezić, S., Đulić, K., Jocović, M., Kaluđerović, J. (2016): *Fiskalna decentralizacija i finansiranje lokalne samouprave u Srbiji i Crnoj Gori*, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, 2016.
- Trklja, M. (1999): *Fiskalni federalizam u SR Jugoslaviji*, Finansije, 1-2/98, str. 4. i Gnjatović, D.: *Finansije i finansijsko pravo*, Policijska akademija, Beograd, str. 124.
- Kmezić, S. (2016): *Pravna i institucionalna analiza procesa fiskalne decentralizacije*, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, 2016.
- Popović, D. (2012): *Poresko pravo*, Pravni fakultet, Beograd.
- Raičević, B. (2005): *Javne finansije*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd.
- Stojanović, S. (2002): *Zajednica prihoda u poreskom sistemu Srbije*, Želnid, Beograd.
- Stipanović, B. (2006): *Local Government Finance System and Fiscal Equalization in the Republic of Serbia*. The Fiscal Decentralization Initiative for

Central and Eastern Europe, dostupno na: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnack279.pdf

- *Evropska povelja o lokalnoj samoupravi*, Zakon o potvrđivanju Evropske povelje o lokalnoj samoupravi, *Sl. glasniku RS*, br. 70 od 25. jula 2007.
- Jačanje lokalne samouprave u Srbiji, Zajednički program Evropske agencije za rekonstrukciju i Savet Evrope, april 2006. god.
- Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, br. 98/06.
- Zakon o javnim prihodima i javnim rashodima, *Sl. glasnik RS*, br. 76/91, 41/92 – dr. zakon, 18/93, 22/93 – ispr., 37/93, 67/93, 45/94, 42/98, 54/99, 22/01, 9/02 – dr. zakon, 87/02 – dr. zakon, 33/04 i 135/04 – dr. zakon
- Zakon o lokalnoj samoupravi, *Sl. glasnik RS*, br. 129/2007 i 83/2014 – dr. zakon
- Zakon o finansiranju lokalne samouprave, *Sl. glasnik RS*, br. 62/2006
- Zakon o finansiranju lokalne samouprave, *Sl. glasnik RS*, br. 62/2006, s izmenama i dopunama, *Sl. glasnik RS*, br. 47/11 i 93/12 i izmene *Sl. glasnik RS*, br. 83/16 – primenjuje se od 1. januara 2017. godine
- Strategija reforme državne uprave, <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html>, 2004. god.
- Strategija reforme javne uprave, *Sl. glasnik RS*, br. 9/14, 42/14 – ispravka
- Akcioni plan za sprovođenje Strategije reforme javne uprave Zaključkom o usvajanju Akcionog plana za sprovođenje Strategije reforme javne uprave u Republici Srbiji za period 2015–2017, *Sl. glasnik RS*, br. 31/2015.
- Ocena stanja i perspektiva fiskalne decentralizacije u 2013. godini, Fiskalni Savet, Republika Srbija
- Ministarstvo finansija, *Bilten javnih finansija* za maj 2016. godine (<http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/2016/Bilten%20141%20SRB%201208.pdf>)
- Sedmo socioekonomsko istraživanje, Odnos budžetskih prihoda na centralnom i lokalnom nivou vlasti, USAID, 2016.
- <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html>
- <http://sociojalnoukljucivanje.gov.rs/rs/category/dokumenta/>
- <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html>

FISCAL DECENTRALIZATION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

After 2001 Serbia started the process of democratization and socio-economic transition. Within the overall reform of public administration and the public finance system, the process of fiscal decentralization has started to strengthen the position of local self-governments. Decentralization in every respect, and especially fiscal, is the most important assumption of local development. In order for the decentralized state to function well, it is important that these three forms of decentralization: political, administrative and fiscal, be well coordinated with one another. Fiscal decentralization refers to the collection and consumption of funds at various levels of government.

The paper outlines the reasons justifying the process of fiscal decentralization, as well as the reasons that are against fiscal decentralization, i.e. the reasons that speak of the limitations it carries with it. The goal of properly implemented fiscal decentralization is to strengthen the role of cities and municipalities, as well as their fiscal autonomy, that the Republic entrusted the local authorities with numerous important competencies and that the local budgets are multiplied.

Decentralization in Serbia has not progressed satisfactorily. Serbia put fiscal decentralization at the heart of public administration reform. Local self-government financing in Serbia changed in this period, which led to instability. Only in the period between 2008 and 2015 the legal frameworks of the system of financing of local self-governments changed several times and thus the process of budget execution and financial management at the local level was impaired. The mentioned changes in the legal framework for the ultimate consequence had the reduction of the budgets of local governments, which jeopardized their ability to perform their communal, investment and other functions.

Keywords: *fiscal decentralization, fiscal reasons decentralization, reform of the fiscal system*

SPISAK RECENZENATA / LIST OF REVIEWERS

Prof. dr BABIĆ Blagoje – Srbija
Prof. dr BALTEZAREVIĆ Vesna – Srbija
Prof. dr BAZIĆ Miljojko – Srbija
Dr BEVANDA Vuk, vanredni profesor – Srbija
Doc. dr BLANUŠA Andrija – Srbija
Dr BOGIĆEVIĆ Jasmina, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr BOŠKOVIĆ Jelena – Srbija
Prof. dr BOŽOVIĆ Jelena – Srbija
Prof. dr CVETKOVSKI Tatjana – Srbija
Prof. dr CVIJANOVIĆ Drago – Srbija
Prof. dr CVIJANOVIĆ Janko – Srbija
Prof. dr ČALOVIĆ Dragan
Doc. dr ČEMALOVIĆ Uroš – Srbija
Prof. dr DAMJANOVIĆ Mijat – Srbija
Prof. dr DAVIDOV Vladimir – Rusija
Prof. dr DE MONSERAT LJAJRO Marija – Argentina
Prof. dr DUGALIĆ Veroljub – Srbija
Prof. dr ĐURĐEVIĆ Dragan – Srbija
Doc. dr ĐURIĆ Zlata – Srbija
Prof. dr ETINSKI Rodoljub – Srbija
Doc. dr GAVRILOVIĆ Ana – Srbija
Doc. dr GRBIĆ Ana – Srbija
Prof. dr GRBIĆ Vladimir – Srbija
Prof. dr GRUJIĆ Biljana – Srbija
Prof. dr ILIĆ Radan – Srbija
Prof. dr ISAKOVIĆ Smiljka – Srbija
Prof. dr IVANOVIĆ M. Olja – Srbija
Prof. dr JAKŠIĆ Dejan – Srbija
Prof. dr JEROTIJEVIĆ Zoran – Srbija
Prof. dr JOKSIMOVIĆ Dušan – Srbija
Dr JOKSIMOVIĆ Marijana, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr JOVANOVIĆ Tomislav – Srbija
Doc. dr JOVIĆ Vojislav – Srbija
Akademik KAMBOVSKI Vlado – Makedonija
Prof. dr KAPOR Predrag – Srbija
Prof. dr KERKEZ Marija – Srbija
Prof. dr KOMARISOV Vladimir S. – Rusija
Prof. dr KOVAČ Oskar – Srbija

Prof. dr KULIĆ Mirko – Srbija
Prof. dr KULIĆ Živko – Srbija
Dr LABOVIĆ Dragana, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr LAĐEVAC Ivona – Srbija
Dr LANGOVIĆ Zlatko, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr LANGOVIĆ-MILIĆEVIĆ Ana – Srbija
Msc LAZAREVIĆ Aleksandra – Srbija
Prof. dr LAZAREVIĆ Žarko – Slovenija
Doc. dr LAZIĆ Dragana – Srbija
Prof. dr LEKOVIĆ Božidar – Srbija
Prof. dr LENGHARTOVA Jana – Slovačka
Prof. dr LESAKOVA Dagmar – Slovačka
Prof. dr LJUBOJEVIĆ Ratko – Srbija
Dr LJUMOVIĆ Isidora, viši naučni saradnik – Srbija
Doc. dr MANDARIĆ Marija – Srbija
Doc.dr MANIĆ Ljiljana – Srbija
Dr MANOJLOVIĆ Dragan, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr MARINKOVIĆ Darko – Srbija
Prof. dr MILANOVIĆ R. Milan – Srbija
Prof. dr MILANOVIĆ Vesna – Srbija
Dr MILETIĆ Vesna, vanredni profesor – Srbija
Doc. dr MILIĆEVIĆ Snežana – Srbija
Prof. dr MILISAVLJEVIĆ Momčilo – Srbija
Prof. dr MILIVOJEVIĆ Tatjana – Srbija
Prof. dr MILOVANOVIĆ Goran – Srbija
Prof. dr MILJKOVIĆ D. Strahinja – Srbija
Doc. dr MILJKOVIĆ D. Strahinja – Srbija
Prof. dr MILJKOVIĆ Dejan – Srbija
Doc. dr MILJUŠ Branko – Srbija
Prof. dr MINIĆ Milomir – Srbija
Doc. dr MITROVIĆ Ranka – Srbija
Doc. dr NESTOROVIĆ Milica – Srbija
Prof. dr NIKODIJEVIĆ Dragan – Srbija
Doc. dr NIKOLIĆ Marija – Srbija
Doc. dr NOVAKOVIĆ Dragana – Srbija
Prof. dr NOVAKOVIĆ Ivan – Srbija
Akademik OCIĆ Časlav – Srbija
Prof. dr OZGERCIN Kevin V. – SAD
Prof. dr PAJOVIĆ Slobodan – Srbija
Prof. dr PAP Norbert – Mađarska
Prof. dr PARK Sung-Đo – Nemačka
Prof. dr PAUNKOVIĆ Džejn – Srbija

Prof. dr PAVLOVIĆ Milivoje – Srbija
Prof. dr PAVLOVIĆ Vladan – Srbija
Doc. dr PETROVIĆ Daliborka – Srbija
Prof. dr PETROVIĆ Marko – Srbija
Prof. dr PETROVIĆ Zdravko – Srbija
Doc. dr POPOV Dejan – Srbija
Prof. dr POPOVIĆ Blaženka – Srbija
Prof. dr PRVULOVIĆ Vladimir – Srbija
Dr RABRENOVIĆ Mihajlo, vanredni profesor – Srbija
Dr RADIČEVIĆ-DRAGIĆEVIĆ Tatjana, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr RADOSAVLJEVIĆ Ivan – Srbija
Doc. dr RADOŠEVIĆ Igor – Srbija
Doc. dr RADOVIĆ-STOJANOVIĆ Jelena – Srbija
Prof. dr RAKAS Smilja – Srbija
Prof. dr RAKIĆ Beba – Srbija
Prof. dr RAKIĆ Mira – Srbija
Prof. dr RISTIĆ Lela – Srbija
Prof. dr RIZNIĆ Dejan – Srbija
Prof. dr SALVATORE Dominik – Italija
Prof. dr SIMIĆ Nataša, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr STANKOVIĆ Sanja – Srbija
Prof. dr STEFANOVIĆ Vidoje – Srbija
Prof. dr STEVANOVIĆ Tatjana – Srbija
Prof. dr STOJANOVIĆ Biljana – Srbija
Prof. dr STOJANOVIĆ Vladica – Srbija
Prof. dr ŠANARON Žan Žak – Francuska
Prof. dr ŠARIĆ Branko – Srbija
Prof. dr ŠKULIĆ Milan – Srbija
Prof. dr TANČIĆ Dragan – Srbija
Prof. dr TERZIĆ Aleksandra – Srbija
Prof. dr TODIĆ Dragoljub – Srbija
Prof. dr TOŠOVIĆ – STEVANOVIĆ Aleksandra – Srbija
Doc. dr TRIFUNOVIĆ Dragana – Srbija
Prof. dr VELJOVIĆ Alempije – Srbija
Prof. dr VESELINOVIĆ Petar – Srbija
Dr VUČKOVIĆ Sanja, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr VUJIČIĆ Milan – Srbija
Prof. dr VUKONJANSKI-BOKINČOV Igor – Srbija
Prof. dr VUKOVIĆ Darko – Srbija
Prof. dr VUKSANOVIĆ Emilija – Srbija
Doc. dr ZAKIĆ Katarina – Srbija
Prof. dr ŽARKOVIĆ Nebojša – Srbija

Doc. dr ŽIVALJEVIĆ Aleksandra – Srbija

Dr ŽUNIĆ Dragiša, vanredni profesor – Srbija

OSNOVNE INFORMACIJE O ČASOPISU I UPUTSTVO ZA AUTORE

I. OSNOVNE INFORMACIJE O ČASOPISU

1. Opšte. – „Megatrend revija“ je naučno glasilo Megatrend univerziteta (Megatrend University).

Časopis je, prema klasifikaciji Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije visoko pozicioniran kao vodeći nacionalni naučni časopis u Republici Srbiji (M51).

„Megatrend revija“ izlazi od 2004. godine, na srpskom i engleskom jeziku. Otvorena je za sve kvalitetne radove i autore iz čitavog sveta. Ima međunarodnu redakciju i međunarodni izdavački savet. Putem razmene i na druge načine, stiže do čitalaca i van granica Srbije.

Časopis „Megatrend revija“ je interdisciplinarni časopis iz oblasti društvenih nauka, u kojem se objavljuju radovi iz sledećih tematskih oblasti:

- Ekonomija
- Pravo
- Politika i bezbednost
- Menadžment i marketing
- Međunarodni odnosi
- Javne politike
- Informaciono društvo

2. Recenzije. - Svaki rad se recenzira od strane dva recenzenta. Radovi su podložni proveru na plagijat.

Rad koji dobije pozitivnu recenziju oba recenzenta objavljuje se u skladu sa standardnom kategorizacijom radova u naučnim časopisima kao: originalni naučni rad, pregledni naučni članak, stručni članak, saopštenje ili osvrt, prikaz knjige i prevod.

O kategorizaciji rada odlučuju recenzenti i glavni urednik, s tim da se u slučaju sumnje prihvata rešenje koje je povoljnije za autora (ako je jedan recenzent kategorisao rad na jedan, a drugi recenzent na drugi način, prihvaćće se viša kategorizacija).

U slučaju da jedan recenzent predloži da se rad objavi, a drugi da se ne objavi, rad se daje na recenziju trećem recenzentu i njegova odluka je konačna.

3. Anonimnost autora i recenzenata. - Redakcija se strogo drži pravila o međusobnoj anonimnosti autora i recenzenata. Drugim rečima, recenzenti ne znaju ko je i odakle je autor rada, kao što ni autor ne zna imena recenzenata. Pored ostalog, autor koji nije zadovoljan načinom na koji su recenzenti vrednovali njegov rad, ima pravo da dobije na uvid recenzije, ali bez imena recenzenata.

II. ORIGINALNOST RADA I BORBA PROTIV PLAGIJATA

Molimo autore da imaju u vidu sledeće.

1. Pisana potvrda o tome da je rad originalan. - Prilikom dostavljanja rukopisa autor je dužan da u pisanom obliku potvrdi da je njegov rad originalan, tj. da već nije negde drugde objavljen. Radovi koji budu poslati bez pisane potvrde autora o tome da je reč o originalnom delu, neće biti uzimani u obzir.

2. Rad koji je već negde prethodno objavljen. - Ako iz nekog razloga kandiduje rad koji je već negde objavljen (u inostranstvu, na stranom jeziku), autor je dužan da precizno navede gde je rad objavljen (u kom časopisu, kom broju, na kojim stranama) i da priloži pisanu saglasnost redakcije časopisa u kome je rad prvobitno objavljen. Ukoliko su ispunjeni ovi uslovi, a Redakcija „Megatrend revije“ (dalje: „Revija“) zaključi da je rad iz nekog razloga posebno interesantan i da ga treba objaviti, rad će biti objavljen, s tim što će biti naznačeno gde je prvi put objavljen i da se štampa uz odobrenje.

Ukoliko je, međutim, rad već negde objavljen, a predat je za objavljivanje u „Reviji“ bez informacije o tome, rad neće biti objavljen. Uz to, kao sankcija za nekorektan odnos, u prvom narednom broju „Revije“ u posebnoj rubrici biće objavljena informacija o tome da je odnosni autor na nekorektan način pokušao da ponovo objavi isti rad. Takođe, radovi istog autora neće se ubuduće objavljivati u „Reviji“

3. Plagijat. - U slučaju da redakcija „Revije“ sama ili posredstvom recenzenta otkrije da je rad koji je predat za objavljivanje plagijat, u prvom narednom broju „Revije“ u posebnoj rubrici biće objavljena informacija o tome da je odnosni autor predao rad koji je plagijat, i biće navedeno originalno delo iz kog je plagijat uzet. Takođe, radovi istog autora neće se ubuduće objavljivati u „Reviji“. Po potrebi, biće obavešteni autor čiji je rad prepisan odn. redakcija časopisa u kome je objavljen originalni rad.

III. UPUTSTVO ZA AUTORE

Radove treba pripremiti u skladu sa sledećim uputstvom:

1. Rukopis

Rukopis se predaje u elektronskom obliku (MS Word). Predviđeni format stranice je A4, font Times New Roman (veličina 12 pt za tekst, uključujući i apstrakt, bez proreda. Radovi na srpskom jeziku se dostavljaju u srpskoj latinici. Rad se šalje na e-mail adresu: megatrendrevija@megatrend.edu.rs

Uz rad se obavezno dostavlja i pisana izjava autora o tome da je rad originalno delo (potpisana i skenirana izjava).

Uslov da rad uđe u proceduru recenziranja jeste da u potpunosti zadovoljava tehničke kriterijume koji su propisani ovim uputstvom. Rad mora biti lektorisan, tj. mora da zadovoljava jezičke i pravopisne standarde srpskog odnosno engleskog jezika.

2. Broj autora

Prednost imaju članci koje je napisao samo jedan autor (autor pojedinac), ali redakcija sprovodi aktuelne propise (*Pravilnik o postupku i načinu vrednovanja, i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača*, Službeni glasnik RS br. 24/2016 i 21/2017), po kojima se rad prihvata ako nema više od tri koautora.

3. Jezik

Tekst se predaje na srpskom ili engleskom jeziku. Ako bude prihvaćen, biće objavljen na jeziku na kome je predat.

Izuzetno, redakcija ima pravo da zbog posebno opravdanih razloga odluči da se tekst koji je predat na srpskom prevede i objavi na engleskom jeziku, ili obrnuto.

4. Obim

Članak treba da ima približno 30.000 slovnih znakova, računajući i beline (1 autorski tabak). On može da bude i nešto kraći odn. nešto duži, s tim da broj slovnih znakova sa belinama ne bude manji od 20.000 niti veći od 45.000.

Iz naročito opravdanih razloga (poseban društveni značaj teme, koautorstvo nekoliko međunarodno priznatih naučnika i sl.), redakcija izuzetno može dozvoliti i objavljivanje članka većeg obima, ali ne većeg od 2,5 autorska tabaka (75.000 slovnih znakova).

5. Tabele i formule

Tabele praviti isključivo alatom za tabele u programu MS Word. Tabele moraju da imaju naslove i biti numerisane arapskim ciframa.

Formule raditi uz pomoć editora formula u programu MS Word.

6. Grafički prilozi i fotografije

Grafički prilozi mogu se predati nacrtani na papiru ili u elektronskom obliku. Kada se crteži predaju u elektronskom obliku, to treba da je u nekom od sledećih formata: EPS, AI, CDR, TIF ili JPG. Ako autor ne zna ili koristi neki specifičan program, potrebno je da se dogovori o formatu zapisa sa tehničkim urednikom. **Ne treba crtati crteže u programu MS Word!**

Fotografije moraju biti jasne, kontrastne i neoštećene. Autoru se ne preporučuje da slike skenira sam, već da taj osetljivi posao prepusti redakciji.

Ako u verziju na papiru nisu uključeni crteži i fotografije, moraju se jasno obeležiti mesta gde treba da se nalaze. Oznake u tekstu moraju se poklapati sa onima na priloženim slikama (ili fajlovima).

Crteži i fotografije moraju da imaju potpise i da budu numerisani arapskim ciframa.

7. Organizacija rukopisa

Članak mora da sadrži sledeće elemente i to ovim redom:

1. Podatke o autoru. - Ime i prezime, zvanje (titula) autora, naziv institucije u kojoj je autor zaposlen (afilijacija); obavezno navesti e-mail adresu autora.

2. Naslov rada. - Naslov treba da je jasan i precizan.

3. Sažetak (apstrakt). - To je kratak informativni prikaz sadržaja članka, koji sadrži cilj istraživanja, metode, rezultate i zaključak. Treba da je na istom jeziku na kome je napisan i sam rad. U pogledu obima, treba da ima od 100 do 250 reči odn. 4 do 8 rečenica ili od jedne trećine do polovine štampane strane i da stoji između naslova rada i ključnih reči, nakon kojih sledi tekst članka.

4. Ključne reči. - Predstavljaju termine ili fraze koji najbolje opisuju sadržaj članka. Dozvoljeno je navesti do pet reči odn. fraza.

5. Tekst članka. - Centralni deo predstavlja tekst članka u kojem autor uz upotrebu odgovarajuće aparature obrađuje određeni naučni problem.

6. Popis korišćene literature. - Posle teksta članka, daje se popis korišćene literature i to abecednim redom po prezimenima autora.

Popis se daje prema Uputstvu za citiranje, s tim da se godina izdanja stavlja odmah iza imena autora odn. urednika. Na kraju navođenja članka ili rada u zborniku navode se stranice na kojima se nalazi citirani rad.

Primeri:

- Knjiga: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London

- Poglavlje u knjizi više autora: Buchanan Allen (2010): "The Legitimacy of International Law", 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford

- Članak: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law* 3/1971, 502-521

Radovi istog autora navode se hronološkim redom, a ako se navodi više radova istog autora objavljenih u istoj godini, uz godinu izdanja dodaju slova "a", "b", "c" itd.

Primeri:

- Cassese Antonio (1999a): "Ex iniuria ius oritur. Are We Mowing towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?", *European Journal of International Law*, 1/1999, 23-30

- Cassese Antonio (1999b): "A Follow-Up: Forcible Humanitarian Countermeasures and Opinio Necessitatis", *European Journal of International Law*, 4/1999, 791-799

7. Rezime (Summary). - Na samom kraju daje se rezime tj. sažetak rada, koji može biti isti kao i sažetak (apstrakt), ali može biti i nešto većeg obima, ali ne više od 1 strane. Ako je rad pisan na srpskom jeziku, obavezno se dostavlja rezime na engleskom jeziku.

8. Nivoi naslova. - Zavisno od konkretnog teksta naslovi imaju različite nivoe, s tim da se koristi sledeći metod:

1. Prvi nivo naslova

(sredina, regular, bold, arapski brojevi)

1.1. Drugi nivo naslova

(sredina, italik, arapski brojevi)

1.1.1. Treći nivo naslova

(iznad početka pasusa, italik, arapski brojevi)

Za slučaj da ipak nešto nije jasno, autorima se savetuje da pogledaju prethodne brojeve „Megatrend revije“ ili da se obrate direktno sekretaru ili tehničkom uredniku časopisa.

Redakcija zadržava pravo da, u zavisnosti od specifičnosti teksta, a u cilju njegove bolje preglednosti, uredi naslove na nešto drugačiji način, ostajući u osnovnim okvirima izložene deobe naslova.

9. Citiranje. - Korišćenu literaturu citirati prema niže izloženom uputstvu za citiranje.

10. Adresa redakcije. - Radovi se šalju u elektronskoj formi na sledeću e-mail adresu: megatrendrevija@megatrend.edu.rs

Redakcija „Megatrend revije / Megatrend Review“
Megatrend univerzitet
Bulevar maršala Tolbuhina 8
11070 Beograd

Telefon redakcije: 011/220 31 50.

IV. UPUTSTVO ZA CITIRANJE

1. Opšta pravila

1. Ime autora. - Navodi se prvo prezime, pa ime autora. Ako postoji srednje slovo, ono se navodi između prezimena i imena.

Primer: Shaw N. Malcolm

2. Više autora. - Ako postoji više autora rada, razdvajaju se zarezima.

Primer: Simma Bruno, Alston Philip

Ako je više od 3 autora rada, navodi se prezime i ime samo prvog autora i dodaje se kurzivom (italikom) et al. (od *et alia*).

Primer: Henkin Louis et. al. (1993): *International Law: cases and Materials*, St. Paul. Minn.

3. Strane. - Kada se navodi određena strana (knjige, članka), ona se navodi samo brojem bez ikakvih dodataka (s., str., p., pp., стр., S., i sl.).

Primer: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9.

4. Fusnote. - Kada se navodi fusnota, iza broja strane piše se skraćena „fn“ i onda navodi broj citirane fusnote.

Primer: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9, fn 2.

5. Ponovno citiranje istog rada. - Kada se rad koji je već citiran ponovo navodi, to se vrši tako što se navodi prezime i ime autora, pa iza toga, razdvojeno zarezima, stranica koja se citira. Sve bez korišćenja op. cit., nav. delo i slično.

Primer: Akehurst Michael, 15.

Ako je navedeno nekoliko radova istog autora, navodi se prezime i ime autora, u zagradi godina u kojoj je odnosni rad objavljen i strana.

Primer: Akehurst Michael (1984), 15.

Ako je navedeno nekoliko radova istog autora objavljenih u istoj godini, radovi se u spisku korišćene literature (koji se obavezno daje na kraju rada) iza godine publikovanja dopunski obeležavaju latiničnim slovima „a“, „b“, „c“ itd. i tako navode kod citiranja u fusnotama.

Primer: Akehurst Michael (1984a), 15.

6. Ponovno citiranje prethodno citiranog rada. - Ako se citira podatak sa iste strane istog dela koje je citirano u prethodnoj fusnoti, koristi se samo latinična skraćena Ibid. (od ibidem), bez navođenja bilo kakvih drugih podataka.

Primer: Ibid.

Ako se citira podatak iz dela koje je citirano u prethodnoj fusnoti, ali sa različite strane, navodi se *Ibid*, a zatim zapeta i broj strane.

Primer: Ibid, 54.

7. Strana imena. - U radovima koji se predaju na srpskom jeziku, strana imena se transkribuju na srpski jezik, kako se izgovaraju, a prilikom prvog pominjanja u tekstu njihovo ime i prezime navode se u zagradi u izvornom obliku.

Primer: Tomas Hobs (Thomas Hobbes)

2. Knjige

1. Opšte. - Knjige se navode na sledeći način: 1) prezime autora, 2) njegovo ime, 3) godina izdanja (u zagradi), 4) dve tačke, 5) naziv knjige kurzivom (italikom), 6) mesto izdanja kurentom (obično), 7) strana (bez ikakvih dodataka), 8) fusnota koja se citira.

Ako se navodi i izdavač, piše se kurentom (obično) pre mesta izdanja.

Primer: Scott V. Shirley (2010): International Law in World Politics, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder – London, 71, fn 45.

2. Više izdanja. - Ako knjiga ima više izdanja može se (ne mora) navesti broj izdanja u superskriptu.

Primer: Scott V. Shirley (2010²): International Law in World Politics, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder - London (objašnjenje: 2010² - drugo izdanje, objavljeno 2010)

3. Urednici. - Ako knjiga ima jednog ili više urednika, prvo se navode prezimena i imena urednika, razdvojena zapetama, zatim naznaka „(ur.)“ odnosno „ed.“ ili (ako ih je više) „eds.“, pa godina izdanja u zagradi, dvotačka, naziv knjige kurzivom (italikom), i mesto.

Primer: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.) (2010): The Philosophy of International Law, Oxford.

Ako je broj urednika veći od tri, navode se podaci samo za prvog urednika, zatim se posle zapete navodi „et al.“ i posle toga se navodi „ur.“.

Primer: Hamilton P. et al. (eds.) (1999): The Permanent Court of Arbitration: International Arbitration and Dispute Resolution, Kluwer International, The Hague-London-Boston.

4. Poglavlje u knjizi. - Poglavlje u knjizi koja ima urednika navodi se tako što se: 1) navode prezime i ime autora, 2) godina izdanja u zagradi, 3) dve tačke, 4) naziv poglavlja kurentom (pod navodnicama), 5) zapeta, 6) brojevi strana koje se citiraju, 7) „u“ odn. „in“, 8) prezime i ime urednika, 9) „(ur.)“ odn. „(eds.)“, 10) naziv knjige u kojoj je citirano delo, kurzivom (italikom) i 11) mesto izdanja.

Primer: Buchanan Allen (2010): “The Legitimacy of International Law”, 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): The Philosophy of International Law, Oxford.

3. Članci

1. Opšte. - Članci se navode na sledeći način: 1) prezime autora, 2) ime autora, 3) godina izdanja, 4) dve tačke, 5) naziv članka kurentom (obično) pod navodnicama, 6) naziv časopisa (zbornika i sl.) kurzivom (italikom), 7) broj i godište spojeni kosom crtom, 8) broj strane (bez ikakvih dodataka), 9) broj citirane fusnote.

Primer: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law* 3/1971, 502, fn 1.

2. Skraćenica naziva časopisa. - Ako je naziv časopisa (zbornika i sl.) dug, prilikom prvog citiranja u zagradi sa navodi skraćenica pod kojom će se časopis (zbornik i sl.) nadalje pojavljivati.

Primer: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law (AJIL)* 3/1971, 502-521.

4. Propisi

1. Opšte. - Propisi se navode na sledeći način: 1) naziv propisa se navodi u kurentu (obično), 2) kurzivom (italikom) navodi se glasilo u kojem je propis objavljen, 3) na kraju se navodi broj i godina glasila u kojem je propis objavljen.

Primer: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

2. Ponovno pominjanje propisa. - Ako se propis pominje kasnije, prilikom njegovog prvog pominjanja navodi se u zagradi njegov skraćeni naziv, s tim da se ispred skraćenog naziva stavlja objašnjenje „u daljem tekstu“.

Primer: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije (u daljem tekstu: Zakon o službama bezbednosti), *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

3. Izmene i dopune. - Ako je propis naknadno menjan i dopunjavan, navode se jedan za drugim brojevi i godine glasila u kojima su objavljeni izvorni tekst odn. izmene i dopune.

Primer: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007, 72/2012.

4. Članovi, stavovi i tačke propisa. - Članovi, stavovi, tačke (alineje) itd. propisa navode se kroz kosu crtu, tako što se prvo navodi broj člana, zatim stava, pa alineje itd.

Primer: Konvencija UN o pravu mora (1982) čl. 1/1/5/a/i.

5. Tekstovi sa interneta

Citiranje tekstova sa interneta treba da sadrži: 1) ime autora citiranog teksta (ako je reč o autorskom tekstu), 2) naziv citiranog teksta pod navodnicima, 3) podatke o tome gde je tekst objavljen (ako je objavljen u papirnoj verziji), 4) internet stranicu, 5) datum pristupa stranici.

Primer: Bradley A. Curtis, Gulati Mitu: "Withdrawing from International Custom", *The Yale Law Journal* 2/2010, 233-241, <http://yalelawjournal.org/images/pdfs/912.pdf> (18.11.2012).

GENERAL INFORMATION ON THE JOURNAL AND THE INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

I. GENERAL INFORMATION ON THE JOURNAL

1. General. – “Megatrend Review” is the scientific journal published by Megatrend University (Megatrend univerzitet).

According to the classification of Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, the journal is ranked amongst the leading national scientific journals in Serbia (M51).

“Megatrend Review” journal has been published since 2004 in Serbian and English language. It is open to all high-quality papers and authors from around the world. It has an international Editorial Board and international Publishing Council. Through international exchange it reaches readers beyond the borders of Serbia.

“Megatrend Review” journal is a multidisciplinary journal in the fields of social sciences. Papers on following scientific fields are published:

- Economics
- Law
- Politics and Security
- Management and Marketing
- International Relations
- Public Policies
- Information Society

2. Reviews. – Each paper is reviewed by two reviewers. Paper that has received two positive reviews will be published according to standard categorization of the scientific journals: original scientific paper, review scientific article, expert article, preliminary report or overview, translation and book review.

The categorization of the paper is determined by the reviewers and Editor in chief. If there is any doubt regarding the categorisation, the given higher category will be applied.

In case that one of the reviewers suggests that the paper should be published and the other that it should not, the paper is going to be given to the third reviewer whose decision is final.

3. Anonymity of the authors and reviewers. – Editorial of the “Megatrend review” journal abides by the rule on mutual anonymity between authors and reviewers. Further, if the author is not satisfied with the reviews of the paper, he / she, has the right to receive the reviews.

II. PAPER ORIGINALITY AND FIGHTING AGAINST PLAGIARISM

We kindly ask the authors to take into consideration the following:

1. Written confirmation that the work is original. - When submitting a manuscript the author is required to confirm in writing that his/her paper is original and that it has not been published elsewhere. The paper that is sent without this written confirmation by the author, will not be accepted.

2. The paper that has previously been published elsewhere. - If for any reason the author submits the paper that has already been published elsewhere (abroad, in a foreign language), he/she is obliged to specify where the paper was published (the journal, issue and number, the number of pages) and enclose the written consent of the editorial board of the journal in which the paper was originally published. If these requirements are met, and editors conclude that the paper is for some reason of particular interest and should therefore be published, it will be published with indication where it was published first and that it is republished in "Megatrend Review" with permission.

However, if the paper has already been published elsewhere, and also submitted for publication in "Megatrend Review" with no information about previous publication, the paper will not be published. In addition, as a sanction for unfairness, in the next issue of "Megatrend Review" the information that a particular author has unfairly tried to re-publish the same paper will be published in a special section. Apart from that, the papers by the same author will not be published in "Megatrend Review" in the future.

3. Plagiarism. - Should the editors of "Megatrend Review" journal or through reviewers discover that the paper submitted for publication is plagiarism, in a special section of its next issue the information that a particular author has plagiarized a paper will be published, and the original paper from which the plagiarism is taken will be cited. In addition, the papers by the same author will not be published in "Megatrend Review" in the future. If necessary, the author whose paper has been copied or the editorial board of the journal that has published the original paper will be notified.

III. INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The papers are to be prepared in accordance with the following instructions:

1. The Manuscript

The manuscript is submitted in electronic form (MS Word). Page size: A4, font Times New Roman (size 12 pt for text including abstract, line spacing: single. The

papers written in Serbian language are submitted in Serbian Latin script. The papers are submitted to the following e-mail address: **megatrendrevija@megatrend.edu.rs**

The paper should be accompanied by the written Author's Statement of originality signed by the author (written, signed and scanned).

Precondition for the paper to be accepted for the reviewing procedure is that it fully satisfies technical criteria according to the instructions given here. Also, the paper must meet the criteria regarding the language (Serbian and English) and spelling. The paper has to be proofread before submission

2. Number of authors

As a rule, papers written only by one author are preferable for publication (an author as an individual). However, if consider justified, , according to current Rules of Procedure, the Method of Evaluation and Quantitative Expression of Scientific Research Results of the Researchers (*Pravilnik o postupku, načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača*, Službeni glasnik RS no. 24/2016 and 21/2017), editors can decide to publish papers written by co-authors, but not more than three.

3. Language

The text is submitted in Serbian or English language. If accepted, it will be published in the language in which it was submitted.

Exceptionally, the editors will decide that the text submitted in Serbian language is to be translated and published in English, or vice versa.

4. Volume

The paper should approximately have 30.000 characters, including spaces (one author's sheet). Alternatively, it could be shorter or longer, the number of characters with spaces not being smaller than 20,000 nor bigger than 45,000.

Due to particularly justified reasons (the special social importance of the topic, the co-authorship of a number of internationally recognized scientists, etc.) the editorial board could exceptionally allow the publication of an article of a larger volume, but not larger than 2.5 author's sheets (75,000 characters).

5. Tables and Formulae

The tables should only be made by means of table tools in MS Word. The tables must have titles and be numbered in Arabic numerals.

The formulae should be written by means of the equation editor in MS Word.

6. Graphs, Figures and Photographs

Graphs and figures can be submitted drawn on paper or in electronic form. When the graphs and figures are submitted in electronic form, they should be in one of the following formats: EPS, AI, EPS, TIF or JPG. If the author uses these or uses a specific program, it is necessary to agree on the format with the technical editor. **Graphs and figures should not be made in MS Word!**

Photographs must be sharp, in good contrast and undamaged. The authors are not advised to scan the images themselves, but to leave this sensitive job to the editorial office.

If the version on the paper does not include graphs, figures and photographs, the spaces must be clearly marked where they should be inserted. The markings in the text must match the ones in the submitted photos (or files).

Graphs, figures and photographs must have the signatures and be numbered in Arabic numerals.

7. Organization of manuscript

The article must contain the following elements, in the following order:

1 Information about the author – Name and surname, title of the author, name of the institution where the author is employed (affiliation) and the author's e-mail address.

2. Title of the paper. – The title should be clear and precise.

3. Abstract. – This is a brief presentation of the article content, which contains the research goal, methods, results, and main conclusions. It should be in the same language in which the paper was written. In terms of volume, it should contain 100 to 250 words or 4 to 8 sentences, or a third to half of the printed page. It stands between the title and keywords, after which the text of the article follows.

4. Key words. – The terms or phrases which best describe the content of the article. It is allowed to write up to five words, i.e. phrases.

5. Text of the article. – The central part is the text of the article in which the author uses appropriate tools while processing the writing of a scientific paper.

6. List of used literature. – After the text of the article, the list of used literature is specified in alphabetical order by authors' last name.

The list is given according to the Citation instructions, with the year of publication coming right after the author's, i.e. editor's name. At the end of the information on an article or a paper in the collection of papers, the pages of the cited paper are given.

Examples:

- A book: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London

- A chapter in the book by several authors: Buchanan Allen (2010): "The Legitimacy of International Law", 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford

- A paper: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law* 3/1971, 502-521

The papers by the same author are specified in chronological order. If several papers have been written by the same author and published in the same year, the year of publication is accompanied by the letters "a", "b", "c" etc.

Examples:

- Cassese Antonio (1999a): "Ex iniuria ius oritur. Are We Mowing towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?", *European Journal of International Law*, 1/1999, 23-30

- Cassese Antonio (1999b): "A Follow-Up: Forcible Humanitarian Countermeasures and *Opinio Necessitatis*", *European Journal of International Law*, 4/1999, 791-799

7. Summary. – Summary is written at the very end of the text i.e. It can be the same as the abstract, but could also be wider in extent, yet no longer than one page. If the paper is written in Serbian language, the summary in English language should also be submitted.

8. The levels of the titles. - Depending on the text, the titles can have different levels. Therefore the following method is used for marking different title levels:

1. The First Level Title

(centre align, regular, bold, Arabic numerals)

1.1 The second level title

(centre align, italic, Arabic numerals)

1.1.1. The third level title

(Above the beginning of the paragraph, italic, Arabic numerals.)

To achieve complete clarity about the title levels, authors are advised to refer to the past issues of "Megatrend Review" journal available in PDF forms, under Archive, or contact the Editorial secretary via e-mail.

Depending on the specific characteristics of the text, and with the aim of achieving clarity of the paper's structure, the editorial office reserves the right to edit the titles in a slightly different way, leaving the original heading divisions.

9. Citations. – The used literature is to be cited according to the instructions for citations given below.

10. The address of the Editorial Board. – The papers are submitted via e-mail to the following address: **megatrendrevija@megatrend.edu.rs**

Editorial Board
Megatrend Review
Megatrend University / Megatrend univerzitet
Bulevar maršala Tolbuhina 8
11070 Belgrade, Serbia
Telephone: + 381 11 220-31-50

IV. INSTRUCTIONS FOR CITATIONS

1. General rules

1. Name of the author. - In writing author's name, surname is written before the first name. If there is the middle name/letter, it is written between surname and the first name.

Example: Shaw N. Malcolm

2. Several authors. – Names of the several authors are separated by commas.

Example: Simma Bruno, Alston Philip

If there are more than three authors, only the first author's surname and first name are specified, followed by the italicized et al. words (*et alia*).

Example: Henkin Louis *et. al.* (1993): *International Law: Cases and Materials*, St. Paul. Minn.

3. Pages. – When a particular page is specified (of the book or the paper), its number is written without any additions (p., pg., p., page, etc.).

Example: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9.

4. Footnotes. – When a footnote is given, after the number of the page, the sign "fn" is written, followed by the number of the footnote.

Example: Akehurst Michae (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9, fn 2.

5. The repeated citation of the same article. – When an article that has been cited before is recited, the author's surname and first name are specified, followed by the cited page, separated by a comma, without using *op. cit.* etc.

Example: Akehurst Michael, 15.

If several papers by the same author are specified, the author's surname and first name are stated, followed by the brackets with the year when the paper has been published and followed by the number of the page.

Example: Akehurst Michael (1984), 15.

When specifying several papers written by the same author, published in the same year, papers are specified in the literature list (which is always given at the end of the paper) by adding Latin letters “a”, “b”, “c”, etc to each paper. They are also stated as such when cited in footnotes.

Example: Akehurst Michael (1984a), 15.

6. Recitation of the previously cited article. - If a piece of data from the same page of the same paper cited in the previous footnote is cited again, only the Latin abbreviation *Ibid.* (from *ibidem*) is used without giving any other data.

Example: Ibid.

If a piece of data cited in the previous footnote is cited again, but from a different page, the Latin abbreviation *Ibid.* is used, followed by a comma and the number of the page.

Example: Ibid, 54.

7. Foreign names. – In papers submitted in Serbian language, foreign names are transcribed, i.e. written as they are pronounced in Serbian, and when first mentioned in the text, the author’s surname and first name are given in their original form within the brackets.

Example: Tomas Hobs (Thomas Hobbes)

2. Books

1. General. – The books are cited in the following way:

1) author’s surname, 2) author’s first name, 3) the year of publication in brackets, 4) colon, 5) title of the book in italics, 6) place of the publication in lowercase (ordinary letters), 7) number of the page (without any additions), 8) footnote which is being cited.

If the information on the publisher is given as well, it is written in lowercase (ordinary letters) before the place of the publication.

Example: Scott V. Shirley (2010): *International Law in World Politics*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder – London, 71, fn 45.

2. Several editions. – If a book has several editions the number of the edition need/need not be specified in the superscript.

Example: Scott V. Shirley (2010²): *International Law in World Politics*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder - London (explanation: 2010² - second edition, published 2010)

3. Editors. – If a book has one or more editors, the editors’ surnames and first names are given first, separated by commas, then the sign “ed”, or “eds” is

written if there are more of them, followed by the title of the book in italics, and finally the place and year of publication.

Example: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.) (2010): *The Philosophy of International Law*, Oxford.

If there are more than three editors, the data only for the first editor is given followed by a comma, then “et al.,” and finally “ed.”

Example: Hamilton P. et al. (eds.) (1999): *The Permanent Court of Arbitration: International Arbitration and Dispute Resolution*, Kluwer International, The Hague-London-Boston.

4. Chapters in a book. – A chapter in a book with an editor is cited by giving the following: 1) authors surname and name, 2) year of publication in brackets, 3) colon, 4) title of the chapter in lowercase (under inverted commas), 5) comma 6) number of pages that are cited, 7) “in”, 8) editor’s surname and name, 9) “(eds.)”, 10) title of the book in which the cited text is in lowercase (in italics) and 11) place of publication.

Example: Buchanan Allen (2010): “The Legitimacy of International Law”, 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford.

3. Articles

1. General. – The articles are cited in the following way: 1) author’s surname, 2) author’s name, 3) year of publication in brackets, 4) colon, 5) title of the article in lowercase in ordinary letters under inverted commas, 6) title of the journal (book of proceedings, etc.) in italics, 7) issue and year separated by a slash, 8) number of the page (without any additions), 9) number of the cited footnote.

Example: Osakwe Chris (1971): “Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations”, *American Journal of International Law* 3/1971, 502, fn 1.

2. The abbreviation of the journal title. – If the title of the journal (collection of papers etc.) is a long one, when cited for the first time its abbreviation is given in brackets, which is later used when the same journal (book of proceedings, etc.) is cited again.

Example: Osakwe Chris (1971): “Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations”, *American Journal of International Law (AJIL)* 3/1971, 502-521.

4. Regulations

1. General. – Regulations are cited in the following way: 1) title of the regulation is given in lowercase (in general letters), 2) journal/magazine in which the regulation is published is given in italics, 3) number of the issue and the year in which the journal is published are given at the end.

Example: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

2. If the regulations are re-mentioned. – If a regulation is mentioned again later in the text, at the place where it appears for the first time its short title is given within the brackets, with the words “hereinafter referred to as” preceding it.

Example: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije (u daljem tekstu: Zakon o službama bezbednosti), *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

3. Amendments. – If a regulation has been changed and amended, one by one, the numbers of issues and year of the journals are given in the original text, i.e. amendments were published.

Example: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007, 72/2012.

4. Articles, paragraphs and items of regulations. – Articles, paragraphs and items of regulations are written separated by a slash, the number of the article comes first, followed by the number of the paragraph, and finally that of the item, etc.

Example: UN Convention on the Law of the Sea (1982) čl. 1/1/5/a/i.

5. The Internet texts

The citation of the text from the Internet should contain: 1) name of the author of the cited text (if it is the author’s text), 2) title of the cited text under inverted commas, 3) data on where the text was published (if it is published in a printed version), 4) internet page, 5) date of the access to the page.

Example: Bradley A. Curtis, Gulati Mitu: “Withdrawing from International Custom”, *The Yale Law Journal* 2/2010, 233-241, <http://yalelawjournal.org/images/pdfs/912.pdf> (18.11.2012).

